וויסלוויץ

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך:

יזכֿר-בוך ... וואיסלאוויץ

2018

הפרקים בספר זה נכתבו ביידיש ותורגמו מתוך:
יזכר בוך צום פאראייביקן דעם אנדענק פון דער חרוב געווארענער יידישער קהילה וואיסלאוויץ
תל אביב: ארגון יוצאי וויסלוויצה בישראל, תש"ל

פורמט דיגיטלי
2018

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבוים

־בוך

צום פאראייביקן דעם אנדענק
פון דער חרוב־געווארענער
יידישער קהילה

וואיסלאוויץ

ארויסגענעבן דורכן „אירגון יוצאי וויסלוויצה בישראל"
ביי דער מיטהילף פון דער וואיסלאוויצער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע

תל־אביב תש"ל 1970

לזכרם

דברי המתרגמת

וויסלוויץ – עיירה קטנה ושכוחת אל בנפת חלם, מזרח פולין, כמעט על גבול אוקראינה – לא חמקה מגורל היהודים בפולין, יחד אתם אבדה גם היא ותושביה היהודים נרצחו בגטו, במחנות עבודה, במחנות ריכוז ובמחנות השמדה.

"יזכר בוך וואיסלאוויץ" ראה אור בשנת 1970. "...עיקרו של הספר הוא המציאות הקרובה, זו של שבעים השנים האחרונות לקיום היישוב היהודי בעיירתנו, והמקור היחיד להכרתה הוא הזיכרון של יחידים מבני וויסלוויצה..." כך כתב ועד הספר ב"דפי בכות". עתה מוגש בזה למתעניינים התרגום לעברית.

לאחר מספר שנים של עיסוק בתרגום פרקי יידיש מתוך ספרי זיכרון של קהילות בווהלין, הפניתי מבטי גם לעבר קהילות אחרות, במחוזות אחרים, סמוכים לווהלין.

אני בת ליוצאי ווהלין. נסיעותיי לאוקראינה הותירו בי חותם שהוליך אותי למסע מסוג אחר, מסע בספרי זיכרון:

קוריץ, לודמיר, מלינוב-מרוויץ\טרוביץ, סארני\רוקיטנה, לודביפול, דומברוביצה, קרמניץ, לובומל, אוסטילה, רוז'ישץ, שומסק, קמין קושירסקי, אוליקה, וישניביץ – כולן בווהלין. לונינייץ-קוז'נהורודוק, פולסיה; צ'ורטקוב, גליציה המזרחית; פשיטיק, מזוביה פולין.

ההתחלה הייתה ספר קוריץ, קיוויתי למצוא בדל מידע על משפחת אבי, ובהמשך – ספרי זיכרון נוספים, במטרה לסייע למי ששפת יידיש זרה להם ולהחיות לעוד רגע של קריאה עולם שחרב.

תרומתי הצנועה לשימור זכר הנרצחים – בהם מרבית בני המשפחה של הוריי – בפוגרומים ובשואה הגדולה במאה ה-20.

ארגון יוצאי וויסלוויץ בישראל לא פעיל עוד כפי הנראה, ולא יכולתי לשתף אותם ולקבל ברכתם.

*

המאמרים המתורגמים נערכו בסדר הופעתם בספר הזיכרון של קהילת וויסלוויץ, בציון שם פרק ועמודים. התצלומים בקובץ התרגום לקוחים מספר הזיכרון, אלא אם צוין אחרת, ושולבו לפי הקשרם.

עשיתי מאמץ לזהות אנשים המוזכרים בספר הזיכרון בכינויים שנגזרו משמות בני משפחה: אב, אם, אישה, בעל, חותנת; משלח יד, תכונה, כפר מוצא. למשל: פייוול לייקעס הוא פייוול פרוליך, חתנה של לאהקה; בצלאל זיינוולס הוא בצלאל טננבוים, בנו של זיינוול. לא תמיד עלה הדבר בידי.

ההערות בקובץ מובאות בגוף התרגום.

הערות בסוגריים עגולים ( ) הן מן המקור, של הכותבים או של המערכת. הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן שלי, ובהן הבהרות קצרות וגם סימני שאלה וקריאה.

א' ו'

ר"ח אדר תשע"ח

שמעון קאנץ **קורות היישוב היהודי בוויסלוויץ**

וויסלוויצה [Wojsławice] היא יישוב עירוני בנפת חלם [Chełm]. לפי סקירות רשמיות של הכרוניקאים הפולנים, במאות **15-16** הייתה יישוב עירוני-כפרי למחצה. לאחר שרפה נבנה מחדש ונוסד בידי בני צ'רניצקי במאה ה-**17**. לא ברור כיצד נראה אז סמל העיר, אשר לבטח סימל את אופי שיקום העיירה. למרבה הצער לא נותר מן העת ההיא כל חותם שהממשל העירוני השתמש בו.

בשנת **1847**, כאשר לשכת המועצה האזורית נזקקה לסמל שכזה, התעכבו על חוסר זה ולא נמצא איש שיהיה מסוגל לתת מענה לבעיה. לכן נאלצו לתכנן סמל חדש לגמרי. היה זה סוס לבן על דגל אדום. הפטריוטים הפולנים נאחזו בהצעה והכניסו אותה לאלבום האצולה שנשתמר בארכיון המסמכים הישנים בוורשה. למרות שהסמל לא אושר ולא חדר אל החיים, התגאו בו הפטריוטים הפולנים, הכניסו אותו גם אל אלבומי ספריית האוניברסיטה, ולימים גם אל המוזאון הלאומי בוורשה.

באין אחר, נקבל אותו גם אנחנו באותה צורה, באותו צבע ועם התאריך שנרשם בידי בני צ'רניצקי, שביקשו לייחס לעצמם את זכות הראשונים של מייסדי וויסלוויץ.

האמת היא, שוויסלוויץ כיישוב עירוני, הייתה קיימת כבר בראשית המאה ה-**15**. האציל הֶרָנים זאקליקי קיבל לידיו את העיירה בסוף המאה ה-**15**, כשהייתה בה כבר אוכלוסייה של מאות משפחות. בתיאורים של המלומד הנוסע שהיה שם בשנת **1497**, מתוארת העיירה לאחר שפרצה שם שרפה גדולה והאנשים נסו, התפזרו בכפרי הסביבה ולנו גם ביערות. הוא מספר על עצמו שנאלץ לגור בטירה המלכותית שבכניסה לעיירה.

תיאוריו על העיירה וגם על היהודים, מעורפלים מאוד, הוא רק מזכיר שהפקידים התלוננו על החובות בגין מסי עבודה, שהותירו היהודים הנמלטים בעקבות השרפה. לפי כל היגיון חיו היהודים בוויסלוויצה עם הזכויות של יהודי בלז [Belz] ולובלין.

בכרוניקה מאוחרת יותר, של ולדיסלב קְראווייצקי, נמנית וויסלוויצה עם שורת עיירות אחרות אשר בהן נאלצו היהודים לקנות את זכות המגורים בהסכם עם הנהלת העיר, הסכם ששילמו עבורו. היהודים נאלצו לשלם מראש שלושים גולדן בעד הזכות לגור עשר שנים. אפשר שגם בשנים הבאות נערכו הסכמים כאלה בין היהודים שנוספו ובין הפקידות של הפריצים ששלטה על האזור.

עובדה היא כי בסוף המאה ה-16, בשנת 1588, כאשר בני זָמויסקי נתנו פריווילגיה ליהודים המקומיים בזמושץ' [Zamość], באו לשם יהודים מאזורים שכנים ובהם משפחת מאיר, שבאה מוויסלוויץ. המידע על כך הוא מפסק דין של בית המשפט כנגדו, על אי-תשלום המס השנתי של חמישה-עשר פלורינים לשנה ואי-אספקת חלב טהור ליום מארְצין הקדוש, שהיה מחויב בו בשל עיסוקו בהקזת דם. כלומר היה חובש.

ניתן להסיק מכך שכיהודי נאסר עליו לעסוק בחובשות בוויסלוויץ. כפי הנראה עסק בזה באורח לא חוקי, וכשהחלה האדמה לבעור תחת רגליו נאלץ לברוח אל זמושץ', מקום בו הפריווילגיה של בני זמויסקי התירה, בין השאר, ליהודים לעסוק בהקזת דם, בדומה למקיזי דם נוצרים, בתנאי שישלמו את המסים המוטלים.

מה חבל שלא נותרו פרוטוקולים של דיוני בית המשפט. מפסק הדין ניתן לראות שבית המשפט קיבל את ההצטדקות של היהודי: בדרכו לכפר דְזיקי [Dziki] אל איכר חולה, התנפלו עליו ביער שודדים, הובילו אותו בלילה חזרה הביתה כשפיו מחותל ורגליו כפותות, והכריחו אותו למסור להם את כל הכסף שהיה ברשותו.

בית המשפט קיבל את עדותה של אשת מאיר, כפי הנראה לא הייתה עדות אחרת. האמינו לו משום שתקיפות למטרות שוד היו תופעה שכיחה בעת ההיא. תופעות דומות מזכירים הכרוניקאים מיקוליי קפוסטינסקי והורצי פוצ'ץ', הקובעים כי בעת ההיא עוד היו במקומות שונים בפולין עובדי אלילים שלא קיבלו את האמונה הנוצרית. הם חיו ביערות והתנפלו על יהודים ונוצרים.

על כל פנים ניתן להסיק מכך כי וויסלוויץ נמנית עם היישובים היהודים העתיקים בפולין. כיצד קרה הדבר? מאין הגיעו לשם היהודים

הראשונים? תשובה לכך מספקות לנו המונוגרפיות ההיסטוריות של רולינסקי ושל וֶריץ' על המלכים הפולנים.

בתנאי העת ההיא היה שלטונו של המלך חלש. הוא נאלץ להתחשב בנסיכים שונים, בפריצים ובאצולה הפולנית, ששטחי ענק במדינה היו שייכים להם. כל פריץ הפעיל באחוזתו או בחצרו חוקים משלו וניהל מעין מדינה משלו. האיכרים שעיבדו את אדמתו, היו בפועל צמיתים שלו. הם היוו את הצבא הפרטי שלו, שהפריץ השתמש בו גם לניהול מלחמה, הן למען אינטרסים פרטיים שלו והן למען המדינה. באחוזתו היו לכל פריץ מנהגים משלו, אורח חיים משלו, שהמלך לא התערב בו. בשורה שלמה של תחומים הפריצים פשוט לא השתעבדו למלך, לממשל המרכזי.

מבנה וסדר אלה, היו להם מעלות וחסרונות משלהם ביחס ליהודים. בשנת 1495 בליטא, בלחץ כוחה העולה של הכנסייה ואנשי הכמורה שלה, יצא חוק שעל כל היהודים לעזוב את ליטא לאלתר. אירוע זה צוין בהיסטוריה היהודית בשם: גירוש ליטא (1495-1503). היהודים נאלצו לעזוב את ערי ליטא והחלו לנדוד על פני מקומות קרובים ורחוקים. נמצאו פריצים שהסכימו לכך שיתיישבו בנחלותיהם, מסרו לידיהם שטחים לבנות בהם את בתיהם, התירו להם לגור בקרב האיכרים עם זכות לפתוח לעצמם סדנאות, חנויות. אצל הפריצים קיבלו היהודים מעין מחסה וזכויות אזרח. היהודים שירתו אצל הפריץ כחוכרים, פונדקאים, חוכרי טחנות מים ורוח. נמצאו גם יהודים שנשאו חן בעיני הפריץ והיו ליועצים פיננסיים שלו.

לפי כל היגיון, היה יועץ כזה אצל הנסיך זמויסקי, היהודי משה בן חיים, אשר בגינו סער העולם הרבני בעת ההיא והביא להכרת השם וויסלוויץ.

הד לאירועים ההם מצוי בספר "שארית אליעזר" (ע' קמ"ז) מאת הגאון ר' אליעזר אשכנזי, רב בפויזן [Poznań] בעת ההיא, שגם נטל חלק בשאלות ותשובות שהרבנים ניהלו בעניין ההוא. והרי התמונה המצטיירת ועולה מן דיון הרבני בכל הנוגע לוויסלוויץ:

משה בן חיים היה מן היהודים שהיגרו לאחר גירוש ליטא מן העיירה אֶלְשִיקי, בפאתי וילנה. זמן-מה גר עם אשתו – זה היה שנה ומחצה בלבד לאחר חתונתם – באחוזה של הפריץ רודינק, אך בשנת רס"ג (1503) עזב את האחוזה, אשר בה השאיר את אשתו הצעירה, ובגפו החל לחפש מקום להטיל בו עוגן. בבואו לאחר שנת נדודים אל וויסלוויץ, הציג עצמו כרווק שאביו מת לפני שנים אחדות ואמו – שנה לאחר הגירוש, משום שלא יכלה לשאת את רשעות הפריץ. זו אמורה הייתה להיות הסיבה להגירתו מזרחה.

האיש הצעיר נתגלה כמוכשר מאוד, דיבר וכתב לשונות אחדות והיה בקי גם בחשבון. שמו הגיע עד לחצר הפריץ והוא לקח אותו אליו כיועץ. בה בעת התחתן האיש עם בתו של ר' שלמה קלונימוס, עליו העיד לימים הרב של לובלין, שהוא "ענו וירא השם, איש השלום".

בשנת 1503 בטל גירוש יהודי ליטא. התברר כי נסיכות ליטא סבלה מן הגירוש יותר מאשר היהודים עצמם. האוכלוסייה הנוצרית בערים לא עסקה במסחר ובמלאכה, לא היו לה הכישורים, ולוּ הקטנים ביותר, בתחומים הכלכליים הנחוצים. ביטול הגזרה החזיר יהודים רבים אל ליטא. אך היו רבים שהחליטו לא לשוב ונשארו לשבת במקומותיהם החדשים. לכן לא התפלא איש על כך שמשה בן חיים לא גילה כל רצון לשוב אל ליטא.

רק כעבור שנים אחדות הגיעה אל בלז ידיעה כי משה בן חיים השאיר בליטא אישה הרה, ועזב מתוך כוונה למצוא מקום ולהביאה אליו. אך לא נראה עוד והיא נותרה עגונה.

מן השאלות ותשובות לא נהיר כיצד ובאיזו דרך נודע לאשתו היכן מצוי בעלה. ככל שניתן להסיק מן השפה הרבנית התמציתית, רכש לעצמו משה בן חיים שונאים בוויסלוויץ, אחד מהם החל להתעניין בעברו, כתב מכתב אל סוחר יהודי בווילנה על מנת שייוודע על אודות קרובים של משה בן חיים, ובדרך זו הגיע הדבר אל אשתו, שחשבה שהיא כבר עגונה אבודה.

השערורייה הקיפה משפחות אחדות והעניין טופל בידי בית הדין בלובלין. סמכויות בית הדין הורחבו רק לאחר הפריווילגיה של זיגמונט

אוגוסט בשנת 1551, לפיה יהודי שעבר על פסיקת בית הדין, אפשר לדון אותו למוות או להחרים את רכושו. אך עד אז היה הדבר תלוי בתקיפותו של הרב בכל עיר בנפרד. היו רבנים שנכנעו בקלות לתקיפותם של גבירים ושל חצר הפריץ. כנראה גם במקרה זה הייתה התערבות מחצר הפריץ, לא להחריף את הבעיה ואולי לטשטשה לחלוטין.

זו עדות לכוחו הרב של משה בן חיים הלז, חרף זאת לא הועיל לו הדבר, הדיינים פנו בעניין אל הרבנים הנודעים ביותר של העת ההיא, אגב כך הובלטה הסערה שהשערורייה עוררה בקרב היישוב היהודי בוויסלוויץ: "בכי וקינה בבתי היהודים, והבושה והחרפה של בת ישראל זועקת לשמים". ר' אליעזר אשכנזי חוזר על דברי רבי יעקב פולק: "וישמע משה והנה העם בוכה למשפחותיו – חז"ל, שבת דף קל – על עסקי משפחותיו, הכוונה לאיסור עריות, ומאז חרם דרבנו גרשום, חכמים וצדיקים בכל הדורות מצערים עצמם כשקורה דבר כזה אצל יהודי".

הגאון מפוזנן כותב ברגשי השתתפות חמים על "הבושה של יהודי וויסלוויץ", מכך ניתן להכיר שהמשפחות היהודיות בוויסלוויץ היו קרובות זו לזו וחוו קשה את צער המשפחה המרומה. לא ידוע כמה משפחות היוו את היישוב היהודי בוויסלוויץ בעת ההיא. אין זה מן הנמנע שהיו קשורים גם בקשרי משפחה, לכן חוו את הצער של ר' שלמה קלונימוס כצערם האישי.

אולי ראוי היה לחפש בשאלות ותשובות אחרות, בקרב גאוני העת ההיא, את אחרית העניין. ר' אליעזר אשכנזי בתשובתו, נטה לפסוק לטובת משה בן חיים, שהסכים לתת גט לאשתו הקודמת, ולהתיר את המשך מגוריו עם בת וויסלוויץ, אשתו הנוכחית. מתקבל על הדעת שכך הוחלט, משום שהיו לו כבר שני ילדים ממנה. אשר לבן מאשתו הקודמת, הוא דבק בטענה שעזב אותה משום שהפריץ טימא אותה.

מבחינתנו חשיבות העניין – מן המסמך השנוי במחלוקת של המקור היהודי – היא שבראשית המאה ה-16 היו יהודים בוויסלוויץ, והם היו מקושרים עם הקהילות היהודיות הגדולות של העת ההיא, לובלין, פוזנן, קרקוב, פראג. רבי יעקב פולק חתם למעשה בשם: פולק,

נוטריקון של: פראג והמדינה לובלין קרקוב, ובתור הגאון המוכר של אזורים אלה הוא גם עסק בעניין של וויסלוויץ.

וויסלוויץ השתייכה בעת ההיא למחוז בלז, שהיה מן הראשונים לקבל את הפריווילגיות ליהודים בשנת 1517, ומשמעות הדבר, שכבר היו שם יהודים במספר ניכר, וכבר היו לפני כן, אולי אפילו מלפני מאה שנים.

וויסלוויץ נזכרת שוב בכתבי ין נתנזון-לֶסקי, כשהוא כותב על מצב המבצרים לאחר מות המלך זיגמונט אוגוסט, כאשר פולין הייתה בתקופה של שלטון ביניים. מות המלך העמיד בסימן שאלה הסכמים בינלאומיים שנחתמו בשם המלך. ין נתנזון-לסקי נותן את תמונת המצב הפוליטי-צבאי העגום שפולין הייתה נתונה בו אז: "...המבצרים שהגנו על [הנהרות] דנייפר וג'ווינה [Dźwina], עודדו חיוכי רחמים. הם אינם מצוידים בתותחים, אין להם חיל רגלים, מעט מאוד פרשים, העורף מופקר לחלוטין". בתור דוגמה מונה נתנזון-לסקי את המבצרים של קנישין [Knyszyn], טיקוצ'ין [Tykocin], ביסטריץ [Bystrzyca], קסקי [Kaski], וויסלוויץ. הוא מזכיר את שם האציל ין זמויסקי, שהיה לו אז בית קיץ בבלז ואשר שאף לקריירה פוליטית ותפס מקום נכבד בהיררכיה של האצולה. הוא בא בהצעה להכפיל את גובה הקנס על כל פשע פעוט, כל זמן שפולין שרויה בלא מלך. נתנזון-לסקי מדבר עליו בדרך ארץ, אך מגנה אותו על כך שבפרובינציה הרחוקה שוררים כאוס והפקרות. המבצר של וויסלוויץ הפך מעון קיץ לציידים, והפקידים מתחברים עם סוחרים יהודים ובתמורה לתשלום גבוה מעניקים אפשרות לעשות עסקים; הם עסוקים בהילולות ואינם חושבים על הסכנות האורבות למדינה בזמנים רעים שכאלה, כשבמחוזות הפולנים משוטטים נתינים זרים.

ההיסטוריון בן זמננו פבל ישיניצה מספר ביצירתו ההיסטורית הגדולה על העת ההיא, כי זמויסקי שלח את פרשיו לשמור על העיירות ועל הכפרים של מחוזו. כל נתין זר נעצר, נבדק ותכופות נאסר. אם נתנזון-לסקי רומז במדויק שבמושג "נתין זר" כוונתו ליהודים, סבור ישיניצה שהכוונה הייתה לגרמנים ולרוסים, אפילו לאנשי כמורה שנרדפו בעת ההיא, אם באו מן הנכר ולא היו אזרחים פולנים.

האצולה הייתה מבוהלת, פחדה מן הגבולות. אצולת קרקוב כינסה את קונפדרציית המחוזות במטרה להגן על כל המדינה ועל הסדר הפנימי. כתוצאה מכך הוחלט לשסף גרונו של כל מֶפר סדר, עובר על ההוראות. כל הדרכים נשמרו. פרשיו של ין זמויסקי הפילו אימה על יהודי האזור ההוא. נתנזון-לסקי מספר על הקנס הכספי הכבד שהוטל על חייט יהודי, שהפרשים תפסו תופר בכפר סָניקי [Sarnjak?] סמוך לוויסלוויץ. זה היה איסור מפורש, איגוד החייטים הנוצרי של בלז ולובלין השיגו לאחר מאבק בשנת 1535, כשהמלך זיגמונט פרסם צו האוסר על היהודים לעסוק במקצועם לא בעיר בלבד אלא גם בכפרים, למעט בירידים. האיסור לא חל בימים בהם התקיימו ירידים, ובעלי המלאכה היהודים היו רשאים לעבוד למען האוכלוסייה העירונית והכפרית.

אך כורח החיים היה חזק מן החוק, והחייטים היהודים בעיירות נאלצו לעבור על האיסור. נתנזון-לסקי קובל על השחתת המידות בקרב הפקידים, הם נטלו שוחד. כך מן הסתם עשה גם החייט היהודי מן הכפר הסמוך אל וויסלוויץ, אך מְפָרשי זמויסקי לא הצליח לחמוק.

על כל פנים, העובדות הנזכרות מאשרות כי בוויסלוויץ כבר היה בעת ההיא יישוב יהודי. אך עד כה לא הצליחו למצוא את החומרים שיסייעו לקבוע את גודל היישוב; מתי ניתנה הכרה רשמית למעמד העיר, מה היה גודל האוכלוסייה הכללית; איך נראו חיי הקהילה ומאין באו לשם היהודים בתקופות השונות. יש לשים לב, לבד מליטא, לאחר הגירוש של 1495-1503, באו מאוחר יותר גם יהודים ממזובשה [Mazowsze מזוֹבְיה] מקום בו חייב הצו של זיגמונט הזקן, שאסר על בעלי אמונה אחרת לגור בערים ובכפרים של מָזוֹבְשה. הבישוף נוסקובסקי, ששלט על מזובשה והיה מחמיר אף עם האצולה, שלח את אנשיו לחטט בכל פינה אם אין מסתתר במקום כלשהו יהודי.

לפי כל היגיון, סבלה וויסלוויץ פלישות שונות ושרפות במידה כזו שהיו זמנים בהם התרוקנה העיירה לחלוטין ולא היה אצל מי לגבות מסים.

סטניסלב פירְלֶי, בספרו "פלישות טטריות", מביא מסמך משנת 1621, מן הארכיון המלכותי בקרקוב, שנאמר בו: "... וויסלוויצה, אשר נחכרה בידי שר הטירה גְרטוס אוּכנסקי, נשרפה לאחר הפלישה הטטרית ולא נותרו ממנה כל הכנסות".

בתנאים אלה לא הייתה העיירה מסוגלת להתפתח, עם זאת רואים אנו שתוך זמן קצר חלה התאוששות. בשנת 1649, בשל הפלישה הקוזקית, שחרר ין קז׳מייז׳ ממס למשך עשר שנים תושבי שורה שלמה של ערים, בהן גם וויסלוויץ.

האם בפועל תפסה וויסלוויץ מקום כה חשוב בכלכלת הזמן ההוא? ככל שהבנתנו מגעת, בתנאי העת ההיא לא מילאה העיירה תפקיד מיוחד, לא בכלכלה ולא במבנה האסטרטגי. הסיבה להזכרת השם וויסלוויצה בידי היסטוריונים שטרחו לחטט בארכיונים, היא מתחום אחר לגמרי, שעניין את ההיסטוריונים בעת חקירת קורות העת ההיא.

בכרך שמונה של "המילון הגאוגרפי" Słownik geograficzny יש מאמר מאת קז׳מייז׳ לֶפְשי על שר המחוז סטניסלב גולְסְקי, אשר יחד עם זמויסקי הלך לפאתי צֶצורה [טוּטורה, מולדביה] ולאחר מכן חתם בתורכיה על ההסכם שחתם את גדולת פולין. הוא נשא לאישה בת משפחה של זמויסקי ולאחר מותה התחתן עם הגרפית פוטוצקי. כפועל יוצא משידוכים אלה, הוא היה לאחד המגנָטים – בעלי הנכסים – העשירים, ביקר באנגליה, בצרפת, בספרד ובאיטליה. הוא כתב ספר גדול על פגישותיו בנסיעותיו ועל הסכמים פוליטיים לא כתובים. מסיבות שונות לא זכה הספר לראות אור, אך נשמר בארכיונים כאוצר חשוב המכיל סודות על היחסים הפוליטיים ועל המנגנונים של העת ההיא. שלוש מאות שנים נשמר הספר הלא-מודפס עד אשר נשרף בזמן המרד בוורשה.

כרוניקאים פולנים אחדים קיבלו בתקופות מסוימות גישה אל הספר, שממנו שאבו ידיעות אותנטיות. אחד מהם הוא יוזף לֶשְנובולסקי. חשוב היה לו בעיקר לחקור את החשיבה הפוליטית של זמויסקי ואת יחסיו עם המגנטים האוקראינים ועם הצאר הרוסי. מתברר כי בכל חתונה שחשו בה כמחותנים, העניקו זה לזה מתנות, כשהם מוסרים בחכירה או לצמיתות אזורים שלמים, עיירות וכפרים. כך עברה וויסלוויץ תכופות מאציל אחד למשנהו. בתנאים מסוימים, ביחס לאציל אשר לו הוענקה, הייתה לעיירה לא חשיבות כלכלית בלבד, אלא גם אסטרטגית. בדיוק כמו כסף שימשו האחוזות תכופות מכשיר פוליטי חשוב.

וויסלוויץ נמצאה בשכנות לחלקים המערביים של אוקראינה, לשנובולסקי, בספרו "הבלקן הפולני", מזכיר שהייתה תקופה שהכפרים והעיירות בין הרובייושוב [Hrubieszów] וחלם השתייכו לאציל כריסטוף קושינסקי, אשר מונה בידי הסיים להסדיר את המחלוקות בין האצולה הפולנית והרוסית באוקראינה. קושינסקי נקלע לקונפליקט עם יאנוש קסטרוגסקי. באזור וויסלוויץ נערכו קרבות מקומיים. לאחר ניצחונות אחדים של קושינסקי על האוקראינים [1593], הוא נרצח בידי אחד מן העובדים בשירותו, קוזק שנשלח אליו בידי האויב.
[Józef Lesznowolski. Der Pojliszer Balkan]

זה התרחש בשנת 1569[?]. מזה ניתן להבין כי כבר אז היו באזור ההוא קרבות מקומיים ופלישות שהביאו עמם חורבן והרס, עוד קודם שהחל מרד הקוזקים האמתי. בעת ההיא עוד כינו את אוקראינה בשם: הבלקן הפולני, נמנו עמו גם אזורי הרובייושוב וחלם. יש להניח כי בתקופות כאלה חיו התושבים היהודים של העיירות ההן בחרדה ובאי-שקט.

במיוחד גברה החרדה במחצית המאה ה-17, כאשר הקוזקים והטטרים השתוללו באזורים ההם, הציתו ערים וכפרים. לכן יש פרקי זמן בהם וויסלוויץ אינה נזכרת בשום מקום. סביר כי בשנים ההן חדלה העיירה להתקיים כליל. התושבים התפזרו לכל עבר ונדרשו עשרות שנים עד אשר שבו לשם תושבים ותיקים וחדשים, ביניהם גם יהודים שכוננו מחדש חיי קהילה.

בשנת 1957 התפרסמו בוורשה עבודות מחקר של ההיסטוריונים הצעירים: כריסטינה וילגָט, תדיאוש וילגָט, הנריך גָוָרצקי על העיירות במחוז לובלין. הם מקדישים מקום נכבד גם לוויסלוויץ. לפי מחקריהם, וויסלוויץ, כיישוב עירוני, הייתה קיימת כבר בשנת 1456, אך 80% מן האוכלוסייה תמיד היו איכרים. החפירות הארכיאולוגיות האחרונות הגיעו עד ליסודות של טירת המגן, וחקירות בהריסות המבצר קבעו כי הטירה נבנתה במחצית הראשונה של המאה ה-15 בהיקף של טירה מלכותית.

הם אינם מזכירים דבר קיומו של יישוב יהודי, רק אומרים כי בשל הפלישות השונות והשרפות התרוקנה העיירה והתושבים, בני דתות

שונות, נסו לכל עבר, למערב ולמזרח. כלומר, בין התושבים נמצאו לא קתולים ופרבוסלאבים בלבד, אפשר שגם טטרים ותורכים.

סמוך להר הטירה נראות חומות הארמון של בני פולֶטילוב, מבנה קלסי מראשית המאה ה-19, שומם ונטוש.

בשכנות לשוק ניצבת הכנסייה הקהילתית. בניית הכנסייה נסתיימה בשנת 1608. לאחר השרפה בשנת 1668 נבנתה הכנסייה מן היסוד, עם שתי קפלות בצדדים, בכך נשמרו קווי המתווה של הכתלים מתקופת הרנסנס. הבנייה מחדש נעשתה בסוף המאה ה-17 וקיבלה אופי של ארכיטקטורה ברוקית פרובינציאלית. במבנה כולו ניכר סגנונו של הארכיטקט מלובלין, וויצ'ך לֶנרטוביץ'.

מאז המאה ה-17 ניכרת בעיירה השפעת לובלין, הן בקרב האוכלוסייה הנוצרית, הן בקרב היהודית. לובלין הייתה אז בשיא פריחתה. מכל קצווי פולין באו לשם לירידים, אשר בהם קנו סחורות למיניהן וסגרו הסכמים עסקיים. באו לשם גם יהודים עשירים, נציגי חצרות פריצים. הוקם בית הדין הנודע, שהטיל אימה על יהודים. לא חלפה כמעט שנה בה לא התקיים משפט לנאשמים במקרי עלילת דם, המשפט נסתיים תמיד בגזר דין מוות ליהודים הנאשמים. לא ההמון בלבד, אלא גם שכבות רמות יותר האמינו שיהודים משתמשים בדם נוצרי לאפיית מצות. בלובלין נוצר מנגנון שלם סביב משפטים אלה ואחרים. וכך, לא היה כמעט יישוב יהודי באזור ההוא שלא היה קשור קשר הדוק עם פרנסים ושתדלנים של לובלין, עם רבנים וראשי ישיבות.

כזה היה אורח החיים הרגיל של היהודים בעיירות האזור ההוא, חשופים לעלילות, תקיפות פתע ושערוריות. אך כל זה מחוויר נוכח הקטסטרופה הנוראה שפגעה ביהודי וויסלוויץ, בדומה לכל היהודים האחרים בחלק הדרום-מזרחי של פולין – גזרות ת"ח-ת"ט.

חיילות הקוזקים והטטרים התקדמו מאוקראינה ומרוסיה האדומה [כינוי עתיק לאזורי ווהלין וגליציה המזרחית] לעבר הרובייושוב, חלם, לובלין, וזרעו מוות וכיליון. ר' נתן-נטע הנובר, הקלסי בין הכרוניקאים של גזרות ת"ח-ת"ט, אינו מזכיר בספרו "יון מצולה" את השחיטה הקוזקית בוויסלוויץ, אך מקורות אחרים מדברים על כך בפירוש. מחבר

"צוק העתים" – ראה אור בקרקוב בשנת 1650 ובוונציה בשנת 1656 – מדבר על השחיטות של הקוזקים בעיירות השוכנות בין זמושץ', שֶׁבֶּרְשִׁין [Szczebrzeszyn], קרסניסטב [Krasnystaw], חלם, טומשוב [לובלסקי Tomaszów Lubelski]. הכרוניקה של שמואל-פייוויש [בן נתן פייטל], "טיט היוֵן", המתארת את הגזרות בשנים 1655-1656, מספרת שכמעט כל היהודים בעיירות שבאזור חלם, כמו בחלם עצמה, נהרגו לפי חרב.

קשה לדרוש מכרוניקאים יהודים בעת ההיא, לדייק בכל פרט בתארם את אימת שחיטות הקוזקים. קהילות שלמות של יהודים נכרתו, והכרוניקאים הספורים נטלו על עצמם את המשימה האפוסטולית להפיץ בעולם את הבשורה המרה על החורבן היהודי. תכופות עלו היגון והאבל על גדותיהם והציפו את פרטי האירועים. אין זה מקרה שוויסלוויץ נזכרת פחות מאשר עיירות אחרות כמו שברשין, קרסניסטב, חלם, למרות שמספר היהודים בוויסלוויץ לא היה קטן יותר. בחלם היו בעת ההיא לא יותר מאשר 400 יהודים. תשובה לכך נוכל לקבל מן התמונה שמצייר על העת ההיא ההיסטוריון פ' יָשִׁינִיצה.

ההיסטוריון הפולני פבל ישיניצה, הנחשב לבקי ביותר במלחמות חמלניצקי, מזכיר במחקריו פעמים אחדות את העיירה וויסלוויצה כמבצר של בני צ'רניצקי, משפחת ההטמן הגדול שמילא תפקיד חשוב בקורות פולין. לדבריו, תקפו חיילות חמלניצקי פעמים אחדות את וויסלוויץ. שתי ההתקפות הגדולות ביותר היו בשנת 1648 ולאחר מכן בשנת 1655, כאשר הקוזקים יחד עם המוסקוביטים [רוסים] תקפו שוב את פולין והציפו גם את אזורי זמושץ', חלם, לובלין.

בהקדישו תשומת לב רבה לשר המחוז סטפן צ'רניצקי, מנסה ישיניצה – אף שהוא קתולי, אך בעל כוונות אובייקטיביות – להבהיר את הסיבות למרד הקוזקים. הוא מתאר את צ'רניצקי כרודן אכזר שמעולם לא קיים הבטחות שנתן לעם, לאיכרים. שום צו לא הגביל את מס העובד לאדונים, שהוטל על האיכרים; לא העניק לאיכרים את חסד הגישה לבתי משפט מלכותיים. אל מעשי הרשעות הישנים נוספו חדשים. בהסתמך על הכרוניקה של ין פָּסֶק הוא מתאר את גבורת האיכרים באחוזותיו של צ'רניצקי ומתעכב במיוחד על וויסלוויצה, מקום בו התושבים "למרות שחשו על גבם את השוט של משרתי

צ'רניצקי, לא בגדו, נלחמו בגבורה. זקנים, נשים וילדים בלבד הסתתרו ביער העבות, על צמרות עצים ובבורות עמוקים מוסווים. לחמו בגבורה גם יהודי העיירה, אף שפולין לא הייתה להם גן עדן, וצ'רניצקי לא היה להם אב רחמן. הם לא קיבלו כל ציון לשבח, אף שהקריבו קרבנות כה רבים בקרבות למען חופש. כשפסקו הקרבות, הם שבו אל בקתותיהם השרופות, אותן שהיו להם קודם לכן, בלי דרישות להכרת תודה, בלא טענות על בניהם שנרצחו".

מתיאור זה משתמע כי בהגנת מבצר וויסלוויץ נטלו תושבים יהודים חלק פעיל בצוותא עם האיכרים שהיו נאמנים לצ'רניצקי, האמינו במנשרים המלכותיים שלו, אשר בהם איים במוות על הפריצים שלא ייתנו לאיכרים שלהם נשק, והבטיח להם הקלות במס העובד. האיכרים ראו בשכניהם היהודים לוחמים שווים כנגד אויב משותף, עזרו בהסתרת החלשים והזקנים עם נשותיהם וילדיהם, וכפי הנראה נסוגו יחד ולאחר מכן שבו אל העיירה השרופה.

על כל פנים, הוקם היישוב היהודי בוויסלוויץ שוב במהירות רבה, ושוב החלו הצרות הישנות, השנאה הישנה שטופחה בידי הפריצים והעירונים, זה הוביל לביום של מיני עלילות כנגד יהודים וגם לריטואל הנודע של רצח-משפט בסוף המאה ה-18.

ניתן לשער כי מצב היהודים ששבו אל וויסלוויץ לאחר החורבן הגדול שחוללו הקוזקים, היה מר דיו. העיירה הייתה חרבה, הבתים הרוסים ובכל משפחה היו הרוגים, מעונים ונאנסים. לכל זה נוסף יחס הפולנים, שגרם ליהודי וויסלוויץ אכזבה רבה.

לפי כל היגיון אנושי, לאחר הצרות המשותפות שחוו והלחימה שכם אל שכם באויב המשותף, שבאכזריותו חשו גם הפולנים – אמורים היו לחדור יחסי אחווה, נכונות לעזרה הדדית ושיקום בכוחות משותפים של הבתים, החורבות של עיר וכפר. אך בדיוק כמו בערים ובעיירות של פולין ואוקראינה, נאלצו יהודי וויסלוויץ לחוות שוב צרות וייסורים דווקא משכניהם הקרובים.

לאחר שחיטות הקוזקים והטטרים צצה שורה של האשמות כנגד יהודים, שהיו אמורות כמובן לעורר את חרונם של הקוזקים, שפרקו

אותו בהריגות הבלתי אנושיות של יהודים. ההאשמה הכבדה ביותר הייתה: יהודים חכרו כנסיות פרבוסלאביות, בכך פגעו ברגשות הדתיים והתגרו באוקראינים. אמור היה להשתמע מזה שהפריצים מסרו את הכנסיות בחכירה ליהודים. היהודים החזיקו במפתחות. כשנזקק אוקראיני להטביל יילוד, לערוך טקס חתונה או לצרכים דתיים אחרים, דרש היהודי לשלם לו.

קודם שנגיע אל תוצאות האשמה זו כלפי יהודי וויסלוויץ, הבה נראה מה מקורה וכיצד מתייחסים אליה ההיסטוריונים הפולנים בני זמננו.

סטניסלב וֶרקה, מומחה לתולדות אוקראינה, שאין לחשוד בו באהבת יהודים, מביא את המקור הראשון להאשמה זו, קונטרס שפרסם הכומר פבל רושֶל, דומיניקני. שם מתואר כיצד ניצלה לובלין בנס ב-10.11.1648 מתקיפה קוזקית.

בכנסייה של הדומיניקנים נמצאה פיסת עץ, קטע צלב שהפך סמל לנס הגדול. לאחר חצות נראה בשמים, מעל לכנסייה, אור גדול שהאיר כמחצית השעה. כשקרבו בוגדן חמלניצקי והקוזקים שלו אל העיר וראו את האור בשמים, הבינו את האזהרה והסתלקו בעוד מועד, נסוגו לאחור והעיר ניצלה.

ב-25.3.1649 חובר בכנסייה הדומיניקאנית מסמך רשמי על הנס הזה ותשעה עדים אישרו בשבועה וחתמו. העדים לא היו אנשים בשר ודם רגילים, אלא השתייכו לנוצרים הנכבדים ביותר בעיר. בעת השבועה הסבירו כי שמעו זאת משומרי הלילה, אשר ראו בעיניהם. הם מסרו כי מתוך האור נתהוותה חרב שחודה פונה לעבר זמושץ' והקת והצלב לעבר לובלין. מן החוד יצא חץ אש שמיהר לעבר זמושץ'. זה קרה לאחר תהלוכה דתית שעשו הדומיניקנים לפי דרישת מועצת העיר, על מנת שיגן האל על העיר מפני האויב. בתהלוכה נשאו את פיסת הצלב מחוללת הנס.

פיסת צלב זו לקחו הקוזקים והצבא הרוסי בשנת 1655 ושלחו למוסקבה. בהסכם השלום הפולני-רוסי משנת 1667, לאחר משא ומתן דיפלומטי ממושך, הוזכר במיוחד כי על רוסיה להשיב לפולין את פיסת הצלב שנלקחה.

בקונטרס על אודות נס לובלין, מספר הכומר רושל כי בשורה של עיירות, לא רחוק מלובלין, אין מתירים לפרבוסלאבים להתחתן ולהטביל יילודים אם אינם משלמים קודם לכן ליהודי מס מיוחד. הכומר מוסיף כי הרוע גדול במיוחד משום שידוע כי יהודים מחפשים דם של ילדים נוצרים.

ההיסטוריון הפולני מתעכב על המילים האחרונות של הדומיניקני ומסיק שהדבר מעיד על פרימיטיביות של הכומר רושל, ויש לשאול אם סיפור חכירת כנסיות פרבוסלאביות יש בו אותה מידת אמת שיש בסיפור שיהודים משתמשים בדם ילדים. וְרקה אינו ראשון להטיל ספק באמת של הכומר רושל. היסטוריונים רוסים רציניים לפניו, לגלגו עליו.

אך בעת ההיא היה האוויר בלובלין ובסביבה נגוע בעלילות נתעבות ביותר כנגד יהודים. בלובלין כיהן טריבונל הכתר, התקיימה בו שורה של הליכי עלילות דם. שם התקיימו "חקירות", עינויים והוצאות לפועל של גזרי דין. הקונטרס, כמו הוצאות אנטישמיות רבות אחרות, נדפס בבית דפוס ישועי, שסיפק סוג זה של ספרות והפיצו באזור כולו.

הדבר נמשך גם שנים רבות לאחר השחיטות הקוזקיות, וההסתה הגיעה גם אל וויסלוויץ. היהודים בוויסלוויץ לבטח חשו בכך מאוד, אף שאיש מהם לא חכר כנסייה פרבוסלאבית.

איך נראו התוצאות ניתן להסיק גם מן המסמך שההיסטוריון פ' ישיניצה גילה בארכיון מועצת העיר ורוצלב [Wrocław]. בעת ההיא היה שם העיר ברסלאו, והיא קיבלה בסבר פנים נאה אזרחים פולנים שניהלו מסחר עם שלזיה ותכופות התיישבו בה. אך מתברר כי בה בעת התנהל תיעוד נפרד על המוצא הלאומי והאופי של מי שבאו מפולין. ברשימה של שלוש מאות אזרחים פולנים, למעלה ממחציתם הם יהודים. ביניהם נזכרת משפחה יהודית בת חמש נפשות, לבקוביץ', שבאה מוויסלוויצה, וגם יהודי בודד, גנדזלר מאוחן [Uchanie]. לאפיונם נוסף, שנתגלע קונפליקט בינם ובין אוקראיני, בגלל רדיפות דתיות. בפרטים האישיים יש פרט מעניין, היהודים ניהלו טרנזקציות מסחריות עם סוחרים מברסלאו ויצא להם בקרבם שם של אנשים סולידיים.

סביר ביותר שיהודי וויסלוויץ נסעו לירידים הידועים שהתקיימו בעת ההיא בברסלאו, הכירו את החיים הציבוריים הגרמניים והיו בקיאים בענייני משפט. כשהיו נתונים בעיירה במצב קשה והבינו כי חייהם בסכנה, נסעו אל ברסלאו ולא שבו עוד. אך לא לכולם היו אפשרויות לברוח. לכן יש לקבל כי בעת ההיא היה מצב היהודים בוויסלוויץ קשה. הם סבלו הן מן האוקראינים והן מן הפולנים, אף שלא היה על מה לגנות אותם, אך האוויר היה מלא מרירה, ארס ועלילות.

לאחר הגזרות והאסונות במחצית השנייה של המאה ה-17, החיים היהודים בעיירות סביב חלם ולובלין שוב התייצבו. אמת, לא ידוע כמה יהודים נמצאו אז בוויסלוויץ, אך לפי הגידול של פי חמישה ויותר של האוכלוסייה היהודית בחלם, בלובלין ובשורה של עיירות קטנות יותר כמו שברשין, קרסניסטב ואחרות, ניתן להניח שגם בוויסלוויץ גדלה האוכלוסייה היהודית. במפקד משנת 1765 נרשמו במחוז חלם בערך 10,000 יהודים. במפקד לא נכללו ילדים קטנים שטרם מלאה להם שנה, משום שלא נדרשו לשלם מס גולגולת, והפוקדים לא כללו אותם בסטטיסטיקה. למספר זה של 10,000 יהודים יש להוסיף אחוז מסוים של אלה שהסתירו מפני הפקידים את המספר הנכון של בני משפחתם. היו עיירות בהן הצליחו הפקידים לרשום בקושי מחצית ממספר הילדים הנכון אצל היהודים. זה נותן זכות להאמין כי בוויסלוויץ היו בשנים ההן הרבה יותר יהודים מאשר במאות הבאות. עם חלוקות פולין נהרסו כנראה דרכי המסחר הישנות והקשרים הכלכליים, שמהם נהנו בעת ההיא גם יהודי וויסלוויץ. בחלוף הזמן נעשתה העיירה קשורה יותר ויותר בחלם; והסיטואציה הכלכלית החדשה, דרכי המסחר החדשות, לא היו נוחות לאזור חלם, אשר שכן אי-שם בפינה דרומית-מזרחית של פולין הקונגרסאית. היהודים נאלצו לחפש לעצמם מקורות פרנסה חדשים, מקומות מגורים חדשים, תכופות בתוככי רוסיה.

הגיע המרד הפולני בשנת 1863.

במובן הפוליטי היה אזור חלם מקום סוער. הממשלה הרוסית החלה בהליך חזק של מדיניות רוסיפיקציה. גרו שם איכרים קתולים-יוונים רבים, והרוסים הפעילו עליהם לחץ כבד כדי שיעזבו את הכנסייה האוניטרית ויהיו אורתודוכסים-יוונים. בשנת 1875 נאסר רשמית

קיומה של הכנסייה האוניטרית והחל מאבק מר, שנמשך שלושים שנים, מצד הרותנים הקתולים והקתולים-יוונים כנגד הממשלה, עם הפגנות עקובות מדם, שביתות, מאסרים, מערכה מרה של העיתונות וכיוצא באלה. כדי לחזק את הרוסיפיקציה עבדו בחוגי הממשל הרוסי, כבר בסוף שנות ה-80 של המאה ה-19, על תכנית ליצירת גליל נפרד של חלם ואיחודו עם רוסיה. מסיבות שונות נגרר העניין ורק ב-1.1.1913 קיבלה הדומה הרוסית את ההחלטה ליצור גליל נפרד.

שוב סערה הציבוריות הפולנית, ארגנה מחאות בארצות חוץ. פוליטיקאים וסופרים שרו לאזור חלם שירי תהילה כאזור פולני טהור, ליהודים לא הוסיף הדבר בריאות. המתח הפוליטי לא תרם ליציבות כלכלית ולפיתוח היישובים היהודים באזור ההוא. המצוקה והדלות גברו. במרוצת הזמן הורע המצב עוד ועוד. כל שרפה, כל מגפה הותירו מאחוריהם שממה. זה היה גם גורלה של וויסלוויץ.

חסידות והשכלה

במחצית הראשונה של המאה ה19 נמצאו יהודי וויסלוויץ תחת השפעת התנועה החסידית, במיוחד התפשטה כאן החסידות של חצרות בלז, טְרִיסק [Turzysk]. אין כל ידיעות על השפעת ההשכלה. קהילת וויסלוויץ לא נטלה חלק בוועידת נציגי קהילות שהתקיימה בשנת 1847 בהשפעת קהילת למברג [לבוב], שבראשה עמדו נציגים בעלי השכלה אקדמית.

אין גם פרטים מדויקים מה הייתה השפעת אירועי שנת 1848 על יהודי וויסלוויץ. בעיתונות של העת ההיא אין כל ידיעה על וויסלוויץ, המצביעה על הרושם שיצרו שם האירועים בחזית הפוליטית והכללית בשנת 1848. אירועים אלה עוררו סערה בקרב היהודים בערים ובעיירות פולין וגליציה, ולבטח לא עברו בלי תשומת לב בקרב יהודי וויסלוויץ. מעידות על כך מעשיות ואגדות שמספרים ילידי וויסלוויץ: ר' יעקב טננבוים, ר' מנדל שאפר, ר' לייבל רייז, המוסרים מה שקיבלו מהוריהם ומחוויותיהם האישיות והשתתפותם בכל מה שקרה בעיירה.

מתוך הפרק: העיר וקורותיה, ע' 33 – 51.

מנדל שאפר **שישים שנות חיי בוויסלוויץ,** 1879-1939

זיכרונותיי מתחילים בקיץ בו מלאו לי שלוש שנים ואבא הוליך אותי אל דוד המלמד אל "החדר".

זה היה בשנות ה-80 של המאה ה-19.

ייתכן שרק נדמה לי שאני זוכר את המבט הגאה שהצטייר אז על פני אבי. מן הסתם ראיתי מאוחר יותר מבט זהה על פניהם של אבות רבים בעיירה שלנו. כעת נדמה לי שבבית חשו אז מלם רוממות רוח. התענגו על המכנסיים החדשים שהלבישו לי, על הטלית קטן החדש מעל למחונת הקטנה, הכול לכבוד ראשית הליכתי אל "החדר".

אף אני חשתי רוממות רוח ורצתי אחרי אבא, שהכול חייכו אליו:

"הא, אתה מוליך את מנדל אל "החדר?!"

איש לא שאל אל איזה מלמד, מלם ידעו, אבא מוליך אותי אל חד המלמד, אצלו למחּ כל ילדי העיירה.

שמחתי פגה ברגע שנכנס אתי אבא פנימה. בחדר האפל, סביב שולחן גחל, ישבו כארבעים ילדים. המולה דחוסה הייתה בחדר. קפץ אלינו אחד משני העוזרים ונטל אותי מאבא, הובילני אל השולחן והושיב אותי על ספסל גבוה בין הילדים הרועשים. אבא עמד עוד רגע ודיבר עם המלמד. מיד הלך, מבלי להעיף לעברי מבט.

כאלה היו האבות של וויסלוויץ. בני הבית היו כל חייהם, חקוקים עמוק בלב, אך הייתה זו אהבה מסותרת, בלב פנימה. על הפנים לא ניכר הדבר. נהפוך הוא, על פניהם של האבות בוויסלוויץ רבצה תמיד עננה קודרת של דאגות פרנסה.

בראותי היום מצד מתחנכים נכדיי, אני מודע עד מה הרחיק העולם לכת. ומי יאה היה לאבותינו לדבר, לצחוק, להשתטות עם הילדים? בעיירה שלנו ידעו: מאבא יש לפחוד, לרחוש לו דרך ארץ.

באהבת האב ניתן היה לחוש כאשר ילד חלה חלילה. כמו להכעיס זה קרה לי מיד בתחילת לימודיי ב"חדר". היום אני מבין כי זה מן הסתם נבע מן הצפיפות בחדרו הקטן של דוד המלמד. די היה שילד יצטנן, יחטוף נזלת, דיזנטריה – ומיד הדביק את האחרים.

אינני יודע אם הייתי הראשון ב"חדר" לחלות. מן הסתם התרוצצתי עוד זמן רב חולה עד שהתמוטטתי ונשאו אותי הביתה. אימא ואבא התייצבו ליד משכבי בקיטון, מישושו את מצחי, ואבא הרגיע אותי במילים טובות והבטיח מתנות, דגל עם תפוח אדום בשמחת תורה להקפות, רעשן לפורים.

המילים הגיעו אליי חרף חומי הגבוה. דברים אלה היו חלומו של כל נער בעיירה שלנו. האבות לא יצאו מגדרם, לא הודאגו מחלומות ילדיהם. רק כאשר חלה הילד החל לבם מפרפר בקרבם. רופא לא היה בוויסלוויץ. לא כל אחד יכול היה להרשות לעצמו לקחת עגלה ולנסוע אל חלם. ואכן, תכופות הסתלקו ילדים מן העולם מוקדם מאוד, מי מהם כשבקעו שיניו, מי סתם כך בשל מחושי בטן, משום שכנראה לא מצאו חן בעיניו ארוחותיה של האם, ולא רצה להתבגר בצפיפות ובדלות.

בימים כאלה חשתי באהבת אבי. הוא ישב לידי וסיפר מעשיות על העיירה ועל פריצים שאצלם עבד; על גזרות כנגד יהודים, הנאלצים להמיר את דתם. המעשיות על גזרות שמד חזרו על עצמן תכופות. שמעתי אותן לא מאבא בלבד, אלא גם מחוץ לבית, ב"חדר" בין השמשות, כשהרבי הלך להתפלל מנחה-מעריב; בפלוש בלילות החורף הארוכים. יהודים זקנים סיפרו על פרנקיסטים ועל פריצים שמוצאם יהודי.

עוזרי המלמד

ב"חדר" של דודל המלמד ניצבו שני ספסלים ארוכים, עליהם ישבו הילדים, והמלמד לימד אותם לקרוא ולהתפלל. היו לו שני עוזרים, שמדי יום הביאו את הילדים. בימים גשומים, כשהבוץ בעיירה היה עמוק, נשאו העוזרים את הילדים על כתפיהם. הם גם סייעו למלמד עם המתחילים, הצביעו במחווה ולימדו את האותיות הגדולות מלוח

האל"ף-בי"ת. כאשר החל ללמוד אתנו סָגול אל"ף, סגול מ"ם, קרה, שנשמעה לפתע פעייה קולנית של העז בחוץ: מֶה-אֶה-אֶה! רחמנות על העוזר שנאלץ, בכל כוחו, להרים את קולו כדי לגבור על פעיית העז. אך בשל כך למדנו נקודות אלה במהירות. העז סייעה לחקוק אותן בזיכרוננו.

העוזרים גם הובילו אותנו אל יולדות לקריאת שמע, בתמורה קיבלנו אפונה מסולסלת, גרעינים ולעתים גם סוכריות.

לא היה בעת ההיא בעיירה ילד שלא למד אצל דודל המלמד. לימים קם עוד מלמד דרדקי, אך אצלו למדו פחות ילדים.

כשמלאו לי שש שנים התחלתי ללמוד חומש אצל ברלה בעל שלושת האפים. כינו אותו כך משום שהיה לו אף כפול. לי נדמה כי כלל לא הייתי אז ילד, אלא יהודי קטן שחי עם כל דאגות המבוגרים. שנות הילדות בוויסלוויץ חלפו חיש. יופייה של הילדות האיר רק לרגע, כמו שמש ביום חורף, שעננים קודרים ממהרים לכסותה. אני התאוותי לשחק, אך הרבי עם המחווה החזיק אותי מרותק אל הספסל.

טרם מלאו לי שבע כשנשרף ביתנו. השרפה אחזה גם במתבן והכול עלה באש. לא הספיקו להציל את ארבע הפרות שלנו ושני הסוסים שעמדו שם ונשרפו למוות.

השרפה הקיפה את מחצית העיירה ועשרות משפחות נותרו ללא קורת גג לראשן. בזיכרוני נותרו יללות הנשים פרועות השער, גברים ללא קפוטות, בטלית קטן בלבד; ילדים עירומים למחצה. נדמה היה לי כי העולם כולו בוער ומיד יבוא המשיח.

ימים ארוכים ולילות התהלכו היהודים בעיירה אחוזי מרה שחורה. ילדים ב"חדר" סיפרו לעצמם מעשיות על סהרוריים, שהפילו פחד על השומעים. אני זוכר שהצביעו בפניי על יהודי מן הנשרפים, שיחד עם אשתו וילדיו הכניסו אותו אל קיטון אצל מישהו. אמרו כי בלילה, בשנתו, ירד ממשכבו ובעיניים עצמות הילך על פני הבית, הסיר את בריח הדלת והחל לטפס על הגגות, על הקירות האופקיים. אסור היה לפנות אליו בדברים, אילו קראו בשמו, היה נופל ועלול להיהרג.

היו בוויסלוויץ יהודים שהחשיבו עצמם חוזים בכוכבים, חקרנים, חזו מלחמות גדולות. לצים לגלגו עליהם, אך אנחנו הילדים, הקשבנו ברצינות רבה לדבריהם, במיוחד בלילות החורף, כאשר הסיקו את הקמין בפלוש, והיהודים הבוגרים סיפרו לעצמם מעשיות על חיילים יהודים בצבא הצאר, אשר שירתו אי-שם בסיביר הרחוקה; על מלחמות התלויות באוויר; על קנטוניסטים של ימי עבר, ועל צערם של אימהות ואבות שילדיהם נלקחו מהם. ממעשיות אלה נראה לנגדי במשך שנים המבט האחרון שאימחות נתנו בילדיהן הגזולים.

מעשיות אלה שמעתי לרוב, בעיקר בערבים חורפיים. בקיץ היינו עסוקים במשחקים שונים, עד כי שכחתי את כל המעשיות העגומות. היינו רצים אל תוך היער ולא פחדנו מחיות פרא, מפני הדובים והזאבים, שהיו מבהילים אותנו בהם. היו שסיפרו כי ראו בעצמם את הזאבים, והיה זמן שהייתי בטוח כי אך שומעים הם שאנחנו, חבורת ילדים שלמה, באים אל היער, הם נושאים רגליים ונסים.

היער היה עמוק ועבות, אך אני לא נתקלתי שם מעולם בחיות פרא, ראיתי רק ציפורים וסנאים; אצטרובלים חומים ואגוזים תורכיים התגלגלו למטה לרגלינו. אך לא פעם הבטתי לכל עבר בחשד, שמא יקפוץ מתוך מחבוא מין זאב ענק ויבהיל אותנו.

הנאות חורף

החורף בוויסלוויץ לא היה רק מעשיות עגומות ומעוררות אימה. לשלג הסמיך, שירד לאורך שבועות ללא הרף וכיסה את העיירה בסדין לבן, היה קסם משלו. לבבות של ילדים החלו לפרפר. בעלי העגלות המירו עגלות במזחלות, נעו בקלות על פני השלג ושימחו את הנשמה בדנדון פעמונים מתוק. מצאנו לוחות עץ ישרים וקשרנו אל סוליות הנעליים, והם שימשו לנו מחליקיים, וכך החלקנו על הקרח. לנו, הילדים שכבר למדו חומש, הייתה זו הגדולה בהנאות, מתוקה ככל הנאה גנובה. מה חבל שהיה בידינו זמן כה מועט ונאלצנו להמתין קצרי רוח ליום שישי, בו למדנו חצי יום בלבד, או לחנוכה שהיה חג משונה, התפילה הייתה של חול, לבשנו בגדי חולין, הלכנו ל"חדר", אך למדנו רק חצי יום.

עוד לפני חנוכה החל הרבי משה, בנו של דוד המלמד, לספר מעשיות. מהו חנוכה, כיצד התנפלו היוונים על היהודים בארץ ישראל, טימאו את בית המקדש בדם חזיר שחוט, הכניסו צלם לקודש הקודשים. היהודים נלחמו בגבורה רבה, התנפלו על החיילים הגויים וגירשו אותם מירושלים.

מובן שהמעשיות על גבורה יהודית שבו את לבי וראיתי לנגד עיניי יומם ולילה את הגיבורים היהודים, שהיו גם אדוקים ויראי השם. ברוב שמחתם רצו להדליק אור במנורה העשויה זהב טהור, אך לא היה אלא כד קטן, ושוכן מרומים חולל נס, טיפת שמן הספיקה לשמונה ימים תמימים.

הרבי סיפר לנו גם על חנה ושבעת בניה, שהקיסר, שונא ישראל, הורה להוציא לשמד. ציווה שישתחוו לפֶסיל, אך איש מהם לא הסכים. בנשימה עצורה הקשבנו למהלך התנגדותו מלאת הגבורה של כל אחד מהם לקיסר רב העוצמה. קולו של הרבי רעד מרוב רְגשה, ואני לא הצלחתי לכבוש את הדמעות, מאוד נגע אל לבי גורל הנערים היהודים ואמם הגיבורה, אשר לאחר רצח כל בניה עלתה על הגג והשליכה עצמה ממנו.

זה לא הפריע למשחקינו. אך ירד הערב, התקבצנו אי-שם באחד הבתים או בפלוש ושיחקנו בסביבון, שהיו חרותות עליו ארבע האותיות: נס גדול היה שם. הסביבונים היו לרוב מעץ. בשנים מאוחרות כבר היו סביבוני עופרת, שיצקו אנשים בעצמם בתבניות עץ. הם לא הסתובבו במהירות ובקלות כמו סביבוני העץ, אך היו שהפגינו גם בהם זריזות רבה, במיומנות הכו בו באצבע צרדה והסביבון החל לרוץ על פני השולחן במהירות מפליאה, הסתובב זמן ממושך עד שנפל וה"נס" כלפי מעלה.

היה בוויסלוויץ בית ספר בו למדו קרוא וכתוב רוסית, אך אבא סירב לשלוח אותי לשם, אמר כי לא די שאני שובב ודעתי נתונה למשחקים בלבד, עוד חסר לו שאגדל להיות גוי בבית הספר הרוסי?!

מן המועצה נתקבלו מסמכים, בהם דרישה לשלוח אותי לבית הספר, אבא התעלם, ויום אחד בא ז'נדרם, לקח אותו והכניסו לכלא.

בית הכלא

בית הכלא שכן במבנה עץ סמוך למועצה, ברחוב אוחן. שם היה גם בית כבאי האש.

ראשית ביקש אבא, מיד לאחר מאסרו, להביא לו טלית ותפילין. כשהבאתי לו מאוחר יותר אוכל והגשתי לו מבעד לאשנב המסורג, ראיתי את אבא עטוף בטלית, להט של יראת שמים חלף בי. עיני אבא נצצו בשלהבת מוזרה. הוא כפי הנראה היה באמצע התפילה ולא דיבר אתי אף לא מילה, בשתיקה לקח מידי את האוכל והמשיך להתפלל בניגון בוכה.

לבי נצבט בקרבי. ידעתי שאבא סובל בגללי, משום שאינו רוצה שאגדל להיות גוי. בדרך חזרה לא חדל להדהד באוזניי הד תפילתו, כתחינה ואזהרה בו-זמנית. נטלתי על עצמי אז להיות טוב ואדוק, להישמע לאבא בכל, כל מה שידרוש ממני.

הטלית ותפילין היו חלק מדמותו של אבא. תמיד ראיתי אותו נוטל עמו את שקית התפילין. כשיצא לכפר לחפות גגות של בקתות האיכרים, תמיד נשא עמו את שקית התפילין, נדמה היה לי כי משקלה פוד [כ-16 ק"ג]. הוא לא נפרד משקית הטלית והתפילין בכל נדודיו בכפרים סביב וויסלוויץ. כך הכירו אותו האיכרים, שידעו כבר שאינו נפרד מטליתו בגשם ובסופה, בחום ובקרה. הם לא התפלאו בראותם אותו עומד בחצר מפולשת, בבוקר של יום כפור, עטוף בטלית ומתנועע, משום שבבקתת האיכרים אשר בה לן, הייתה איקונה עם צלב, ושם לא רצה לעמוד להתפלל.

לאיכרים בכפרים סביב וויסלוויץ לא היה בזה חידוש. הם כבר התרגלו למראות כאלה של רוכלים יהודים, אשר בדרך נדודיהם הקשה לא החסירו תפילה, שלוש פעמים ביום.

בשנים מאוחרות, כשאבי לא חי עוד, היו איכרים זקנים מספרים לי על אדיקותו ויושרו של אבי בעבודה ובעת האכילה. הם ידעו כי לא יטעם אצלם תבשיל. הוא הוביל עמו סיר משלו, אשר בו בישל לעצמו מעט תפוחי אדמה, מים עם ציקוריה, ויצא החוצה לברך.

בפלוש לא שמעו מפיו מעולם קול רם, ישב לו בפינה ואמר תהילים חרש. כך היה גם בין יהודי העיירה, לא העליב איש במילה גסה, לא נגע אפילו בזבוב על הקיר.

אמירת תהילים – זה היה מנהגו בזמן הפנוי, בשבתות ובחגים, אך מעולם לא חדר קולו אל לבי, נפשי, בעוצמה כמו אז, כששמעתי אותו מתפלל בכלא, שישב בו בגללי. ביקשתי משוכן מרומים שייתן לי כוח לעמוד בניסיון מול השטן המדיח לכל מיני עברות, כמו החלקה, ריצה אל היער, כל אלה הרי מעשי שטן, המבקש לנתק אותי מלימוד תורה.

הרוזנת

לאחר ימים אחדים בכלא שוחרר אבא. המפקד הזהיר אותו אגב כך, שאם לא ישלח אותי לבית הספר, יכלא אותו שוב, והפעם לשנה תמימה. אבא הקשיב בשתיקה ולא השיב. הוא כלל לא חשב להיכנע.

שוב הלך לעבודתו, חיפוי גגות העיירה השרופה. השרפה פגעה קודם כל בעניים שלא היו להם אמצעים לשקם עצמם. הרוזנת, שהתאלמנה מן הרוזן הזקן, נטלה על עצמה את בניית בתיהם הקטנים, הקימה מחדש את דירותיהם, שאבא חיפה בגגות קש. זכור לי שאבא סיפר בהתפעלות רבה על טוב לבה. היא נותרה חייבת לו קרבונים אחדים, אבא הניד בידו: "נו, בסדר, גם כך יהיה טוב". לבו לא נתנו לדרוש ממנה את החוב לאחר שכבר הוציאה כסף רב כל כך. אך הרוזנת התכעסה: "אה-הה, רואה אני, שאתה רוצה להוציא מידיי בעורמה חצי מצווה, זה לא יעלה בידיך". היא שילמה לו עד לפרוטה האחרונה.

שמו של אבי כבעל מלאכה טוב נישא למרחקים, עד חלם ולובלין. הפריצים, שאצלם הניח גגות רעפים, היללו אותו בפני ידידיהם במחוז לובלין. קרה שהזמינו אותו אל לובלין. זכור לי כי שב פעם מודאג. לפני כניסתו אל לובלין עיכבו אותו ז'נדרמים ולא הניחו לו להיכנס לעיר משום שהשתוללה שם מגפת כולרה. מאוחר יותר סיפרו על חתונה בבית הקברות של לובלין, וזה בלם את הכולרה.

אבי היה אז מן היהודים הספורים בוויסלוויץ שהייתה להם ההזדמנות לנסוע עד לובלין. נסיעה כזו הייתה אירוע גדול בעיירה. אנשים

השתרכו בעגלה מחופה שבוע תמים, ולאחר מכן סיפרו מעשיות למיניהן על גבירים ועל עניים מרודים שגרו בקְלויסטר, האזור הדל ביותר. בלובלין לא הייתה אז עדין צנרת מים וכולם הלכו לשאוב מים מן הבאר; סיפרו כי צדיק גדול בירך את מי הבאר, שיהיה להם הכוח לכבות שרפות בדליים אחדים. כשהתקינו לבסוף צנרת מים, הנידו אנשים זקנים ראשיהם בצער רב ובדאגה, ומלמלו כי שום טוב לא יצא מן המיכון.

אבי השתייך לחסידות בלז [Belz] והאמין מאוד ברבי מבלז. הוא אכן הורה לו להתחתן עם אמי, לאחר שקודם לכן נשא לאישה את אחותה הבכורה והיא מתה עליו בלי ללדת ילדים. נותרה אחות בת חמש-עשרה בלבד שהייתה אמורה לתת לו חליצה.

אבא נסע אל הרבי מבלז לשפוך את מר לבו וליטול ממנו עצה וברכה. הרבי אמר לו, לא לקבל חליצה, אלא להתחתן עמה. אבא כבר היה אז בשנות הארבעים לחייו, אימא ילדה לו ארבעה בנים וארבע בנות.

כשבבית חלה ילד במחלה קשה, אנשים יעצו לאבא לנסוע ולהביא מלובלין את הרופא הנודע טָץ, ששמענו עליו פלאי פלאים. אבא בחר לנסוע אל הרבי מבלז, והיה בטוח כי ברכתו תסייע לילד להחלים.

בשנים ההן, אצלנו בוויסלוויץ, נחשבה לובלין כעיר הגדולה ביותר לאחר ורשה. אינני זוכר מישהו שנסע בעת ההיא אל קרקוב או אל לודז׳. לעומת זאת אירע, אמנם לעתים נדירות, שנסעו ללובלין ואפילו לוורשה ולאחר מכן הרבו לספר את פלאי בית המדרש הישן, על רבי יהודה-לייב אייגר, שלסבו רבי עקיבא היו שמונה בנים ושבע בנות.

בין המעשיות שהרביתי לשמוע בפלוש התרגשתי כילד מן המעשה שסיפרו יהודים ששבו מלובלין על ר׳ לייבלה, שהיה צדיק תמים. מנהגו מדי בוקר וערב, לעבור בין עניים שהתייצבו סביב לבימה עד לדלת, ובשתי הידיים, אשר ר׳ לייבלה שילב מאחור, החזיק מטבעות; כל עני הוציא בעצמו כמה שרצה, כדי שלא יהיה עליו להתבייש.

בעת התפילה לא התנועע ר' לייבלה ולא הרים את קולו, אך כל מי שעמד בקרבת מקום, חש שהכול בו רותח והדם בעורקים תוסס מרוב התלהבות.

חסידים סיפרו בתחושה של נקמה גדולה איך עזב ר' לייבלה את חותנו, מתנגד חריף, והתחבר אל צעירים מבית מדרשו של "החוזה" [יעקב-יצחק הלוי הורוביץ]. כשנפטר ירד שלג כבד, אך הדבר לא הרתיע אלפי אנשים שהלכו אחר הלווייתו.

היטיב לספר מעשה זה הישיש וולף של ניסל. הוא זכר מעשיות רבות ללא שיעור, ששמע לפני שנים רבות בבית אביו וסבו וסיפר אותן בלחט, כמו לא קרה הכול בעבר הרחוק אלא אך אתמול.

הוא נהג לספר על גזרת שמד, שהפריץ, שהעיר והכפרים סביב היו שייכים לו, הוציא כנגד היהודים. משסירבו לצייית, גירש אותם מוויסלוויץ. רק כעבור זמן ממושך, בראותו כי האזור שלו מתרושש מכך שאין מי שינהל את המסחר, שיגר שליחים לחפש את היהודים שלו ולהשיבם. בכספו שיקם את בתיהם החרבים, ובאה ישועה גם לכפרים הסובבים.

יהודים בוויסלוויץ עסקו גם במלאכה, היו צבעים, זגגים, סנדלרים, חייטים, ולפי מה שהפיצו ב"חדר", הם גם היו צדיקים נסתרים, למ"ד-וי"ו-ניקים שבזכותם העולם כולו קיים.

בכפר

השנים ב"חדר" קרבו לסיומן. הייתי בן שתיים-עשרה וחשתי כבר בוגר. אבא, תיאמר האמת, רצה שאמשיך ללמוד, אך אותי החל "החדר" לשעמם. כל אימת שהיה יום שוק, הייתי מתגנב החוצה ומשוטט לי בין עגלות וסוסים של האיכרים. עשיתי קשתות משער סוסים, אך בעצמי לא תלשתי, אפילו לא הייתי מסוגל להביט באחרים שתלשו, צער בעלי חיים. יותר מזה אהבתי להתבונן בשקצים [גויים] צעירים רוכבים על סוסונים, סוסונים קטנים וזריזים, המתיזים ענני אבק מתחת לפרסותיהם.

אבא ראה שאינני רוצה להמשיך בלימודים ולקח אותי עמו לכפר לעזור לו בעבודה, אז הכרתי את אבא מקרוב. הוא דיבר אליי כאל בוגר, ואני ראיתי מה קשה עמלו למען הפרנסה. כזה נותר בזיכרוני, גלוי, ישר, אדם איתן. כנפות בגדו מופשלות, פסע עמי על פני הכבישים, נדד על פני הכפרים מבקתת איכרים אחת לאחרת, ובכל מקום קיבלו האיכרים את פניו בזרועות פתוחות. הוא תיקן להם את הגגות, להגן מפני גשמים, ואת מלאכתו עשה ביושר ולא תמיד נטל תשלום.

שבוע תמים חי על פת לחם שחור ובצל, צנונית במעט מלח. כאשר עבד בחצר של פריץ, שתה לעתים כוס חלב היישר מעטיני הפרה, שבחליבתה נכח.

בשעה שעבד בכפר בו גרה משפחה יהודית, נהג אבא להיכנס אליהם לאחר העבודה, שוחח, שמע חדשות לרוב, והשתתף באנחות על גורלו של יהודי במקום נידח, בקרב גויים בלבד.

יום אחד עבדתי עם אבא בחצר הפריץ באוסטרוב [Ostrów Lubelski], חיפינו שם את הגגות ברעפים. עוד בדרכנו אמר לי אבא שבכפר גר ר׳ זיינוול אוסטרובר, תלמיד חכם גדול וירא שמים, נוסף לכך הוא בעל לב יהודי חם. אבא דיבר עליו באהבה רבה ובהתפעלות, המתין בקוצר רוח לסיום העבודה ומיד פנה ללכת אל ר׳ זיינוול.

בלכתנו לשם כבר היה חשוך. אבא היה שקוע בחשבונות עם הפריץ של אוסטרוב ולא הפריעה לו נביחת הכלבים. לפתע קפץ מתוך פשפש כלב גדול חום, שעיר, ומיד עלה על כתפי. חלב אמי אזל מקרבי, ולצעוק לא הייתי מסוגל, הגרון כמו נשרך. אך תוך כדי דיבור תפס אבא את הכלב בעורפו, ובידיו החזקות לחץ את צווארו והשליכו חזרה מעבר לפשפש.

פגשנו את ר׳ זיינוול יושב על הגמרא. עם כניסתו של אבי התעוררו שמחה וצהלה. בכפר שמחו בכל יהודי מזדמן. בזיכרוני נותרו דברים מקוטעים מן השיחות שניהל ר׳ זיינוול עם אבא שלי. ר׳ זיינוול אמר כי יהודי בכפר הוא אדם גלמוד. אף שהיה איש צעיר זריז, בעל עיניים רושפות, ולא הייתה לו בעיה לעבור ורסטאות [וֶרְסְטָה – 1.066 ק״מ] אחדות ולבוא לעיירה, נדמה היה לו שהוא תלוש ורחוק מיהודים. בין יהודים, אמר, חשים משפחתיות. יוצאים אל השוק, נכנסים לבית

המדרש, חוטפים שיחה, אומרים משהו. תלמידי חכמים יושבים ולומדים, צעירים מדברים על הכלל ועל החדשות. החיים שונים לגמרי.

יהודי בכפר, אפילו היה עם אבא-אימא, עם משפחה שלמה, תמיד היה בבחינת יתום. יהודי בעל נשמה יהודית, בלבוש יהודי, חי שנים ארוכות בין גויים. לכל מקום בו מביטים רואים רק איכרים ואיכרות. כל הבקתות דומות, זהות זו לזו. הקירות עשויים טיט, בכל מקום חלונות קטנים והגג של קש. ר׳ זיינוול אכן היה למדן ותמיד ישב ולמד, אשתו ניהלה את החנות הקטנה, אך בערבים, כשהגיע לשם צליל פעמון הכנסייה, אפפה תוגה את הנשמה.

עצבות זו חשתי גם אני כשנזדמן לי להישאר בערבים בכפר, בנערותי ובשנים הבאות. ניעורו בי המעשיות שהרביתי לשמוע על אודות משומדים ומשומדות, על אימהות שיצאו מדעתן משום שהבת הסתלקה עם שייגץ [גוי צעיר] והמירה את דתה.

עד היום מהדהדת באוזניי נימת הקול הנרגשת של אימא כשסיפרה לי על המשפחה היהודית במיידן [Majdan]. היו להם פרות, ייצרו חמאה וגבינה, הביאו העירה עם מלפפונים ותפוחי אדמה מחלקת השדה שלהם. הייתה להם בת, פֶּרְלֶה, צמות בלונדיות שמוטות, פנים מאירים, שְׂמחה להביט בה. בא למועצת הכפר לבלר צעיר, בראותו את פרלה התאהב בה מיד. נפשו יצאה אליה, ופרלה שכחה שהיא בת ישראל. יום אחד, כאשר אבא-אימא הלכו ברגל לעיירה עם תוצרתם, לקחה פרלה מה שהיה בבית ועזבה את הכפר עם הלבלר. היא ביקשה להמיר את דתה ולעזוב את עמה ומולדתה. לפי שעה הסתירו אותה במנזר.

אימא שלי נאנחה עמוקות כשסיפרה על הילולות וזעקות הבכי של אבא-אימא בשובם הביתה ובהיוודע להם מה עוללה בתם. באנשים פשוטים אלה – שכל חייהם היו טרודים בפרותיהם ובחלקת השדה, ולא הניחו לבתם ללוש את הבצק בערבה, שלא להזיק לידיה הנאות – נפתח בבת אחת צער, כאב נורא, כמעט יצאו מדעתם.

ומשחלפו ימים אחדים, החלו לחשוב כיצד להוציאה משם. הם הסכימו ביניהם למכור את הבית וכל אשר להם, כדי להציל את נשמת בתם. כך עשו, אך לא די היה בכל זה, ויהודים בעיירה אספו מעט כסף. גנבו את

הנערה, הובילו אותה לעיירה יהודית הרחק אי-שם. מלאכה זו בוצעה בידי גויים, יהודים ספורים בלבד ידעו מי עשה זאת. הסוד נשמר בקדושה, אילו תפסו את הגויים והם היו מספרים שהיהודים קנו את שירותיהם, עלול היה חלילה להתרחש פוגרום. וכך, השתמע שפרלה התחרטה וברחה מן המנזר בכוחות עצמה.

היהודים בכפרים הסמוכים היו קשורים קשר הדוק לעיירה, ובמשך כל השנים הוגדרו כקרובים. רבים מהם באו לשבת לעיירה, ללכת לבית המרחץ, להתפלל בציבור, לקבל שבת וללון אצל קרובי משפחה. היו יהודים שכל חייהם ישבו בכפר, אך ללא בדל נשמה של יהודי כפרי. לפני שנים עלה בגורלם להתחתן בכפר, ישבו שש שנים סמוכים על שולחן החותן, ולאחר מכן אירע שהחותן חלה, והחתן נאלץ לקבל עליו את עול הפרנסה, לעמוד בחנות, לסחור בתבואה, וכבר נשאר בכפר. בלבו, בכל נפשו, נותר איש צעיר שכזה בן עיירה, אומר תהילים, לומד גמרא; וכשעלה בידו לקפוץ העירה, היה זה תענוגו הגדול. כל יהודי בן עיירה שבא לכפר סר לביתו, סיפר חדשות אחרונות מן העיירה; נודע לו מה נשמע בכפר אצל האיכרים אשר עמם חיו בהרמוניה במשך השנים כמו עם קרובים, התעניינו במתרחש במשפחותיהם, כאבו עמם צער על פרה שנפלה ומתה; נתנו להם סחורות בהקפה ולא דרשו חוב כשמצבם החומרי היה קשה; סייעו לארגן את חתונותיהם וחגיהם. גם האיכרים הכירו כל יהודי בעיירה וגילו הבנה לשמחותיהם ודאגותיהם.

ממש מעורר תמיהה, כיצד אותם איכרים, כעבור שנים רבות, היו מסוגלים להיעשות אדישים לצרות של יהודים, הניחו לתועמלנים אנ-דקים [חברי המפלגה הלאומית הדמוקרטית בפולין] להסית אותם, ולימים, כשהגרמנים נכנסו, ועל היהודים ניתכו מכות איומות ואיימו עליהם מוות והשמדה, אותם איכרים לא גילו שום רגש השתתפות, גם לא נכונות קטנה ביותר לעזור, ורבים אף נטלו חלק בהשמדת היהודים אשר עמם חיו שנים רבות כל כך, התחנכו יחד והכירו את מצוקותיהם.

רבים מן האיכרים היטבתי להכיר, הם היו באים אלינו בימי שוק, נכנסו לביתנו ואבא כיבד אותם ביין דובדבנים; הם שתו מספלי החרס שאבא הגיש להם, וכרכרו מרוב הנאה. אימא הגישה להם לחמניית שמן גדולה, שאפתה במו ידיה. האיכרים הכו באוויר באצבע צרדה וקיפצו סביב אבא כתיישים.

כשנכנסנו אנחנו לבקתותיהם פרצו בקריאות שמחה, צווחו וקיבצו את שכניהם: "הי, אחים טובים, שמואלקה בא".

התקבצו במרוצה איכרים זקנים שפניהם חרושים, צרובי שמש, שיקסות בכותנות בד, ידיים ורגליים חזקות שחומות. בפעם הראשונה לבואי עם אבא לכפר נבהלתי מעט מהתקהלות שקצים רבים כל כך. פחדתי שיתחילו להתעסק בפאותיי. אך הם עמדו, חיכו אולי שיורו להם להכות את היהודים, ראו את האיכרים הזקנים שמבטיהם מזדהרים למראה אבא, ונשארו עומדים רגע רפי ידיים, מאוכזבים. אחד האיכרים קרא: "נלך לרקוד!" ומיד יצא בריקוד. איכרה מבוגרת ריקדה מולו וגררה עמה את השיקסות והשקצים [צעירים וצעירות גויים].

נדמה היה לי כי אבא נותר עומד מבולבל, אבוד. אך מיד ניתק ממקומו ויצא בריקוד קזצ'וק. האיכרים, השקצים והשיקסות קטעו את ריקודם, עמדו משתוממים, מישהו קרא בפליאה רבה: "אות, היהודי שלנו, שמואלקה שלנו". האחרים ליקקו בלשונות לחות את הצימאון מן השפתיים, חייכו זה לזה. בי לא הבחינו כמעט, ונדמה היה לי כי כל הגויים הללו באמת גאים באבי.

מראות רבים מסוג זה, של שכנות טובה, של אחווה אנושית פשוטה, ניצבים לנגד עיניי, ואני נזכר בעשרות השנים של חיים ביחד בין יהודי וויסלוויץ ושכניהם הנוצרים בעיירה ובכפרים, אך בבוא שעת ניסיון הסתפחו כל אותם גויים אל מעינינו ורוצחינו.

הגנה עצמית יהודית

זה היה בשנות ה-90 [של המאה ה-19], כשהרוסים נלחמו ביפנים [? מלחמת רוסיה-יפן 1904-1905] וברוסיה הגדולה שרר אי-שקט, מהומה ותסיסה של שביתות, הפגנות וגם פוגרומים. בוויסלוויץ אמרו יהודים כי קרב זמן, שהחיים לא יהיו בטוחים, שלי שלו, ושלו שלו; יהיו תקיפות פתע לאור היום וכל אחד ירצה להפוך הכול על פיו. האיכרים בכפרים חדלו לעבוד. סיפרו כי אי-שם אצל פריץ הציתו אסם. וכל זה כאין וכאפס לעומת מה שמאיים על קומץ היהודים בעיירה. כשחרדה בעיניים דיווחו זה לזה כי יחפנים-פוחחים התנפלו לפתע על עיירות יהודיות, בזזו את החנויות, את הבתים, הרגו יהודים רבים. יונה

השוחט אמר בפלוש כי לאכזריות של האיכרים אין גבולות כשהיא מתפרצת. הם שוחטים ילדים לעיני אימהות, תולשים בשר מן הגוף החי, גורמים ליהודים את הקשים בעינויי העולם.

היו אז בעיירה מספר אנשים צעירים שאמרו: "לא, לא נניח לשחוט אותנו ככבשים". צעירים אלה, שפחדו משירות צבאי, החלו להשחיז סכינים ארוכות, ליקטו כלי ברזל ומוטות כבדים, להגן על העיירה מפוגרום. ריננו שיש להם עסק עם נערה יהודייה שיצא לה שם של מהפכנית, והשקצים הכפריים מגלים כלפיה דרך ארץ רבה. אימהות אמרו כי היא אחוזת שד, והוא מסית אותה להוריד את הצאר הרוסי מכיסאו.

מפקד המשמר ושני הז'נדרמים שהיו בעיירה שמו עליה כמובן עין, ולבסוף אסרו אותה. המפקד אמר כי עתה ישרור שקט בעיירה, לא יהיה מי שיסית את הבחורים הכפריים. בכל מעשי ההסתה, אמר, אשמה הנערה. אך התברר שהיו לה חברים בעיירות וויסלוויץ, אוחן, גרבוביץ [Grabowiec]. הם נהגו להתכנס בסתר, חילקו כרוזים בקרב השקצים בכפרים. החלה שם תסיסה. בקרב הגויים בעיירה ובכפרים צצו ברנשים חשודים שהסיתו נגד היהודים, ובעיירה ציפו מדי יום ליום הדין. חלק ברחו והתפזרו בעיירות אחרות, ולא הועילו בזה, שם היה עוד גרוע יותר. הרוב נשארו, וחלק מן האנשים הצעירים אמרו כי יש להתנגד. צעירים בעלי לב לא יכלו להרשות שמשפחותיהם יהיו הפקר, והגויים ישדדו וירצחו באין מפריע. התקבצו בפלוש וחילקו ביניהם תפקידים, מי יסתתר עם חבורתו על דרך אוחן, מי בדרך גרבוביץ ובשוק. הצטיידו במקלות, כלי ברזל וסכינים, והמתינו.

בבתים דיברו המבוגרים בחשאי, שלא ישמעו הילדים: "זה קרב אלינו, מה נעשה? סכנת נפשות לצאת לשוק". מאוזן לאוזן, מפה אל פה העבירו חדשות ודואר, סברות ושמועות, ושוב אותם דברים: "היום, מחר, זה קרב, פורענות חדשה, מי יודע מה יהיה ומה צפוי?" חדלו ללכת לכפר.

האיכרים בכפרים חשו כנראה שהיהודים מתכוננים לערוך להם קבלת פנים. גם אל המשטרה הגיעו דברים, שהיהודים לא יניחו להרוג אותם. באה תגבורת מחלם והמפקד אמר שאין מה לחשוש. היהודים לא סמכו

עליו. עשרות הצטרפו אל הצעירים הלוחמניים, אשר גרסו כי יש לפתוח את חנויות היהודים ביום השוק. אין להראות לגויים כי חוששים מפניהם. בחורים חסידים, אנשים צעירים הסמוכים על שולחן החותן, יצאו יחד עם בעלי המלאכה והעגלונים. הנשק, שכלל יצולים ומקלות מסוקסים, מוטות ברזל וגרזנים, הוסתר במקומות שונים.

בעלי החנויות נדבקו ברוח הקרב והציגו בנועזות את הסחורות על הדוכנים. האיכרים חשו בזה מיד ורוחם רפתה. חלק מן האיכרים נראו נושאים חזרה אל העגלות את השקים שהכינו לביזה המובטחת; התביישו להביט לחנוונים היהודים בעיניהם. במקום כלשהו, בדוחק שבשוק, ניסו שקצים אחדים לעורר מהומה, אך מיד הוקפו בחבורת בחורים, ביניהם היה אחי הבכור הרשל. לאחר מכות ראשונות נשאו השקצים רגליהם. לקול צעקותיהם הופיעו מיד ז'נדרמים והחלו לחפש את המכים היהודים.

הפדיון ביום השוק ההוא היה קטן ביותר. כנראה התכוננו האיכרים לקבל הכול חינם. כאשר זה לא צלח, מיהרו לשוב לעגלותיהם, רתמו את הסוסים ונסעו בראשים מושפלים.

חבלי משיח

העיירה נשמה לרווחה, אך לא היה בזה עדיין להרגיע את הרוחות. מיני שמועות והדים על אודות מהומות עדיין נישאו באוויר. מנוסעים ובעלי עגלות, מרוכלים וארחי פרחי, נשמעו מיני מעשיות על שביתות ומרידות. הם אמנם מתכוונים לצאר, מבקשים להורידו מכיסאו, אך בינתיים סובלים היהודים. הממשל נוקם ביהודים, משום שבקרב המורדים יש יהודים רבים. בוויסלוויץ לא היו יהודים מסוגלים להבין למה לתקוע אף בענייני גויים? איך קורה שיהודים מתערבים בענייני הצאר וזוחלים אל תוך האש? יהודים בוויסלוויץ ביקשו לחם ודרך לשמור על יהדותם. ועוד, נכספו וייחלו לגאולה שלמה, לפדות מן הגלות המרה והסבל. הם התפללו לזכות לשמוע שופרו של משיח ולעלות לארץ הקודש.

בילדותי הרביתי לשמוע על ה"קץ". נערי "חדר" חזרו על מה ששמעו ממבוגרים בבתים ובקלויז: בירושלים חישבו מקובלים, לפי חשבון מעמיק, שהשנה החדשה היא אולי שנת קץ הפלאות, גואל הצדק יופיע והישועה תאיר לכלל ישראל.

אי-שם בעולם הוצתה אש, עמים ניהלו מלחמות, פועלים שבתו, הפגינו, גם בוויסלוויץ צצו פנים זרים. בקרב הבוגרים ידעו עליהם משהו, אך נמנעו לדבר על כך בקול, היה חשש להלשנה ולסכנות. אך הפליאה והדאגה גברו כשנודע כי בין המורדים מצויים גם יהודים מן העיירות הסמוכות, ואפילו נקבו בשמות בלחישה באוזן, בסוד.

דיברו על כך שבפטרבורג, בוורשה ואפילו בלובלין, בחלם, בוערת אש גיהינום. ההפקרות עולה, סרים מדרך הישר ואין שיעור לחוצפת הנוער. מי יודע, אולי זה אכן סימן לחבלי משיח והגאולה קרבה? לפי שעה לא טוב הדבר בכל זאת. חסידי בלז אמרו כי יש פריצת גדר גדולה, ולמה יוביל הדבר?

מוזר, אך את חלק הארי של השמועות והקולות על המתרחש בעולם, הביאו החסידים בשובם מחצרות האדמו"רים. יותר משסיפרו בעת ההיא על מופתים, הרבו לספר על מגפת הפריצות שחדרה לא אל משכילים בלבד אלא גם בקרב פשוטי עם, קבצנים, שהחלו להשיל מעצמם עול יהדות.

שוב געשה וויסלוויץ בעניין נערה, בת של רוכל, שהמירה את דתה. בפלוש התנחמו, במקום אחר גרוע יותר. סיפרו מעשיות וגוזמאות על המתרחש בוורשה. מתרבים שם משומדים ומשומדות, רחמנא ליצלן. רוגשים שם מופקרים, אנשים הוללים, ועושים מעשים אשר לא ייעשו, לא לעלותם על דל שפתיים.

פעם אחת לקח אותי אבא עמו אל הרב למלווה מלכה. תחילה נראה היה ששמח שם, שרו ניגונים חסידיים. לפתע החל מישהו לדבר על אנשים פשוטים שפנו לדרכים עקלקלות ועושים מעשים רעים. בחלם עשו לעצמם שוליות ותופרות הרגל רע, להתכנס ולמרוד בצאר. פלוני אמר כי הם מחללים שבת בפרהסיה. האסון גדול עוד יותר, הם החלו

להיפגש עם שקצים ושיקסות. השטן צד אותם ברשתו הארורה והרעה ופיתה אותם.

אני רואה לנגדי את פני הרב הזקן, ר' מאיר-פייוול, מאזין לדברים שסיפר איצ'ה טויבר בהתרגשות גדולה. הרב שקע במחשבות ובשעת מעשה, נדמה היה לי, זלגו דמעות מעיניו. השתררה דממה. לבי פג בקרבי מחרדה מפני הסכנה הגדולה התלויה מעל ראשי יהודים. לפתע נשמע בדממה קולו של הרב, ומילותיו נותרו חקוקות בזיכרוני עד עצם היום הזה:

"עץ ישראל הוא עץ טוב, עץ חזק, והוא מניב פירות נאים ויקרים. אלא מה, אל תוך פירות אחדים חודרת לעתים תולעת קטנה והם נרקבים. לעתים נופל פרי בוסר על הקרקע. אך העץ עצמו נותר עץ טוב, משום שהשורש שלו עמוק".

הייתי עדיין צעיר מאוד, בכל זאת זכור לי בבהירות, כמו היהודים הבוגרים הבנתי אז את דברי הרב, שאבא חזר עליהם לאחר מכן בבית בהזדמנויות שונות.

הרב ראה מה רב הקשב לדבריו והמשיך: "כאשר יהודים אחדים נושרים לעתים מעץ ישראל, אין להתייאש. צריך להחזיר את הנושרים למוטב, משום שבא סוף כל סוף היום, שעיניהם נפקחות והם מבינים כי כל אשר עוללו נעשה מחמת סכלות. נכנסת בהם רוח שטות, לפעמים מרוב טובה ולפעמים בשל מצוקה ודאגות כבדות. לאחר מכן באות החרטה והתשובה והם מבקשים לתקן את מעשיהם, אך אינם יודעים כיצד. לכן אין לדחותם אלא לקרבם".

מקרב הנוער בוויסלוויץ, נדיר היה אז שיצא מישהו לתרבות רעה. אם אירע ופלוני נשבה בין המורדים שנהגו לבוא בחשאי לעיירה, הוא נאלץ להסתלק במהרה, הלך אל העיר הגדולה, לובלין או ורשה, פני הוריו הוריקו מצרות ובבית המדרש נזהרו לא להזכיר את שם הבחור שהתקלקל, שלא לגרום צער לאב.

החרדה הגדולה ביותר הייתה לבנות, שלא יתחברו לשקצים ולבסוף יניחו להדיחן לשמד. אמרו כי הדבר נובע מכך שנפשן של הנערות

חושקת בריקודים ובתענוגות. זכורה לי משפחה שאצלה קרה האסון. אחיה הקטן של המשומדת למד עמי ב"חדר" אצל ברל המלמד. שבוע תמים לא בא לחדר. בבית ישבו שבעה על המשומדת. בשובו היה לבן כקיר ועיניו כעיני כלבלב מבוהל. תחילה סירבנו לדבר עמו, סלדנו ממנו כמו ממצורע. לימים ראינו בבית המדרש את הרב מקרב את אביו, משתדל להקל על לבו, לנחם, שאין להתייאש משום יהודי חוטא; התחלנו להתחבר עם הנער, שיתפנו אותו במשחקים ולא דיברנו בנוכחותו על משומדים.

רע ומר ככל שהיה הדבר, עשה הרב הזקן הכול, שיהודי וויסלוויץ לא ישקעו בייאוש, והם אמנם השתדלו בכל כוחותיהם לעמוד על רגליהם ולא להישבר בשל גזרות שונות וסכנות, שאיימו מכל עבר.

יהודי וויסלוויץ שומעים נפלאות על ד"ר הרצל

שם אשר עד לא מכבר לא היה מוכר ליהודי וויסלוויץ, והיה רחוק וזר, לפתע הפך להיות קרוב בפי כל, זקן ונער הזכירו אותו, מי בהתפעלות ומי בביזוי ובגידופים.

בבית המדרש ובשוק, אפילו תלמידים ב"חדרים", דיברו וסיפרו על ד"ר הרצל ועל מעשיו להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. ממכתבים ומשמועות, בכל מיני דרכים ודרכי עקיפין שונות, נודע ליהודים כי יהודי חופשי זה, בעל הדרת פנים של מלך, מתייצב בפני מלכים ונושא דרשות על מדינה יהודית.

יהודים אדוקים וחסידים דיברו עליו בכעס. נודע להם משהו על קונגרס בזל ועל ההתרגשות בקרב תומכי שיבת ציון המבקשים לדחוק את הקץ. הם סבורים כי בעזרת קונגרסים ופוליטיקה יחוללו יותר מאשר אלפיים שנות צומות ותפילות.

ראו בד"ר הרצל כופר, בכל זאת הרבו לספר פלאים על נסיעותיו במרכבה של פריץ וסביבו מלווים, שמשים, שומרים. השר פֶלַוה רוחש לו דרך ארץ רבה, הסולטאן התורכי חולק לו כבוד רב, אנייה אנגלית הובילה אותו לאלכסנדריה של מצרים ומשם נסע בדרך היבשה לירושלים. אחרים הכחישו, אמרו כי לא ארץ ישראל מעניינת אותו

אלא אוגנדה, והוא מבין מעט מאוד ביהדות, ומכל העניין לא יצא דבר. יש לחכות למשיח וחסל.

אצל הזקנים ניעורו זיכרונות ישנים על משה מונטיפיורי, שר וגדול בישראל, מאנגליה הרחוקה, מלונדון. הם גרסו שהיה שר ושתדלן ירא השם, שהתייצב בפני מלכים ואדונים גדולים. יחד עם גיסו נתן רוטשילד ועוד גבירים מאחינו בני ישראל ממדינות שונות, רכשו אצל השולטאן התורכי שטחי אדמה גדולים בארץ הקודש, העבירו ויישבו יהודים, דאגו להם לפרנסה ולכלכלה, כראוי. הרצל, אמרו הזקנים בפלוש, מבקש לחקות את ר' משה מונטיפיורי, אך הולך בדרכי הגויים. השר באמת נסע ליפו, ירד בחוף שיונה הנביא התהלך עליו בעבר הרחוק. לנסיעה הרת הסכנות והתלאות הצטרפה אליו אשתו המסורה, יהודית האדוקה, שלא הניחה את בעלה לבדו. כל מקום וכל מדינה בה התעכב משה מונטיפיורי, בנמל שהאנייה שטה אליו, באו נסיכים ודוכסים, שרים וגנרלים, לקבל פניו, לומר לו "ברוך הבא!" הם שוחחו עמו בענייני העולם, והוא דיבר אגב כך טובות על היהודים, ביקש להיטיב עם אחיו. הם הבטיחו לו הבטחות, האישים הדגולים שקיבלו ממנו מתנות יקרות.

הדרשה הציונית הראשונה

בעת ההיא כבר הייתי בחור בוגר ונסעתי עם אבא לִכפר בקרבת חלם, אשר בו קיבלנו עבודה. לעת ערב באנו בעגלה אל חלם, להתפלל מנחה ומעריב. לאחר התפילה הקשבנו לשיחות שניהלו יהודים בלהט רב. הדיון נסב על סטודנט יהודי שבא לפני ימים אחדים מוורשה. דומני שהזכירו את שמו, נחמן סירקין. הוא דיבר יידיש ונשא דרשה ציונית. בבית המדרש היו קרובים לקטטה בין אוהדיו למתנגדיו. היו שדיברו עליו ביראת כבוד, סטודנט הדובר יידיש ולשון הקודש. אחרים אמרו שהוא אפיקורס ואסור להקשיב לדבריו.

בבואנו לשבת הביתה, אל וויסלוויץ, סיפרתי באוזני חבריי מה שמעתי בבית המדרש בחלם. במשך כל השבת לא חדלו לדבר על כך, ובסעודה שלישית עשו הזקנים את כל העניין בציונים לאין ולאפס, אמרו כי מחמומי מוח אפיקורסים לא יצא שום דבר טוב. לעומת זאת שוב החלו לדבר בגעגועים על ר' משה מונטיפיורי. עשרים וארבעה רבנים

הלכו עם ספרי תורה ובעקבותיהם עם רב, זקן ונער. נערי "חדר" שרו מזמורים. למה? משום שהוא היה שר אמתי, התפלל ליד הכותל המערבי, שפך דמעות מרות, התפלל לישועה, שמשיח צדקנו יבוא במהרה בימינו, נסע ברחבי ארץ הקודש, רכש אדמות כדי שיהודים ייטעו כרמים, יזרעו ויקצרו, ידושו ויטחנו. בירושלים עיר הקודש קנה מגרשים, בנה דירות חדשות וסדנאות. כך עשה גם בצפת, בטבריה. במעשיו ראו בבירור שנשלח משמים. לא חשב על דחיקת הקץ, אלא על יישוב יהודים במקומות הקדושים, כדי שיתפללו לביאת המשיח.

בדמיוני תיארתי לי את משה מונטיפיורי כמעט כמשה רבנו אשר בא אל פרעה מלך מצרים וציווה עליו לשלח את העם היהודי. נוסף לכך זכרתי מלימודיי ב"חדר" מה סיפרו הנערים, שהשר היהודי הגדול מוצאו מדוד המלך, והיה אצלו כד קטן אשר שימש למשיחת כמה ממלכי יהודה; ובכד זה אפשר לחולל נסים גדולים, אפילו להחיות מתים. זכרתי מה סיפר נער מפי סבו, שמונטיפיורי הוא אליהו הנביא שהתחפש לשר יהודי בשר ודם, וכיוון שטרם בא המועד להתגלות, הסתלק מן העולם.

ילדי ישראל העניים התענגו על המעשיות בדיוק כמו הבוגרים. הן היו פיצוי על חיי הדוחק והמצוקה בבתים המעופשים האפלים שגדלו בהם, ולא ראו לעצמם תקווה לצאת לעולם הרחב, לכן הסתפקו במעשיות נאות עם בשורות טובות, וקיוו לישועה החייבת לבוא. עזרה משמים, אמרו האבות, עשויה לבוא כהרף עין, אך צריך לזכות בזה ולא לנסות לדחוק את הקץ במעשים אפיקורסיים, כפי שמבקשים הציונים.

רוחות רעות

מלבד זה חשו אנשים בדאגה רבה כי אי-שם מתרגשות לבוא על העולם בערות נוראיות, ומאימות באסונות, קודם כל כלפי היהודים. אי-שם בערים הגדולות מתרחשים אירועים שאיש אינו יודע מה תהיה אחריתם. שמעתי אז על ספרים שכתוב בהם על כל זה, לעתים קינאתי בקוראים בספרים אלה. גם בעיירה דיברו על נערות ונערים שקראו ספרים, אך עשו זאת בסודי סודות, נזהרו, שאיש לא ידע, לא היו מוכנים לבטוח בכל אחד ולספר את סודותיהם.

למחרת מהפכת 1905, שוב החל משטר הצאר במעשיו הנושנים העקובים מדם, והסית את ההמונים החשוכים כנגד היהודים. מקצה הארץ עד קצה נישאה יללתם הרצחנית: "הכה ביהודים, הצל את רוסיה". לעיירה שלנו הגיעו הידיעות על פוגרומים איומים בערים ובעיירות יהודיות, יהודים שבאו מחלם סיפרו שמתכננים פוגרום על כל פרטיו בעיר. יהודי חלם יודעים על כך. כולם מתהלכים מודאגים ומבוהלים – מה עושים?!

סיפרו כי משלחת של יהודים נכבדים הלכה אל הבישוף יְוולוגי, ראש הכנסייה הפרבוסלאבית בחלם, לשכנעו לעמוד לימין היהודים, לעזור בשעה הקשה של מצוקה. המשלחת שבה כמי שסטרו על פניו. דמעותיהם ותחינותיהם נפלו על אוזניים ערלות. הבישוף צעק עליהם על שלא השגיחו על בניהם החצופים, שלא ימרדו בצאר. עתה מאוחר מדי. איש לא יכול לעזור ליהודים, כי הם עצמם אשמים.

יהודים בוויסלוויץ חששו שהפוגרום עלול להתפשט גם אל וויסלוויץ. בלב הולם יצאו אל הירידים של ימי רביעי, התייראו מפני האיכרים. הצעירים, הם בלבד החלו להתכנס, טיכסו עצה איך להתארגן במקרה שהאיכרים יתחילו להתפרע. נודע לנו כי גם בני הנוער היהודי בארגוני הפועלים בחלם אינם יושבים בחיבוק ידיים, הם ארגנו הגנה עצמית המתכוננת לקבל את הפורעים בהתנגדות מזוינת.

היו בוויסלוויץ בחורים שידעו להכות, אך להתכתש עם איכרים בלבד זו חצי צרה, אתם אפשר היה להסתדר אולי. גרוע מזה היה החשש מן המשטרה. שמענו כי בחלם המשטרה עצמה מאמנת את הפורעים ומנהלת אותם, והיה יסוד לחשד שגם בוויסלוויץ עלול לקרות כך.

זה היה בראשית החורף, חנוכה. כבר היו שלגים. מיעטו ללכת לכפרים, ומי שיצאו לכפר, שהו שם שבוע תמים. לכן לא ידעו בעיירה מה מתרחש שם. בלבבות הולמים המתינו לידיעה שולית ביותר, הן מן הכפר והן מחלם.

לבסוף נודע לנו כי בחלם עבר הכול בשלום. לנוער של חלם היו קשרים עם בנים של קציני הצאר ושל פקידים בכירים שהשתייכו לארגון המהפכני, מהם נודע במדויק היום בו צפוי לפרוץ הפוגרום. ההגנה

העצמית הייתה מוכנה לקראת היום ההוא. נוסף לכך בא לעזרתם הנוער היהודי של לובלין. בונד של לובלין שלח מחלקה של ההגנה העצמית שלו אל חלם, לסייע בהתנגדות לפורעים. מי יודע במה היה העניין מסתיים אלמלא ההפתעה שבפריצה הפתאומית של צעירים חמושים מלובלין. הדבר בא למשטרת חלם באופן לא צפוי. הם היו בטוחים שליהודים אין מושג על הצפוי להם. לפתע, כל כך הרבה צעירים יהודים עם נשק ביד. הדבר השפיע על המשטרה, הותיר אותה המומה והיא לא ידעה מה לעשות. הפורעים נותרו בבתים ולא נראו ברחוב.

לפי כל היגיון, כישלון זה של המשטרה בחלם הייתה לו השפעה גם על העיירות השכנות והרוחות שקטו בהדרגה.

כמעט מאה שנים, 1812-1915, הייתה וויסלוויץ תחת שלטון רוסי, סבלה רדיפות, נגישות ואימה מפני פוגרומים.

מרים וקשים היו החיים תחת הכיבוש הגרמני הראשון. הלחם היה של כוסמת מעורבת. פרצו מגפות. הקהילה החליטה לערוך חתונה בבית העלמין, מתוך אמונה כי בזה יבלמו את המגפה. ועשו זאת בפועל. מצאו בתולה זקנה ואלמן, והחופה הועמדה בבית העלמין. לאחר מכן קטנה אמנם המגפה, וראו בבירור שהחופה בבית העלמין אכן סייעה.

אחי הרשל התחתן ברייוויץ [Rajewic], מעת לעת נסעתי אליו לשבת, הלכתי עמו להתפלל, פגשתי שם יהודים שהכרתי מפגישות עמם בכפרים. הכול כאן היה דומה לוויסלוויץ ובכל זאת שונה. התקשיתי לחכות לצאת השבת, שאוכל לשוב אל וויסלוויץ, אשר עם כל שיבה נראתה לי קרובה ומקורבת יותר וחקוקה בלב.

בביתנו נולדו וגדלו בנים ובנות ששאבו עסיס ולשד משורשיו והסתעפו כאלונים, נמשכו למעלה אל השמש, אך לא הגיעו. כולנו עבדנו קשה כל חיינו, להביא פרנסה הביתה, ומעולם לא הייתה לנו אפשרות להשביע את הנשמה במעט ידע, שהשתוקקנו אליו מאוד תכופות. חשנו מפגרים אחרי אחרים שלא נדרשו להתחיל בעבודתם מוקדם כל כך והיו להם אפשרויות ללמוד.

בזמני הייתה לנוער דרך ארץ רבה כלפי אלה שלמדו, בין אם היו אלה בחורים, גברים צעירים, או יהודים זקנים. אני רואה אותם כעת לנגד עיניי. לפי המראה שלהם לא על כולם אפשר היה לומר כי הם תלמידי חכמים. אך מי שנמצא בבקרים בבית המדרש, ראה את היהודים יושבים ולומדים. בחורף, כשבחוץ עוד שררה חשכה, השלג והרוח הכו בפנים, נגשו בקור ובלחות, יהודים אלה לא התחשבו בזה, יצאו מן המיטות החמות, נטלו ידיים והלכו לבית המדרש, על הסף ניערו מעצמם את השלג הרטוב, נשקו למזוזה ולאור עששית נפט או נר חלב התיישבו ללמוד.

זה היה ביום חורף, כשהיה עליי לנסוע עם אבא בשעה מוקדמת לכפר, שם היה עלינו לחפות גג. בעל העגלה כבר היה מוכן עם המזחלת שלו, אך נאלץ לחכות לנוסעים נוספים שעדיין התלבטו. לפי שעה נכנסתי עם אבא לבית המדרש. לתפילת שחרית עוד היה מוקדם, לכן התיישבנו ליד השולחן הארוך והקשבנו לר' אברהמצ'ה לומד משניות בציבור. הוא זימר לעצמו בקולו העדין, פירש בנחת כל מילה ליהודים הבוגרים, חנוונים ובעלי מלאכה, שהיו בקרבם כאלה שגם היטיבו ללמוד לעצמם, אך למדו בחפץ לב בחברותא.

מתוך הפרק: העיר וקורותיה, ע' 69 – 95.

אריה-ליב רייז **[חיים והווי בקהילה]**

הרבנים שלנו

על סמך מה שסיפרו בעיירה, שהרביתי לשמוע בילדותי, נותרו בזיכרוני מראות של תלמידי חכמים גדולים שישבו בוויסלוויץ על כס הרבנות. סיפרו על שאלות ותשובות בעניינים סבוכים שניהלו עם רבנים מן הערים לובלין, פוזנן, לבוב ואחרות, בפולין ובמדינת אשכנז. עתה אני מצר על כך ששמות רבנים אלה והמעשיות שסופרו עליהם לא נחקקו בזיכרוני, על מנת שאוכל להנציחם בספר הזיכרון שלנו. לבטח עוד יבואו היסטוריונים וימצאו את שמותיהם בתוך השאלות ותשובות השונות. לי לא נותר אלא לספר בקיצור על האחרונים, קצר משראויים היו בגין מעלותיהם הגדולות, אישיותם הרבנית, מלאכתם הנעלה של רועי צאן קדושים בוויסלוויץ.

הרב ר' דוד לונדון

הרב ר' דוד לונדון נחשב בעיירה גדול בתורה ובמעשים טובים, והתייחסו אליו ביראת כבוד רבה. הוא התייחס באהבה אל כולם במידה שווה, אל יהודים פשוטים כמו אל בעלי-בתים נכבדים. בדיני תורה הפגין הבנה רבה לטענות ולאמביציות של שני הצדדים, לא כפה דעתו על איש, אלא דיבר אל המצפון ואל השכל של כל צד.

קטנים וגדולים היו חשובים בעיניו במידה שווה והוא דאג שלא ייגרם עוול לחלש. פלוני שלבו היה כבד עליו, נכנס אל הרב לשפוך את לבו, והרב מצא לכל אחד מילה טובה, נחמה, עידוד.

חן נעים היה נסוך על פניו ועל כל הליכותיו, וכל הבא אליו חש כי ניצב לפניו יהודי גחל, חדור אהבת הבריות ואחריות כלפי עדתו.

כשבאו אליו בשאלה בעניין כשרות וטרפה, לא נחפז, עם כל יראת השמים שלו, להוציא פסק דין חמור, אלא ביקש תמיד דרך להקל.

כשלא היה מוצא, והוא נאלץ לפסוק – טרפה, עטו פניו עצבות וניכר בבירור סבלו וכאב לבו על הנזק הגדול שהוא גורם ליהודי.

נותרה בזיכרוני משפחת הרב. יאשה בנו, תלמיד חכם גדול שטבל כל ימיו ביהדות. בבית בו גרנו, הייתה חנות אריגים קטנה לנכדתו של הרב, לאהצ'ה. אמי חלקה לה כבוד רב. דמותה נחקקה בי במיוחד, כמעין שרה בת-טובים. כזו הייתה גם שרה בת הרב. מתינותה וההבנה שגילתה לענייני הקהילה ולכל פרט בנפרד, הוכיחו שירשה מאביה הגדול את מידותיו הנאות. אגב כך הייתה פשוטה [בהליכותיה] וידידותית, מכרים נהגו לבוא אליה עם דאגותיהם, והיא עזרה ברצון בעצותיה הנבונות ובמילת עידוד חמה.

הרב ר' ברוך-ישראל

לאחר פטירת ר' דוד לונדון, היה ר' ישראל-ברוך לרב. כך כינו אותו כולם ולא עלה על דעת איש לשאול לשם משפחתו.

ר' ברוך-ישראל לא הסתפק בפסיקה בשאלות ובענייני רבנות אחרים, אלא התמסר גם להוראה לבחורים ולאנשים צעירים, נתן שיעורים לשם מצווה, לא נטל שכר. לא היו לו טענות אל איש, לא אפשר צרות מוחין ולא חולשת הדעת. הקדשת ימים תמימים וערבים ללימוד עם אנשים צעירים היו לו דבר מובן מאליו.

שנים רבות לאחר פטירתו, עוד חזרו זקנים וסיפרו פלפולים וסברות שלו, שהצטיינו בחריפות ובבקיאות.

הרב ר' לוי

כך קראו לרב שתפס את כס הרבנות בוויסלוויץ לאחר פטירת ר' ישראל-ברוך. בשום אופן לא אוכל להיזכר אם קראו לו אי-פעם בשם משפחתו. ידעו רק כי בא מעיירה בגליציה ונתקבל בוויסלוויץ בכבוד רב.

בשבתות מיוחדות ובחגים נשא בבית הכנסת דרשה מענייני דיומא, והמתפללים הקשיבו לו ברוב קשב. דרשותיו היו בעלות טעם רב ורעיונות מוסר עמוקים. זקנים דיברו עליו בהערכה רבה ושבח.

הרב ר' מאיר-פייוול ויינשטיין

כשעמדו לקבל את ר' מאיר-פייוול בתור רב בוויסלוויץ, פרצה מחלוקת גדולה בין חסידי גֶר [גור Góra Kalwaria] ובין חסידי רדזין [Radzyń]. ר' מאיר-פייוול היה חסיד גור, וקודם שנעשה רב בוויסלוויץ שימש מלמד אצל ילדי פריץ יהודי בחצר סקריצ'ין [Skryhiczyn].

חסידי גור ניצחו. כשנשא ר' מאיר-פייוול את דרשתו הראשונה בבית הכנסת, היה המקום גדוש, בלעו את המילים שיצאו מפיו.

הרב ר' שרגא-פייוול [!] היה תלמיד חכם גדול וניהל שאלות ותשובות עם גדולי הרבנים בפולין, במיוחד עם הרב אליהו קָלצקין, הרב של לובלין, שהיה גאון מפורסם.

בשיחותיו הִרבה הרב מאיר-פייוול לדבר על המשיח, על הגאולה. הנוער בעיירה ידע שעמוק בלבו הרב הוא חובב ציון גדול. כששמע מישהו שר שירי ציון, עמד מרותק למקומו ובמבט מהורהר הקשיב למילים. על פניו השתפכה כמיהה גדולה. שפתיו החלו גם הן למלמל את הלחן עם המילים וחרש אמר: "היודע אתה לפחות מה אתה שר?"

עוד בצעירותו נודע כעילוי גדול, וסיפרו פלאים על התמדתו הגדולה. יומם ולילה למד. פסק בסמכותיות גדולה ונחשב אחד מגדולי ההוראה, גאון, שהגיע לגאונותו בזכות מוח צלול וחריצות יוצאת דופן.

כמו רבני וויסלוויץ קודמים, לא הסתפק גם ר' מאיר-פייוול בפסיקת שאלות ודיני תורה בלבד, אלא גם הרביץ תורה, למד עם טובי הבחורים והאנשים צעירים שהיו סמוכים על שולחן חותנו, נתן להם שיעורים ופניו הזדהרו בראותו את תלמידיו מתקדמים בתלמודם ומתפלפלים עמו. ניעורו בו אז כוחות חדשים ופיו נבע כמעיין, סברות וראיות מן הבבלי והירושלמי, מן הרמב"ם וה"שולחן ערוך" שהיו כספר הפתוח לפניו, כמו המפרשים המאוחרים.

ר׳ מאיר-פייוול היה דרשן בחסד עליון. דרשותיו הבריקו בחריפות ובהיגיון ברור שפתח מוחות ולבבות של צעירים וזקנים.

דרכו בהוראה הייתה תכליתית, הלכה למעשה, וכך נהג בכל שיעוריו. סיפרו כי כאשר הובאה בפניו שאלה בדיני טרפות, אמר הרב לאנשים הצעירים שלמדו אצלו: ״ראו, אני מתיר את השאלה אף כי ייתכן שרבנים אחרים היו מחמירים, אך הם היו טועים״, הוא הציג בפניהם את הטעם להיותו מֻקל ופניו הזדהרו בשמחה. כך שמח גם כשעלה בידו לחדש משהו בביאור קושי ברמב״ם. הרב חש תענוג רוחני מיוחד.

בדרשותיו ובשיחות פרטיות באה תכופות לידי ביטוי אהבתו הרבה לארץ ישראל, אף שלא עם כל המתרחש בתנועה הציונית הסכים, גאולת הקרקע והתיישבות היו בעיניו עניין גדול.

אשת הרב, בתו של בעל ״משנת משה״, הייתה אף היא למדנית גדולה, נהגה לספר מעשיות עם מוסר השכל מאת רבנים ואדמו״רים גדולים, ידעה ללמוד ולפרש בבהירות דברי אדמו״ר, מאמר חז״ל ורמז מן הקבלה. כשאביה, מחבר הספר ״משנת משה״, נפטר ולא הותיר בנים, אמרה קדיש על קברו.

מידת הכנסת אורחים ניצבה אצל שניהם על מדרגה גבוהה, הם קיבלו בידידות כל אחד, אף כאלה שפגשו לראשונה.

הרב ר׳ מאיר-פייוול ויינשטיין היה אהוב על צעירים וזקנים בוויסלוויץ. הוא היה מתון ומאופק, גם כאשר הכעיסו אותו, הטיף מוסר בשלוות נפש. היה עושה שלום ורודף שלום. אפילו מי שהיו תחילה מתנגדיו, חסידי רדזין, עשו עמו שלום במרוצת הזמן, נהגו בו כבוד ואף התגאו בלמדנותו ובחריפותו.

המחלוקת הגדולה

לאחר פטירתו שוב נזכרו חסידי רדזין בהתנגדותם הנושנה ולא אפשרו לבנו, ר׳ יידל, לרשת את כס הרבנות.

פרצה מחלוקת חריפה בין חסידי גור לחסידי רדזין. אנחנו, בחורי בית המדרש, תמכנו בבנו של הרב, ר' יידל, שהיה אמנם בטלן, אך תלמיד חכם גדול ונודע בלמדנותו באזור כולו. כשנשא הרב של אוחן הספד על קברו של ר' מאיר-פייוול, לאחר שמנה את מעלותיו הגדולות של הנפטר, הוסיף: "יכול אני להעיד כי בנו, ר' יידל, מיטב ללמוד מאביו, עולה עליו בחריפות ובבקיאות. ברשותכם פנינה יקרה, שיש לשמור עליה כעל בבת עין".

חסידי רדזין הציגו מועמד משלהם, איש צעיר מלוקוב [Łuków], והרעישו עולמות על מנת שיקבלו אותו כרב בוויסלוויץ. יומם ולילה ניהלו ויכוחים, ביקשו לשכנע יהודים פשוטי עם שלעיירה נחוץ כוח צעיר הבקיא גם בהוויות העולם. אפילו מתנגדים קשי עורף לא הכחישו את למדנותו של ר' יידל ואת יושרו, אך טענו כי חסרות לו סגולות להיות מנהיג העדה, אינו יודע פולנית, ואינו מסוגל להופיע במוסדות ממלכתיים.

תומכי ר' יידל לא שתקו, נאחזו בזכות היורש, שהוא גם גאון מופלג, הוכיחו כי כישורי מנהיגות באים עם הניסיון. במיוחד כשיש לו תמיכת הרוב ואין לאיש מילה רעה לומר עליו.

לחסידי רדזין לא היו סיכויים רבים לזכות, בכל זאת לא פיגרו, ובעקשנות גדולה, ללא לאות, נאבקו למען המועמד שלהם. בא לעזרתם חותנו של המועמד הצעיר, יהודי עשיר מלוקוב. הוא בא אל וויסלוויץ, התהלך בין היהודים בבית הכנסת, בבית המדרש, בבתים פרטיים, טען, הבטיח הרים וגבעות בדבר שיפוץ בית הכנסת, הקמת בית מרחץ חדש וכדומה. יהודים בעיירה חשו כמי שזכו לפתע בדוד עשיר הדואג לצורכי העיירה, ואט-אט עלה בידיו לזכות בלבבות פשוטי העם שהשתוקקו לרועה שידאג לצורכי הקהילה. כך, בהדרגה, עלתה התמיכה במועמד של רדזין.

הרב ר' יעקב-יצחק ציטרינבוים

עם בואו של ר' יעקב-יצחק ציטרינבוים שקטה המחלוקת מיד. העיירה ראתה לנגדה מיד איש צעיר אציל, איש של תורה, חסידות ויראת

ר' יעקב-יצחק ציטרינבוים

שמים, איש פיקח וטוב לב שחיוך תמידי על פניו. הוא היה ידידותי כלפי כל אחד וגילה עניין בדאגות הכלל ובדאגות היחיד כאחד.

הוא היה איש נאה, פניו עטורים זקן שחור סמיך, עיניו השחורות-חומות היו מלאות חיים והציצה מתוכן רכות עם מסירות נפש לבורא עולם ולתורתו.

בתקופתו של ר' יעקב-יצחק ציטרינבוים כבר התנהלה בעירה פעילות ציונית ערה, שהרבי לא גילה כלפיה התנגדות כלשהי. אדרבה, לפעמים היה נכנס בשיחה עם בחורי בית מדרש בעברם, שהיו כבר ציונים נלהבים. הרב ידע לנהל שיחה במילי דעלמא כמו במילי דאורייתא. פעם גם חתם על קול קורא למען קרן קיימת לישראל. כשנודע הדבר לחסידים, הדימו קול זעקה. פרצה סערה בעירה, הייתכן, איך זה שרב יצרף חתימתו לזו של ציונים?

הרבנית חנה ציטרינבוים

הרב, שהתמצא היטב בבעיות פוליטיות, העמיד פנים שלא הבין כי גאולת הקרקע היא עניין ציוני ומשך את חתימתו, הצטדק, שלמען השלום ולמען כבוד התורה עדיף לא לתת לאנשים פתחון פה. החסידים קיבלו את הצטדקותו והרוחות נרגעו.

בחורים אחדים היו נכנסים אליו ללמוד שיעור, היה אצלו מניין, אך היה לו גם מקום משלו בבית הכנסת, ובשבתות מיוחדות נשא דרשה.

בשנים האחרונות נקשרה עדת יהודי וויסלוויץ אל הרב. רוב הנוער בעירה פנה לדרכים אחרות, לארגונים ציוניים, לספריות, למועדונים, שאף לנסוע לארץ ישראל, והיהודים האדוקים חיפשו נחמה אצל הרב, התכנסו אצלו במוצאי שבתות, שמעו דבר תורה ושרו ניגונים חסידיים בעת מלווה מלכה.

ר' יעקב-יצחק השתייך לוועדת הרבנים של אזור לובלין. לכן נסע לעתים תכופות אל לובלין לבחון רב חדש בלשון הפולנית, ותמיד היה לו מה לספר על המתרחש בעולם הרחב.

כעלות השחר, כשראשוני המתפללים הלכו לבית המדרש, שמעו כבר את ניגון הגמרא של הרב, קולה של תורה האיר לנגד העיניים ומשך את האוזן. הוקל לנשמה, לא אלמן ישראל.

יחד עם העדה כולה נרצח גם הרב בידי הרוצחים ההיטלריסטים.

הרב מטעם, ר' יהושע קליינמינץ

במראהו האריסטוקרטי ובהליכותיו היה ר' יהושע קליינמינץ שונה לחלוטין מטיפוס של רב אדוק. לא באו אליו לשאול שאלות, אף שכולם ידעו כי הוא תלמיד חכם ואיש משכיל בנושאים חילוניים, בעל השכלה גבוהה, בקי בספרות העולם, משכיל ועם זאת איש דתי.

עוד בתקופה הרוסית מונה ר' יהושע קליינמינץ רב מטעם. משימתו הייתה לנהל את רשימות האוכלוסייה היהודית.

הוא היה טיפוס של אידאליסט, משכיל אשר שאף להביא השכלה לעמו. אך לא נמנה עם המשכילים שלעגו לעם הארץ, נהפוך הוא, קירב כל אדם פשוט, סבר כי יש לעזור לפשוטי עם ללמוד, להעלות את רמתם. היו לו עוד מעלות נדירות וטובות שהוסיפו לו חשיבות, נישאו וגידלו אותו בעיני היהודים, לא בוויסלוויץ בלבד, אלא גם בעיירות השכנות.

תכופות ראוהו עומד עם ציבור יהודי משכבות שונות ודורש בפניהם בשפתו המובנת הפשוטה. בקולו המלודי, שחדר ללבבות, סיפר להם על ר' יהושע נפחא [!?] על ר' יוחנן הסנדלר שהיו בעלי מלאכה פשוטים, מה שלא מנע מהם להיות בו בזמן תַנאים גדולים וליצור אוצרות רוח לדורות.

הוא היה רחוק מחסידות, אך מעולם לא נשמע מדבר כנגד החסידות. אמרו שלא האמין באמונות תפלות, במופתים ובנסים של אדמו"רים, שאין להם נגיעה באמונה אמתית כנה.

היה לו כישרון להסביר דבר, וגילה עניין בעסקי ציבור. בכל הזדמנות הדגיש את חיבת ציון שלו ואת חובתו של כל אחד לסייע בבניית המדינה היהודית.

בית הכנסת, הפלוש, בית המדרש

נדיר היה שהתפללו בבית הכנסת בימות השבוע. המתפללים היו יהודים פשוטים ברובם, חנוונים ובעלי מלאכה. בבית הכנסת נשא הרב דרשות. גם בשמחת תורה ליוו חלק מן החסידים את הרב לבית הכנסת להקפות.

בניית בית הכנסת נסתיימה בשנת 1903. אבי וזישה של משהלה [שטיין] היו עסוקים בכך במשך שנים אחדות, ימים ולילות תמימים.

לחילופין, התפללו ולמדו במהלך השבוע בפלוש שגבל בבית הכנסת. היו שלמדו במשך כל היום, אך בשנים האחרונות אפשר היה למנותם על אצבעות יד אחת. רק בערבים, בין מנחה למעריב, התכנסו, למדו ושוחחו גם בענייני חולין. הגבאים בבית הכנסת בזמני היו: בריש הנגר [שטוקהמר], איצ'ה הזגג [גֶוורץ], לימים הייתה לו חנות סדקית קטנה. היו עוד אחרים ששמותיהם פרחו מזיכרוני.

בית המדרש היה מקום תפילה אינטימי, עממי. התפללו שם פשוטי עם ויהודים נכבדים. נהגו להיכנס בחטף לשיעור בדף היומי או בפרק משניות, לדפדף בספר ישן או באמת ללמוד בהתלהבות דף גמרא עד שעת לילה מאוחרת. בשנים קודמות המה המקום, בחורים נהגו להתפלפל בסוגיות קשות, בשנים הבאות פחת קול התורה שם ושָקט. אך גם לדור המבוגרים וגם לדור הצעיר יותר היה בית המדרש המקום הטוב ביותר לבילוי רוחני.

הסנדלר והחייט, בעל העגלה, החנווני הקטן והסוחר, היהודי בעל האמצעים והאביון, כולם זנחו בשעה שלפני מנחה ומעריב את עיסוקיהם ודאגותיהם, והלכו ליהנות מעט מן החיים, לבלות שעה נעימה בבית המדרש. מקום אחר לבלות בו לא היה קיים למענם. המקום הקדוש היה ליהודים גם מקום מפגש שעסקו בו קצת בשיחות חולין, כגון פוליטיקה או עסקי עיירה שונים שעניינו כל בן וויסלוויץ.

אך התענוג המרכזי שאבותינו וסבינו ספגו שם, היה דף גמרא, פרק משניות, מעט "עין יעקב" או סתם אמירת תהילים, כל אחד לפי מדרגתו ולפי החבורה שהשתייך אליה. לא היה כמעט בנמצא יהודי מדור המבוגרים, שלא נטל חלק בלימוד כלשהו או באמירת תהילים. איש כזה נחשב כאדם שלא מן היישוב. כל אחד השתלב במסגרת שהתאימה לו וקיבל את גמולו. לא גמול לנשמה בלבד, אלא גם הנאה או תענוג פשוטו כמשמעו.

בוויסלוויץ נהגו לומר: "זה היה מחייה נפש". בבית המדרש התחדשו יהודים והתרעננו, התענגו, חשו שאינם אבר מדולדל, אלא אחד מרבים, מעם גדול שיש לו אלוהים גדול שאינו זונח.

אם בא לעתים מגיד לעיירה, גאתה ההנאה ועלתה מעלה, מעלה. כולם, גברים, נשים וילדים, נהנו מהאזנה לדרשה נאה. אירע שמגיד בעל קול נאה וניגון כובש לב, לחלח עיניים והזיל דמעה מעיני שומעיו.

במבט ראשון לא עודרו יהודי וויסלוויץ רושם של אנשים סנטימנטליים. אדרבה, הם נראו מפוכחים, אהבו התחכמות, חידוד, אפילו עקיצה חדה ופוצעת. אך כל זה רק כלפי חוץ. ביהודים אלה, שתמיד היו מיוגעים ממרדף אחר הפרנסה, בשמש ובגשם, בשלג ובכפור, פרכס בחשאי לב בעל רגש, שממש נכסף למילה חמה, והיה מוכן ללכת שבי אחר מתיקותו של ניגון שרומם והוליך אל עולמות אחרים, יפים ונעלים יותר.

כן, רק עתה אנחנו מבינים את יופיים של יהודי בית מדרש אלה בעיירה שלנו, רובם פשוטי עם, חנוונים, אנשי עמל ורוכלים. מה שונים הם מן העולם הגס שנתקלנו בו בנדודינו בארצות שונות. האנשים הגסים, שפגשנו בקרב לאומים אחרים, מסיימים את יומם במשחקי קלפים, עם הטיפה המרה, עם רכילות. יצרים, שכל היום הם רדומים, זוחלים ויוצאים ממסתוריהם והנשמה מתרוקנת מנכסיה החיוביים.

שונה מכל אלה היא הדרך שאבותינו וסבינו סללו בביתנו הישן. הם לא יצאו בין השמשות מבתיהם לחפש את יצר הרע, אלא דווקא את יצר הטוב. לא על מנת לפרוק ולרוקן מעצמם כל מה שהוא חיובי יצאו מן

הבית, לא לחפש הרפתקאות קלות, אלא לרומם את הנפש ולמלא את הנשמה ברגשות אצילים ביותר.

השעות בבית המדרש ובפלוש היו ליהודים בוויסלוויץ במשך דורות מעין טבילה רוחנית. הם ניערו מעל עצמם את אבק היום, השילו מעצמם חלק מגשמיותם ושבו הביתה רוחניים יותר ובעלי נשמה משהיו בצאתם מן הבית. המיתר היהודי – שאולי התרופף אצלם מעט במשך היום, ביגיעות השבוע – נמתח שוב בבית המדרש. שוב חש את משקל היתר של הרוממות, של הרוחניות על פני הגשמיות, של האצילות על פני הגסות.

תמיד כשאני נזכר במנחה ומעריב בפלוש ובבית המדרש, נראה לי כי בעיירה שלנו לא ירד היום אל הערב, אלא להפך, היום הוליך לזריחה ולא לשקיעה, בערב עלה היהודי ונתעלה.

לרוב לא הסתפקו אבותינו וסבינו בתפילה בלבד. משסיימו תפילתם, אכלו משהו כדי לחזק את הגוף למען התורה, ומיד, לאורה של עששית נפט, החלו ללמוד. התיישבו אל השולחנות המחורצים והמוכתמים בחֵלב, ובניגון מושך החלו לכוון אל היסוד, אל העיקר של "תנו רבנן" ושל "אמר אביי".

עם הניגון צצו הוויכוח וההתנצחות על דקויות של כוונה וקושי בסוגיה. ביקשו לעלות זה על זה באמירה חריפה וסתירה דווקנית. זה עתה שוחחו שיחת חולין והשיחה התנהלה על מי מנוחות. הקשיבו לבעל הסמכות בענייני העולם הזה. אך ברגע שפתחו את הגמרות הרחבות ועלו על דרכי נהרדעא ופומפדיתא, מיד החלו להתנצח ולהתווכח. שואלים ומשיבים ונדמה כי הכול קיבל מענה, ולפתע קם שואל חדש, המושך בניגון קושיה חדשה.

עד עצם היום הזה מהדהדים באוזניי ניגוני הגמרא בבית המדרש, שאנו עצמנו, בצעירותנו, חידדנו בהם את מוחותינו בכל סוגיה, מאמר ופסוק. ברור כי מילה אינה רק כפי שהיא רשומה, אלא כפי שמביעים אותה. הנימה חשובה מן הסגנון, כוונת המילה חשובה מן המילה עצמה.

היו שלמדו בשקט, התנועעו שעות ברציפות על הגמרא ולא הוציאו הגה, ולפתע פרץ מתוכם הניגון, ניגון הגמרא הישן שבו למדו אבותינו וסבינו ליד אותם שולחנות, באותו בית מדרש.

נותר בזיכרוני אחד הגבאים בבית המדרש. זהו בנדז'ה [בן-ציון] גֶּרץ [בתצלום], קצב, יהודי לבבי, מסור מאוד, דואג לצורכי בית המדרש, היה בין המתפללים הראשונים הן בשחרית והן במנחה ומעריב, מצא תמיד פנאי ללמוד בחברותא דף גמרא, פרק ב"חיי אדם". עוד זכה לעלות לארץ ישראל, מת בארץ בשיבה טובה, הותיר כאן ילדים שכבר הקימו משפחות.

שטיבלך של חסידים

טריסק [Turzysk]

היו בוויסלוויץ שני שטיבלך [בתי תפילה] של חסידי טריסק שבנה שימֶלֶה אייזן. תחילה היה השטיבל אצל אברהם-משה בנו של שימלה. לאחר פטירת הרבי של טריסק נוצר גם השטיבל של ז'ורקה. הישן נקרא: השטיבל של לובלין, היה גדול למדי, נבנה לאחר מלחמת העולם הראשונה.

השטיבל של ז'ורקה שכן בביתו של ר' וולוויש הוברמן. לפי מספר המתפללים היה השטיבל של ז'ורקה גדול מזה של לובלין. הם נחשבו תלמידי חכמים גדולים יותר. בשטיבל זה התפללו בעלי-בתים נכבדים, גם כאלה שלא היו חסידי טריסק ותיקים, נסעו אל אדמו"רים אחרים – אך התחברו עם חסידי טריסק הקודמים, עתה חסידי לובלין וחסידי ז'ורקה. אחד הנכבדים ביותר היה אהרן של ריילה (קליינר). ניכרה בו השפעת אישיותו של הרבי והוא הצטיין במידה של אהבת ישראל ואהבת הבריות ובמידות טובות אחרות.

בלז [Belz]

מקום שני בקרב החסידים בעיירה תפסו חסידי בלז. חשיבותם הייתה גדולה למדי. היו בקרבם תלמידי חכמים וגם פשוטי עם שגילו דרך ארץ גדולה כלפי הלמדנים, הקשיבו לשיחות הגמרא שלהם ולאמרות החסידיות שחזרו עליהן משמו של הרבי מבלז, נסעו גם אל בלז לחגים, שפכו את לבם בפני הרבי והאמינו בכוחו לחולל מופתים.

היו בקרב חסידי בלז מספרים מופלאים של מעשיות חסידיות על צדיקים גדולים שגברו על כוחות השחור של הטומאה, שיצר ריבון העולם כדי לנסות את בני האדם, כפי שאמר הנביא [ישעיהו]: "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע" והמאבק נמשך מאז הנחש הקדמוני עד אחרית הימים.

השטיבל של בלז היה אצל פליק [קלמן] הסופר [סת"ם], יהודי המדקדק במצוות, שבא מעיר אחרת ולעת זקנה התחתן בוויסלוויץ בשנית עם האלמנה לאה החלבנית.

לחסידי בלז הנכבדים השתייכו: יוסף לישְׂצ'נר (לנג), פייוולה פריליך [גם פרוליך] (של לאהקה) ואחרים, שהצטיינו בהתלהבות חסידית פנימית ובפשטות חיצונית.

גור [Góra Kalwaria]

חסידי גור כללו כמעט אך ורק תלמידי חכמים. הם גם נודעו כיודעי נגן, במיוחד לייבל של איצ'הלה (שור). אברכי משי אלה עלו בקנאותם על המבוגרים מהם. כשהיה על הפרק ביצוע הצעותיהם בעניינים קהילתיים, לא ידעו פשרות וויתורים. החשיבו עצמם למיוחסים.

מן הנכבדים בחסידי גור היו: לייב של יוז'ה [מֶסר], גם היה לו היתר הוראה ובמקרים מסוימים מילא את מקום הרב; משה לובלינר [ברונם], ר' דוד של ישראל [ארליך], ר' שמואל של אוריש [מֶעֶר, מאיר?], ר' שיע של חוה, איצ'ה-מאיר השחור [צָוור], אבי, ר' אלתר רייז; ר' מרדכי הוברמן, ר' קלמן של אהרן-וולף (כץ) ואחרים. כולם בני תורה גדולים.

בין תפילה אחת לאחרת, בין ניגון אחד למשנהו, חזרו על דברי התורה של הרבי.

השטיבל, השכור אצל שלום לסר, היה קטן בכמות, אולי שלוש עשרות יהודים, אך באיכות הייתה השפעתו רבה על ענייני הקהילה בעיירה.

כל שטיבל היה עולם בפני עצמו. שררה שם אחדות בין גביר ואביון. פנו זה לזה בגוף שני. השטיבל היה לחסידים בית שני ולעתים אף יותר מן הראשון, משום שאליו נמלטו מכל הדאגות ועוגמות הנפש. שם תמכו תמיכה הדדית, סייעו בעצה ובמעשה, הן בדאגות חומריות יום-יומיות והן בעניינים שברוח.

בדרך כלל התפללו בשטיבלך בהתלהבות, בלב ונפש "כל עצמותי תאמרנה". תמיד היה שמח בשטיבל ולא חסרה טיפת יי"ש בכל הזדמנות של שמחה בציבור, בפרט בשמחת תורה, כשהלכו מבית לבית, מחסיד אחד למשנהו, שתו ואכלו מכל מה שהוכן. חסידים אהבו לשמות, לאכול ולשתות בחברותא, לחפש את משמעות דברי הרב, שהביאו עמם חסידים לאחר שעלו לרגל אל הרב בחג.

האחדות ששררה בין חסידים בכל שטיבל, לא הייתה בין שטיבל אחד למשנהו, משום שלכל אחד מהם הייתה עמדה משלו בענייני הקהילה בעיירה, ניהלו מחלוקות דווקא בשאלות דת, כמו בעת קבלת רב או שוחט.

שנים רבות חלפו, במרוצת זמן זה עברתי בנדודיי ארצות וימים, אך לא אחת אני שב בזיכרוני אל השטיבל ואל בית המדרש, אל הניגונים החסידיים בשעת התפילות, הזמירות בשבתות בין השמשות, כשההתלהבות נמהלה בגעגוע כוסס. יהודים נאחזו בכל כוחם בשעות הנשגבות וסירבו להיפרד מן השבת.

חזנים ובעלי תפילה

בעיירה שלנו היו חזנים ובעלי תפילה ספורים. הם אמנם לא הצטיינו בהשכלה מוזיקלית גבוהה, לא היו בוגרי קונסרבטוריון, אך

תפילותיהם, הניגונים וטעמי המילים הכילו מתיקות גדולה, ויהודי וויסלוויץ התענגו על קולותיהם הנעימים בקבלת שבת, בתפילת שחרית ומוסף.

חזן בית הכנסת היה פָּליק [צוקר]. באופן תפילתו ושירתו לפני העמוד לא תפס מקום רצ'יטטיב אלתורי, דו-רה-מי וכללים אקדמיים אחרים. העיקר בשירתו הייתה השתפכות הנפש. בשירתו מסוגל היה להביא לדמעות לא רק בעזרת הנשים, אלא גם בקרב הגברים. לרוב היו אלה דמעות תענוג רוחני גדול.

כוח מוזיקלי, אף כי ללא השכלה, היה זונדל [כץ ?], חזן בית המדרש. הוא שר בקול נמוך ולא התחשב בליריות שבקולו, אך המתפללים חשו בצליל העדין המתוק של קולו, שפרץ את קירות בית המדרש והתפשט בסמטאות העיירה שדממו בשבתות ובחגים, כמו האזינו לתפילות.

המצב החומרי של שני החזנים היה דומה. הפרוטות שקיבלו מן הקהילה לא הספיקו למחייתם, ולשניהם היה זיכיון ללכת בין בתי המתפללים, כל אחד תמך בהם כפי יכולתו.

יוסף של איצ'לה (סייקוויץ') היה בעל תפילה. הניגון אצלו בא היישר מן הלב. בגשתו אל העמוד חש כי הוא שליח ציבור החייב להביע את התחינה ואת הרגשות של הציבור כולו, לשפוך לפני ריבונו של עולם את מר לבם. בהיותו חסיד גור הייתה בתפילתו התלהבות של חצר הרבי, הכישרון לגבור בניגונו על העצבות ולפתוח בלבבות מקורות של שמחה.

איצ'ה השוחט [קריגר] נחשב אף הוא בעל תפילה טוב, תכופות התפלל לפני העמוד בבית הכנסת. הוא שר את הניגונים של חצרות אדמו"רים שונים, שקלט מן החסידים. אך כשיצא מפיו הניגון, קיבל צליל מיוחד, כמו נפח בו נשמה חדשה.

ר' מאיר של יוסלה (טננבוים) היה חסיד רדזין, אך לפני שהתפלל בשטיבל של רדזין נהג לגשת אל העמוד בבית הכנסת. היה ממעריצי פליק, נפשו יצאה אל שירתו, הייתה לו שמיעה מוזיקלית והיה מתכעס

מאוד כששמע מישהו מזייף לחן של פליק, לא כל אחד זכה לסייע לו בתפילה.

לזמרי העיירה השתייך גם לייבל של איצ'לה, חתנו של יוסף-איצ'ה. בחורים ואנשים צעירים נוספים היו מחוננים בקולות יפים וחוש טוב לשירה, בתנאים נאותים היו אולי מתפתחים וצומחים להיות מוזיקאים מחוננים, אך תנאים כאלה לא היו אצלנו בעיירה.

שבת וחג בעיירה

הפתגם אומר: רצונך להכיר את העם – לך וראה כיצד הוא חוגג שבתות וחגים. אופייה של עיירתנו נחשף אף הוא בשבתות ובחגים שלה.

קדושת יום השבת הותירה את חותמה בילד היהודי עד זקנה ושיבה, עיצבה את דמותו הרוחנית, פיתחה בו התלהבות ליופי ולשגב, רגישות לשירה ולזמרה.

רעד חולף בי כשצפים לנגד עיניי רגעים קדושים של עיירתנו שהושמדה באכזריות. חולפים בסך האבות והאימהות שלנו ואהבתם הרוטטת למנהגים ולמצוות של שמירת היום השביעי בשבוע וכל חג בקדושה, בנשמה היתרה שלהם בבוא הימים הקדושים.

כל אחד, בהתאם למצב פרנסתו, הכין לכבוד שבת מאכלים טובים ומלבושים נאים לעצמו ולילדיו. במשך השבוע הסתפקו במועט. היו בתים אשר בהם לא אכלו יותר מפת לחם שחור ומים, להחיות את הנפש, אך לשבת מצווה להכין חלות טריות, יין ומזונות. למען אלה שלא היו מסוגלים להרשות לעצמם, תמיד נמצאו בעיירה אנשים בעלי לבבות גדולים, נשים צדקניות שדאגו כי מאכלי שבת יגיעו בדרכים נסתרות אל בתי הרעבים וברכת השבת תנוח על שולחנותיהם.

מפות לבנות צצו בבתי בני וויסלוויץ לכבוד שבת וחג בלבד. הכרתי בתים רבים שבמשך השבוע אכלו שם לחם ותפוחי אדמה, אך לשבת עשו הכול, תכופות השתמשו בתחבולות למיניהן, להכין דגים ובשר או

לפחות ביצים כבושות. ניתן לשער את שמחת הילדים בבתים ההם כשליקקו שפתיים מירך עוף או מכנף או מגרגרת, לאחר שבוע תמים שרעבו.

ביום שישי שינתה העיירה פנים. למן השחר מלאו הסמטאות ניחוחות של מאפים טריים, לשבת ולשבוע כולו. אפו לחם שחור וחלות לבנות, רקיקי ביצים וכיסנים ממולאים אוכמניות שחורות שגדלו בשפע ביערות. המתעצלים ללקט בעצמם יכלו לקנות בפרוטות אצל האיכרים, שהביאו אותן מדי יום רביעי לשוק בסירי חרס גדולים. לנערים ולנערות היה בילוי בהליכה ליער ללקט אוכמניות ותותי שדה בר ובהבאתם הביתה בסלים מלאים.

כיסני האוכמניות הותירו עקבות על פני הזאטוטים, שהתהלכו במשך שבוע קיצי שלם בפיות ובשיניים מוכתמות.

ביום שישי רצו ל"חדר" בשמחה, ידעו שיום הלימודים קצר. בקיץ, מיד לאחר אכילת הגריסים, רצו אל הנחל. חלמו על נהרות גדולים, על הים שמעולם לא ראו לנגד עיניהם. אימהות אמרו כי מזל הוא שאין בוויסלוויץ נהר גדול ונמנעים אסונות.

כשהשמש החלה להצטנן הופיעו יהודים שהלכו לבית המרחץ. זמן רב ליהנות מעונג זה לא הרשו לעצמם. השבת הקרבה האיצה בהם. החליפו לבנים, ובזקנים ופאות רטובים פנו ללכת הביתה בנחת, מוכנים לקבל פני שבת המלכה.

אותה שעה, הנשים בסינרים בוהקים הכניסו לתנור את הצ'ולנט בסירים מרוחים בטיט. לאחר מכן החלו לרחוץ את הילדים ולחפוף את ראשי הילדות, לצחצח את פמוטי הכסף להדלקת נרות.

מן הדרך באים עוד מהכפרים יהודים ספורים, מן המסחר, מן היריד בעיירה כלשהי. הם נחפזים. השמש עומדת לשקוע. החנויות כבר סגורות. בעל עגלה מתאחר ממהר עם הסוס-ועגלה שלו, מצליף בשוטו בסוס, שיזדרז להגיע הביתה. הוא בוש בפני החסידים, ההולכים כבר לבושים במעילי משי.

מיד מתמלא הבית שבת ועל כולם נפרש חן הקדושה. על השולחן מונחות שתי חלות מכוסות במפית. בפמוטי הכסף או הפליז המצוחצחים תקועים הנרות, ומעליהם ניצבת אימא, עדינה וחיוורת, רכונה מעט, הידיים הפרושות מכסות את הפנים והיא מברכת על נרות השבת.

שפתיה לוחשות חרש את התפילה. היא מבקשת על בעלה וילדיה, על העיירה כולה, על כל יהודי. ידיה, ככנפי השכינה, מרחפות מעל לנרות, מלאות רחמים, ביטחון ונחמה; ומעיני אימא, הקדושות מכאב ומצער, נושרת על המפה הלבנה דמעה.

עיני היונים הרכות של אימא, כה קדושות באור הנרות המבורכים בערב השבת, מלוות אותי בכל דרכי נדודיי.

צעד-צעד פוסעים היהודים לבית הכנסת, לבית המדרש, אל בתי התפילה של החסידים.

"לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה" – נשמעת השירה מן המניינים בפינות עיירה שונות, הטובלים באור המנורות הדולקות.

"שבת, שבת!" שרו בוויסלוויץ שמים וארץ. זו שירת הדורות, שהיו לה בוויסלוויץ חן וקסם מיוחדים.

היכן אתם יהודי עיירתי שהושמדה, והיכן הם חלומות הנוער, שקיבל את השבת בדרכו, בהמולת ויכוחים, בערבי קריאה, בערבי שיח וזמר של שירי ציון?

היכן אתן אימהות יקרות וידיכן הברוכות? על אפר ידיכן צומחים עצים חדשים אי-שם במיידנק ובאושוויץ.

היכן הן שעות החדווה של ערבי שבת, המלאות והעושר של אורח החיים היהודי בעיירה שלנו?

נעלמו הלהבות המכשפות של נרות השבת בחלונות הצרים של בתינו הדלים. במקומם אנחנו מדליקים נרות זיכרון, להבות זיכרון על חיים יהודיים יפים שפעמו בחום, שהיו אי-פעם ואינם עוד.

הימים הנוראים

ההכנות לימים הנוראים היו חדורות יראה. יחידי סגולה החלו בהן כבר בט"ו באב. הם החלו לפשפש במעשיהם, נשארו זמן ממושך יותר בבית המדרש. במכתב לקרוב בעיר רחוקה כבר איחלו אנשים "לשנה טובה תכתבו" והיו חדורים הרהורי תשובה.

הרעד האמתי החל בראש חודש אלול. התקיעה בשופר, אמירת תהילים בציבור מדי בוקר, הקדירו את הנפש, מילאו את הלב תוגה כוססת ואימה חרישית.

החלו ימים של חשבון נפש והיטהרות, כפרה ותיקון. ניעורו רגשות אחווה ורצון למעשים טובים, צדקה וחסד. אנשים נזהרו יותר במילותיהם. בבתים חסידיים החלו לדבר בימים ההם בקול שקט יותר. השיחות בבית המדרש הדהדו עדינות ומאופקות יותר.

היו בוויסלוויץ אנשים רבים אשר מראש חודש אלול עד לאחר יום כיפור לא דיברו שיחות חולין, כי אין בעולם אמצעי טוב יותר לטיהור הנשמה מנעילת הפה, לא לדבר שיחה בטלה. יותר מזה, הימנעות מדברים בטלים מביאה תועלת מרובה לאדם, כשהוא מהרהר בכוונה של תפילותיו ומבטיח את עצמו שכוונותיו הטהורות לא יתערבבו במחשבות זרות למיניהן.

ההתעוררות גברה עם הסליחות הראשונות שנאמרו באמצע הלילה. היו שהלכו מיד לאחר מלווה מלכה לבית המדרש, ישבו ולמדו עד חצות הלילה. אחרים השתרכו, יחד עם הנערים שהועדו משנתם, בסמטאות החשוכות לבית המדרש, שותקים ומהורהרים. ירח וכוכבים שוחחו ביניהם בשפתם הסודית, ונדמה היה שהעיירה התמלאה צללים.

בערב ראש השנה לא הסתפקו בסליחות בלבד, אלא אמרו תהילים שלם לפני הסליחות, התירו נדרים, הלכו לבית העלמין, נתנו צדקה, צמו, מי יום תמים ומי חצי יום בלבד.

חזק יותר, באקסטזה רבה יותר, נשנה הדבר בעת אמירת שלוש-עשרה המידות, אך לדרגה הגבוהה ביותר זה הגיע ממש בערב יום כיפור.

דל עטי מכדי לבטא את הלך הרוח, החוויות והרגשות ביום של ערב יום כיפור בעיירה.

למן השחר זרמו יהודים אל המקווה. ככל שאני זוכר, כמעט כל היהודים, במיוחד בני דור המבוגרים, הלכו בערב יום כיפור אל המקווה. היו שהלכו ביום זה לטבול שלוש פעמים, לפני שחרית, לפני מנחה ולאחר הסעודה המפסקת. המקווה היחיד כבר היה סמיך ולבן, אך עובדה זו לא הרתיעה איש.

מעלות השחר החלה סדרה של "כפרות". יהודים אדוקים חיפשו תרנגול לבן, בלית ברירה הסתפקו בחום. נערים אמרו מתוך כוונה "בני אדם יושבי חשך וצלמות" בשעה שהאב סובב את התרנגול מעל לראשיהם, בטוחים היו כי כל העֲבֵרות מועברות אל התרנגולים, והבינו אז את מקור הביטוי: "מביט כתרנגול בבני אדם".

בביתן השחיטה היה צורך להמתין זמן רב בתור. ידי השוחטים מלאו עבודה. ביום זה חילקו יהודים צדקה, איש כפי יכולתו. בבית הכנסת ובבית המדרש הוצבו קערות למטרות צדקה שונות, איש לא סירב להטיל לתוכן שטרות ומטבעות.

שעות אחדות לפני הדלקת נרות כבר הייתה העיירה כולה לבושה בגדי חג. אימהות וסבתות חבשו לראשיהן מטפחות או צעיפים לבנים והלכו אל מכרים, שכנים וקרובי משפחה, אל ידידים ושרויים ברוגז, לאחל שנה טובה וגמר חתימה טובה וגם לבקש מחילה על מילה רעה שנפלטה, על גרימת צער ברכילות ובלשון הרע. נשים נפלו זו על צווארה של זו ומכל בתי היהודים נישאו זעקות בכי.

ילדים התרפקו על האימהות והאבות, דבק בהם הפחד מפני יום הדין. ברחוב נראו אנשים שעיניהם אדומות מבכי. האבות לבשו קיטלים לבנים וטליתות, בירכו את הילדים בקול חנוק מדמעות. האם שפכה את לבה בדמעות לפני הנרות.

בתים וסמטאות היו אפופי אימה. הלך הרוח היה רציני, קדוש ומלא יראה. בלבבות שבורים הלכו לבית הכנסת, לבית המדרש, אל השטיבלך של החסידים לתפילה זכה ווידוי של רבנו נסים. מיד הדהדו ברחבי העיירה קולות הניגון של תפילת כל נדרי.

בבית הכנסת ובבית המדרש הודלקו נרות זיכרון גדולים לזכר אבות מתים של ההורים, שנחו בבית העלמין. בית הכנסת נתמלא נרות, יהודים לבושים בקיטלים לבנים.

יהודי וויסלוויץ הקשיבו בחיל ורעדה לניגון המיסטי של כל נדרי. רבים עמדו עשרים-וארבע-חמש-שש שעות לפני הבורא והתוודו על החטאים, הכו על חטא, שרו תפילות, שירים ותשבחות לשוכן מרומים, אגמי דמעות נשפכו.

בעת הזכרת נשמות הזכירו את הנפטרים, דורי-דורות של הורים שהלכו לעולמם.

כששר החזן את תוגת עמנו המיוסר, בתפילת עשרת הרוגי מלכות, הרהרו בוגרים וצעירים לא רק באלה שעונו בידי הרומאים, אלא גם בכל המתים בייסורים הנוראים של מסעי הצלב, האינקוויזיציה, הגזרות והרדיפות של מאות שנים בקרב כל העמים.

בכי נוגע לב נשמע מעזרת הנשים כשהזכיר החזן את רבי עקיבא, שמעניו סרקו את בשרו במסרקות ברזל. כך ביכו האימהות והסבתות שלנו את הגורל היהודי המר בגלות.

לבסוף סיימו בברכה "לשנה הבאה בירושלים", התפללו מעריב, אך לא נחפזו הביתה לאכול לאחר התענית הארוכה, אלא התייצבו בשוק לברכת חידוש הלבנה. חלף היום הקדוש ביותר בשנה. כל אחד חש

טהור, מטוהר מחטא ומוכן להתחיל שנה חדשה, שנה של המשך הליכה בתלם החיים המייגעים ושל תקווה לזמנים טובים יותר.

מופלאים וקדושים היו הימים הנוראים בעיירה שלנו, אורח חיים שהוכשר במשך דורות בידי חכמים יהודים, גאונים ורבנים, התקדש בידי קדושים ובייסורים קשים ובסבל.

סוכות ושמחת תורה

סוכות. טקסים ומצוות בשפע, אך בשל קוצר הזמן נאלצו להכין הכול בחופזה. לרבים היו סוכות מוכנות, נחוץ היה רק לפתוח את הגגות ולהביא סכך. ילדים עסקו בהכנת הסוכה החדשה, קישוטה בשרשראות צבעוניות ובפנסים. ההכנות העיקריות נדרשו לאתרוג ולולב, שנחוץ היה להשיג למען הקהילה כולה. השמש הלך בין הבתים עם האתרוג כדי שנשים יברכו. אבות לימדו את ילדיהם לעשות ברכת נענועים [לולב]. רק במשפחת שטיין הייתה מסורת שנשים לא בירכו על אתרוג. בֶּנְדְז'ה של יהודה-לייב (שטיין) היה מצאצאי הרבי מקוצק [Kock].

לשמחת תורה הכינו הילדים דגלי נייר ותפוח בראשם. לילדים הייתה זו חוויה גדולה. בתוך התפוח תקעו נר קטן. היו ילדים שמעולם לא אכלו לשובע, אך דגל לשמחת תורה היה להם.

יהודים הלכו בהקפות. בכניסה לבית הכנסת נדחקו נערות לנשק לספרי התורה. ביום שימח מאיר טננבוים את הציבור, הוא שר "צאן קדושים" ונערים הקיפוהו וליוו אותו בשירה, קולותיהם השמחים הדהדו למרחקים.

חנוכה

חנוכה משתייך לחגים שעושים בהם מלאכה, לכן לא היו ההכנות ממושכות. בכל בית הייתה חנוכייה, מתנת דרשה לחתונה, מכסף או מפליז פשוט, לשמן או לנרות.

הציבור בעיירה הרשה לעצמו ליהנות קצת, טיגנו לביבות, שיחקו קצת בקלפים, ובבתים רבים החלו להמיס גלדי שומן, להכין שומן לפסח.

אך לילדים היה זה חג אמתי. קיבלו דמי חנוכה ושיחקו בסביבון בבית המדרש, בבית. בחוץ שרר כפור, החלונות היו מכוסים שלג. מיד לאחר ברכת נרות חנוכה מקבלים מאבא-אימא מה שאפשר, רצים אל דודים ודודות לקבל דמי חנוכה, לשחק עם חברים בסביבון ולספר מעשיות על הגיבור הגדול יהודה המכבי ואחיו.

פורים

לקראת פורים התייגעו בבתים יותר. אימהות הכינו אוזני המן, כיסנים בשריים ומשלוחי מנות למיניהם.

הילדים הכינו רעשנים וקשקשנים לקריאת המגילה, ובעיקר מסכות להתחפש בהן.

גם בחורים בוגרים וגברים צעירים התחפשו, וכך, מחופשים בתלבושות שונות, הלכו בשירה בין הבתים ואספו תרומות למטרות חשובות, קמחא דפסחא ואחרות.

בתחפושות היו אחשוורוש, מרדכי הצדיק, האבות, אהרן הכהן, המן הרשע, ויזתא. בכל בית כיבדו את המתחפשים במשקה ובמאכלים הטעימים שהוכנו.

משלוח המנות משך את הילדים. אפיהם בוהקים מכפור, רצו עם צלחות מחופות לחלק את משלוחי המנות.

פסח

מיד לאחר פורים נפתחה עונת אפיית המצות. לא היו אלה האופים הקבועים, אלא אופי מצות מיוחדים שהפכו את בתיהם הפרטיים למאפיית מצות. למשה, בנו של הרבי, מלמד דרדקים, הייתה חזקה על זה. היו גם אחרים. לכל אחד מהם היו משפחות שאפו אצלו מדי שנה.

ביום הראשון לאחר פורים, הכשירו תחילה את טחנת הקמח הקטנה של מנדל, על דרך אוחן. יהודים אדוקים השתמשו ברחיים של יד בלבד ובררו תחילה את החיטה, שתהיה נקייה מכל חשש חמץ. סוחרים הביאו דוגמאות אל הרב, על מנת שייתן הכשר לחיטה, כשר לפסח.

"התנור הראשון" נחשב לגדול הכיבודים, שניתן ליהודים הנכבדים, גבירים ותלמידי חכמים, להם כבר הייתה חזקה על זה.

כרגיל באו לקראת אפיית מצות בעל הבית או בעלת הבית לדבר עם האופה ולהסכים עמו, הביאו את קמח. האנשים אצל האופה היו שכירים, לרוב נשים ונערות, לשות, מרדדות. נערים ובחורים היו מנקבים בגלגל שיניים של שעון.

נשאו את המצות הביתה בתוך סדין שארבעת קצותיו קשורים, ותלו על וו בתקרה.

ואז החמיצו את ה[כרוב] לבורשט, אף זה היה שייך לעבודת ההכנה לחג. מאוחר יותר הציבו צימוקים ליין.

משסיימו את המלאכות החשובות ביותר – שהיו נהוגות מימי קדמונים ועברו מהורים לילדים במשך דורות – החלה סדרת ניקיונות, מירוק, קרצוף והכשרה; אוורור הספרים בחצר, ניעור הכיסים בבגדים, הכשרת כלים. בבית המרחץ היו דודים מיוחדים, שבתוכם הכשירו את הכלים.

מלאכה קדושה בפני עצמה הייתה אפיית המצה השמורה של ערב פסח. זה החל יום קודם, כי לפנות ערב הלכו להביא "מים שלנו". לפי הדין היה צורך להלין את המים בבית, ובהם לשו את הבצק למצות.

אבי היה אחד מבעלי החזקה על הלישה. הוא גם השגיח על כמות הקמח המדויקת.

תכופות הלכתי עם החסידים אל הבאר. אחד החזיק בדלי, דומני שצריך היה להיות דלי מעץ. שני אחז בסיר החרס לשאיבה, אחר – במטפחת

הסינון, התחרו על סדר השאיבה, שראו בו כיבוד. לאחר ששאבו דליים אחדים של מים הלכו הביתה בשירה.

לאחר מעריב החלה בדיקת החמץ. תכופות, פשוט הניחו פירורי לחם כדי לאפשר עשיית הברכה על ביעור חמץ. הטקס היה קצר. לעומת זאת היו בעלות הבית ערות לרוב כל הלילה להכין לחג, ונדמה להן שלעולם לא תסתיים המלאכה.

למחרת החלה מלאכת האפייה אצל האופה. לאחר מתן האות החלה הלישה. אבא השגיח בעת הוספת טיפות המים לבצק, וכשנסתיימה הלישה אמר: "נעמט די מיירע – קחו את בצק המצות". אחת המרדדות לקחה את הבצק, חילקה לפיסות קטנות יותר, נתנה לכל מרדדת חלק והן ניגשו מיד למלאכה.

הרידוד נעשה על גבי שולחן ארוך שהורכב משני לוחות רחבים משופשפים עד שהיו נקיים להפליא. הלוחות הונחו על כן עץ אשר כונה "חמור", ונתקבל שולחן.

המצה המרודדת, דקה עד שקיפות, הוגשה למנקב שהעביר על פניה את גלגל השיניים, חורר אותה כדי למנוע תפיחתה בתנור. ממנו נלקחה והוכנסה מיד לתנור אשר בפינה שלו בערה אש ללא הפוגה. אדם מיוחד מונה לעמוד ליד התנור ולספור את המצות. המצות הוכנסו לתוך סל מיוחד וחולקו בין החסידים.

אבא התכונן לסדר בדחילו ורחימו, בעצמו הכין את מיטת ההסבה, את כוסות היין, את ההגדות לכל בני המשפחה. לאחר שנשאלו ארבע הקושיות אמרו כולם עם אבא "עבדים היינו". לא היה בית בעיירה שלא הוכנה בו קערת פסח עם כל המינים ולא הוגשו לשולחן דגים, מרק עם קניידלך.

ילדים התכוננו בסקרנות לפתיחת הדלת בעת אמירת "שפוך חמתך", לראות את אליהו הנביא לוגם מכוסו, שניצבה מלאה יין על כל שולחן. אך ראו אותו רק כשנרדמו, כרגיל. כמעט כל נער בוויסלוויץ חווה חלום כזה כשנרדם מיד לאחר הקניידלך. בחלום ראינו את אליהו הנביא, ישיש טוב לב, שמח, בעל זקן לבן-כסוף, בקפוטת משי לבנה, רקומה

בחוטי כסף. הוא ניגש אל הכוס, לוגם טיפ-טיפה, אין להכיר ששתו ממנה. לא נער אחד הכין בלבו בקשות, משאלות לבקש מאליהו הנביא, אך ברגעים אלה אבדה לו לשונו ולא היה מסוגל להוציא מילה מפיו. ובכל זאת היו חלומות ליל הסדר מן היפים והמאושרים.

חרש נחו הסמטאות והקשיבו לשירת ההגדה שנמשכה עד חצות הלילה. איש לא נראה בסמטאות, אף שכולם ידעו כי בלילה זה שומרים על היהודים, על בתי היהודים, מלאכים קדושים המרחפים מעל לגגות, מביטים מבעד לחלונות וניצבים כשומרים ליד הדלתות.

שבועות

בציבור הרחב בעיירה לא היו הכנות מיוחדות, כי חג מתן תורה אינו קשור בשום טקס מיוחד, החלבניות בלבד היו טרודות מאוד, ובעלות הבית הכינו מאכלי חלב, כיסנים, מאפי חמאה, עוגות גבינה וסהרוני גבינה.

בשטיבלך ובבית המדרש קושטו הקירות והרצפות בענפים ירוקים, במיוחד ליד הבימה וארון הקודש, שאמורים היו להזכיר את מעמד הר סיני. ילדים פשטו ביער, כמו לא היו בעולם חדר, רבי, פרגול. הם הביאו הביתה ענפים ירוקים, ירק לחג, תלו על החלונות, הניחו צמחי מים על הרצפות.

*

כך נשמרו מסורות ומנהגים, ובאווירה חמה זו של עיירתנו, יהודית-ביתית ואנושית עמוקה, צמחו דורות שינקו את לשד החיים ממקור בלתי נדלה של יידישקייט, נקשרו בכל נימי נשמתם לעם היהודי והשתתפו בסבלו ובשמחתו.

הייתה תקופה שצעירים רבים בעיירה שלנו נסעו לבקש תרבות אצל עמים אחרים, ציפו, כרבים בעיירות יהודיות אחרות, למצוא שם ערכים נאים וטובים יותר. עד מהרה באה האכזבה, אכזבה מרה וטרגית, והמחיר היה הנורא מכל בהיסטוריה האנושית והוביל לחורבן.

ים של דם ודמעות ניגר, ועתה, כשאנחנו מציבים את המצבה לקדושים שלנו, נגלים לפנינו האוצרות, המסורות, הדינים, ההלכות והמנהגים. ככל שאנחנו מרבים להרהר בהם, כך אנחנו מגלים את גדולתם ויופיים, כללים מוסריים כלליים ביחסים אישיים בין אדם לאדם, ורוח של מוסר נעלה שהשפיע על האווירה הרוחנית בעיירה.

הקהילה

לקהילה, שהייתה מוסד ממשלתי למחצה עם זכות להטיל מסים על היהודים בוויסלוויץ, לא היו אפשרויות למצות את זכויותיה, וזאת בשל עוניה של האוכלוסייה. עם זאת, מימנה רב ושוחטים, עסקה בעניינים יהודיים כלליים, בכל מה שנגע ביסודות הדתיים והכלכליים של העיירה.

בתחילה לא הייתה בחירת הפרנסים מפלגתית, אלא לפי החשיבות והכישורים של המועמדים. משנוסדו מפלגות החלו מריבות. בכל זאת היה שלום הבית המפלגתי בקהילת וויסלוויץ חזק ומתמיד מן המריבות וההתנצחויות.

פרנסי הקהילה היו: יוסלה שאפר, קלמן כץ (של אהרן-וולף), בריש הנגר (שוטקהמר), לייבצ'ה שטיין, יוסל של יהודה של ביילה (טננבוים), מיכל ראב, מאטס [מתתיהו] רוזנבוים, יעקב שטרסברגר, לייזר ברגר, יענקל זיסמן [גם זוסמן] (פועלי ציון שמאל).

ראשי הקהילה בתקופות שונות היו: אבי, אלתר רייז; וולוויש הוברמן, חיים מַרדר.

הפרנסים, שעבדו שלא על מנת לקבל פרס, נשאו באחריות כלפי הממשל גם על חטאים לכאורה, שהמשטרה נהגה להאשים בהם את הנהגת הקהילה. לא אחת ישב אבי בכלא בשל עונש שהוטל על הקהילה בגלל אי-שמירת תקנות המקווה או בגלל עלילות אחרות.

השוחטים היו: ר' יוחנן השוחט, סיפרו עליו שהיה יהודי ירא שמים, ולקצבים הייתה כלפיו דרך ארץ רבה; ר' מרדכי קלמנוביץ', תלמיד חכם וירא שמים שעשה את מלאכתו כעבודת קודש; ר' שכנא השוחט, יהודי

בעל הדרת פנים ולמדן טוב, לימים עבר לסלץ [Sielec]; איצ'ה-מנדל הוברמן, בזמן מלחמת העולם הראשונה נסע לברדיצ'ב [Berdyczów], שם קיבלו אותו היהודים בזרועות פתוחות כשוחט, שם גם מת; איצ'ה קריגר, יהודי ישר ואיש ציבור, גילה הבנה להתלהבות של הנוער הציוני, היה חסיד הוישאטין [Husiatyn] ובעל תפילה; יצחק-אלי היה לשוחט בגיל צעיר מאוד, איש צעיר בעל תפיסה מהירה, חסיד טריסק, נודע כלמדן.

נדמו הניגונים בבית המדרש ובשטיבלך של החסידים; נאלם קול התורה והתפילה. כולם הוכחדו בגיהינום ההיטלריסטי.

כולם נרצחו, לא נותר זכר, קבר. אין מי שיאמר קדיש. יהיו מילים אלה מצבה ליהודים היקרים, קדושי עיירתנו. יתגדל ויתקדש...

מאוצרה של סבתי

אני חש עצמי קשור באלפי נימים לעיירתי וויסלוויץ, שם חיו הוריי וסביי עד דור חמישי, ובמרוצת מאות שנים בנו את ביתם בוויסלוויץ, קיוו ומצאו בעיירה מקום מנוחה, בית חם גם לדורות הבאים.

למרבה הצער והכאב טבעה תקוותם בים של דם. נרצחו באכזריות הורינו, אחיות, אחים, ידידים וחברים. השונא לא חמל על ילדים קטנים, גוזלים. עיירתנו הפכה לבית מטבחיים מחריד, שלא הייתה אפשרות לצאת ממנו חי. אין ביכולתנו להבין את האובדן האכזרי אשר פגע בביתנו שהיה, שאיננו חדלים לקונן עליו.

הלב בוכה על המעונים, האבודים. אך זכרם המאיר תובע מאתנו לב חזק ואמיץ, ובספרנו עליהם חדורים לבבותינו אהבה וגעגועים לאלה שהיו ואינם עוד.

אני רואה אותם לנגדי בחיי היום-יום שלהם ובחגיהם, בקשר שלהם לעיירה בה נחו עצמות אבותיהם ואבות אבותיהם. איש לא ידע בבירור את קורות העיירה, את שושלת היוחסין עד לעבר הרחוק. אך ידעו כי עוד לפני מאות שנים היה כאן יישוב יהודי עתיק. היה כאן בית עלמין

ישן, סמוך לסכר, במקום בו גר הכומר הרוסי. היו שם מצבות שחוקות, מתפוררות מזוקן, והכיתוב כבר לא היה בר קריאה, לכן לא ניתן לדעת את שְׁנתן. אך הן אישורו בבירור שהיה כאן יישוב יהודי שנותרו ממנו עקבות מועטים מאוד. כפי הנראה חווה היישוב מלחמות קשות, שרפות ופורענויות אחרות שלא הותירו בו אבן על אבן.

כנער אהבתי ללכת לשם, אל הסכר, להביט על המקום המגודר של בית העלמין הישן ולהרהר בדורות היהודים שחיו בעיירה לפני מאות שנים. פעם אחת הלכתי לשם עם אבי ועם זישה של משהלה [שטיין], סבו של שלמה אופיר. שניהם היו חברים בחברה קדישא. בבואנו לבית העלמין הישן, הם עמדו מלכת ובפעם המי יודע כמה בדקו את המצבות, מדדו במקצועיות את זוויות השיפוע ולבסוף אמר אבי:

"רואה אתה, זישת, באיזה צד חזית המצבות? בצד מזרח. כעת ברור לגמרי כי בצד השני ניצב אז היישוב העתיק".

הייתי עומד עוד זמן רב ומקשיב לדבריהם על היישוב היהודי בוויסלוויץ בעבר, אך השמש החלה לשקוע מהורהרת. גם עיניהם של אבא ושל זישה של משהלה נעשו שקטות, מהורהרות. הייתי בטוח כי הם מהרהרים, בדיוק כמוני, בעבר הרחוק שעל אודותיו סיפרו מעשיות ואגדות. בצעדים מהירים חזרנו לעיירה להתפלל מנחה.

בלילה ההוא התחבטתי ולא חדלתי לחשוב על היהודים ההם לפני מאות שנים רבות, רציתי לשער כיצד נראו חייהם. אינני יודע למה הייתי כה בטוח כי בעת ההיא הייתה העיירה גדולה יותר מאשר כעת, והיו בה גדולי תורה אשר שמם יצא למרחוק. רציתי למצוא קשר בינם ובין הגופות החנוטות בקפוטות ובשטריימלים, שהיו מונחות במרתפי הכנסייה [עוד בעניין זה במאמרו של יעקב טננבוים]. פני השעווה שלהם נותרו עומדים בלבי יחד עם קירות הכנסייה האפלים ועם המעשיות על גזרות שמד שנפלו על וויסלוויץ העתיקה ועשו את העיירה לעיר נידחת.

כמו הד רחוק חי בקרבי הסיפור. שלמה של וולוויש מצא אצל גוי בפאתי העיירה קורות ועליהן אותיות עבריות שחוקות. ככל שהתאמצו להרכיב מהן מילים, לא צלח הדבר. על קורה אחת ניתן היה לקרוא

במדויק את המילה: לפ"ק, אך יתר האותיות, שעשויות היו לספר את תאריך חקיקתן, היו שחוקות, ובשום אופן לא ניתן לקוראן. אך ודאי היה כי קורות אלה היו מבית כנסת או מבית מדרש. הנהגת הקהילה רכשה מן הגוי את הקורות והציבה אותן במבוא של עזרת הנשים בבית הכנסת.

עוד הייתי כמעט ילד כששמעתי את סבא מספר על סבתו של הרוזן פוליטילה, שהעיירה הייתה שייכת לה, והיא גזרה על כל יהודי העיירה להמיר את דתם. בגלל גזרה זו באזור כולו כינו את היהודים: מומרי וויסלוויץ.

חלפו דורות והצוררת חסרת הרחמים, הרוזנת פוליטילה, נותרה בזיכרון של היהודים בוויסלוויץ כהתגלמות הרוע והרשעות, אגדות נטוו על סופה המר. חייה כבו לאטם בגסיסה קשה ונוראה. היא סבלה מאוד ולא חדלה לזעוק מכאב ומייסורים, מאימה ופחד מפני מלאך המוות שלא מש ממנה, הביט בה מן הצד ופיזר באזור את חלקי גופה הנרקב, לימים צמח שם יער עבות.

מעשיות אחרות דומות סיפרו בעיירה על הזמנים ההם של גזרות ורדיפות. אך יותר מכל נחקק בזיכרוני סיפור המעשה ברוזנת המרושעת, שכפתה על היהודים שמד וסופה המר גרם קורת רוח לדמיון הילד שלי. כשעברתי בילדותי ביער בשעת בין ערביים, בעת שהשמים היו מעוננים והרוח נשבה באפלולית של העצים הצפופים, נדמה היה לי שאני שומע את יללת הרוזנת המרושעת, שנשמתה עוברת שבעה מדורי גיהינום ואינה מוצאת מנוחה בגלל חטאה הנורא כלפי יהודי וויסלוויץ. הייתי בטוח כי על חטאים כאלה אין מחילה, והעונש אינו מסתיים לעולם, עד קץ כל הזמנים.

למעלה מחמישים שנים חלפו מן הזמן ההוא, שסבתי השקטה סיפרה לי סיפורים אלה על עברה של העיירה ועל סבינו וסבי-סבינו, על חייהם הפשוטים, הטהורים ויראי השמים ונכונותם להקריב עצמם על קידוש השם. כיום, כשאני יושב להעביר את זיכרונותיי לנותרים, לשארית הפלטה של קהילתנו הקטנה ולמען הדורות הבאים, יש לי תחושה שנשמות כל סבינו נתקבצו והתיישבו בקרבנו. הם דורשים תיקון, להזכיר, ולוּ במילים ספורות, ולספר עליהם, על השתרשותם

ועל הסתעפותם למשפחות גדולות; על ימיהם ולילותיהם, שרויים בגעגועים גדולים לגאולה שלמה; על כל היופי של חייהם המיוגעים. מה קשות היו פרנסות היהודים בעיירה שלנו, של הרוכלים והחנוונים, בעלי העגלות ובעלי המלאכה, של אנשי העמל למיניהם, נשמות שקטות שלא החסירו מנחה ומעריב, ותענוגם הגדול היה פרק משניות, מעט "עין יעקב" או סתם אמירת תהילים, בציבור ולעצמם, איש לפי מדרגתו.

כל אחד לעצמו היה עולם ומלואו, ועם זאת חשו כולם, יהודי העיירה כולה, שהם ארוגים וקשורים מדורות רחוקים, שהכרתי מסיפורי סבתי. סיפוריה הגיעו עד סבה, בתקופת המרד הפולני הראשון, כשמבול של אש ולהבות הציף ערים וכפרים בפולין. רוכלים ובעלי עגלות סיפרו מיני מעשיות: בלילות יוצאות מן היערות כנופיות של לוחמים פולנים, הם מתפרשים בשולי השוחות, מדליקים מדורה, מצחצחים את החרבות ואת הרובים ויושבים לסעודה אל מול הירח והכוכבים, ולעתים באפלה מוחלטת, רק לאור נרות שעווה מעשנים. אנשים אלה, סיפרה סבתי, צלו חזיר, קלו תפודים וקינחו בשתיית יי"ש. קרה שכנופיות אלה עיכבו רוכל יהודי וחקרו אותו בתוכחה: "ראית חיילים רוסים? היכן, מתי ובאיזה מרחק? זכור, אם תיתקל בהם, שתוק, בלום את פיך, אם תוציא הגה עלינו, נעקור את לשונך, ננקר את עיניך ונתלה אותך".

סיפרו גם שאחת הכנופיות תפסה וגררה ליער שני יהודים, נוודים, הכתה אותם מכות רצח, עינתה אותם עינויים קשים ולאחר מכן תלתה אותם. גם את סבא של סבתי בוויסלוויץ גררו מבית המדרש, שם ישב ולמד, והריצו אותו עד אוחן, שם כבר היו מוכנים עמודי תלייה ליהודים נוספים. למה עשו זאת האנשים ההם? הם חשדו כי יהודים אלה, בהם סבא רבא שלי, היו מרגלים בתחפושת, המשרתים את הרוסים בתמורה לכסף.

עמודי התלייה שעליהם תלו את היהודים ניצבו בכניסה לאוחן. סבא רבא שלי אמר וידוי, כמו אחרים, אך ברגע שהיה עליו להציב את רגלו על ההדום שלמרגלות הגרדום, באה בריצה אישה זקנה וצעקה כי פרשים רוסים נכנסו לעיירה. פחד נפל על הכנופיה הפולנית, והחבל נשמט מידי התליין. הם השאירו את היהודים וברחו בבהלה גדולה.

סבא רבא שלי היה בין הניצולים, שנשארו במקום, הורידו את היהודים התלויים מעמודי התלייה ועשו עמם חסד של אמת, חפרו למענם קבר במקום, המצוי עד היום על גבול אוחן.

מעשיות דומות סיפרו גם על הרוסים: בדרכים ובשבילים נסתרים התרוצצו חיילים רגליים ופרשים רוסיים על סוסים קלי תנועה, דהרו אל תוך עיירות וכפרים, חיפשו וחיטטו בכל חור, בטחנות הרוח, בבתי קברות נוצריים בין הצלבים, בבתי עלמין יהודיים בין המצבות, העשב והאזוב. גם הם הציקו ליהודים וחקרו: "ראית את הפולנים, המורדים? היכן הם מסתתרים? אמור, לפני שנבתר אותך לארבע, כמו שמבתרים פר ועגל". גם הרוסים גררו יהודים, עינו אותם והכו מכות מרות, על שהם מרגלים למען הפולנים, המורדים בצאר. סיפרו כי יהודים אחדים נקשרו בחבלים לסוסים שהובהלו ושולחו, והם גררו אותם אי-לשם ולא נודע לאן נעלמו עצמותיהם.

סבתי נולדה שנים אחדות לאחר המרד. אך עוד זמן רב שמעה בבית סיפורים על העת ההיא, כשבאו מים עד נפש. האיכר לא מכר דבר, גם לא הייתה לו פרוטה להוציאה, אף לא למעט מלח. אם הייתה לו מידת תבואה, עוף או בצל, הוא הסתירם ולא הוציא מידיו. היה מחסור ורעב. אש ניצתה משני הצדדים והיהודים נלכדו בתווך.

אף שהיהודים בוויסלוויץ ניהלו חיים מבודלים, הם לא שהו בחלל ריק. כל מה שנעשה והתרחש סביבם, נגע עמוקות בהם, בגורלם ובקיומם. אין פלא אפוא, שיהודי וויסלוויץ, בכל מקום אליו הזדמנו, חלם, לובלין, אפילו ורשה, קלטו כל חדשה, כל שמועה על המתרחש בעולם, ובשובם הביתה ביארו הכול לפרטיו, וקודם כל הרהרו מה יצא ליהודים מזה. היהודים השתוקקו לשלום, למעט מנוחה.

אם לסכם בקצרה את הקווים העיקריים של עיירתנו, אומר כך:

היו חיים יהודיים שפעמו בקצב חם. רבנים וחסידים, ראשים חריפים ופשוטים, סתם יהודים תמימים, גם נוער מתעורר מודרני, עם שאיפות לאידאלים נעלים, עם חלומות על עולם יפה יותר וחיים טובים יותר.

בין לבין עמלו כולם קשה מאוד לפרנסתם, רוכלים וחנוונים, בעלי מלאכה ויהודים מבוססים. היה עליהם לסבול רדיפות מצד הממשל, שמטרתו הייתה לנשל יהודים מעמדותיהם העלובות; ומצד כוחות החושך והזעם, שהסיתו את ההמון בעיירה, את האיכרים כנגד היהודים האומללים.

למרות זאת חיו יהודים וקיוו לימים טובים יותר, סגרו שידוכים והקימו דורות חדשים. בשנים הבאות, כשהנוער כבר היה מודרני, עיניו פקוחות ואוזניו כרויות לכל המתרחש בעולם הרחב, קרה תכופות שבחורים ונערות מצאו בעצמם את המיועדים להם, אך לרוב הייתה זו משימתו של השדכן, ואבי הכלה, אפילו של היפה בבנות, נדרש לאסוף נדוניה, ועניים ככל שהיו יהודי וויסלוויץ, לא נותרה כמעט שום נערה ברווקותה. בשנים האחרונות גרמו המצב הפוליטי והרדיפות של הממשל כנגד היהודים לנסיגה מסוימת בנישואין, בכל זאת מספרם של רווקים זקנים היה מזערי.

דור המבוגרים, גיל העמידה ומעלה, מאה אחוזים כמעט, הורכב מיהודים אדוקים חדורי אמונה עמוקה, לא נגעו בזקנים, לבשו חלוקים ארוכים וכובע יהודי לראשם; חסידים חבשו בשבת כובע קטיפה ומעיל משי.

היו יהודים יראי שמים שהלכו מדי יום לטבול במקווה. בערב שבת הלכו כמעט כולם למקווה ונכנסו אל השבת רחוצים מאבק הדרכים שבהן נדדו במהלך השבוע.

אף שהנוער היה מודרני הייתה העיירה תחת חותם החיים הדתיים. רק בית המדרש החל להתרוקן, בחורים ספורים עוד ישבו ולמדו ימים תמימים, האחרים התייגעו למען הפרנסה או יצאו אל הערים הגדולות יותר לבקש תכלית. אך בבוא השבת נחו כולם. בני הנוער בילו במועדוני המפלגות, טיילו ליער, שמעו הרצאות בנושאים שונים, פוליטיים, ספרותיים, מדעיים; התווכחו, שרו שירי געגועים לציון, לשחרור הפועל.

היו גם סכסוכים. המבוגרים הלכו אל הרב לדין תורה, במלוא האמון שהרב, איש ישר וחכם, יבין את העניין ויוציא פסק דין צודק. אצל

הנוער היו הסכסוכים מורכבים בעיקר מהבדלי דעות רעיוניים וכל אחד השתדל לשכנע את זולתו ולהעבירו אל צדו.

הנוער קרא ספרים, התענג על הקלסיקונים היהודים, אך בבתים, אצל האבות, מלך "הספר". כמעט בכל בית נמצאו ספרי קודש, חומשים, משניות, צאנה וראינה, תחינות. מי שהיה בן תורה, היה לו גם ש"ס משלו, ספרים היו האוצר החשוב והיקר, שכיית חמדה שהתפארו בה.

לא אפשרי להעביר את כל היופי המוסרי של הורינו והורי-הורינו. הכול חרב לנצח. נעביר לפחות מעט מזה לדורות הבאים.

מתוך הפרק: העיר וקורותיה, ע' 96 – 130.

[ניכר דמיון מפליא בקטעים שעניינם: חזנים ובעלי תפילה, שבתות וחגים, בספרי הזיכרון של קהילות וויסלוויץ, וולומין, שראו אור בסמיכות מועדים בשנים 1970, 1971]

לא שדות, לא ארמונות, לא סמלי משפחה ירשנו מהורינו. לכן לא היה עלינו להתחקות אחר כרוניקת הסמלים של ספר היוחסין שלנו עד סבי סבינו. תמיד ידעתי כי הם היו יהודים פשוטים, אדוקים וירא שמים שהתייגעו בעבודה קשה ומפרכת לפרנסתם, וזו הייתה תמיד קשה מקריעת ים סוף. בכל זאת לא איבדו בימיהם ולילותיהם, אף לא לשעה, את צלם אלוהים, את הכבוד היהודי והאנושי שלהם, ובזמנים הקשים ביותר לא איבדו תקווה לימים טובים יותר.

מה ירשנו מהם בכל זאת? מה בכל זאת עבר אלינו הילדים, מסבינו וסבי סבינו? ניגון לבבי, מוסר השכל, סיפור מימים קדמונים על אנשים מופלאים, על אירועים בלתי רגילים ועל חגים, תיאורים למען ילדים ובוגרים, שעברו מפה אל פה מדור לדור.

יהיו ודאי כאלה אשר בהאזנם למה שאנחנו מספרים על עיירתנו וויסלוויץ, על הירושה של אבותינו וסבינו, ינידו ראשיהם בביטול ויחשבו כי זו ירושה קבצנית. לא, אשיב להם, ירושה זו עשירה ומפוארת, ואנחנו נושאים אותה עמנו בכל הזמנים כאוצר יקר.

עד היום, למשל, לא שכחתי סיפור שסיפר אבי, ששמע אותו מסבו, ומשמעותו המוסרית הותירה בי רושם עמוק.

כשהשתוללה גזרת השמד, סבלה וויסלוויץ מאוד. הכמרים הציבו לעצמם את העיירה כמטרה וביקשו לנצר את היהודים על כורחם. אפילו קרה, שתפסו רבנית וניצרו אותה בכוח. הפחד היה גדול. אנשים סיפרו זה לזה מעשיות איומות על כמרים ומומרים להכעיס. אך התפרסמו גם מקרים על בעלי תשובה ששמם הלך מוורשה עד וויסלוויץ.

כך היה המעשה: באקדמיה המלכותית בוורשה היה כומר, איטלקי-צרפתי למחצה, פרופסור ללשונות המזרח, הוא החשיב עצמו ידען במקורות יהודים. במהותו היה מיסיונר, וכמו רבים אחרים מסוגו, ביקש להכניס את היהודים תחת כנפי הכנסייה והשתמש לשם כך בתעלולי שמד למיניהם. הוא פרסם ספר בצרפתית "התאוריה של

היהדות" אשר בו פיזר שקרים בשפע על התלמוד, על רבנים ודיינים, וגם חזר על עלילת הדם.

כשהצאר ניקולאי קיבל ממנו את הספר, הורה לקופת המדינה הפולנית לשלם לכומר סכום כסף גדול ולתרגם את הספר לפולנית. הפולנים קפצו על המציאה בלהיטות ושתו את הסם, אשר שיכר אותם, והפלא המוזר התרחש. אי-שם שיחק נער נוצרי, הסתתר בארגז ולא היה מסוגל לצאת מתוכו. המכסה המורם נסגר והוא נותר כלוא. מיד פשטה שמועה שהיהודים חטפו אותו כדי לשחוט אותו ולהשתמש בדמו לאפיית מצות לפסח. אסרו כמה שכנים יהודים. החלה חקירה ודרישה שאמנם חשפה את האמת, אך הרוחות כבר התלהטו ואנשי הדמים סירבו לוותר. סכנת פוגרום החלה לרחף על ראשי היהודים.

והנה נתגלה משומד שמוצאו מוויסלוויץ. עוד בנערותו נתגלה כבעל מוח חריף, והוריו שלחו אותו ללמוד בלובלין, הוא אפילו נהג להיכנס אל "החוזה". לימים נפל ברשתם של המיסיונרים, הם ניצרו אותו ושלחו ללמוד בוורשה. מרוב צרות הקדימו ההורים להסתלק מן העולם. יותר לא שמעו עליו, עד שהחלה הסערה של עלילת הדם. ואז יצא המומר בספר משלו כנגד הכומר האנטישמי.

בספר חתם המומר בשם סטניסלב וויסלוויצקי. כנראה שמר בשם זה על שייכותו למוצא היהודי ועל רגשותיו לעיירת הולדתו. היהודים ידעו כי שמו האמתי יחזקאל חנהס.

בספר זה, הנושא את השם "שקרים מזיקים", הוכיח המומר את הנזקים שעלילות הדם גורמות לנצרות, שתיכנס להיסטוריה כדת הניזונה מרדיפות ומהסתה פרועה, הנסמכים על טיפשות ההמון. שום איש משכיל אינו מאמין בשקרים אלה שהכומר בדה. הוא הדגיש כי הוא עצמו נוצרי המאמין בישו, אך איננו מסוגל להיות אדיש להכפשה של הכומר ההוא את הנצרות, תוך גילוי בורות פשוטה. התלמוד, כתב, הוא יצירה של אלף תנאים ואמוראים ואדם אחד כלל אינו מסוגל לתרגמו לשפה אחרת.

בספר זה דיבר המשומד היהודי דיבורים של צדיק גדול. לאמתו של דבר הוא היה מלומד גדול, ונראה היה כי דורות של יהודים דיברו

מתוכו, ופרצה מתוכו זעקת כאב אל העולם הנוצרי כולו: "מה רצונכם מן היהודים האומללים? למה אתם רוצים לכפות עליהם בכוח את הדת הנוצרית? נשמור אנחנו תחילה את העיקרון הראשי של אמונה עמוקה ונקבל אותו. הבה נאהב את אנשי כל הדתות ולא נשכח כי הדת היהודית הייתה ראשונה להיאבק בעבודת אלילים והעניקה לעולם את האמונה באל אחד".

המושמד יצא בכעס מיוחד כנגד רצונו של הכומר לשכנע שהוא מבין משהו בקבלה, וכי שם נרמזת המצווה ליטול דם נוצרי למצות. הכומר אפילו אינו יודע כי הקבלה היא מן יצירות היפות בפילוסופיה ובשירה. אפילו בין היהודים יש מעטים מאוד המבינים את עמקות הקבלה, הניצבת הרבה מעל למיתולוגיה היוונית.

יהודי וויסלוויץ התמוגגו מהתמודדותו של המשומד כנגד הכומר האנטישמי ההוא. הם סיפרו זה לזה כי אחד מסביו הגדולים, הטמון בבית העלמין של וויסלוויץ, בא אליו בחלום והוכיח אותו על שתיקתו כשסכנת פוגרום מרחפת על היהודים. הם אפילו החלו לדאוג, ששונאי ישראל עלולים להרע לו.

מעשיות על שמד ועל כנסייה הרביתי לשמוע בילדותי. נוסף לכך גרנו בין הכנסייה הפרבוסלאבית והכנסייה הקתולית, וכמעט מדי יום ראיתי את כומר העדה הפרבוסלאבית הזקן חולף. גם הכומר הקתולי הצעיר היה נכנס אלינו ואפילו התלוצץ עם אבא. פעם אחת מדד את הקפוטה של אבא ואמר כי בשבת יבוא להתפלל בפלוש.

במרתף הכנסייה הקתולית האגדי

הכומר לקח אותי עמו פעם לכנסייה, מקום בו רציתי מאוד לראות את המרתף [קריפטה], שסופרו עליו מעשיות לרוב. אמרו כי יש שם ארונות קבורה ובהם רבנים חנוטים שהמירו דתם לפני מאות שנים והיו לכמרים.

הלכתי אחר הכומר באימה גדולה, ירדתי עמו במדרגות החשוכות. השומר הזקן נשא את עששית הנפט, ולנגד עיניי נתגלו ארונות קבורה מזכוכית. נראו מתוכם דמויות הרבנים, פניהם נראו כמו משעווה,

והזקנים היו אפורים. הם שכבו במלבושיהם, בשטריימלים, בקפוטות האטלס, חגורים אבנטי משי.

הדמיון הילדותי שלי היה מוקנט. רציתי לדעת מי הם ואיך הגיעו לשם. הכומר אמר לי שהיו אלה רבנים שהכירו כי ישו הוא בן האלוהים והמירו את דתם. מדוע לא החליפו בגדיהם לגלימות כמרים? – רציתי לדעת. על כך השיב לי כי בבגדי רבנים המשיכו לבוא אל היהודים ולימדו אותם את תורת הנצרות.

התשובה לא פיזרה לי את הערפל שעטף את סיפור המעשה. בדמיוני הסתבכו מראות כמרים המתחפשים לרבנים ורבנים מחליפים בגדיהם לגלימות כמרים, וכולם רוצים לצוד נשמות יהודיות. בלבי נשבעתי אז כי לעולם לא אניח שיצודו אותי ברשתם.

המרתף ובו הרבנים החנוטים לא נתן לי מנוח, הרביתי לחשוב על כך וחלמתי כי כשאגדל אסע ברחבי העולם ואספר לכולם על רבנים מומרים אלה. כנראה עשו זאת לפניי אחרים. בשנת 1915, כאשר מעל לעולם כבר רעמו התותחים ומסעות בעיירות היו מלווים סכנות, באו אל וויסלוויץ שני יהודים בגיל העמידה. בעיירה נפוצה מיד שמועה כי אלה היסטוריונים יהודים, שבאו לחקור את עניין ארונות הקבורה עם הרבנים. לימים נודע לי כי פרופסור בָּלבן כתב על כך מחקר חשוב.

ערבי החורף בעיירה נמשכו זמן רב, אך כל זמן שנמצאו האנשים בבית המדרש, בפלוש, לא הבחינו בזה. הילדים התיישבו בפינות ושבו וסיפרו לעצמם מעשיות שהרבו לשמוע מן ההורים או צותתו להן. היו שקראו מעשיות יפות על רבי מאיר בעל הנס, רבי יהושע בן לוי שאליהו הנביא לקח אותו פעם לשוטט בעולם בצוותא, בתנאי שישמע, יראה וישתוק.

לאחר מעשיות כאלה התנפלתי על הגמרא, חיפשתי את האגדות על רבי שמעון בר יוחאי שהוליך את תלמידיו לעמק גדול ואמר: עמק, עמק, התמלא במטבעות, והוא אכן התמלא מיד מטבעות זהב. לאחר מכן התהלכתי מהורהר ולא הייתי מסוגל להבין מדוע אין נסים כאלה מתרחשים בוויסלוויץ, מקום בו מצויים כל כך הרבה יהודים ישרים, והם אביונים. לא אחת שמעתי בבית אנחות על גורל אותם אביונים, המתייגעים ומתייגעים וללא הצלחה.

בוויסלוויץ הרבו להיאנח. לא אחת שמעתי את אבא נאנח בגללי, על כך שבראשי יש רק מעשיות ומשחקים ואינני חושב על התכלית. התכלית, ידעתי, היא היכולת ללמוד. וכי היכן ניתן למצוא תכלית אם לא בגמרא? בה טמונה הצלחתו של אדם, הטוב ביותר שיוכל להשיג בחייו. השכם בבוקר, בחורף, בחוץ עוד היה חשוך, הלכתי לבית המדרש ללמוד. עוד לא מלאו לי תשע שנים וכבר למדתי "בבא קמא", "שור שנגח את הפרה", בקול רם, בניגון שהשקעתי בו את כל רגשותיי בעניין שורו של ראובן שנגח את פרתו של שמעון. ראש הילד שלי התאמץ מאוד, כבר אז, למנוע מאשם לחמוק מתשלום הנזק.

לאחר מכן היו לילות, כמעט מדי יום חמישי, שלא יצאתי לילה תמים מבית המדרש. שכבתי לשעה על הספסל הקשה כאבן ומיד שבתי ללמוד עד עלות השחר. וכל זה כדי לרדת לסוד האשמה האמתית שבנגיחת פרה וסוגיות דומות אחרות, שנדמה היה לי שהן חייבות לעורר עניין בעולם כולו והבנתן היא התכלית של כל נער יהודי.

כאשר קראתי כעבור שנה את "המתמיד" מאת ביאליק, ראיתי בו את שנות הילדות והנעורים שלי עצמי, שחלפו בוויסלוויץ. ראיתי את עצמי בשחרי קיץ בסמטאות שניעורו משינה, ורוחות קרירות ליטפו את הראש הנסער ממחשבות חטטניות; בשחרי חורף, כשבאפלה שסביב ריחפו לנגד העיניים גלגולי מתים המהלכים בעולם התוהו, שדים מבהילים ומלאכים השומרים את צעדי ההולכים בדרכי אלוהים, והם מצויים בכל פינה. מבית המדרש נשמעו כבר הניגונים הנוגים-מתוקים של הראשונים, שהקדימו וכבר ישבו אל הגמרות. כזה היה איצ'ה-יענקל הסנדלר [ריינר?], ידע תלמוד היטב ומעת לעת נסע אל הרבי מרדזין, שהאמין בו מאוד. אך סיפרו שהתגלגל שם אבוד בחצר הרבי. וכי מי ייתן דעתו על סנדלר מוויסלוויץ? בעיירה לעומת זאת גילו כלפיו דרך ארץ רבה והשוו אותו אל רבי יוחנן הסנדלר. גם אנחנו, הילדים, נהגנו בו כבוד. הרשימה אותנו ההשוואה לתנא קדום. עוד ידענו, שהוא יודע לספר על מופתים ופלאים רבים לאין שיעור, ולו עצמו היו גינונים משלו, שהיו שונים משל אחרים. בליל פסח רצנו להביט מבעד לחלון בסדר שערך איצ'ה-יענקל. מיד בשובו הביתה מן התפילה לבש חלוק לבן והטיל עליו שק, במרכז הבית הציב גיגית מים ועבר מעליה, זכר לקריעת ים סוף, רק אז התיישב לערוך את הסדר.

לא בכל היהודים המבוגרים נהגנו, אנחנו הילדים, כבוד. חיים קשים היו למלמד אשר כונה משה חכם. חכמתו התבטאה בלימוד בלבד. בחיים היה ביש-מזל, סבל צרות צרורות מאשתו ושפך את כעסו על הילדים, היה מתכעס, מכה, צובט. גם אנחנו לא חמלנו עליו ונקמנו בו כשנרדם תוך כדי הלימוד וראשו צנח על השולחן. מראש הכנו מעט זפת והדבקנו את זקנו אל השולחן, אחר הציתּ פיסת נייר ובזעקה: "אש!" יצאנו מן החדר בריצה.

מלמדים

הילדים בוויסלוויץ, אפילו העניים ביותר, היו מלאי חיים, זריזים, שובבים. השנים ההן חלפו חיש. הילדים, פריחתם נסתיימה במהירות. עודם צעירים מאוד היו ליהודים קטנים ופניהם מהורהרים דאוגים, חסרו לנו רק זקנים. כיפה, טלית קטן, ומגפיים נשאנו עלינו כמו האבות, ובדיוק כמותם דאגנו מה תהיה התכלית. השעשועים ומעשי הקונדס שלנו היו אף הם רציניים, שקולים, אף שהיינו שקועים בהם בלב ונפש.

אצל משה חכם למדו בזמני גם שני נערים כפריים, במשך השבוע נשארו בעיירה אצל קרובים. מן הסתם התגעגעו הביתה, שקעו בהרהורים בזמן הלימוד, וכשנתן הרבי צעקה, הרטיבו מרוב בהלה. משראתה זאת הרבנית, הרימה קול זעקה וגירשה את כולנו מן "החדר" כדי לרחוץ את החרפה, שאפשר יהיה שוב לומר דברי קודש.

נראה היה שהנערים הכפריים לא התרגשו, יחד עם כולם רצו החוצה והחלו לשחק. אך הצער לא מש מפניהם. אחד מהם, זכור לי, חלה במחלה קשה מרוב צרות ולא בא עוד ל"חדר" ללמוד.

שונה לחלוטין היה אצל דודל המלמד, שבעצמו היה מטופל בילדים, אך פני הרבנית היו תמיד ידידותיים חייכניים. מדי יום הביאה סכין קטן וחתכה לכל אחד מנת לחם עם מליח. לא היו לה טענות אל הנערים על המולתם. אצלו למדנו חומש ומעט גמרא. מדי יום שישי קראנו את פרשת השבוע, "מהפך, פשטא, זקף גדול" בניגון מתוק שהדהד ברחוב כולו.

מרדכי המלמד נודע כמחמיר, אף שנדיר היה שהכה מישהו. היו לו אצבעות מעוקלות, מום, אמרו, שעשה לעצמו לפני צו הגיוס לשירות צבאי כדי שלא יהיה עליו לשרת בצבא. הזאטוטים רעדו ממילה שלו, כי אם חלילה עוררו את כעסו עד שנאלץ להרים את ידו, נותר מסטירה שלו סימן על הלחי למשך שבועות.

המלמדים שלנו לא היו פדגוגים, אף לא במובן הפרימיטיבי ביותר של המושג, אך את דרך ההוראה והחינוך שלהם ירשו מי יודע מכמה דורות של מלמדים יהודים, ובחדרים שלהם חונכו דורות של יהודים טובים וישרים, בעלי מוסר גבוה ביחסים הבין-אישיים שלהם ואמונה עמוקה בצדק, בעולם המושתת על יושר וצדק.

השנים בחדר נחקקו עמוק בזיכרוני. עיירה כה קטנה ואצל כל רבי רשמים חדשים, מראות חדשים, הן בחדר והן בחוץ. כל זמן, כל מחצית שנה, נוספו פנים חדשים סקרניים. זה עתה למדנו קריאה, צירפנו אותיות לניקוד בסידור ישן שדפיו מצהיבים, וכבר אנחנו לומדים חומש עם רש"י, את המעשה בסולם שעליו ראה יעקב את המלאכים יורדים ועולים; שבע השנים שעבד את לבן הארמי כדי לזכות ברחל לאישה. מדי שבוע מעשה אחר, וכך חולפים שבועות וחודשים. בא הקיץ וגם בחוץ מתחדש העולם, נפתח גדול ורחב. הימים חמימים, מוארים, השמים קורנים. לעיירה באים איכרים ואיכרות במטפחות ראש יפות צבעוניות. הם מביאים עגלות מלאות מיני תבואה. כשיש לנו שעה פנויה מן החדר משחקים באגוזים: זוג או פרט, או נוטלים קרש ומציבים אותו באלכסון אל הקיר ועל הקרקע, סמוך לקרש, מסדרים שורת אגוזים, אחד המשחקים מגלגל אגוז לאורך הקרש מלמעלה למטה, כשהאגוז שלו פוגע באגוזים המסודרים על הקרקע, הוא זוכה בהם. כך פשוט, ובכל זאת נדרשו זריזות רבה ועין חדה.

כשבגרנו מעט רצנו בשעות בין-הערביים אל היער, טיפסנו על העצים, רצנו יחפים ותלשנו מעלינו את הבגדים. קרה שהשמים התעננו לפתע, רוח קרה נשבה וגשם קל החל לטפטף על ראשינו. ברגעים הראשונים – כשהטיפות הקרירות נגעו ברכות ובקלילות בראשינו, בפנינו המשולהבים – שמחנו בשינוי הפתאומי ביום חם שכזה, התחלנו לרקוד ברגליים יחפות אל מול טיפות הגשם הדלילות. אך מיד התקדר האוויר בחוץ, החשיך כמו בלילה. נראו ברקים, ורעמים זועפים

התגלגלו על פני היער. גשם שוטף החל לרדת. פתחנו בריצה חזרה לעיירה, באנו הביתה רטובים עד לשד עצמותינו, רועדים מקור. אימא עטפה אותי מיד בכסת ושפתיה מלמלו חרש תפילה אל ריבון העולם, שרק יעבור בשלום והילד לא ילקה בדלקת ריאות.

למחרת, משלא חדל הגשם לרדת כל היום, נאלצנו ללכת לחדר בבוץ עמוק. ב"חדר" שררה אפלולית, קודר וקר. הרבי התעייף ללמד והחל לספר מעשיות עבר, כשליהודים הייתה מדינה משלהם, בית מקדש, וגיבורים יהודים הטילו אימה על העמים השכנים עובדי האלילים.

בימים המעוננים, הגשומים, אנחנו הילדים, בדיוק כמו הבוגרים, נעלנו מגפיים גבוהים עבים ובוססנו בבוץ בביטחון עצמי, ללא חשש מהצטטנות. הבוץ הסמיך מעולם לא הרתיע את הילדים מהליכה אל החדר ולא את המבוגרים מהליכה לבית המדרש או לבית הכנסת, ורבים מאוד לא הרתיע גם מהליכת המרחק הרב אל הכפרים, להשתכר פרוטות אחדות למחייתם.

אם הייתה וויסלוויץ בוצית בימי הגשם, היה לה קסם משלה ויופי בחודשי האביב ובקיץ, כשהשמים היו בהירים ואפשר היה לצאת לטיול ביער. כעבור דקות ספורות כבר הייתי מחוץ לעיירה והלכתי על הכביש המאובק המוביל אל גרבוביץ.

עיירה יקרה שלי, אשר בה ביליתי את היפות בשנותיי, שנים של חלומות ותקוות. בשעות שקטות אני רואה את עצמי מטייל חולמני בסמטאות, בדרכים. משני הצדדים משתרעים למרחקים שדות תבואה. צומחים כאן שיפון, חיטה, שיבולת שועל, שעורה. השיבולים הזהובות מתנועעות תמיד. היו זמנים, שנדמה היה לי כי הן קדות ומברכות אותי בשלום. מבין השיבולים קרצו פרחי דגניות עדינים תכלכלים על גבעוליהם הדקיקים, מרגניות כסופות-זהובות אשר לימים שרנו להן שירים. הנה מתעקלת הדרך, הנראית עתה כשדרת עצים ענקיים, כרסתניים, מסועפי ענפים ופורשים סביבם צל קריר. נדמה כי עצים אלה יודעים את סוד חיי הנצח. הם מושרשים עמוק באדמה. אף אנחנו חיים כבר מאות שנים על אדמה זו, אך לי אין תחושה של השתרשות. ככל שאני גדל ומתבגר, גוברת בי תחושת הזרות, ואני יודע כי עם הזמן תנער אותי האדמה מעליה, תקיא אותי אי-שם במרחקים.

כך קורה לצעירים רבים בוויסלוויץ, המתהלכים ללא עבודה, ללא תקווה למחר טוב יותר. הם לא ראו עתיד לעצמם וחלמו להביא ישועה לעם היהודי, לאנושות כולה.

אפשר לומר על העיירה שלנו שהיו שם יחד תורה ועבודה מלווים יראת שמים, ולימים, כשהחלו לנשוב בעולם רוחות חדשות של שיבת ציון ומהפכה חברתית, הן נשבו-חלפו גם בעיירה שלנו, התגנבו אל המוחות והלבבות של נערים ונערות, שהחלו להרגיש קשורים לעולם הגדול והתמסרו לרעיונות ולחלומות גאולה.

חסידים

היו בוויסלוויץ חסידים שונים: חסידי גור, רדזין, טריסק, בלז ואחרים. אבי היה חסיד רדזין והתפלל בשטיבל של רדזין, שנמצא אצל אבא טיצ'וור. חסידי רדזין דבקו בפתיל התכלת וחסידי גור נהגו ללעוג להם, שמו את כל העניין לאל. ובאו לכלל מריבות והתכתשויות. זכורה לי שבת, חסידי גור התפרצו לשטיבל של רדזין ומיד התנפלו על המתפללים להכותם. חסידי גור נותרו בזיכרוני קנאים נלהבים, בעלי גאווה, מתנשאים, החשיבו עצמם חסידים אמתיים, התגאו בחצר גור, שהייתה הגדולה בפולין.

חסידי רדזין בוויסלוויץ היו שקטים, צנועים, אך האמינו בלהט ברבי שלהם. השטיבל היה כעולם נפרד והעניק להם ביטחון שאינם לבד, בעת מצוקה יש להם רבי גדול שאפשר לפנות אליו מתוך ביטחון לקבל עצה, ברכה.

למרות שבשטיבל לא היה חזן והתפילה, אפילו בשבתות ובחגים, הייתה פשוטה מאוד וחפוזה למדי, ריחפו באוויר ניגונים חסידיים. דומני שאין לתאר כלל שטיבל חסידי ללא ניגון. הניגון טיהר ורומם, משך ועורר כמיהה לגדולה וליופי של "בני היכלא".

במיוחד הרבו לשיר כשהרבי, ר' מרדכי-יוסף, בא לעתים לעיירה, ניהל טיש אצל אחד החסידים, שדירתו הייתה מרווחת יותר. באו אז לא חסידי רדזין בלבד, אלא אף אחרים, יהודים פשוטים שחיפשו אצל הרבי ישועה, ברכה והבטחה לזמנים טובים יותר.

באו לעיירה גם אדמו"רים אחרים, של בלז, טריסק. אף שמספר החסידים שלהם היה קטן מזה של גור, רדזין, קיבלו אותם בחמימות. בשטיבל השתררה אווירת חג. כשבא הרבי של טריסק, ר' יעקב-לייבניו טברסקי, הוא התאכסן אצל קרוב משפחה שלי, וולוויש, ניהל שם את החסידות, ערך טיש וקיבל אנשים עם בקשות. תמיד הייתי הראשון לראות את הרבי בבואו, הדבר מילא את לב הנער שבי גאווה.

הרבה יהודים פשוטים, שכלל לא החשיבו עצמם חסידים, ציפו לבואו של הרבי, לא חשוב היה להם איזה רבי, בכל אחד ראו בעל מופת, הניצב קרוב יותר אל הבורא ויש בכוחו להביא להם ישועה במצוקתם.

מצוקה לא חסרה בוויסלוויץ. לעזרה משמיים נזקקו הן הסוחרים והן בעלי המלאכה. בזמני עסקו כ-20% מן היהודים במסחר בעיר. למעלה מ-20% היו בעלי מלאכה. כ-10% התפרנסו מחצרות הפריצים, האחרים היו רוכלים וכלי קודש.

אבי היה בורר עצים ביער ונהג לעזוב את הבית למשך חודשים ארוכים, ואנחנו, אני, אחי גרשון, האחיות גרינה ודינצ'ה, היינו נשארים לבד עם אימא, שבאה מדובייקה [Dubienka] וחשה קשר אל וויסלוויץ, כאילו נולדה בה. היא חרדה לנו, כאילו היה כל ילד יחיד לה, וחינכה אותנו באהבה ובמסירות זה לזה. מעיניה האיר טוב לב והיא בורכה במעיין בלתי נדלה של אנרגיה, מעולם לא התעייפה מעבודתה הקשה בבית ולא הסירה עין מן הילדים, השגיחה שנהיה יהודים טובים וישרים, בנים ובנות נאמנים לעם היהודי.

בלילות החורף הארוכים הקפנו את אימא והיא סיפרה לנו מעשיות ואירועים אמתיים על סבינו, דודינו ודודותינו; על הסבתא, אשר אליה באו לקבל עצה ואשר הייתה מוכנה לתת פת אחרונה לזולת. טוב הלב קרן ממנה, לא אנשים בלבד אהבה, גם יצורים אילמים, מעולם לא הכתה כלב, חתול ולא דרכה על תולעת.

ייחוס

בימים שאבא היה בבית, הוא סיפר לנו מעשיות על הייחוס שלנו, דור שלישי בוויסלוויץ, על זמנים יפים ושלווים, קשים ומרים, שחוותה

העיירה, ויהודים מן העיירה נאלצו אז להגר אל מעבר לים. נסיעה הכרוכה בסכנת נפשות, שנמשכה חודשים עד בואם אל חוף.

מעשיות אלה נחקקו בזיכרוני, אך ככל שאני מנסה לסדרן בסדר כרונולוגי, אין הדבר עולה בידי. הן רודפות זו אחר זו ומציפות את הזיכרון, כולן רוצות להיות מסופרות ולהראות מה עז היה הקשר של משפחתנו אל בית ההורים והסבים.

אבי מעולם לא כרך את מעשיותיו בתאריכים מדויקים, אך לפי הדגל שתחתיו התרחשו העובדות והאירועים, אני מסוגל לשער לעצמי עתה פחות או יותר את התקופות. זה היה כנראה בשנת 1919, כשהגיעו אל וויסלוויץ ידיעות שקבוצה של מכרים יהודים – לאחר נדודים ארוכים על פני מדינות רבות – הצליחה להגיע סוף-סוף בשלום לאמריקה והם עוסקים שם בחנוונות, במלאכה ובעיסוקים אחרים. הם מחליפים כות, זוקפים גב, אוכלים לשובע ויש באפשרותם לשמור יהדות.

נתקבל בוויסלוויץ מכתב מיהודי כזה. במכתב סיפר כי באמריקה מצויים אחינו בני ישראל מכל קצווי עולם, מתורכיה ומבבל, מגרמניה ומאיטליה, מאפריקה ומפרס. מדי יום באים עוד ועוד, באניות גדולות וקטנות, אנשים משבעים אומות, וכל אחד מוצא לו שם פינה משלו וגג לראשו. חלק מאחינו בני ישראל יש להם כבר ארגונים משלהם, בתי מדרש משלהם, שוחטים וקצבים, דיינים וחזנים, והם מתנהלים כפי שצריכים יהודים לנהוג וכפי שנהגו בכל הזמנים.

בשוק ובבית המדרש בוויסלוויץ דיברו על אמריקה כעל גן עדן, ורבים החלו להרהר במעבר לשם. סבי הסביר לאנשים כמה קשה לעשות דרך כזאת. זו דרך ארוכה. היכן נוטלים כוח וממון לנסיעה כזו, וכיצד נגררים על פני תהומות עם אישה וילדים? ארץ אשר אבות-אבותינו לא דרכו בה, לא ידעו ולא שמעו עליה, והכול כה רחוק וזר. וכאן עדיין לא הגיעו מים עד נפש. האיכרים חיים לא רע, הקרקע דשנה ומניבה יבול בשפע. עם הפריץ מסתדרים גם כן. יש יערות עתירי עצים ונהרות עם דגים. הפריץ אינו מציק כמו במקומות אחרים, בהם סובלים יהודים נגישות ורדיפות.

בעת ההיא שלט ברוסיה הצאר אלכסנדר הראשון [שלט 1801-1825]. בוויסלוויץ נפוץ סיפור מעשה, שהצאר מתעמק גם באמונות אחרות, שכר מלמד שילמד עמו ענייני יהדות, לשון הקודש, חומש, תפילות ועוד, ועוד. בפלוש התווכחו בעקשנות, האם המלמד גר בארמון הנוצרי אשר בו הכינו למענו כמה חדרים עם מזוזות על הדלתות, עם מטבח כשר וכלים מוכשרים; האם מרכבה באה כמה פעמים ביום לקחת אותו מדירתו בפאתי העיר אל הארמון המלכותי.

היו גם שידעו בביטחון כי הצאר הוא שבא אל בית המלמד היהודי, מחופש ליהודי, לבוש מעיל מאריג ריפָּס, חגור אבנט עבה ובזקן פרוע. הרי דבר ידוע הוא שהשליט הגדול מתחפש תכופות לאיש פשוט, חומק מן הארמון להתבונן בחיי העם ולראות איך המדינה נראית באמת, ולא כפי שהמושלים שלו מציגים אותה בפניו. בתחפושת הוא מסתובב ברחובות פטרבורג, יוצא לערים ולכפרים רחוקים, משוטט כאיכר, לראשו כובע מפרוות כבש, במגפיים מרופטים, לעתים גם יחף, מקל רועים בידו. הוא משוחח עם האיכרים, הצמיתים, מצטלב יחד עמם. כבר קרה, סיפרו יהודים, שהצאר בא לעיירות אחדות מחופש ליהודי. בנדודים אלה נטל עמו פעמים רבות את המלמד שלו, המשגיח עליו, אומר לו מה-מי-מתי. הצאר ביקש אפילו לטעום טעמו של קיבוץ נדבות כאחד ארחי פרחי ולהתייצב כקבצן על הסף, בלי לומר מילה, כאילם, חירש או סתם בעל מום.

מעשיות כאלה ודומות להן הרבו לספר בוויסלוויץ וביקשו להוכיח באותות ובמופתים או להאמין שהצאר אלכסנדר הראשון איננו כה אכזר, רשע-מרושע, צורר, אלא להפך, אדם בעל יושר, הדואג לעמו.

אמנם, אפילו בעלי הדמיונות לא היו משוכנעים שהצאר בא גם אל וויסלוויץ, דואג למצוקת היהודים בעיירה כה נידחת, אך בנו, הילדים, הרקיעה מחדש – כעבור כמאה שנים – הפנטזיה, לא רוכל אחד העובר בין הבתים, נחשד שהוא צאר בתחפושת והוצאנו לו מן הבית מכל טוב.

מעולם לא ראיתי את אבי קורא עיתון, עם זאת נדמה לי שידע על כל המתרחש בעולם הרחב. בילדותו ודאי לא היה בוויסלוויץ איש שקרא עיתונים, עם זאת גם סבי הבין בענייני פוליטיקה עולמית. עד היום לא

נהיר לי מאין הגיעו הידיעות אל העיירה שלנו, למשל, סיפור בריחתו של נפוליון מן האי אלבה, שובו לצרפת והנהגת צבא בשנית. לפי מה שסיפר לי אבא, סיפור מעשה זה עורר רעש גם בוויסלוויץ. יהודים התפלאו: "איזה מין כוח יש בו? גבורה אפלה שאין להבינה".

לשם נפוליון היה צליל קסום אצל אבי, וכל אשר ידע על אודותיו היה מן המעשיות של סבא. סבא היה תמה: היכן היו ספינות המלחמה של האנגלים, אשר שמרו על המים סביב לאי אלבה והייתה להם שליטה מלאה בים? בקלויז עזרו לו כולם לדוש בדברים: האומנם לא ראה איש את נפוליון עולה על סירה קטנה, שט מן החוף, וכל אותה שעה לא רדף אחריו איש? מישהו מבחוץ הרי חייב היה להכין את הבריחה הזאת. כעבור מאה שנים עדיין הייתה זו חידה לאבי. הוא רק ידע כי היו אז מאה ימים שלא היה דומה להם. הוא הרי עולל מעללים פרועים, לעג לכל ההבטחות הטובות של המהפכה, ובכל זאת קיבלו אותו הצרפתים שוב בהתלהבות רבה. הוא גייס לעצמו בזריזות דיביזיות חדשות, תקף במהירות את צבאות אנגליה, הולנד, פרוסיה, שהיו מוצבים בבלגיה. כפסע בינו ובין ניצחון גדול, אך מיד פרץ הקרב ליד ווטרלו ומפלתו האחרונה של נפוליון נחתמה. הצבא הצרפתי הוכה ונפוליון חיפש דרך מילוט לאמריקה, עתה כבר שמרו עליו והגלו אותו לאי טרופי גדול, סנטה הלנה, סמוך לאפריקה.

על כל זה לא למדתי בוויסלוויץ, עם זאת מכל המעשיות ששמעתי הייתה לנגד עיניי התמונה. כך גם ידעתי על גדוד המתנדבים היהודי בפיקודו של בֶּרק יוסלביץ' שנטל חלק במרד הפולני נגד הרוסים, אך עד היום חידה היא לי מאין ידעו זאת היהודים בוויסלוויץ בעת ההיא? אבי הבטיח לי שהחיילים היהודים בגדוד של ברק יוסלביץ' התפללו במניין, נשמרו מחילול שבת וסופק להם מזון כשר. סבא סיפר לו כי היו ימים, בזמן שהקרבות התלקחו מאוד ולא ניתן להביא מִפְרגה מזון כשר, החיילים היהודים פשוט צמו. הגיעה אל וויסלוויץ שמועה על ברק יוסלביץ', שהקוזקים קרעו אותו לגזרים בחרבותיהם והשליכו את האיברים אל תוך הנהר ויסלה. אחרים אמרו שכרתו את ראשו, תקעו אותו על כידון ונשאו ברחובות פרגה ולאחר מכן בוורשה, ושרו שיר לעג: "היהודי העז למרוד בצארית".

אין זה מן הנמנע שהיו אלה פנטזיות של יהודי בן וויסלוויץ, בעל דמיון עשיר. גם בזמני היו כאלה, וכנראה גם אבות אחרים סיפרו לילדיהם על כל הדברים הללו, משום שכאשר רציתי להתפאר בידיעותיי ב"חדר", היו נערים שכבר ידעו על כך ועוד יותר. למשל, שפָּריצות פולניות ביקשו לפתות לחטא את ברק יוסלביץ', אך הוא, כמו יוסף הצדיק, סירב, נשאר יהודי כשר עד נפילתו כגיבור גדול.

כשאני עוצם את עיניי אני רואה כל סמטה, כל פינה בעיירה שלנו, את האנשים אשר נחקקו בזיכרוני. אני זוכר את אימא יושבת בערבים לתקן או להטליא חפצי בית שונים. השלהבת של עששית הנפט הבהבה מעלה-מטה. ביום חמישי לעת ערב או ביום שישי אחר הצהריים שפכה מעט נפט לגיגית מים חמים וחפפה את ראשינו לכבוד שבת.

זכורים לי פניה המאירים של אימא, חיוכה המתוק לאחר ששפכה דמעות בעת הדלקת נרות, חיוך שהתמזג עם שולחן השבת, עם הקדושה שאפפה את האוויר בבית, בסמטה, בבית המדרש.

בשבתות היה אבא בוחן אותי תכופות, שואל שוב ושוב לפירוש פסוקי התנ"ך, פשט הגמרא. השבתי לו וביארתי כפי שלימד אותי הרבי. אותה שעה ישבה אימא בשמלת השבת שלה, רוותה נחת והתענגה על תשובותיי. מיד אמרה לאבא: "נו מספיק. הנח לו קצת, לפחות בשבת ינוח מן החדר".

היום נדמה לי כי העת ההיא חלפה מהר. אך לאמתו של דבר נתמשכו אז הימים בכבדות וייחלנו לבואו של חג כלשהו. הנה הגיע חנוכה. מדי ערב הדליק אבא נר, עשה את הברכה. לי נהג אבא לתת את "השמש" ביד, הראה לי איזה נר להדליק ותוך כך בירך ואמר "הנרות הללו".

אבא נטל ידיו לקראת האכילה, ואימא הושיבה אותנו סביב לשולחן והלכה לעסוק בלביבות. אך הגישה אותן אל השולחן מיד נחטפו. הניחוח הערב של לביבות תפוחי אדמה מטוגנים בשומן אווז, מדגדג באפי עד היום.

בתקופת חנוכה הלילות ארוכים והימים קצרים. בלילות הארוכים סיפרה לנו אימא מעשיות למיניהן. בילדותי נרדמתי לא אחת בשעת

הסיפור וחלמתי את המשכו, לאחר מכן התקשיתי להבחין בין חלום למציאות.

ברגעים של געגוע גדול, אני חוזר תמיד לאחור אל דמותה של אמי ואל חכמתה, אצילותה וטוב לבה מסייעים לי לא לאבד את אמונתי באדם.

בשבת לעת ערב היה אבא יושב לבדו ומזמזם לעצמו חרש ניגון, ניגון חסידי נוגה. שוב חש בעול הפרנסה הכבד של השבוע הקרב לבוא. עצוב נטל את ידיו לקראת מלווה מלכה, עשה ברכת המוציא, כבר באופן שונה לגמרי מאשר ברכות השבת, פיזם ניגון זמירות, מושך אותו עגום, כמי שגורש ממלכות קסומה.

אבא מעולם לא עייף מן הניגון העגום, ששר שבוע אחר שבוע, ואנחנו הילדים, נדבקנו גם כן בעצבותו ובדאגתו של אבא, אימא בלבד ניסתה לגרש את העצבות במאכלים שחיממה והגישה אל השולחן.

יחד עם הצלילים והנעימות האחרות של העיירה נחרת מאוד בזיכרוני הניגון העגום של אבא עם בוא השבוע החדש על דאגותיו הקשות להשגת פרנסה לבני הבית.

ביריד

במרדף המייאש אחר פרנסה חשו בעיירה במיוחד ביום היריד. לא היה זה מרדף בלבד, אלא גם מאבק קשה, מלחמת קיום אכזרית.

כמו באלף מראות אפשר היה לראות ביריד את הגורל המר של יהודי וויסלוויץ. במקום הנידח והצפוף שהיו כלואים בו, ותחת נטל המסים הכבד, פרפרו היהודים כדגים ברשת, קינאו זה בזה ויחד עם זאת הביעו השתתפות וחמלה; התקוטטו על קונה, אך לא הפכו שונאים זה לזה. היו רוגזות קטנות בגלל תחרות, אך מיהרו להתפייס ואף סייעו זה לזה.

הירידים היו נהוגים שנים על שנים, איש לא ידע מתי ומי הראשון שהנהיג אותם. למן הבוקר נסעו בדרכים שהוליכו מן הכפרים שסביב אל העיירה, עגלות עמוסות לעייפה עם איכרים ואיכרות. מספר הולכי

הרגל היה גדול אף הוא. כאן נראה איכר מוביל עגל קשור בחבל, העגל מתאמץ בכל כוחו לשוב לאחור, ונאלצים להאיץ בו במקל. שם נראתה איכרה צעירה, יחפה, מטפחת לראשה, נושאת בשתי ידיה תרנגולת שרגליה עקודות. איכרים ואיכרות זקנים וצעירים נשאו ביצים, צרורות בצל, ראשי שום, צנוניות, גזר, שעועית ומיני ירקות בתוך סלים קלועים, בילקוטים, בארגזים. בדליי עץ ופח הובילו דובדבנים, ענבי שועל. איש לא הלך בידיים ריקות או בלי שק על כתפיו. כל אחד נשא משהו. כל אחד הוביל משהו. גם צאן ובקר החישו בדרכים. סוסים צהלו ופרות געו, שוורים נהמו וחזירים, שהיו שכובים עקודים על עגלות עם שחת, נאקו וצרחו.

כנער קטן לא הייתי מסוגל להבין לשם מה ובשביל מי מביאים האיכרים את החזירים. נדמה היה לי כי איש פרט ליהודים אינו קונה אצל האיכרים, ויהודים הרי אינם מסוגלים להביט בחזיר. ריחות שונים נישאו מעגלות כאלה. אני נמשכתי אל ריח החיטה והשיפון שהאיכרים הובילו בשקים. הניחוח הנעים של פירות וירקות, שנישא ברעננות באוויר הצח של הבוקר, שיכר אותי ולא אחת משך אותי כל כך, עד כי שכחתי ללכת ל"חדר" ושעות ארוכות הסתובבתי בין העגלות.

לא הייתי היחיד. היו עוד נערים כאלה שלא היו מסוגלים להתנתק מן הצבעים, הצלילים והפנים החדשים שהיריד המה בהם. משתאים, לא היינו מסוגלים להינתק מן ההמולה עד שהלשין מישהו לאבותינו והם יצאו לחפש אחרינו בין העגלות ולגרש אותנו לחדר.

כל מה שצמח בכפר ושהניבה האדמה הדשנה של אזורנו, הובילו ביום רביעי, עם אור ראשון, אל העיירה. כך מדי שבוע, כי כך עשו אבותיהם וסביהם וזה היה אורח החיים של הכפר והעיר.

לא היה בעיירה יהודי שלא ציפה כל השבוע ליריד, ציפו ליריד מוכרי התבואה הזעירים שסחרו בחיטה ובשיפון, בגריסים, בשיבולת שועל ובשעורה. היו אלה אנשים טובים, שהיו מסוגלים ללמוד דף גמרא. גם בעלי המלאכה, שעבדו קשה כל השבוע ושכרם היה מועט, הכינו תמיד משהו למכירה ביריד.

אפילו המלמדים של העיירה, מלמדי דרדקים וגמרא, ציפו ליריד, כי מעסיקיהם דחו תמיד את תשלום שכר הלימוד לאחרי היריד. נוסף לכך, כמעט לכל מלמד הייתה אשת חיל שכמובן סחרה במשהו, במלח, במליחים, בשעווה, במטפחות איכריות. היו להן דוכנים קטנים בשוק ויחד עם בעליהן ציפו ליריד מוצלח. מהוראה בלבד לא הייתה פרנסה.

אך יותר מכולם ציפו ליריד החנוונים שהיו להם דוכנים קבועים ומהם התפרנסו. השוק היה מקור פרנסתם היחיד.

בימים שלא היה יריד בעיירה, ניצבו החנוונים שעות בחנויותיהם הקטנות, ליד דלתות פתוחות, תרים אחר קונה שיבוא לקנות דבר-מה שערכו פרוטות ובמכירתו עוד נדרשו לכלות את ליבם בגין התמקחותו של הקונה. אני רואה לנגדי כמו חיים את היהודים בעלי הזקנים השחורים-אפרפרים, טעוני סבלנות ברזל וביטחון רב. כשהתעייפו מעמידה על הרגליים, עדיין לא הרשו לעצמם להתיישב על כיסא. לא היו מסוגלים לזווג במחשבתם עבודה לפרנסה עם ישיבה על כיסא. רק לקראת מנחה מעריב, כשהנשים נשארו בחנויות לבדן והגברים הלכו אל הקלויז, הרשו לעצמם להתיישב, מי לפני פרק משניות, מי לפני "עין יעקב" או "חיי אדם" או סתם לשיחה על פוליטיקה בעולם הגדול.

הם הפכו אנשים שונים לגמרי בבוא היריד של יום רביעי. למן השחר נחפזו במרץ, קשה היה להאמין כי אלה אותם אנשים. קמו משנתם כשבחלונות עוד היה הכחול. לאחר שהתפללו חטפו בבהילות רבה דבר מאכל. כל רגע היה יקר.

ביום היריד נדיר היה לראות בוויסלוויץ מישהו מהלך בנחת. להפך, אנשים רצו. פתחו את החנויות הקטנות והדוכנים בהמולה רבה. בחלק מן החנויות תמכו בבול עץ את התריס הגדול הרחב, שנפתח כאצטבה, ומיד החלו להציב כל מה שהיה למכירה, באופן שיבחינו בזה היטב.

יהודים, גברים ונשים, פרקו את סחורותיהם והניחו על לוחות ועל מחצלות. אגב כך העיפו מדי רגע מבט, לראות מה מציגים חנוונים אחרים בחוץ, אם ההצצה באחרים הזכירה להם דבר-מה ששכחו, מיד עשו כמותם ותיקנו.

ביום היריד הפכו יהודים פשוטים לסוחרים חכמים. חלילה שיחסר דבר. הכול צריך היה להיות זמין, לא רק סחורה ששואלים עליה, שנצרכת כמו מים למצות, גם סחורות הנחשבות גרועות ואין שואלים עליהן, בכל זאת עליהן לגרות את העין. כי מה היה היריד של יום רביעי אצל יהודי העיירה? זו הייתה פרנסה לשבוע כולו. אם חלילה יהיה יריד רע, הרי לא יהיה אפילו במה לעשות שבת.

וצריך הרי כל כך הרבה! בבתים רבים נחוץ לתקן את הגג, כי אך יורד גשם בחוץ, חודרים מים אל תוך הבית. עד מהרה מתהווה בוץ בעיירה והילדים מתהלכים בלא נעליים. והעלייה לתורה שקנו בבית המדרש, גם לזה עוד חייבים משהו, ואין זה יאה כלפי אנשים. ובעד הסחורה שלקחו בהקפה יש לשלם. למלמד, המלמד את הילדים תורה, יש לשלם שכר לימוד.

יש והירידים שקטים, ניתך גשם שוטף, שלג, סערה משתוללת, אנחות כבדות פורצות מלבבות של יהודים. יהודי וויסלוויץ המיוגעים, אשר במו ידיהם הטילו עצמם לבהילות שכזו, נרגעים ושוקעים בהרהורים ומן הפנים נשקפת דאגה כבדה.

עוד הייתי נער קטן ולא הבנתי את האנחות של העת ההיא, אך לא אחת נצבט לבי למראה צער ההורים ויהודים אחרים שכה היטבתי להכיר. אך לרוב כבשה אותי ההמולה. בכל יריד היה הרבה מה לראות ופשוט לא ידעתי במה להביט קודם. הכול עניין אותי: האנשים, הקולות, המריבות, הרעש העצום שנישא על פני כל ובכל; שוורים שרתמתם פותחה, המעלים גרה ליד העגלות; התמקחות הקונים ושירת השיסקות העליזות. לא אחת, כשנעצתי עיניי במשהו והתקשיתי להסירן ממנו, צץ לידי יהודי מן העיירה, שכן, צבט בלחיי ואמר:

"אה-הה, אתה מביט בציפורים עפות? ול'חדר' מי ילך?"

אך לרוב לא השגיחו היהודים בנערים שהתלבטו בין הרגליים. בעיקר היה עלינו להישמר מן האבות, שסברו כי ללימוד אין שיעור ואין לו ערוך. התורה עמוקה כים ויש ספרים רבים כל כך ללמוד בהם. ככל שמרבים ללמוד יודעים יותר. גרסא דינקותא נשארת לכל החיים, חבל על כל רגע שמתנתקים מן הלימוד. למרות זאת היו אבות שבלית ברירה

רתמו את בניהם, נערי חדר, לפרנסה ביריד, יביטו לפחות לאיכרים בידיים וישגיחו מפני גנבה.

בכל יריד בלט לעין ההבדל הגדול בין יהודים לגויים, לא בלבוש ובמראה בלבד, גם הנפש של שני העמים שהתערבו ביריד אלה באלה ובכל זאת נשארו נבדלים בריחוק נצחי, שהפרידם זה מזה. בזמן שאצל יהודי העיירה היה היריד מאבק מייאש, מרדף אחר פרנסה, אצל הגויים הוא היה גם בילוי. הם באו ליריד לא רק לקנות ולמכור, אלא גם לבלות ולהתהולל קצת.

היו איכרים שכלל לא היה בדעתם לקנות משהו, לא היה בידם כסף או צר היה להם לבזבז אותו, הם פשוט שוטטו מחנות לחנות, מדוכן אל דוכן, ובכל מקום התמקחו על פריט אחר, בכל מקום שאלו על דבר-מה אחר בהבעה של קונה רציני. נטלו סליל חוטים וניסו את חוזקו, קרעו פיסת אריג, לנסות אם הוא חזק דיו. הורו למדוד להם שארית לבגד. אחזו סיר ברזל באוויר והקישו בו באצבע, לזהות לפי הצליל אם אינו סדוק; ניסו מגל על אבן, לזהות לפי הצליל אם הוא עשוי פלדה טהורה.

ייתכן שנזקקו לחפצים אלה, אך ברגע זה לא חלמו לקנותם. פשוט מצא חן בעיניהם לשוטט בין החנויות והדוכנים, להתמקח עם היהודים על מחירי סחורות למיניהן. הם נהנו מזה ונעשו חשובים בעיני עצמם; אין הם סתם אֵי-מי, אלא בעלי בתים עם משקי בית.

איכרים כאלה נמנו עם הצרות של היהודים ביריד. הם התהלכו בין הדוכנים עם פרגולים בידיים וכובעים מפרוות כבשים שמוטים להם עד עיניהם והתמקחו, הניחו ליהודים, גברים ונשים, לירוק את מרתם, בהאמינם שאולי בכל זאת יקנו אצלם משהו.

כשמאסו בהתמקחות הלכו למסעדה של פסל [שטיין], הורו למראית עין להגיש להם לחמנייה עם מליח כבוש, אך לאמתו של דבר רצו כוסית יי"ש.

שתיית יי"ש הייתה חלק מן הבילוי ביריד בעיירה. רבים קנו בקבוקים שלמים לצריכה מחוץ למקום, או הביאו עמם מן הכפר יי"ש תוצרת

בית, ולאחר שמכרו את מרכולתם ערכו סעודה סביב עגלותיהם, עשו לעצמם חג מיום חול.

היהודים לא ערכו סעודות ביום זה. כולם היו טרודים ומיוגעים. אכלו בעמידה ובחיפזון ליד החנויות והדוכנים הקטנים. תכופות לא נטלו דבר אל פיהם במשך כל היום. איש לא הרשה לעצמו לתת דעתו לענייניים צדדיים, שאולי היו מקלים על נפשם. חששו לאבד בשל כך קונה ולצאת מן הירידים עם פדיון מופחת.

לא היה זה מרדף אחר הכסף כפי שסברו השונאים. המצוקה המרה היא שדחקה את האנשים המסכנים לבהילות שכזו, שביום זה, עליו השליכו כולם את יהבם, לא הרהרו בדבר אחר אלא בפרנסה.

חכמת חיים

הייתה ליהודי וויסלוויץ חכמת חיים משלהם והיו מנוסים בכל מה שעשו, משום שהיו למודי מצוקה. החנוונים היהודים ידעו כי אין זה מטבעם של האיכרים לקנות מיד את הנחוץ להם או למכור מיד את אשר הביאו עמם ומיד לנסוע הביתה. יהודים רבים הכירו את האיכרים כמו את שכניהם, הלכו לכפר והיו ביחסי קרבה עם משפחות איכרים, ידעו את כל דאגותיהם וחולשותיהם. הם היטיבו להכיר את החולשה האיכרית, לא היחפז ולהתמקח ארוכות. חרף העובדה שכל השנים חיו בשכנות ליהודים, לא היה להם אמון באיש ותמיד נדמה להם שמבקשים לרמותם.

יהודי וויסלוויץ ידעו זאת היטב והבינו איך להתהלך עמם. כמו מעצמו נתהווה אצל החנוונים סגנון מסחר המתאים לרוח ולחולשות של הקונים האיכרים.

אין משתמע מכך שכולם היטיבו לדעת זאת. מעטים בלבד היו מומחים בזה. נותר בזיכרוני עושה כובעים, שמו פרח מזיכרוני, שמכר לאיכרים כובעים בעלי מצחות מבריקות וכובעים מפרוות כבשים. זכור לי כי בבית אמרו עליו שהוא יהודי חכם. היה בעל חוש הומור, ידע להגיד חידוד, לספר הלצה. אף שראיתיו מחייך לעתים נדירות, נדמה לי עתה שבזוויות פיו, שנפגשו עם זקנו השחור הסמיך, הסתתר תמיד חיוך.

בכל שיחה עם אנשים – בקלויז לאחר התפילה, בבית בשעת עבודה או בשוק בזמן היריד – נדמה היה לי תמיד כי בהקשיבו עם החיוך החבוי לדברי הזולת, הוא מנסה אותו אם יש לו שכל או לא. נראה כאילו הוא בוחן את הזולת. מעולם לא צחק בקול לשטות של הזולת, רק אמר כמנהגו: "אה-הה!"

די היה בזה כדי לדעת את דעתו על חכמת האיש. כך ביחס ליהודים וכך ביחס לגויים. הוא הכיר את כל הגויים שבאו ליריד וידע איך לנהוג בהם בבואם אליו לקנות כובעי פרווה. בביתנו נהגו לומר על כך, שראוי לרכוש כרטיסים לחזות בזה.

ואומנם הלכתי יום אחד לראות. בהיזכרי היום בסצנות, זה נראה לי כמחזה ראווה, שעושה הכובעים עשה ממכירת כובע פרווה. ובאמת יש לתמוה כיצד שילב האיש כל כך הרבה משחק בעניין כמו מסחר, כמו מרדף אחר פרנסה.

ברגע שניגש אליו האיכר לקנות כובע, הניח תחילה את שתי ידיו על כתפיו ובחן אותו היטב, מעמיד פנים כי תחילה עליו להשתכנע שהאיכר ראוי אמנם לקנות אצלו כובע. לאחר שבחן אותו והביט בו היטב, הניד ידו ועשה תנועה בראשו:

"אני כלל לא יודע אם אתה מתאווה לכובע כזה שניתן להשיג אצלי".

זו הייתה ההתחלה, ויצא שהאיכר נאלץ להתחנן שיניחו לו למדוד כובע ונאלץ להישבע, שהוא דווקא מתאווה לכובע כזה, מן הסוג המשובח.

מכרכר סביב קונים אחרים זנח את האיכר המבולבל, מעמיד פנים שכלל אינו שם לב אליו, לאמתו של דבר לא הסיר ממנו את עיניו, ולפתע שוב נזכר בו, הורה לו לבחור את המוצא חן בעיניו ואז, במיומנות רבה, חבש את הכובע על אגרוף יד שמאלו הקמוץ וסובב אותו לכל עבר במהירות של טחנת רוח, וכשחבש לבסוף את הכובע על ראש האיכר, החל להתענג עליו. כשביקש האיכר למשש בידו את הכובע החדש, לא הספיק, כי עושה הכובעים בלבד ידע ליישרו או להזיחו מעט הצדה. הוא עשה זאת כאילו הוא בלבד ידע את סודות

חבישת כובע ואגב כך לא חדל להתענג על האיכר, הבטיח לו כי בכובע כזה יבחרו בו לשופט הכפר או אפילו לסטרוסטה [ראש כפר].

לאחר מכן החלה ההתמקחות על המחיר. כאן לא פיגר האיכר בעורמתו, לא התרשם מן המחיר הגבוה של היהודי ודרש שידבר אליו באדיבות, לא כך סתם בעלמא. לא הועילו שבועות. האיכר אינו מאמין לאיש. נוסף לכך, ההתמקחות ביריד היא בילוי. יהודי וויסלוויץ ידעו זאת ונאלצו להצטרף למשחק בדרישת מחירים גבוהים והוזלה.

טוב היה אם ניתן לנהוג בדרכו של עושה הכובעים ההוא, בקלות, כמשחק. גרוע יותר היה עם היהודים הנרגזים, שלא היו מסוגלים לשאת התמקחות, אכלו לעצמם את הלב כשהאיכר הציע מחיר הפסד, נמוך במחצית מן הקרן, התמקח שעה והלך בלי לקנות בשווה פרוטה.

היו גם חנוונים שקטים שסירבו להרעיש עולמות, הסתפקו במועט, מעולם לא התלוננו, סברו כי אל לו לאדם להיות חמדן ועליו לתת שבח לאל ולהודות על מה שהוא שולח לו, לא לחטוף זה מידיו של זה. יהודים שקטים והגונים, שהחיים גרמו להם עוול תכופות.

חתונה ושבע ברכות

בשבת שלפני החתונה נקרא החתן לעלות לתורה בבית המדרש. המחותנות ונשות המשפחה נהגו להשליך עליו מעזרת הנשים אגוזים, סוכריות, צימוקים.

בצהרי היום הוגשה אצל החתן תקרובת. בערב הייתה המסיבה שלפני החתונה – סעודה עם כליזמרים.

בו בערב היה אצל הכלה דוּבְּראנוץ [מילולית: לילה טוב] הכליזמרים ניגנו מיני ריקודים וחברותיה של הכלה רקדו, התכבדו בתקרובת ושימחו את הכלה בשירים, שיחות ודברי שבח לחתן.

לאחר מכן הלכו הכליזמרים לנגן אצל המחותנים והקרובים וגם אצל ידידים טובים, הלכו אל כל אחד הביתה בנפרד וניגנו שירי לכת עליזים ושירים.

בלילה שלפני החתונה נהגו להזמין את הקרובים, החברים והידידים לשמחה אצל החתן. כינו זאת: סעודת חתן.

אם היה על החתן לנסוע לחתונה לעיירה אחרת, אשר בה גרה הכלה, שמחו כפליים, משום שגם נפרדו ממנו. אם נחפזו לנסוע, החלה השמחה ביום ונמשכה עד שעת לילה מאוחרת, כשליוו את החתן עם כליזמרים עד לפאתי העיר.

אצל הכלה, בלילה לפני החתונה, כשהובילוה לטבילה, חילקו עוגה לבלנית ולנשים המפקחות על הטבילה בבית המרחץ. יצאו לקראת הכלה עם כליזמרים שניגנו ברחוב, וכשבאו הביתה החלה השמחה האמתית. הבדחן אמר דברי מוסר בחרוזים והמס את לב הכלה, הזכיר לה את התקופה החדשה המתחילה בחייה.

בבוא החתן אל העיירה הזרה, בה התגוררה הכלה, התעכבו במרחק קילומטרים אחדים מפאתי העיר והודיעו באמצעות שליח לצד הכלה, ואז נסעו לקראת החתן עם כליזמרים וקיבלו את פניו ברוב כבוד ושמחה. לא זזו בלי המוזיקה, למן הקריאה לעלות לתורה ועד היום האחרון של שבע ברכות. כמובן אמור הדבר בבעלי אמצעים שיכלו להרשות לעצמם לשלם לכליזמרים, אלה ציפו לחתונה שכזו זמן רב ולכן ניגנו במשך כל הזמן בהתלהבות ובהמולת שמחה.

בדרך כלל החלה החתונה באמצע היום. המסיבה אצל החתן – לפני כיסוי הכלה בהינומה, באכסניה שלו, שהוזמנה למענו מראש – נקראה קבלת הפנים. אם היה החתן מחובשי בית המדרש, הייתה לו גם הזדמנות להפגין את למדנותו וחידושיו עם פשטל – פרשנות פלפולית – בפני הקרובים שהוזמנו במיוחד, המקורבים והחברים וסתם בחורי בית המדרש, מיטיבי לָמוד. אותה שעה ערכה המחותנת, אם החתן, ביקור אצל הכלה לפני טקס הכיסוי בהינומה. היא באה עם מתנות, לרוב טבעת. ביקור זה כונה בשם: סְקוצל קוּמְט – ברוכה הבאה. יצאו לקראתה ברוב שמחה והמולה ובקריאה: "סקוצל קומט, מחותנת!"

בכלל חש כל אחד בעיירה שלחתונה יש שייכות כלשהי גם אליו, חש כבן בית או קיווה לטובת הנאה. תופרות היו עמוסות עבודה. לא תמיד תפרו את שמלת החופה בוויסלוויץ, היו שנסעו אל חלם או אף אל לובלין, שם הייתה לכל אחד כתובת של תופרת טובה, אך עדיין נותרה די עבודה לתופרות המקומיות. החברות "לינת צדק" או "ביקור חולים" התכוננו אף הן לחתונה. העיירה הייתה כמרקחה, זקן ונער ידעו על החדשה החשובה שתתרחש במהרה.

לפני החתונה מיעטה הכלה להיראות ברחוב. היא ידעה שכולם מתייצבים להביט אחריה. לא אחת אירע, שבחור, שבסתר לבו אהב את הכלה, קינא בחתן, היושב לו שם באכסניה ומכין את הפלפול לחתונה.

אם הייתה זו חתונת עשירים, נודע על כך, כמו באותות נסתרים, למחזרים על הפתחים באזור כולו. הם באו להפיק טובת הנאה כלשהי. הוכנה במיוחד למענם סעודת עניים, הוסיפו לכל אחד מנת עוגה לדרך ונדבה נאה.

בבית הכלה לא חדלו למדוד בגדים ולהתקשט. אבא-אימא נכנסו אליה מדי רגע, חקרו איך היא חשה בצום.

כשקרב הערב אפף החג את כולם. בכל הבתים נראה אור בחלונות. יהודים הסירו מעצמם את עול הפרנסה, כמעט כולם חשו כמחותנים, אפילו אלה שלא הוזמנו באופן רשמי לחתונה שוטטו בחוץ כמחותנים, וילדים קטנים הסתבכו בין הרגליים.

כשהקימו בחצר בית הכנסת את החופה החל סוד גדול לרחף באוויר. הכול חשו את גודל השעה. העיירה כמו דָממה ונשמע רחש-לחש. סיפרו על מעלות הכלה, על למדנותו וכישרונו של החתן. אם היה מעיירה אחרת נדחקו כולם להציץ בו. לרוב הוא היה חיוור מאוד ברגעים ההם וקולו רעד בשעת דיבור.

המחותנות קירבו בעוד מועד את הממחטות לעיניהן וייבבו חרש. הבדחן אמר דברי מוסר, הזכיר את רצינות הרגע, והכליזמרים סייעו תמיד בפריטה צורמנית בהתאם לעניין, כמאשרים בנגינתם את דברי הבדחן. הקהל ניצב משתומם נוכח להטוטי הבדחן. הדברים והחרוזים

שפעו, והיה רצון לעמוד כך ללא הפוגה ולשמוע את דברי החכמה שזרמו באורח מלבב ומהדהד. לפתע נקטע הכול. הבמה ניתנה לכליזמרים, המוזיקה פרצה בשיר לכת. זה היה האות שמוליכים כבר את החתן-כלה לחופה.

מיד לאחר החופה נפתחו השולחנות ואנשים התיישבו לסעודה. ואז הפגין הבדחן כראוי את יכולותיו, הקהל היה המום. הכליזמרים חוללו אף הם נפלאות, גרמו לקהל לבכות ולשמוח, להיעצב ולעלוז. הכינור סלסל כציפור, נהם כאריה, בכה וצחק כאדם, שרק כמשרוקית ומיד עבר לנגינה, הלב והנשמה נעתקו מגודל המתיקות.

כשסיים גברה הצפיפות. נערות בשמלות לבנות, כמלאכים, נדחקו ובלטו לעין בבשלותן המוקדמת. יהודים אדוקים התרחקו.

לאחר הבשר החלו לקרוא מתנות דרשה. שוב שפע הבדחן פתגמים, הוסיף בדיחה לחפץ שהועונק מתנה. הציבור פרץ מדי פעם בצחוק, ועל השולחן הופיעו חפצים מכסף ומזהב, שממש הכו בסנוורים ועוררו קנאה.

הראש המה מעט והרגליים הורמו לריקוד. ואז הזיזו שולחנות וספסלים, יהודים רקדו במלוא הרצינות. המוזיקה החלה להיות פרועה ועזה, שמחה ועליזה, רמה; יהודים נסחפו לשכחה עצמית, שקעו ברעש העליז, אחזו אבנטים וידיים, הפשילו ראש, עצמו עיניים נשאו רגליים, גבוה יותר, ביתר חיות. מיד אחז מישהו בחתן, נשא אותו באוויר ושקע בריקוד עד דבקות.

לאחר שרקדו הגברים דיים נכנסה המוזיקה אל הנשים וניגנה שם ואלסים ומזורקות. קהל הנשים מחא כפיים, ולא חלף זמן רב ונערים וגברים ספורים נכנסו בריצה לראות את הנשים רוקדות.

לאחר ריקוד המצווה רקדו ריקוד שֶׁר ולאחר מכן נמשך הריקוד הכללי. בין לבין הובלה הכלה מן האולם אל חדר הייחוד ולאחר מכן, מבלי משים, דחפו החוצה את החתן והובילוהו אל הכלה אל חדר הייחוד. הריקודים נמשכו כמו לא אירע דבר, והשמחה נמשכה כך עד שהאפיר היום.

למחרת הורגשה עייפות בעצמות. אנשים לא ישנו דיים. זה לא נמשך זמן רב. עד מהרה החלו להתכונן לחגיגה חדשה. אם החתן, תכופות עם בנות משפחה קרובות, הלכה לראות את הנחת, אם המצווה נעשתה בדרך היהודית האמתית. הרימו את הכלה מן המיטה. לאחר הלבשתה גזרו את שערה, והכלה בכתה בכי קורע לב על תלתליה היפים וצמותיה החתוכות.

לאחר הגזיזה החלו לכסות את הכלה בצעיף. לאחר מכן אכלו סעודה חלבית, בעיקר עוגת חמאה עם קפה וכדומה. המחותנים מצד החתן הזמינו את הכלה וכל מקורביה, אליהם לאכסניה. התקרובת הייתה עוגות פירות למיניהן, מרקחת ומשקה. אגב כך העניקה המחותנת לאישה הצעירה מתנה, צמיד, סיכה וכדומה. זה כונה בשם שיין-גֶעלט, על ראיית הכלה לראשונה בבית החתן.

לסעודת צהריים שבו אל צד הכלה.

היו שחגגו גם את שבעת ימי המשתה, וערכו סעודה כמעט מדי יום ביומו, תכופות עם כליזמרים. בשבת שלאחר החתונה עשו שבע ברכות והזוג הצעיר הובל לתפילה בבית הכנסת. השושבינות הזמינו את הכלה והקרובים, כל אחת אליה.

ביום האחרון של שבע ברכות ערכו סעודה בהתלהבות ובחיות, משמחים עצמם עד שעת לילה מאוחרת.

השבוע עד לעלייה לתורה נקרא – שבוע הכסף, מן העלייה לתורה עד לחתונה – שבוע הזהב.

מתוך הפרק: העיר וקורותיה, ע' 131 – 160.

יהודית איינס שנותיי בבית הספר

זה קרה בשנת 1926 כשבית הספר בעיירה שלנו היה מפוזר במקומות שונים, כל כיתה במקום אחר. רק כעבור זמן נבנה בניין מיוחד לבית הספר. למדתי אז בכיתה ג' ב־חוב קֶרסנוסטב, אצל אוחֲנדושקו.

באחד מימי הסתיו המאוחרים הלכתי בבוקר לבית הספר ב־חוב הקר והבוצי, בבואי גיליתי שהפעמון כבר צלצל, הילדים כבר היו כולם בפנים. אימה נפלה עליי מפני המורה שְוויקובנה, שהייתה בת כפר נרגנת. אמנם בוגרת סמינר למורים, אך בלי שמץ של מושג כיצד להתהלך עם ילדים, ועל כל דב־ פעוט הצליפה על היחיים בסרגל עץ רחב. אך לא הייתה ברירה בידי, חוף החרדה מפני המלקות הצפויות לי על האיחור, נאלצתי להיכנס לכיתה.

ברגע שבקשתי לפתוח את הדלת, בא בריצה שייגץ קטן [נער גוי], חביב המורה. שמו היה גורני והוא התגורר בקרבת בית הספר. הוקל לי, האמנתי כי בזכותו אֶנצל. מה רבה הייתה אכזבתי כשהמורה פנתה אל השייגץ הקטן בקול רך: "גם אתה איחרת, שב במקומך". אך אליי פנתה בעיניים מזרות אש ואמרה: "עמדי בפינה מיד, אני אלמד אותך לקח על איחור לבית הספר". היא ניגשה אליי והלקתה אותי עשר מלקות סרגל על כף ידי הקפואה שהאדימה מיד והחנפחה.

דמעות עמדו בעיניי, לא כל כך בשל הכאב הפיזי, אף שהיד צרבה מאוד, אלא יותר מעוגמת הנפש על האפליה. אל השייגץ הקטן היתה רכה כיונה ואת כל הכעס שפכה עליי.

כשלמדתי בכיתה ה', כבר שכן בית הספר בעיר. היו לנו מורים אחדים, שלימדו אותנו נושאים שונים. אחת המורות, פטרצ'קובנה, אישה כבת ארבעים שפניה מחוטטים, רווקה. היא לימדה אותנו גאוגרפיה וגרמנית. שיעורי הגאוגרפיה שלה היו המעניינים ביותר, משום שהיא עצמה טיילה והרבתה לקרוא. היא הייתה מבולבלת, לא התחברה עם המורות הצעירות.

בקרב הילדים הנוצרים מקובל היה להציק לילדים היהודים, ללעוג ולחקות את אופן דיבורם בפולנית, קיללו אותם במילים גסות. הביטויים העדינים ביותר היו: "מן היהודי נודף ריח בצל". אירע שילד נוצרי אמר זאת בגלוי בשיעור, התלמידים והתלמידות הנוצרים האחרים פרצו בצחוק. המורה הסבירה אז בקול שלֵו, מה טעים ובריא לאכול מעט שמנת או אפילו חלב חמוץ עם בצל ירוק. הייתה לכך השפעה, מאז ואילך חדלו הילדים לקרוא אחרינו בעניין הבצל.

בתחילת שנת הלימודים השישית באה אלינו מורה חדשה. היה לה מראה סימפטי, גבוהה, ברונטית, פנים מוארכים ואף יהודי ארוך. היינו משוכנעים כי היא יהודייה, אף ששמה היה פולני טהור – אירנה טְראבאצ'ובנה.

כבר בשיעור הראשון העירה את תשומת לבנו, כי אף שהמראה שלה שמי, היא נוצרייה טהורה. כעבור זמן-מה צץ בחצר בית הספר איכר מבוגר, יחף, מגודל שער, כותונתו מעל למכנסיים. הוא שאל כל אחד היכן נמצאת אירנקה. הילדים הקיפו אותו וביקשו להבין למי כוונתו, היו בטוחים שהוא שואל על נכדה שלו הלומדת בבית ספרנו. אך הוא הסביר לנו שהוא מחפש את המורה החדשה.

אנחנו, הילדים היהודים, קלטנו מיד שהמורה ארגנה שהסבא היחף יבוא לחפש אותה בבית הספר כדי שכל המפקפקים בנצרותה, ישתכנעו במוצאה הנוצרי הטהור. אך התלמידים והתלמידות היהודים התלחשו ביניהם שבעורקיה זורם לבטח מעט דם יהודי, אחרת אין אפשרות להיראות כיהודייה.

בכיתה ז' היינו לא יותר משני ילדים יהודים לעומת שישה-עשר תלמידים נוצרים. יחד אתי למדה גם שרהקה [פרוליך] בתה של חיהצ'ה בת לאה, ילדה רזה בלונדית, נקייה מאוד, חכמה ותלמידה טובה. היא שמרה מרחק מן הילדים הנוצרים. ישבנו שתינו על ספסל אחד. לפנינו ישבו שתי ילדות נוצריות, חברות טובות שלי, אחת מהן הֶנְקה, בת של טוחן עשיר, בָּרנובסקי, הביאה יום אחד לבית הספר עט מילוי מזהב, שהיה אז בגדר חידוש כי נדיר שהיה למישהו עט כזה. היא התפארה והראתה לכל אחד. בשיעור השלישי או הרביעי שמה לב לפתע שהעט נעלם לה.

מיד פנתה למורה, סיפרה שהעט נגנב ממנה והוסיפה כי שרהקה, היושבת קרוב ביותר אליה, ודאי עשתה זאת.

המורה הורה לְהֶנְקה לחפש טוב יותר בתיקה, אולי העט חבוי בין הספרים והמחברות. אך היא טענה נחרצות שהכניסה את העט לקלמר ושרהקה הוציאה אותו בזמן ההפסקה, לכן לא יצאה לחצר בית הספר.

המורה פנה אל שרהקה, אם לקחה את העט שתחזירו מיד והדבר יחשב כמהתלה. שרהקה פרצה בבכי, הבטיחה שלא ראתה את העט בעיניה לאחר שהנקה הראתה אותו לכולם.

בתום השיעורים, כשיצא המורה מן הכיתה, שוב פנתה הנקה אל שרהקה, איימה שלא תניח לה ללכת הביתה עד שתשיב את העט.

אני ישבתי במקומי וכססתי ציפורניים מרוב עוגמת נפש, הייתי משוכנעת כי שרהקה לא נגעה בעט. לבסוף לא התאפקתי ואמרתי להנקה בקול:

"איך את מעיזה לחשוד בשרהקה? את עושה זאת רק בגלל שהיא יהודייה, אם לא הייתה כאן שרהקה, ודאי היית אומרת שאני לקחתי את העט".

הכעס תסס בקרבי ולא הצלחתי להירגע. ובאותה נימה רגוזה המשכתי:

"אני מכירה את שרהקה היטב. היא ישרה מאוד. נוסף לכך היא עשירה ממך בהרבה והעט נחוץ לה לכפרות. היא מסוגלת לקנות לעצמה עשר כמוך יחד עם העטים. ודאי איבדת את העט בחצר או מישהו אחר לקח אותו אצלך, הניחי לה".

דברי השפיעו. הנקה ניגשה לקחת את התיק מתחת לספסל וראתה את העט שלה, שבעצמה הטמינה, מונח שם. היא עמדה נכלמת, ואני דרשתי ממנה להתנצל בפני שרהקה על עלבון השווא. היא לא השיבה לי, אך סירבה להתנצל.

בכיתה שלנו הייתה גם תלמידה בשם אניילקה. תמיד עטפה את ראשה מטפחת ושערה לא נראה. תמהנו למה מניחים לה המורים לשבת במטפחת בזמן השיעורים. כפי הנראה ידעו את הסוד – שאנחנו גילינו רק לימים – שיש לה מין מחלת עור, אותה היא מכסה במטפחת לראשה. היא לא הייתה מכוערת, גם לא טיפשה, אך באה מבית עני ולא היו לה אמצעים לריפוי. לכן התהלכה מרת נפש ונדיר היה שחייכה. כשהייתה לה הזדמנות, השחילה מילה ארסית על היהודים העשירים, אך לא הרבתה לדבר.

בשיעורי ספרות נהגנו לכתוב חיבורים. חרף יהדותי, נחשבתי לאחת התלמידות הטובות בשפה הפולנית. המורה נהג לקרוא את חיבוריי בפני הכיתה, אך בתום הסמסטר, למרות שנחשבתי אחת הטובות, לא עלה הציון שלי על "טוב".

חשתי שנגרם לי עוול ודיברתי על כך עם תלמידים בכיתתי, שגם להם היו טענות אל המורים, סברו שלא הוערכו כראוי. לא הייתי מסוגלת להירגע והבעתי את התמרמרותי בקול, בהיותי סבורה כי לי נגרם העוול הגדול ביותר, לפתע אמרה אניילקה עם המטפחת לראשה:

"מה את מתרגזת כל כך? אחותך מכינה אותך בבית ואת באה לבית הספר מוכנה לכל נושא שהמורה מציע. 'טוב' גבוה מדי בשבילך".

חמתי עלתה. אניילקה תמיד התחננה שאלחש לה את המילים הראשונות לתחילת חיבור. היא לא הייתה היחידה. גם אחרים פנו אליי והדבר הפריע לי, בכל זאת השתדלתי תמיד לתת לכל אחד פתיחה שונה לחיבור, כדי שהמורה לא יזהה שהעתיקו ממני. הטחתי בה את זה. הדבר הכעיס אותה עוד יותר והיא אמרה:

"אתכם, יהודים מצורעים, אני בכלל לא רוצה לדבר, אתם הופכים את העולם בתעלולים הרמומיים שלכם".

זה היה כסטירה כבדה בפנים. הכעס רתח בקרבי, אך התאפקתי בכל כוחי ובשקט, כמעט בחיוך, השבתי:

"מי שמדבר על צרעת, את אניילקה, מוטב שתשתקי, את הרי מצורעת".

זה פגע במטרה וסתם את פיה.

שנת הלימודים קרבה לסיומה. המורה לספרות הציע לנו לסיום שנת הלימודים, להציג מחזה מאת מיצקביץ' "פן טדיאוש". זה אמור היה להיות דיאלוג בין טָלִימָנה והשופט. היה על הילדים להציע בעצמם את מועמדותם. חברתי מייטקה הציעה עצמה לתפקיד טלימנה, ואני נטלתי על עצמי את תפקיד האדון השופט.

המורה הסכים, לכאורה, אך כשהתחלנו בחזרות, אמר לי שאינני מתאימה לתפקיד, נחוץ מישהו בעל קול גברי. במקומי בא תלמיד פולני שקריאתו הייתה גרועה, למורה היו קשיים עד שלימד אותו לדקלם את הקטעים מן הספר.

הדבר עלה לי בבריאות רבה, אך הייתי חסרת ישע. מייטקה פנתה אליי לבקש עצה היכן להשיג פאה, הנחוצה לה לתפקידה כטלימנה. אגב כך אמרה לי כי יש לה מכרה יהודייה, שברצון הייתה משאילה לה את הפאה שלה, אך היא חוששת שהיא מכונמת. היא רצתה שאבקש מאמי את הפאה שלה. סירבתי מיד, יעצתי לה לחפש פאה נקייה אצל נוצריות.

בדרך זו חשו הילדים הנוצרים, בדיוק כמו המורים, בגאוות הנערות והנערים היהודים, שלא הניחו להשפיל אותם, לא הניחו "לירוק לצלחת הדייסה שלהם" כפי שאמרו בוויסלוויץ. לא היינו מסוגלים לגבור על שנאתם, שקיבלו בירושה מדורות, אך לא הנחנו להם להביט עלינו כעל פחותי ערך. תמיד נמנינו עם התלמידים הטובים, גילינו סולידריות כלפי חברותינו וחברינו, הגבנו בהדרת כבוד על כל עלבון, היינו מוכנים להדוף כל התנפלות ולהגן זו על זו.

תלמידי בית הספר העממי עם המנהל אוחנדושקו והכומר

למרות האווירה העוינת בבית הספר העממי הפולני לא התחלכו הילדים היהודים אפופי מרה שחורה ועצובים. אדרבה, היתה ילדות מלאה בחן יהודי. הם הביאו עמם מן החוץ את שמחת החיים הייחודית שלהם, יידישקייט של ילדים, שמילאה את כל חייהם.

מתוך הפרק: החינוך היהודי, ע' 184 – 190.

יעקב בקר **וויסלוויץ – מבצר פועלי ציון במחוז חלם**

הפעילות החברתית בה אני עסוק בולעת אותי, לעתים נדירות נותר בידי פנאי לשקוע בזיכרונות שאנחנו נושאים בקרבנו, כדי לחשוף ולתאר את החיים העשירים, הרבגוניים, הסוערים של השנים ההן, כשבפולין תססה פעילות יהודית דינמית, לא בערים הגדולות בלבד, אלא גם במאות עיירות קטנות, ובהן כל כך הרבה יהודים מלבבים, נוער מפואר כל כך. אך תמיד כשצפה בזיכרוני עירי שנכרתה חלם, אני רואה לנגדי בו בזמן את העיירה וויסלוויץ עם הנוער הרומנטי והלוחמני שלה, שנגוז.

זיכרונות לאין שיעור קושרים אותי לעיירה, זיכרונות חדורים בשירת הנשמה, באור של פעילות נלהבת. הם עדיין חיים בזיכרוני ואני מוקיר אותם בנפשי יחד עם ההתלהבות הצעירה ההיא לאידאלים גדולים.

חלם נחשבה מבצר של "פועלי ציון שמאל" בפולין, וויסלוויץ הייתה מבצר המפלגה במחוז חלם. תכופות נזדמן לי לבקר בוויסלוויץ בשליחות המפלגה וחייתי בהרמוניה כה עזה עם החברים, שעד היום נותר בי כלפיהם רגש כמו לבני משפחה קרובים.

יחסים לבביים נוצרו בין חברי פועלי ציון שמאל מוויסלוויץ ומחלם. חברים פעילים מחלם ביקרו תכופות בוויסלוויץ, והחברים מוויסלוויץ נטלו חלק בכל הפעולות החברתיות והפוליטיות החשובות שעשינו, כגון בחירות למועצת העיר, לקהילה או סתם מפגשים בהזדמנויות שונות, שהפכו לאירועים חגיגיים.

החברים המובילים ממרכז המפלגה בוורשה, שהיו מבקרים בחלם, נכנסו תמיד גם אל וויסלוויץ, שהנוער שלה הצטרף תמיד לסימפוניה של הפעילות הגדולה והמסורה.

דמויות אהובות וקרובות של חברים טובים ונאמנים בעיירה הקטנה – הם חיים עדיין בזיכרוני, נוגעים במיתרי הנשמה יתרה של כל אחד מאתנו. כל שאני מסוגל לומר עליהם, הוא רק בבואה חיוורת של האש הגדולה והחמה שבערה בקרבם. אך כזה הוא הרי כל נר תמיד, לא יותר מנר קטן ליד ארון הקודש, ובכל זאת הוא מכיל בקרבו את כל הקדושה

של האש הגדולה, שהם נשאו עמם בכל שנות המאבק לגאולה לאומית ואנושית.

זכור לי יום שבת לפני עשרות שנים. רחוב לובלין היה מלא מטיילים. לפתע ראינו שעיני כל נשואות אל עגלה גדולה שנסעה באמצע הדרך. במרומיה, על ריפוד קש, ישב יהודי שמראהו פטריארכאלי. ראשו היה חשוף, בלוריתו סמיכה וזקנו נאה, מה שהוסיף לו מראה מלכותי. רגע פערנו פה עם שאר העוברים, המומים מן המראה יוצא הדופן, אך מיד קלטנו: הרי זה זרובבל!

מיהרנו לעברו. הוא היה במצב רוח מרומם. היה בדרכו מביקור בוויסלוויץ, שם נשא הרצאה ועוד נותר בו רושם מאזיניו הנלהבים.

*

כותבי ההיסטוריה של ערינו ועיירותינו שהושמדו – שפעילותן ותפקידן של המפלגות השונות תפסו בהן מקום חשוב – יגרמו עוול אם יספרו רק על פעילותן הפוליטית. מניסיוני בפעילות החברתית אני יודע גם כי במקום שייסדנו סניף של מפלגתנו, מיד נתנו דעתנו ועשינו כל מאמץ להקים גם איגוד מקצועי בהלימה למקצועות שהיו אמורים להיכנס למעגל ההשפעה שלנו. הקדשנו גם תשומת לב רבה ליצירת מסד תרבותי כמו: קורסי ערב, ספרייה, בית ספר יהודי. הפעילות הפוליטית הייתה קשורה תמיד קשר הדוק בעבודה התרבותית. וויסלוויץ לא הייתה חריגה במקרה זה. חברי המפלגה הפעילים לא הסתפקו בלימוד ובהוראה של הבורוכוביזם לפועלים המקומיים, בהסברת משמעות פועלי ציון המהפכני, בנקיטת עמדה בשאלות פוליטיות אקטואליות, בניהול המאבק המקצועי. הם גם השביחו בקרב הנוער את היחס והאהבה לספרות היהודית, לכל צורות היצירה התרבותית. הם ארגנו הרצאות, שיעורים בנושאים ספרותיים ומדעיים, הביאו סופרים יהודים, ניהלו פעילות תרבותית אינטנסיבית.

זכור לי ביקור בוויסלוויץ. בשעת לילה מאוחרת סיימנו ישיבה ויצאנו לרחוב. אפלה סמיכה שררה סביב, איש לא ראה את זולתו. מישהו הוציא פנס והאיר לנו את הדרך. בדממה נשמעה אמירה: "אנחנו מביאים לכאן את האור".

לא היו אלה מילים ריקות, לא סתם מליצה. נוער "פועלי ציון" בוויסלוויץ הכניס לעיירה, יחד עם רוח קרב, הרבה אור, שמחה ואמונה בעולם יפה יותר, ביטחון שיבואו ימים טובים יותר.

כל אימת שאני נפגש בארץ עם חברי עבר והווה, עם משפחות איינס, זוסמן, אני אסיר תודה לגורל שהאיר פנים לפעילי העבר של "פועלי ציון שמאל" בוויסלוויץ, שנותרו חקוקים בזיכרוני. התבוננתי במאבקם הקשה בעת ההתארגנות וההשתרשות בבית החדש וחשתי באהבתם העזה לארץ אבותינו הישנה-חדשה, שהיו בה עקבות ברורים לחינוך של "פועלי ציון" בפולין בעבר. נחקקו בזיכרוני דברים שפרידל איינס סיפרה לפני שנים בגאווה על בנה יוסף, השוהה בקיבוץ של השומר הצעיר, שם הוא אפילו מדריך. שמחת האנשים ההם הדביקה את הסובבים, בדיוק כמו בעבר, בעיירה הקטנה וויסלוויץ. כל זה נותן לי עתה אומץ לומר: זקנתם לא ביישה את נעוריהם!

לאלה שהציבו לעצמם מטרה לפרסם פנקס זה, את ספר הזיכרון, כדי להנציח את זכר הקהילה היהודית בוויסלוויץ שחרבה רצוני לומר:

אתם עושים מלאכת קודש!

הרוצחים ההיטלריסטים הציבו לעצמם מטרה להשמיד את עמנו, שלא יישאר לו זכר. מלאכת ההשמדה שלהם הייתה עצומה. הם הצליחו לרצוח מיליונים, אך לא הצליחו למחות כל זכר. מיהדות אירופה שהושמדה נותרו שרידים. על שארית פלטה זו, שחמקה מן הגורל המר, מוטלת עתה החובה הגדולה להמשיך במאבק לתקומת עמנו במולדתו ההיסטורית; לעשות הכול על מנת שבעולם לא יהיה עוד מקום לרוצחים נאצים, להזכיר ולתבוע, לספר לעולם, לרשום למען הדורות הבאים את החורבן הגדול שאין דומה לו בקורות האנושות; לתאר לדורות הבאים את המאבק הקשה שניהלנו למען עולם יפה יותר; לספר לילדינו על אוצרות התרבות העשירים שיצרנו, על אלפי קהילות ערים ועיירות יהודיות שנמחו מעל פני האדמה; על הייסורים שלא יתוארו ועל הגבורה הגדולה של הקרובים והיקרים לנו בלילה האפל ההוא של שלטון נאצי.

אתם, חברים יקרים בני וויסלוויץ, חברי ועד הספר, עושים מלאכה זו כעבודת קודש. אתם מנציחים את כל היפה בעיירה שלכם וויסלוויץ – חיזקו ואימצו בעבודתכם הקדושה, תבוא עליכם הברכה.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 195 – 198.

יעקב זוסמן, שלמה זאיונץ, שבתי ולייבצ'ה איינס **פועלי ציון שמאל**

בשנת 1922 נוסדה בעיירה ספריית בורוכוב בידי קבוצת הצעירים נטע [נתן] הנדלסמן, לייבל הוכלרר [גם הויכלרר], ה' אוליכגריכט, שמואל קֶלנר, שבע קֶלנג, לאהצ'ה מוסקאל, צביה הוכלרר, יעקב זוסמן שעלה לישראל.

באספה הראשונה תרמו כל הנוכחים סכום מסוים ובכסף נרכשו הספרים הראשונים. זמנית נמצאו הספרים בדירתה של שבע קלנג. לאחר ייסוד הספרייה הזמינה ההנהלה חברים מחלם, את משה בוים ושמואל שַׁרְגֶל, שנתנו הנחיות לניהול הספרייה.

בעיירה הייתה גם ספרייה של "תרבות" שנוהלה בידי המבוגרים. כיוון שהעיירה הייתה קטנה, ניהלה הנהלת "תרבות" משא ומתן עם הנהלת ספריית בורוכוב על איחוד. המשא ומתן נמשך זמן ארוך למדי ולבסוף התאחדו שתי הספריות.

בניהול הספרייה הייתה השפעה מכרעת לקבוצת בורוכוב, שהייתה פעילה בבחירת הספרים לרכישה ובגיוס קוראים חדשים. לא במכוון נוצרו, לאחר זמן מסוים של עבודה משותפת, שתי קבוצות, ימין ושמאל. לאחר אספה כללית נבחרה הנהלה חדשה שהרוב בה היה נוער שמאל. ביניהם למל טננבוים, חנה שפילר, פישל ריינר, יעקב זוסמן, אברהם ויניאז'.

הוויכוחים הפוליטיים נמשכו והגיעו דברים לכך ששוב נאלצו להתפצל, ספריית בורוכוב שוב החלה לנהל פעילות נפרדת. בו בזמן שלח החבר שלמה זאיונץ, שעבד אז בוורשה, כמות גדולה של ספרים, שלו ושנאספו אצל חברי תנועת פועלי ציון.

עם בואו של החבר יוסף-הירש שוֹפֶל מוורשה (היגר לארגנטינה) נוסדה מפלגת פועלי ציון שמאל, שמה הרשמי היה: "חברה לקורסי ערב".

היינו צעירים וכדי להציב את הפעילות הארגונית ברמה נאותה נאלצנו להיעזר בחברים מחלם. באו לעזרתנו: משה בקר, יעקב בקר, שמואל

והלל שְׁתָל, ישראלציה קופר, קיבל [עקיבא וינקין] ואחרים. ביקר אצלנו גם נבחר של פועלי ציון למועצת העיר חלם, מוטק [מרדכי] עברי, עם ייסור המפלגה הקימו בו בזמן סניף של "יונגט" [תנועת הנוער של פועלי ציון] ושל "יונגבאר" [איגוד הילדים של פועלי ציון]. להנהלת יומבאר נבנס נציג וער יונגט.

קבוצת "נוקלי ציון שחאל"

כל שהחוזר הוא הנלכד בעשרת, כל שעברו הדעות והחיי וולינ כן אבו הדעון להעות וולק חאדמין מרולבל אל אלעו ועלינו לבצולה. הנוער העהיב ובוש לוחק ושמה וחזר ועתר ברעעות של חאבק עקש לחקבעת למחוי עהח"ן שהעה כרון ברעין המצולה המנושי הנללי - בסוב שלו ם.

נהירת הנוער אל האתונים שלנו הייתה מובנת. הצעירים בעייחה צמאו לידע ומפלנת פועלי ציון עשתה הכול להרוות צמאונה. אורגנו הרצאות ושיעורים, הספרייה העשירה בקביעות את מבחר הספרים שלה, החמנו בחנוי עיתונים מלובלין ומוורשה: "ארבעטער צייטונג", "פרייע יונגט", "קינדער וועלט" ואחרים. החבר פייוול קורטפלר מוחה למורשה עיתונות, אליו הגיעו כל העיתונים. הוא ראג להפצתם, לגביית כסף ולהסדרת העניינים בהערכות. בהתלהבות רבה נתקבלו אצלנו חוברות היובל השונות של עיתונים והופצו בחספר גדול. הפצתו אותן לא רק

בעיירה שלנו, אלא גם בעיירות השכנות, שלא היה בהן ארגון של פועלי ציון. למטרה זו גויסו החברים והחברות הצעירים שלנו, שגילו מסירות רבה, לא התחשבו במזג אוויר רע ולא בדרכים גרועות. תכופות נאלצו ללכת בבוץ ובשלג קילומטרים רבים, אך חברינו ראו בהפצת העיתונים מלאכת קודש. הפעילים ביותר בתחום זה היו: שפרינצה כהן, מלכה כץ, קריינדל, צביה טננבוים, אסתר, שרה ופרידל איינס.

מן ההנהלות הנפרדות נשלחו נציגים מיוחדים לחוג המרצים שעסק בהכנת ההרצאות, בקביעת הנושאים והמרצים. העבודה לא הייתה קלה, אך לא היה מכשול שהתקשו לגבור עליו. לא אחת הייתה הגישה לעיירה כרוכה בקשיים גדולים. גם מימון הפעילות לא בא בקלות.

באו אלינו מרצים חברים מחלם, מלובלין ומוורשה. התלהבות מיוחדת עורר בואו של החבר [יעקב] זרובבל, שביקר בעיירתנו שלוש פעמים. הפעם הראשונה הייתה בסוף קיץ 1930. היה יום ראשון, ברחובות היו נוצרים רבים. ליוו את זרובבל חברי מפלגה שקיבלו את פניו ויהודים אחרים, סתם סקרנים. הנוצרים בעיירה אמרו למראה זרובבל כי זה ודאי נציג יהודי לסיים. מראהו של זרובבל עורר התפעלות רבה. ההתלהבות הגיעה למדרגה כזו, שאחד הפעילים שלנו, החבר זכריה רופ התנפל על החבר זרובבל ונשק את ידו.

בערב התקיימה באולם בית העם הרצאה בנושא "שלום אש האמן והפוליטיקאי". בין החברים שליוו את זרובבל, היה החבר הרשל מייל, מתגורר בנצרת. הוא קרא בעיתונים שהחברים בלודז' או בוורשה נהגו לשאת את החבר זרובבל לבמה. הירש מייל חש שבכוחו לעשות זאת בעצמו. הוא לא התייעץ עם איש, וכשהיה זרובבל קרוב למדרגות שהובילו לבמה, נטל אותו הירש מייל בזרועותיו ונשא אותו אל הבמה, מובן שהחבר זרובבל היה מופתע מאוד מן ההנפה הלא-צפויה ובקושי התאושש.

האולם היה גדוש. באו להרצאה לא רק צעירים מן העיירה שלנו, אלא גם מן העיירות הסמוכות, שדבר בואו של הנואם הנודע זרובבל להרצאה בוויסלוויץ, הגיע לאוזניהם.

בעיירה ביקר גם החבר [פינחס] שניאורסון שבא בשליחות מארץ ישראל ומסר לנו פריסת שלום חיה על העבודה החלוצית בארץ. ביקרו אצלנו גם הנציגים מן המרכז: [יעקב] פטרזייל, קיווייקו [?]. מחלם בא החבר יעקב בקר, שביקר אצלנו תכופות והרצה בנושאים שונים.

הארגון שלנו דאג להתקדמות האינטלקטואלית של הצעירים, לימדו קרוא וכתוב יידיש. בעיירה לא היה בית ספר יהודי ולילדים מבתים דלים לא הייתה כל אפשרות ללמוד קרוא וכתוב יידיש. מפלגת פועלי ציון ארגנה קורסי ערב, שניהלו אותם: גיטל קוטשר, דבורה שאפיר [גם שאפר], חנהצ'ה שפרן, צביה טננבוים, אסתר איינס ואחרים. קורסי הערב נתגלו כמועילים מאוד. עד מהרה החלו התלמידים והתלמידות ליטול חלק בעיתון הקיר שהופיע מעת לעת במועדון המפלגה שלנו. הם התחילו לקרוא באינטנסיביות ספרים ועיתונים ביידיש. בחודשי החופשה הביא הארגון מורים שנתנו שיעורים. היו אלה ח' ויניק וצסקה הרמן מחלם וגם אחרים.

הספרייה גדלה בהתמדה והתעשרה בספרים חדשים. ההנהלה עשתה מאמצים גדולים ביותר להביא את ההוצאות החדשות ביותר ולהפיצן בקרב הנוער. החברים הפגינו בזה מסירות עצומה, עבדו ללא לאות בחיפוש אחר מקורות כספיים חדשים לרכישת ספרים ועיתונים חדשים. אורגנו ערבי הגרלת משכונות. המשכונות נאספו אצל תושבי העיירה בידי חברים ואוהדים. חלק הארי של האוכלוסייה גילה הבנה לתועלת שיש בספר, העריכו את חשיבות המשימה של ספרייתנו.

בספרייה שלנו נמצאו כל כתבי הקלסיקונים היהודים וגם תרגומים משפות אחרות. היו גם הוצאות סובייטיות. כשפרצה המלחמה בשנת 1939 וחרדה אפפה את כולם מחשש לכניסת הגרמנים, החליטו החברים להסתיר את הספרים, שלא ייפלו בידיים גרמניות ויאיימו בכך על האוכלוסייה היהודית. בלילה, כשבעיירה פשטה שמועה כי למחרת יצעדו פנימה הגרמנים, חפרו החברים בור בגינתו של פייוול קורנפלד, שגר בקצה העיירה, ארזו את הספרים בשקים וקברו אותם בבור.

העבודה נמשכה כל הלילה. הגרמנים כבר היו למעשה במרחק לא רב מוויסלוויץ, בהרובייישוב, חלם, זמושץ', קרסנוסטב [Krasnystaw]. אל

וויסלוויץ הם לא נכנסו. כנראה רק בגלל שלא היו כבישים סלולים. כעבור ימים אחדים נכנס הצבא האדום לעיירה. ואז חפרו את הספרים מן הבור והחזירו אותם לארונות. הדבר נמשך שבועות אחדים בלבד, הסובייטים נסוגו אל הנהר בוג. לא ידוע מה קרה לספרים.

נוסף לפעילות התרבותית היה על הארגון שלנו לעסוק בעזרה סוציאלית. המצב החומרי של חלק מבעלי המלאכה בעיירה היה קשה. איימה עליהם התמוטטות והכורח היה בהול. ביזמת המפלגה נוצרה הבנה עם איגוד בעלי המלאכה ויחד הוקמה קופת גמילות חסדים, שסייעה באופן חלקי לנזקקים. הכסף לקופה נאסף באופנים שונים, התרימו את עצמם והלכו עם פרחים לחתונות ולשמחות אחרות. עם קבלת סכום הכסף הראשון החלה הקופה בפעילותה. בו בזמן פנתה ההנהלה אל ג'וינט ורשה וקיבלה ממנו עזרה. חלק פעיל בארגון הקופה נטלו: מאטס רוזנבוים ויוסל מסטבוים [בתצלום מימין] מבעלי המלאכה.

מפועלי ציון: שבתי איינס, יעקב זוסמן, דוד קופפר שהיה מנהל החשבונות. הקופה נוסדה ב-1938.

בשנת 1936 השתתפה המפלגה לראשונה בבחירות לקהילה והכניסה חבר מועצה משלה, יעקב זוסמן.

חלק הארי של חברי פועלי ציון ואוהדיה באו מן השכבות העניות. קניית זכות השקל [הציוני] הייתה כרוכה במאמץ כספי. היו משפחות שהיה עליהן לקנות ארבעה-חמישה שקלים, הוצאה של שישה זלוטי. חרף הקשיים מכרנו את מספר השקלים הגדול ביותר. מנהל ועד השקל היה לייזר ברגר, ציוני כללי. המפלגות, שהיה עליהן להשתתף במבצע, לקחו אצלו את השקלים ובמועד מסוים היה עליהן להעביר את תמורת השקלים המכורים, יחד עם רשימות בעלי זכות הבחירה. הארגון שלנו היה הראשון בהבאת הכסף והרשימות במועד, ובבחירות קיבל את מספר הקולות הגדול ביותר. המפלגות האחרות שנטלו חלק במבצע הביעו בגלוי את השתאותן. בתצלום: שבתאי ולייבצ'ה איינס

הארגון שלנו הקים חוג דרמתי, ניהלו אותו החברים: פישל ריינר, משה גולדשטיין ולקחו בו חלק: שמעון

גולדשטיין, דבורה שאפיר, אסתר איינס, חנהצ'ה שפרן, שבתי איינס ואחרים. החוג הדרמתי ביצע מחזות ומערכונים שונים.

גם אצל "יונגבאר" הוקמה להקה דרמתית, נטלו בה חלק: אברהם, נובל, בתיה קלנר, אשר צְוור, מאיר המר, גיטל פיש, פרידל איינס, חוה לקסמן ואחרים.

אורגנו אספות חגיגיות של אחד במאי, אספות אבל ביום השנה לפטירת בורוכוב. באספות החגיגיות הופיעו חברינו בשירה ובדקלום. שיינדלה רייזבוים ואסתר איינס נמנו עם המדקלמות המוכשרות ביותר. בערבי שבת אורגנו ערבי שיח, שיחות וויכוחים. נעשה מאמץ עליון לנצל את הזמן הפנוי לתרבות ולפעילות חינוכית בקרב הנוער.

תוזכר עובדה שהתרחשה בזמן המלחמה בספטמבר 1939. מפלת הצבא הפולני הייתה מהירה, בוויסלוויץ ציפו לכניסה מהירה של הגרמנים לתוכה. המשטרה התכוננה לנטישת העיירה. לפני העזיבה הזמין אליו מפקד המשטרה תושבים מסוימים בהם גם חברינו, הוא הסביר להם את הצורך בהקמת מיליציה עממית שתוכל לשמור על הסדר בתקופת הביניים בין שלטון אחד למשנהו, כדי למנוע מאלמנטים חשוכים להתהולל. בין מקבלי הנשק היו: שלום רייזבוים, שבתי איינס, בצלאל רייז. לאחר ימי אי-שקט אחדים בציפייה לכניסת הגרמנים, צעד פנימה הצבא האדום ומיד נתפרסמה פקודה, המיליציה תאסוף את הנשק שהניחו החיילים הפולנים בגן העיר. המיליציה גם קיבלה משימה לפרוק מנשקם, לפי רשימה, את האזרחים שהיה ברשותם נשק.

הקומוניסטים בוויסלוויץ פנו אל חברי פועלי ציון והוחלט יחד לקרוא לאספה כללית של התושבים היהודים והנוצרים. באספה זו עלתה מועמדות חברינו דוד קופפר ודוד איינס לוועד שינהל את ענייני העיר ויסדיר את חיי היום-יום של התושבים.

בעבודה החינוכית הפוליטית של פועלי ציון בוויסלוויץ תפסו מקום של כבוד בעיות ארץ ישראל, רעיוניות ויום-יומיות, מעשיות. נטלנו חלק פעיל באיסופים למען "ארץ ישראל העובדת" והכנו גרעיני עלייה לארץ ישראל.

האירועים העקובים מדם בארץ ישראל בשנת 1929 [מאורעות תרפ"ט], עוררו בוויסלוויץ, כמו בכל מקום, סערת נפש גדולה, התמרמרות ומחאה. בהקשר לאירועים אלה קיימנו פעולות הסברה, שיחות ואספות.

קיץ 1930. באספות ובשיחות שלנו תפס בימים ההם מקום הנושא: חלקה של פועלי ציון בקונגרס העולמי של ארץ ישראל העובדת, שהתקיים בברלין בספטמבר 1930. במפלגה עצמה התנהלו ויכוחים יצריים בעניין סדר היום של הקונגרס וההצהרה שנדפסה בעברית בלבד.

בזמן המהומות בארץ ישראל בשנת 1936 [מאורעות תרצ"ו], ניהלה המפלגה פעילות הסברה רחבת היקף, בפגישות, באספות ובשיחות. הסברנו לחברינו ולאוהדינו מהם הכוחות המנהלים את ההסתה בקרב העובדים.

הארגון שלנו השתתף בהתלהבות רבה בבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1939, סמוך לערב מלחמת העולם השנייה. בכל הזדמנות הפגנו את הקשר שלנו לארץ ישראל ואת נכונותנו לעלייה.

ארגון יוגנט היה מעיין נובע לפעילות ציונית. תכופות נאבקו בקשיים כלכליים וכספיים, עם זאת לא נקטעה הפעילות התרבותית ולא מלאכת החינוך הציונית.

בשנת 1933, בפקודת משרד הפנים לעצור את הפעילות של החברה לקורסי ערב ברחבי המדינה, נסגרה גם החברה בוויסלוויץ.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 199 – 206.

חד איינס ההתכנסות

בקיץ 1932 התקיימה בוויסלוויץ התכנסות של סניף "פועלי ציון שמאל". נטלו בה חלק צעירים בני חלם, טישווין [Tyszowce], אוחן, וויסלוויץ.

ההתכנסות נפתחה בשבת, אך הצעירים החלו להתכנס ביום חמישי לעת ערב וביום שישי. זו הייתה חבורה תוססת של נערים ונערות, כ-300 במספר. בליל שבת הלכו ליער לדֶבְרה [מפולנית: Dobra אחוזה?] וסמוך למעיין טיילו, שוחחו, חלקו ושמים. בלילה ישנו חלק גדול מהם במחבן אצל בנצ'ה גְלַוסר, בנו של מאיר קראפט. את האחרים לקחו חברים מוויסלוויץ לבתיהם.

בשבת בבוקר נערך בבית העם מפגש חברים שנפתח בברכות של נציגי כל עיירה, לאחר מכן נשא משה בקר מחלם הרצאה בנושא: מצב הנוער היהודי העובד בפולין.

מיד לאחר ארוחת הצהריים, נערכו על כר הדשא, שוכה לכיתי טרגוביצה [שוק], תחרויות ספורט ומשחק כדורגל בין מועדוני הכוכב חלם-טישוויץ.

לפנות ערב אורגן מסע לפידים שהחל בטיילת וחלף במרכז העיירה, ליד בר ברגר, ליד שולקה ואבא טורבינר, סמטת פיצי פאלאץ ויצא לעבר הכנסייה הרוסית.

המראה היה מרשים. השיירה הארוכה עם הלפידים הבוערים נעה בחשכת הלילה, מעוררת התלהבות ושמחה. האנטישמים לא היו מסוגלים לעכל זאת. היה אצלנו שוטר בדימוס, אדלמן, שונא ישראל, הוא ארגן בחיפזון חבורת שקצים, וכשקרבה שיירת הלפידים אל הכנסייה הרוסית, התנפלו השקצים על הצועדים, חמושים במקלות ובמוטות, בצעקות ובנאצות: "יהודים מוכי שחין!" וחלו להכות את הצעירים היהודים. פרצה מהומה איומה, רק הודות לקור רוחם של החברים שהלכו בשורות הראשונות, נמנעו אסונות.

התקיפה של החוליגנים לא הרתיעה את חברי ההתכנסות. מאוחר יותר, לקראת ערב, התקיימה בבית העם הצגת החוג הדרמתי של חלם. למחרת, יום ראשון, ארגנו החברים מוויסלוויץ ארוחת צהריים לאורחים מן העיירות האחרות. ארוחת הצהריים בושלה אצל משפחת בירמן בסמטת בית המרחץ, משם נשאו את האוכל בדליים מכוסים במפיות לבנות אל המתבן של בנצ'ה, שם הוגש האוכל על שולחנות מאולתרים. שוב היה עליז ושמח. הצחוק, ההשתובבות והשירה לא ידעו גבול.

ההתכנסות הותירה על המשתתפים רושם בלתי נשכח. צעירים מכל העיירות קשרו היכרויות חדשות. שנים ארוכות מאוחר יותר עדיין ניהלו רבים מן הידידים החדשים התכתבות ביניהם.

הלוויה מהפכנית

שלמה רייזבוים היה עני מרוד. סנדלר במקצועו, אך מעולם לא הייתה לו פרנסה מעבודתו.

הוא התגורר בפיצי פאלאץ, זה היה שם הסמטה. דירתו כללה חדר ארוך צר, שם ישנו, בישלו ואכלו, שם הייתה גם סדנת הסנדלרות שלו.

הוא היה נשוי בשנית, אשתו ילדה לו בן. מן האישה הראשונה נותרו לו ילדים אחדים, חולים תכופות, כחושים מאוד ובתת-תזונה, גם השחפת השתכנה שם.

בזמני כבר היה בנו הבכור של שלמה, עזריאל, נשוי. אחריו הייתה בת, נערה בת עשרים וכמה שנים. הבן הצעיר, שמחה, עבד בסנדלרות עם אביו, בחור טוב ושקט, השתייך לארגון פועלי ציון שמאל.

מדי ערב לאחר העבודה, בא עם חברים אחרים אל מועדון המפלגה, ליטול חלק בשיחות ובוויכוחים.

מועדון המפלגה היה בעצם מקום מפגש לנוער, ביתם השני. שם חלמו על חיים יפים יותר, על הבאת גאולה לפועל היהודי על אדמתו שלו.

התלהטו, דיברו בהתלהבות גדולה על אופנים ודרכים המובילים לגאולה.

שמחה, בחור גבה קומה וכחוש, השתעל תכופות, במיוחד בבוא הסתיו כשהימים נעשו לחים, קרירים. אז נעשה שיעולו עיקש ותכוף, אך מי נתן דעתו לזוטות כאלה?!

לפתע הגיעה אלינו הידיעה ששמחה חולה בשחפת ויורק דם. החברים הבכירים החלו להתעניין, להיוודע פרטים מדויקים יותר. עשו מגבית כדי לעזור לחבר החולה, שיוכל לשפר את תזונתו וירשה לעצמו פיסת חמאה ומעט חלב.

מצב בריאותו החמיר בהתמדה והיה צורך לחשוב על רופא שיבדוק, ירפא, ירשום תרופות, אך לא היה רופא בעיירה. נוסף לכך, לא היה זה עניין לביקור חד-פעמי אצל רופא, אלא השגחה רפואית סדירה ומתמדת. היינו מודעים לשלב מחלתו של שמחה. הוא נזקק להשגחה קבועה של רופא טוב.

בעיה זו העסיקה מאוד את חברי הארגון. נערכה שורת התייעצויות והוחלט לשלוח את שמחה לוורשה. הוא קיבל הוצאות הדרך, צויד במכתב אל מרכז "פועלי ציון" בוורשה, בבקשה לטפל בו, לעזור לו להסתדר, שיקבל את העזרה הרפואית הנחוצה.

שמחה בא לוורשה, חברי המפלגה שם הקיפו אותו בדאגה מֵרבית, אשפזו אותו בבית חולים, שם קיבל טיפול רפואי במשך שישה חודשים. הוסדר שאחד הרופאים יתמסר אליו במיוחד, והוא אכן הפגין עניין חם, ובמאמץ גדול הצליח להעמיד את שמחה על רגליו.

לבסוף כבר אפשר היה לשחררו מבית החולים, הרופא נפרד ממנו בחמימות והתרה בו להשגיח על עצמו ולהשתדל לפחות לאכול לשובע, כדי שלא יחלה שוב.

במשך הזמן בו שכב שמחה בבית החולים, הִרבה לקרוא. החברים מוורשה סיפקו לו ספרים, זה הפך לעיסוק האהוב עליו. בשובו לעיירה

הופתענו ממצב בריאותו הטוב ושמחנו. נוסף למצבו הפיזי שמחה התפתח גם רוחנית. ראינו לפנינו אדם חדש, לא להכירו.

חלפו חודשים אחדים ושמחה שוב החל להשתעל ולירוק דם. לא היה בזה פלא, הוא נאלץ לחיות שוב בתנאים הישנים, שלא השתנו בזמן שכיבתו בבית החולים, אותו בית, אותה עבודה שהיה בה בקושי להחיות את הנפש, אך לא לאכול לשובע.

שוב היו החברים חסרי מנוחה והחלו להתייעץ מה לעשות, ניצלו כל הזדמנות, אך לא היה ביכולתם לעזור הרבה. שמחה החולה צריך היה קודם לכל לאכול טוב, להיות בהשגחה רפואית קבועה, לקבל תרופות וזריקות וכיוצא באלה.

הוחלט לפנות לארגונים מפלגתיים אחרים שהיו בעיירה, מיד נקשרו קשרים עם בית"ר, "החלוץ", הקומוניסטים, כולם נענו בחמימות לפנייה, נעשו מיזמים משותפים וההכנסות הוקדשו לריפויו של שמחה.

היה אז בעיירה רופא יהודי, זילברמן, רוויזיוניסט פעיל שהפגין פעילות גדולה, נטל חלק בכל המיזמים המשותפים, ביקר אצל החולה ללא תשלום, טיפל בהספקת התרופות הנחוצות.

למרבה הצער לא הועילו המאמצים. הם רק האריכו את התהליך, דחו את הקץ שהיה בלתי נמנע. כעבור זמן קצר מת שמחה, בן עשרים וחמש.

זה היה בשנת 1937. אבל גדול שרר בעיירה. כולם הצטערו על ההסתלקות הטרגית של חיים צעירים כל כך. אך לחברי ארגון פועלי ציון הייתה החוויה קשה במיוחד, הם התכוננו במסירות גדולה להלוויה שאמורה הייתה להפגין את צערה של וויסלוויץ העובדת על חבר שמת בדמי ימיו.

תוכננה הלוויה המונית. רצונם של חברי המפלגה היה שההלוויה לא תהיה דתית, אלא תישא אופי מתקדם, ילכו עם דגל אדום, יישאו נאומים ליד הקבר וישירו את שבועת המפלגה.

כשנודע על כך לחברה קדישא, הודיעו שלא יקברו את המת אם חברי המפלגה ישתתפו בקבורה. אנשי החברה קדישא ניסו להפעיל לחץ על אביו של הנפטר, שיתנגד לחברי המפלגה של בנו ולא ירשה ארגון הלוויה בנוסח לא דתי. האב, אף שהיה יהודי פשוט ואדוק, היה אסיר תודה בלבו לחברי המפלגה של בנו על העזרה שהגישו לו במשך כל זמן מחלתו. הוא ראה את מסירות הנפש והנכונות בה טיפלו בבנו ולא רצה להפריע להם.

אנשי החברה קדישא התעקשו, עד שקיבלו אולטימאטום. חברי המפלגה הציבו להם תנאי, אם תוך מחצית השעה לא יעשו את כל ההכנות להלוויה, יעשו זאת החברים בעצמם. לבסוף הסכימה החברה קדישא להיכנע למפלגה, אך בו בזמן זימנו גם משטרה.

ההלוויה נערכה בשעות אחר הצהריים המאוחרות, מיטת המת כוסתה בדגל האדום וליד הקבר הפתוח עמדו החברים בראשים חשופים, נשאו נאומים בהם הודגש כי רק בשל החיים הכלכליים הקשים מסתלקים אנשים מן העולם בגיל כה צעיר. מובן שהנאומים עשויים היו להיות חריפים יותר אלמלא נוכחות המשטרה. השוטר הבין יידיש והקשיב לכל מילה שנאמרה על הקבר הפתוח.

לאחר הנאומים שרו כולם את שבועת המפלגה ואת האינטרנציונל, בזה נסתיימה ההלוויה שהפכה להפגנת סולידריות של פועלים ונכונות להיאבק למען חיים יפים וטובים יותר.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 207 – 212.

על מנת לתאר את העבר העשיר של ארגון בית"ר בוויסלוויץ, נחוץ עט של סופר מצוין, שיהיה מסוגל להקיף ולשרטט את הפעילות הרבגונית שניהלו חברי בית"ר, הבעיות שעמן הזדמן להם להתמודד וההישגים שרשמו. אנסה לציין כאן רק רגעים אחדים מפעילות עשירה זו.

היום כבר קשה לי להיזכר במדויק בתאריך ייסודה של בית"ר בעיירה שלנו, אם אינני טועה זה היה בשנת 1928. אחרי "פועלי ציון שמאל", הייתה בית"ר תנועת הנוער הציונית הראשונה בוויסלוויץ, שנטלה על עצמה לפתח ולהפיץ את הרעיונות הציוניים בעיירה שלנו. לא היה זה מן הדברים הקלים. יש לזכור את האווירה, את הצורך להתמודד עם היהודים האדוקים בעיירה. הייתכן לפתוח מועדון שבו ייפגשו נערים ונערות? הדבר לא נראה אפשרי.

להדגשת אווירה זו ראוי להזכיר מקרה שהתרחש בעת ההיא בעיירה שלנו כשבא נציג קרן קימת ובין מנחה למעריב דיבר בבית הכנסת על חשיבות הארגון ועל המטרות הגדולות שהציב לעצמו. בבית הכנסת הדהדו הדברים כדרשה, אך כשהלך לאחר מכן לדבר במועדון ספריית "תרבות" החלה תסיסה בקרב החסידים. המהומה הייתה גדולה: שתיעשה בעיירה שלנו נבלה שכזו? לאחר שדיבר בבית כנסת, הולך יהודי למועדון בו מתכנסים גברים ונשים לדרוש בפניהם?!

עשרות חסידים פנו לעבר המועדון, מוכנים ברב כעסם להרוס ולדרוס כל מי שיתנגד להם. הידיעה הגיעה במהירות אל הנאספים, ועוד קודם שבאו החסידים אל המועדון נפוצו כולם לכל עבר. האספה נכשלה ונציג קרן קימת נאלץ לנסוע למחרת בלי שהצליח לאסף אף לא פרוטה.

ניתן לשער מה קשה היה לארגן את הנוער באווירה שכזו. בכל זאת נמצאו צעירים בעלי יוזמה ומסירות, שנטלו על עצמם משימה קשה זו. היו אלה בונים סייקוויץ', הירש שור, משה היפשמן, נחום ורמן, המפקד הראשון של הקן, כיום בחיפה.

הם ניגשו מיד לניהול פעילות מעמיקה בקרב הנוער וכעבור זמן קצר משכו לארגון מספר ניכר של חברים חדורים באידיאולוגיה של בית"ר (ברית יוסף תרומפלדור), שהייתה למעשה פשוטה מאוד: שאיפה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל משתי גדות הירדן. גם מסקנות לא צריך היה לחפש בסבך רעיונות זרים, הן היו פשוטות ומובנות לכל אחד, אולי משום כך זכה הרעיון להד כה עמוק בקרב הנוער בעיירה שלנו וגם הצליח לרכז סביבו בוגרים רבים, פשוטי עם ואינטליגנציה.

הדי הפעילויות שניהלו הגדודים העבריים, שהשתתפו בשחרור ארץ ישראל מידי התורכים בזמן מלחמת העולם הראשונה, הדהדו גם בעיירה שלנו. הגיעה אלינו הקריאה של זאב ז'בוטינסקי ליהודים ללמוד להגן על כבודם הלאומי.

חברי נוער בית"ר בוויסלוויץ ערכו היכרות עם תולדות הציונות, עם הגאוגרפיה של ארץ ישראל ועם תולדות הקרבות שניהל הלגיון היהודי בזמן מלחמת העולם הראשונה.

הנהלת בית"ר הקדישה בזמן זה תשומת לב רבה להכשרה הרוחנית של הנוער, לימדה גם את ההיסטוריה היהודית הכללית. היה זה ארגון הנוער היהודי היחיד שניכס לעצמו גם את הרוח הצבאית, קיים בפועל אימונים צבאיים בהנהגת מפקדים מוכשרים. ארגון בית"ר ניהל גם פעילות תרבותית שיטתית, שתואמה עם ועד התרבות שליד ספריית "תרבות". בהנהגת אברהם ויניאז', לימים מפקד הקן, אורגן גם חוג דרמתי שביצע מערכונים שונים מחיי ארץ ישראל. הצגות אלה זכו להצלחה רבה.

אט-אט חדרה פעילות בית"ר גם אל בתים אדוקים. בפעילות הסברה שקטה אך עיקשת הוברר ליהודים אדוקים רבים כי רעיון הציונות והמדינה היהודית אינו מזיק לדת ואינו נגד אדיקות דתית. הגיעו דברים לכך שבית"ר יכלה להרשות לעצמה חגיגה גדולה של כ' בתמוז, שהשתתפו בה גם ציונים ותיקים. הנוער צעד ברחובות לבית הכנסת במדי בית"ר. זה היווה מהפכה בפסיכולוגיה של היהודים בעיירה הקטנה.

לכינוס העולמי הראשון של בית"ר, שהתקיים בדנציג, שלח בית"ר וויסלוויץ נציג, נחום ורמן.

לאחר שנסעה משפחתו של נחום אל לובלין נותרה בית"ר ללא מנהיג. לא היו מועמדים רבים לתפקיד מפקד חקן וישיבות המפקדה בעת ההיא היו סוערות. קשה היה לבוא לכלל החלטה במי לבחור.

באותם ימים התחלתי להתהלך עם רעיון, שלכתחילה נראה לי עצמי מוזר, ולא העזתי לצאת בגלוי עם המועמדות. גיליתי את הרעיון לקופל כץ ולשלמה בוריק. הצעתי להם שניקח על עצמנו את היוזמה וניכנס אל ד"ר זילברמן, אותו הכרנו בתור יהודי לאומי מעמיק, ונציע לו להיות מפקד הקן. הרעיון מצא חן בעיניהם, אבל איך עושים זאת? יש לזכור את האווירה בעיירה שלנו בעת ההיא, איך הביטו ברופא שתפס עמדה בכירה ביותר, כולם הביטו בו מלמטה למעלה. נדרש אומץ עצום מצדנו, שלושה נערים פשוטים, לגשת אליו ולהציע לו לקבל עליו את הנהגת נוער בית"ר.

לאחר התחבטות גדולה אזרנו אומץ וניגשנו שלושתנו אל ביתו, אך בבואנו אל הדלת נותרנו עומדים נבוכים ותעוזתנו אבדה. כך נמשכה ההתלבטות זמן-מה. האומץ הקודם נעלם, כבר החלטנו לעזוב, ברגע האחרון הקיש שלמה בוריק בדלת ומבוהל ממעשהו רצה ללכת. אך אני, המבוגר בשלושת הנערים, הבנתי כי לא יהיה זה נאה. החלטתי במהירות ועיכבתי את חבריי.

על הסף נראה ד"ר זילברמן, אדם טוב וידידותי, הוא הבחין בביישנותנו וקיבל אותנו בחמימות רבה. בנוכחותו התחלנו לחוש חופשיים יותר. הוא דיבר אתנו ממש באופן אבהי, שאל מה בקשתנו. בקושי גברתי על ביישנותי וסיפרתי לו כי אנחנו בחורי בית מדרש שהפכו לחברי בית"ר ויש בנו צמא עז ללמוד את תולדות הציונות וארץ ישראל. אנחנו יודעים על בקיאותו וידענותו בנושאים אלה, לנו יהיה זה דבר גדול אם יוכל לבוא לפחות פעם בשבוע לתת לנו שיעור.

בלבבות הולמים חיכינו לתשובתו ולא היה גבול לשמחתנו כשהסכים.

ד"ר זילברמן נכנס עד מהרה לפעילות של ארגוננו, בא, לא פעם אחת אלא פעמים אחדות בשבוע, והפך למפקד הרשמי של הקן.

קבוצת חברי בית"ר בוויסלביצה — א גרופע וואיסלאוויצער בית"רניקעס.

ד"ר זילברמן היה ממש מעיין של ידע כללי ויהודי, קלחו ממנו ידענות ועושר רוחני. הארגון שלנו נהנה והפיק ממנו הרבה. החברים חשו שנפתחים בפניהם אופקים חדשים. הוא העשיר אותנו בידע שלו, הרצה בסגנון נאה, כולנו הקשבנו בעניין רב. הצטיינו במיוחד: ברכה הוכלרר, יוסף לווין, שמואל ויגל (שמואל של חומקה), לימים היו למרצים וניהלו את הפעילות הפוליטית והספרותית של בית"ר. עד היום נותר בזיכרוני השיעור הראשון של שמואל ויגל על ספרו של פרופסור פישל שניאורסון "גרענאדיר שטראסע" [מילולית: רחוב הקלעים, "יוהן קטנר" בתרגום לעברית]. שמואל הצטיין בחוש אנליטי ובכוח להרצות בחיות תיאורית. המבנה הנאה של הרצאתו הלהיב אותנו ובעיניי עמדו דמעות. היו אלה דמעות שמחה וגאווה בהישגיו של חברנו.

תמונות דומות למכביר ניצבות לנגד עיניי, מבקשות לתאר אותן. הכול נראה כה חשוב ומעניין. יש רצון לכתוב על הפעילות הבלתי לגלית של בית"ר, שניהל איצ'הלה ם שיע-משה של שפסל [כץ?] כשפגישותינו

התקיימו בפלוש, שתסס בוויכוחים לוהטים עם מתנגדי בית"ר. המתנגדים היו: מיכל כץ, לייזר של יעקל מאיר [זיגלמן?], שהיו אנשי "מזרחי". היו גם נציגי הנוער הציוני, אברהמלה בן שמואל של אוריש [מֶעֶר, מאיר?] ואחרים שניסו להוכיח את נכונות השקפתם הציונית-דתית, אך הרוב בפלוש היו לצדו של איצ'הלה שהתגלה כפולמוסן מצטיין. לעזרתו באו החברים: אברהמלה בן פישל [מעער?], משה של אוריש, בוזה [ברוך] של וולוויש [הוברמן], שמחה שטיגליץ, יענקלה בן דוִדצ'ה [היפשמן]. הצעיר בהם היה משהלה בן איצ'ה השוחט [קריגר]. היו עוד רבים אחרים ששמותיהם פרחו מזיכרוני.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 213 – 218.

חיים אבני (שטיין) **בהצשרה**

שנות ילדותי תמו כשמלאו לי ארבע-עשרה שנים וסיימתי את לימודי בבית הספר השבע-שנתי. עמדתי על פרשת דרכים, ללא מטרה מונחת לעצמי. כזה היה המצב בעיירה שלנו. ברניל, לאחר סיום בית הספר, צריך היה ללמוד בבית המדרש, במשפחת פועלים הלך הנער ללמוד מקצוע נדיר היה שנער נסע ללמוד בעיר גדולה יותר, בישיבה או בגימנסיה. בעיירה לא היה בית ספר תיכון.

לא נמשכתי ללימודים בבית המדרש ונם לא הבנתי את החשיבות שבלימודי חול. לימוד מקצוע לא היה מן הראוי לבנם של הורים מהוננים, ולכן התהלכתי באפס מעשה, לא עשיתי דבר, לא למדתי ולא עבדתי.

בהיתי בן יחיד להוריי, פינקו אותי וחרדו לי. אמי שמרה את צעדיי, לשם אל תלך ועם הזה אל תדבר, אל תתחבר. התחלתי לבלות את זמני הפנוי במסעדה אצל סבא וושה [נם וישה]. לבי משך אותי יותר להיות אצל סבא מאשר במסעדה שלנו. סבא-סבתא שלי כבר היו אנשים זקנים, חשתי שעזרתי להם באמת מועילה. הנשתי אוכל לאורחים וכשלא היה איש צבעתי את הדלתות והחלונות, את המזונים, דאגתי שהכול יהיה לפי דרישות פקחי הסניטציה. בעת הצורך עליתי לנג לתקן את כנפי הסוכה. הייתי מלא מרץ וסבא לימד אותי להחזיק פטיש ביד. היה לו חוש מיוחד והוא נודע בידע שלו במלאכות שונות. כשהתכוננו מישהו בעיירה לבנות בית בא להתייעץ עם סבא ולפי הנחיותיו בנה והתקין מתקנים שונים.

סבא היה יהודי קפדן, בכל זאת נקשרתי אליו מאוד. הוא לקח אותי עמו לכל מקום והתייחס אליי כאל בוגר. יום אחד לקח אותי לבית העלמין וחישב אתי את חשבון המקומות הפנויים. הוא סבל מכך שנדר בית העלמין שבורה ואימי הסביבה מוליכים לשם את פרותיהם למרעה. סבא היה יושב ראש החברה קדישא, הדאגה לנדר חדשה לא נתנה לו מנוח, אך לא היה כסף, את צערו שפך בפניי.

הבטלה עינתה אותי יותר ויותר עם כל יום שחלף. הבנתי שאין תכלית בבטלה בלי לחשוב על העתיד. העזרה הזמנית במסעדה של סבא לא סיפקה אותי. התחלתי להבין כי לבחור צעיר כמוני נועדו משימות חשובות אחרות, אך לא הייתי מודע לפעילות קונקרטית שתעניק לי מטרה בחיים.

בעיירה ניהלה אז בית"ר פעילות ערנית. נמניתי עם האוהדים, באתי לשם בערבים, התעניינתי בבעיות שהנוער הציב לעצמו כמשימה שיש לפתור. השתוקקתי לפעילות שתמלא את ימיי כל השנה.

בשנת 1936 באה לעיירה לביקור צביה לובטקין, לימים התפרסמה כחברה במטה מורדי גטו ורשה. היא הייתה חברת מרכז ארגון החלוץ ובאה אל וויסלוויץ להכיר את עבודת "החלוץ" המקומי. בבואה לעיירה התעכבה באכסניה של סבא. הגשתי לה ומאוחר יותר ביקשה ממני ללוות אותה אל מזכיר החלוץ. עשיתי זאת ברצון וניגשתי אתה אל הירש-בר שפולר [שפילר?] שניהל אז את פעילות "החלוץ" בוויסלוויץ. בדרך אליו התעניינה צביה לדעת מה חושב הנוער בעיירה, חקרה אותי איך אני חי כאן, מה אנחנו עושים בערבים, והחלה לדבר על לבי לנסוע להכשרה. היא דיברה בחמימות רבה ובכוח שכנוע, הסבירה לי כי בטלה מובילה לחיים חסרי טעם, אין רואים עתיד ושומטים את הקרקע תחת לרגליים. היא תיארה בפניי את החיים בקיבוץ, קולקטיב רעיוני מלא חיים המתכונן לחיים מלאי תוכן על אדמה שלנו, בתום ההכשרה עולים לארץ ישראל. דבריה הברורים וההתלהבות בה תיארה את הנוער האידאליסטי, הדביקו אותי והתעמקתי בהצעתה. צביה אמרה לי להירשם לפי שעה לארגון החלוץ וכשאחליט לנסוע להכשרה אבוא לוורשה, למרכז, והיא תסדר אותי בקיבוץ גרוכוב [Grochów]. היא נתנה לי כתובת בה אמצא אותה.

דבריה חוללו בי מהפכה. התחלתי להביט אחרת בכל הסובב ואט-אט הוברה לי המשמעות הרבה בהצעתה של צביה לובטקין. התחלתי לראות את עתידי בצבעים אחרים וחשתי שאני מקבל מטרה לחיי, והמוצא הטוב ביותר למעני הוא עלייה לארץ ישראל.

כשהתחלתי לדבר בבית על נסיעה לקיבוץ, סירבו ההורים לשמוע על כך. הרעיון לא נמס אותי, נקטתי בכל האמצעים לשכנע את הוריי להסכים, אך ללא הועיל. החלטתי לנסוע בלי הסכמתם.

באחד הימים בשנת 1937, כשנשלחתי אל חלם להזמין בירה למסעדה שלנו, לקחתי עמי צרור קטן עם חפצים הכרחיים ונסעתי משם לוורשה, מצאתי את צביה והיא נסעה אתי מיד אל נרוכוב וסידרה אותי בקיבוץ.

קיבוץ נרוכוב שכן בבניין גדול בן ארבע קומות בו התגוררו חברי הקיבוץ. חוץ מזה היתה גם שורה של בניינים שהיו נחוצים לחקלאות, לעיבוד השדות שהיו שייכים לקיבוץ. מטלתי הראשונה היתה של חצרן, עבודתי כללה מתן אוכל לסוסים ולפרות, השגחה על מצב המכונות לעבודת השדה, שלא יוזנחו ויישכחו בשדות. כשנאלצו להשאירן בשדה היה עליי לדאוג שיכוסו היטב ויישמרו מגנבה בידי אסירים שכפים. בערבים הייתי יוצא על סוס, בוחן את המכונות שנותרו בשדה ואם אין משקפת להן סכנה.

חיים אבא עם הסוס-העבלה שלו בהכשרה בקיבוץ

בקיבוץ זה נמצאה או גם בלה מיטלמן. היא עבדה בפרחים והפגינה כישורים רבים בעבודתה. בישיבות ציינו בחיוב ולעתים גם התפעלו מן הידע שלה.

אט-אט התקרבתי אל החבריה בקיבוץ, הכרתי את אופיים ואת רגש החברות החזק שלהם. גם עבודתי הייתה לרוחי וחשתי בה נהדר. זה העניק לי ביטחון שמצאתי את מקומי בחיים.

כעבור ימים אחדים בקיבוץ כתבתי מכתב להוריי, סיפרתי להם היכן אני נמצא, אך נזהרתי לא לכתוב להם את כתובת המרכז בוורשה. כעבור ימים אחדים באה אמי לוורשה ומצאה בכוחות עצמה את כתובת המרכז. צביה לובטקין הביאה אותה אל גרוכוב. היא באה עם אימא בשעת ארוחת הצהריים, כשאולם האוכל הגדול היה מלא שחוק של חבורה עליזה שאכלה בתיאבון רב. ההמולה מילאה את האוויר והדביקה כל מי שנכנס. אמי ניצבה מופתעת מן המראה. היא ראתה את פניי השמחים ולא חדלה להתפלא על התיאבון בו אכלתי את ארוחתי. בבית הייתה רגילה להאכיל אותי במאכלים מיוחדים והכירה אותי בתור אכלן גרוע. כאן ראתה אותי יושב ולפניי מזונות רגילים ומתלקק כמו לא היה טוב מזה.

הדבר השפיע עליה באופן מפתיע וברגעים הראשונים לא מצאה מילים לדרוש ממני לשוב אתה הביתה. אט-אט התאוששה והחלה לדבר על לבי לא לגרום צער לאבא-אימא ולשוב הביתה.

הייתי נחוש להישאר בקיבוץ, אך לא רציתי לומר זאת לאימא במלוא החריפות. צערה צבט את לבי. ניסיתי להרגיע אותה ולהוכיח כי טוב לי כאן ויש לי סיכויים להיות אדם ככל האדם ולא להתהלך בעיירה בחוסר מעש כבטלן. חברי המזכירות הזמינו את אימא לשיחה ודיווחו לה על הישגיי הגדולים בעבודה, הסבירו לה כי שהייתי בקיבוץ היא לטובתי, אני מתפתח כאן פיזית ורוחנית. אט-אט נמס הקרח. דברי החברים עוררו באימא אמון. ראיתי אותה מביטה באהבה בצעירים המדברים בלבביות ובחמימות כה גדולה על בנה. היא ראתה שדבריה לא יועילו והסכימה, בלית ברירה, שאשאר עוד שבועיים ולאחר מכן אשוב הביתה. שתקתי, אך בלבי ידעתי כבר אז שלא אעזוב את הקיבוץ.

עם כל יום שחלף גברה אהבתי לעבודתי בקיבוץ, וכעבור זמן קצר הייתי לחצרן ראשי ומשגיח על הטיפול בריבס, גידול שדרש תשומת לב רבה והיה המוצר העיקרי של משק הירקות שלנו, הוא נמכר היטב לכן

עסקתי בו ברצינות רבה. נסעתי גם לקנות מזון לבהמות, דאגתי גם להאכלת התרנגולות וארנבי האנגורה שההכנסות מהם היו גדולות.

העבודה במשק שלנו הייתה מאורגנת היטב ונותרו כאלה שאפשר היה לשלוח לעבודות חוץ, במנסרות, בייבוש עץ, שיועד לייצור נשק ולעבודות אחרות.

למן השחר עד שעת ערב מאוחרת היה היום מלא בעבודות שונות ובפעילויות תרבותיות. בשעות השחר העבירו לנו קורסים לטיפול בנשק. למדנו גם ג'ודו. מדריכים מן הארגון ניהלו את הקורסים להכשרה צבאית (פ' וו' [?]).

החיים בקיבוץ הפכו כה חביבים עליי וקרובים, שלא חשבתי על נסיעה הביתה, אך כל הזמן קיבלתי מכתבים מאימא, בהם כתבה על געגועיה וצערה שבנה היחיד עזב את הבית. המכתבים נגעו ללבי מאוד, אך ידעתי שעליי לחיות חזק, ובתשובותיי לאימא ולאבא השתדלתי להסביר את התועלת הרבה שמביאה לי השהייה בקיבוץ. הזכרתי להם את היותי הולך בטל בעיירה, בה אין לבחור כמוני מה לעשות. אינני יודע איך השפיעו מכתביי על ההורים, אך חשתי כי בכל מכתב מאימא נחלשות דרישותיה. היא החלה להשלים עם הגורל ואולי גם שמחה בתיאוריי כמה טוב אני חש, כמה אני חדור יותר ויותר ברעיון הבית היהודי הלאומי.

כמו העבודה, שבתה את לבי גם הפעילות החברתית בקיבוץ. במכתבים אל חבריי בעיירה, בעיקר אל יהודה-לייב רוזנבוים שעזר לאביו בחייטות, כתבתי על החיים המעניינים והעליזים בקיבוץ. יהודה-לייב כתב לי תכופות על העיירה. הוא היה פעיל ב"חלוץ הצעיר" ובעצמו חלם לבוא להכשרה. אך הדאגה לבית עיכבה אותו. הוא לא רצה להשאיר לבד את אביו שנזקק לעזרתו. התכתבתי גם עם חברים אחרים, נחום, אברהם-משה. הם השיבו לי וסיפרו כי כל מכתב שלי הוא אירוע בקרב החברים בעיירה וקוראים אותם כשמתאספים בשבתות. מכתביי הציתו את לבבות חבריי הצעירים ובתשובותיהם כתבו מה עזה שאיפתם לבוא להכשרה ולעלות לאחר מכן לארץ ישראל.

לאחר תקופה ארוכה בקיבוץ קיבלתי שבועיים חופשה ונסעתי הביתה. הכול בעיירה נראה לי קטן ומשעמם. לאחר שבוע שוטטות בעיירה שבתי לקיבוץ.

נדמה לי כי הייתה זו התקופה רבת התוכן ביותר בחיי. בגיל ההוא היה הנוער רגיש לכל שינוי המתרחש בחיים. חשים מאוחדים מתמזגים ברעיונות גדולים. היכן עוד חיו בהתלהבות כה עזה למען אידאל כמו בקיבוץ?

בהיותי בקיבוץ עלו על דעתי לא אחת החיים בוויסלוויץ, לא אחת אחזו בי געגועים לאבא-אימא, לחבריי הקרובים, אך התקשיתי לחשוב על שיבה ועל חיים בעיירה, בה הכול נראה לי עגום וחסר תקווה.

במכתבים לחבריי בוויסלוויץ כתבתי כי זכות גדולה היא לי להיות בקיבוץ ולעלות לארץ ישראל כחלוץ. כשעיבדנו במעדר אדמה זרה היה לנו ביטחון כי בזה אנחנו מכינים את עצמנו להתיישבות על קרקע משלנו. השיר העברי הדהד יחד עם הפטיש והסדן היהודי. אפילו כשלא אכלנו לשובע, לא חשנו רעב. הכבוד המוסרי העיר בנו כוחות פיזיים. חשתי חזק יותר מתמיד, נחוש, מוכן לשאת את הסבל הקשה ביותר למען בניית ביתנו הלאומי.

הקיבוץ היה לביתי. בקיבוץ חשתי במטען הדינמי למעשים גדולים. בנדודיי הבאים ובהתמודדות עם קשיים וסכנות, סייע לי הלהט שיצא מן הקיבוץ להתגבר על הכול. החברים בקיבוץ היו לי כאחים, חדורים בחלום אחד וזהה ובתשוקה לוהטת אחת לעלות.

עוד הרבה נותר לי לספר על הקיבוץ, על שובי אל וויסלוויץ, על עקירתי הכואבת מבית אבא-אימא כדי להיפגש שוב עם חבריי מן הקיבוץ בווילנה, בעניין המשימות שהוטלו עליי. שילמתי ביוקר על ביצוען, אך שום מחיר לא היה גבוה מדי כשחשתי חלק מן הקיבוץ.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 219 – 226.

שלמה בוריק שיקגו **התחמושת והפוליטיות שלי**

מחצית חיי בליתי בוויסלוויץ עירית הולדתי, שם חייתי עד פרוץ מלחמת העולם השניה בשנת 1939. בשנת 1921 למדתי בוולודבה [Włodawa] בישיבה. שם למדו גם אהרן-יצחק שטינליץ, אהרון זיידמן, פייבל הוכלרד וישראל ראפ [ראב].

בשובי מן הישיבה לעיירה למד אתי שיעור הרב שלנו, ר' יעקב-יצחק הלוי ציטרינבוים. גם מוטל גליק למד אתי או.

בעת ההיא נוסד [ארגון] צעירי אגודת ישראל. יזמה רבה ופעילות הפנין אברהם בוים, חתנו של וולוויש.

הפלוש היה לנו מרכז העירה, שם למדנו מדי יום שיעור נמרא. למדו שם טובי הבחורים בעיירה. נותרו בזיכרוני השמות: משה קליינמינץ, בצלאל בן זיינוול (טננבוים), חד בן שמואל של אוויש.

שנים ישבנו ולמדנו. בו בזמן חלמנו על אידאלים גדולים, על שיבת ציון ועל הגאולה הפלאית. כעבור זמן הצטרפתי עם רבים אחרים לבית"ר, התחלנו לזמר ניגונים אחרים, שירים אחרים, התהלכנו עם שאיפה לוהטת ליטול את גורלנו בידינו.

הנהלת בית"ר כללה את נחום ורמן, בונים סייקוויץ', שמואל קרנפלד. כבש אותנו רעיון הצבא היהודי שיבוא לעולם את המשיח היהודי.

כעבור זמן קצר יצאתי מבית"ר עם כמה חברים, הקמנו סניף של הנוער הציוני שניהלו לייבל ריין, יוסף טננבוים, יעקב היפשמן. בנוער הציוני פיתחנו פעילות חברתית ערנית. בלהט רב עשינו את העבודה הציונית, אספנו כסף למען קרן קיימת, ארגנו שיעורים והדרכות והטפנו לעלייה.

צעירים ככל שהיינו, היינו מודעים בבהירות לחדך בה עלינו ללכת ולמטרה שאליה עלינו לשאוף. ידענו כי ניסיונות קשים עומדים בפנינו.

היינו מודעים לקשיים האישיים בעיירה, למאבק שיהיה עלינו לנהל עם הורינו, להסביר להם את צדקת דרכנו.

זכור לי הנוער ההוא כשיצאנו ליער להתייעצויות תחת כיפת השמים, בין עצי אורן ריחניים ושירת ציפורים סביב. היינו משוכנעים בקדושת הרעיון שלנו, להקים מולדת יהודית ומדינה. מולדת, שכל יהודי יוכל לשוב אליה ולחיות חיים בחופש מלא; מדינה בה יהיה היהודי אדון לגורלו.

כך חלמנו ושאפנו עד שקרבו עבים והקדירו את שמי עיירתנו, באה שנת 1939.

צעירי אגודת ישראל

בשובי מוולודבה – למדתי שם בישיבה עם עוד בחורים בני וויסלוויץ: אהרן-יצחק שטיגליץ, אהרן זיידמן, פייבל הוכלרר וישראל ראב – למדתי זמן-מה אצל הרב. חוץ מזה למדתי גם בפלוש. כשהייתה סוגיה קשה, באנו אתה אל הרב, כל מה שנראה תחילה קשה, לא ניתן לתירוץ, הפך לפתע ברור ובהיר.

בעת ההיא נטל על עצמו אברהם בוים את היוזמה להקים בוויסלוויץ סניף של צעירי אגודת ישראל. נהגנו להתקבץ ולדבר על האידאולוגיה ועל התכנית של האגודה, על הפוליטיקה בסיים ובקהילה.

יותר מאשר המבוגרים שהשתייכו לאגודה, התעניינו אנחנו הצעירים, בארץ ישראל, חשבנו על עלייה, קראנו מפעם לפעם את "דגלנו", את מאמריו של אלכסנדר-זישה פרידמן, שקרא להמונים האדוקים בפולין לחזק את עבודת ההתיישבות ולקחת חלק ממשי בבניין ארץ ישראל.

שנים חלפו, בעיירה החלו לנשב רוחות חדשות והגיעו אלינו הרעיונות החדשים של התנועה הרוויזיוניסטית. בעיירה הוקם ארגון בית"ר וגם אני הצטרפתי והייתי חבר פעיל.

בעיירה השקטה שלנו התהדהדו וימחים לוהטים בין חברים ממפלגות וארגונים שונים. האופקים התרחבו ובפלוש הקטן התווכחו על בעיות גדולות והוציאו את הוויכוחים ליער, למועדון המפלגה.

מן הדעות הסותרות והקונפליקטים, בצבצה במוחי ההשקפה החדשה שהביא "הנוער הציוני" אותו ניהלו: לייבל רייז, יוסף טננבוים, יעקב היפשמן. התלהבותם סחפה ועוררה למעשים. בהתלהבות אספנו למען קרן קיימת, קרן היסוד והגנו על רעיון גאולת העם וגאולת הארץ.

פיניע נוקסבויים און איטשע האנדלסמאן

הרביתי לנסוע בעולם, חייתי נע ונד. אך השנים ההן בוויסלוויץ, הדמויות הבהירות של האבות שלנו, החברים שלנו, לא חדלו לרחף לנגד עיניי אף לא לרגע. [פיניה בוקסבוים ואיצ'ה הנדלסמן בתצלום] היו שניים מרבים שהדרך מן החדר ומבית המדרש הוליכה אותם אל ארגון הנוער, אל "צעירי אגודת ישראל" והלאה. אפשר לספר עליהם הרבה, איך הזינו את נעוריהם בחכמה וחידדו את שכלם בפלפולי גמרא ומפרשים, ולאחר מכן חיפשו את פשר הפגישות הגורליות עם בעיות יושר, אשמה ומצפון, ספקות ואמונה, ייאוש וביטחון. היו שהלכו בעקשנות בדרכי אבותינו וסבינו. אחרים חשו בקרבם את האומץ התוסס וחלמו להסעיר את יסודות העולם.

כך אני רואה את חבריי היקרים מבית המדרש עד לנוער הציוני, תמיד עם אמונה רבה באדם, בעולם טוב ויפה יותר.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 227 – 230.

חייקה וייסטוב-שאפר לינת צדק

שואלים אותי אם אני זוכרת את העיירה? יש רצון להשיב בשורת שיר גטו: המותר או אפשר לשכח? יש רצון להיות מסוגלת לצייר ולכתוב, כדי להנציח בתמונה ובכתב את היופי והחמימות של עיירתם על אנשיה ומוסדותיה.

אחד המוסדות המופלאים שהיו בוויסלוויץ, היה לינת צדק. פעילותו כללה עזרה לחולים, תשלם לרופא, למרשמי תרופות ובעת הצורך מתן מזון טוב יותר כמו לחמניות, חמאה, מרק.

כל יהודי בעיירה הכיר בחשיבות של לינת צדק, אך הנוער הוא שעסק במטלותיו במיוחד. הפעילים ביותר היו: לייבל ריין, יעקב הידשמן [? היפשמן], פריידל קלייד, סימה הוברמן, שמעון סייקוויץ'.

לא חסרו בתי עניים בוויסלוויץ. כשחלה מישהו בבית כזה, נחת הדבר מאסון כבד על כל הבית, שלא היה בו במה להזמין רופא. היו בתים בהם מחלה של אחד דנה לרעב את כולם. היו בתים בהם נאלץ המפרנס להשאיר את החולה לבדו כדי ללכת לכפר להשיג פרנסה למחייה, תכופות נאלצו ללכת בכפור עז, בשלג עמוק, והחולה או החולים נותרו בבית לא מחומם, כשחומם גבוה, ולא היה מי שיגיש להם לגימה.

הנוער בוויסלוויץ היה רגיש לעוול ולמי שהגורל גרם להם עוול. לכן ראה בפעילות לינת צדק עבודת קודש. לכן הזדמן לנו תספות להקדיש ימים ולילות לחולים, גם כאלה שהיו להם משפחות. כשהמחלה התמשכה בני הבית פשוט נפלו מן הרגליים, לכן לקחנו על עצמנו את המשימה לעזור להם.

זכור לי, בעיירה היה סייד בתים. ישראל-שלמה מילר [?מאלער – סייד] (שפו[ר]ץ) היה שמו, עני מרוד, בקושי רב שאב פרנסה חוקה מעבודתו, כי בעיירה סיידו עקרות הבית בעצמן את קירות בתיהן. אצל הסייד חלתה הבת בשחפת. מצבה החמיר בהתמדה. ההורים כבר היו תשושים מלילות שימורים ליד מיטתה. נפל בגורלי למלא את מקומם.

הנערה הייתה כבת חמש-עשרה, ואף שהחום לא נטש אותה, הייתה מודעת למצבה. כבר לא היה לה כוח לתרופות וכשפקחה את עיניה בשעה שניגשתי אליה ללטף את מצחה הלוהט, לתקן את הכר למראשותיה, היה מבטה אסיר תודה ללא שיעור.

כשבא לייבל רייז להחליף אותי, סיפרתי לו. דמעות עמדו בעיניו. יצאתי מדוכדכת מן הייסורים שראיתי ולא הייתי מסוגלת להירדם, אך למחרת השכם בבוקר שוב הלכתי אל הנערה החולה ומצאתי שם את לייבל רייז יושב ליד מיטתה. הוא כבר הספיק להביא את הרופא, שרשם מרשם חדש. נראה היה שהוקל לה מעט. לייבל הבחין בעייפות על פניי והורה לי ללכת הביתה.

בדרך סרתי אל פריידה קלייד ושלחתי אותה להחליף את לייבל. כעבור שעות אחדות באה לספר שהנערה מתה.

לא הספקנו לנוח ומיד חלה עוד מישהו, ושוב החלו משמרות לילה, ריצות לגייס עזרה. העבודה השתלטה על חושינו ומרצנו. נחוץ היה גם כסף והיה עלינו לגייסו בהתכנסויות שונות בעיירה, בחתונות ובבריתות. גם ארגנו בעצמנו אירועים והצגות, וההכנסות הוקדשו להוצאות למען חולים עניים.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע׳ 231 – 232.

חנה שופל **החוג החדמתי** שלנו

זה היה בשנות ה-30 [של המאה ה-20] כשהטער בעיירה שלנו הפגין פעילות רבה בחיים החברתיים. תסיסות התקיימו אספות ושיעורים של נואמים, שלט ושהובאו מחלם ומלבלין. חיי התרבות המודרניים התעוררו לתחייה.

בעת ההיא הוקם בעיירה חוג דרמתי, נטלתי בו חלק והייתי פעילה בעשייה שלו. מערכו חזרות ושיעורים. התשוקה לשחק תאטרון יידיש ממש בערה בלבבות ולא הפסקנו את החזרות אף לא בשבת. קרה גם שעשינו חזרות ביום כיפור.

בעיירה עשה הדבר, כמובן, רושם מזעזע ועורר מריות בקרב היהודים האדוקים. העיירה הייתה סמרקחה.

לדודי, משה שפרן (צרנלאסר), נודע על השתתפותי בחוג הדרמתי ההוא, המקיים חזרות אפילו ביום כיפור בלילה, הוא שלח לקרוא לאמי ובא אליה בטענות: הוא סובל חרפות ובושות בגללי, אין מניחים לו לגשת אל העמוד ועוד צרות שהוא סובל בגלל חטאיי.

אימא שבה הביתה בעיניים שטופות דמעות, ביקשה ממני להפסיק ולא לגרום למשפחה בושות. בערב, כשנפגשתי עם חבריי, סיפרתי להם על המקרה, חיפשתי אצלם מענה לסבלי המוסרי בבית, אך הם צחקו לזה.

עכשיו, בהיזכרי בזה, אני רואה מה כוזבת הייתה גישת הנוער לייסורי הוריגו, לא הייתה לנו הבנה לסבלם ולא רגש למסורות הדתיות שהיו מקודשות להורינו. עכשיו אני רואה שחטאנו בכך שלא חסנו על הרגשות המקודשים ביותר של הורינו. בחוף לעצמאות, היים ברוטלים ואכזרים כלפי הקרובים לנו ביותר, שחוו כה עמוק כל החלשה של מסורותיהם. עכשיו אני מרכינה ראש בלב מלא חרטה על אי-ההבנה ההיא את המריות והייסורים של הוריי שמתו על קידוש השם.

הישגיהם של חברי החוג הדרמתי שלנו, היו רבים ממילים חסכניות אלה. היו אלה צעירים בעלי מסירות רבה וצמא שלא נרגע לתרבות יהודית.

הנוער שלנו בוויסלוויץ הספיק, בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, ללקט ולספוג את הזרמים החברתיים, התרבותיים, הפוליטיים ואת שאיפות הנוער היהודי בערים הגדולות בפולין. הנוער בוויסלוויץ היה בקשר עם הנוער בעיירות הסמוכות ועם המרכזים של ארגוני הנוער בוורשה, למד והביא משם את הרפרטואר לחוג הדרמתי שלנו. הפעילות שלנו בחוג הדרמתי הייתה חדורה אמונה וציפייה לעתיד יפה יותר, שירומם את כולנו. חיפשנו את האמת, תשובות לספקות ולשאלות כואבות. במשחקנו ובשירתנו חשבנו להביא נחמה, ללמד לשמוח בשמש, בנהר, ביער. הפעילות בחוג הדרמתי הייתה חלק מרעיונות השחרור הלאומיים והחברתיים שהכו שורשים עמוקים אצלנו. בלהט חסידי ובמסירות נפש הטיל עצמו הנוער אל תוך המאבק למען הגשמת חלומות בני אלף שנים של יהודי ואדם.

היו שקפצו מעל לגדר עיירתנו אל תוך העולם הרחוק, אך בלב נשאו געגועים אל קרוביהם, אל ידידים וחברים, וחזרו להיות עשירי למניין. עם טוב הלב והעקשנות שהיו אופייניים לצעירים שלנו, עם חוסר השקט והתשוקה לפעילות יוצרת, הטילו עצמם לפעילות מגוונת, חברתית וארגונית, וגם לפעילות החוג הדרמתי.

בהיזכרי בהם בוכה בי לבי על מותם הטרגי, אך זכרם המאיר דורש מאתנו לב חזק ואמיץ. כשמספרים עליהם, חדורים לבותינו אהבה וגעגועים לאלה שהיו ואינם עוד.

מה חלשות המילים.

איך יוצרים קדיש שיקרע את הלבבות; קדיש על עיירתנו המלבבת, עם זקנים וילדים, קדיש על האמונה ההיא בזמנים טובים יותר; קדיש, יתגדל על כל העקדות של הקרובים והיקרים לנו.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 233 – 235.

האנטישמיות הפולנית לא פסחה כמובן גם על וויסלוויץ. הפולנים נעשו בארס אנטישמי וחיפשו אמצעים לעולל צרות ליהודים, להיפטר מהם ולחסל פרנסות של יהודים.

היו עם זאת תקופות, שהפולנים חיו בשלום עם היהודים ובמוסדות מסוימים מצאו אפילו שפה משותפת.

מוסד כזה היה קופת ההלוואות החברתית שמאיר קְראפט [גַלווסר] היה פעיל בה. הוא היה היהודי היחיד בהנהלה, שכללה נוצרים בלבד. הוא הביא עמו את רצונם העז של יהודי וויסלוויץ לחיים, להתנוננות מפני הסחות הזרניים ותכניותיהם המרושעת כנגד החנווני היהודי העלוב.

מאיר קראפט (משמאל) וחברי הוועד הנוצרים

מצב היהודים בוויסלוויץ, כמו בפולין בכלל, היה דומה לאנייה אשר מים זרניים שטפו אותה, ללא היום וללא מחר. כמו בכל עירה קטנה היה הכול גלוי. כולם הכירו זה את זה וידע מה קורה אצל השולת, מראייה או משמיעה. הפרוטה של החנווני היהודי הייתה ספונה בויעה ובדם. המחסור בכסף לחץ תמיד, לכך נוספו מזימות ורדיפות מצד

הממשל הפולני, שעשה הכול להצר את רגלי החנווני היהודי עד שיישאר בלי אויר לנשימה.

לכן הייתה חשיבות עצומה לכל קרן זעירה של עזרה, כזו הייתה גם קופת ההלוואות העירונית שיהודי וויסלוויץ השתתפו בה, עזרו בארנונה.

חנויותיהם נשמו בקושי, כל הלוואה שהצליחו לקבל, סייעה לחנווני או לבעל המלאכה לעמוד על רגליהם.

קורסים מקצועיים

קורס לנזירה ותפירה. ברלת עומר ישראל איינהורן. יותר מכל חשו בעת ההיא בעיירה את חשיבות העבודה. הקורס המקצועי הענק תחושה של הצטרפות לחיים ויציאה לעולם זקופים מלוא הקומה

היו בעיירה שלנו בעלי מלאכה יהודים שידע היטב את מקצועם. לא הלכו לבתי ספר, לא למדו את המקצוע בקורסים מיוחדים, אך היו להם כישורים ייחודיים. חייטים יהודים תפרו היטב ונוח. סנדלרים יהודים הכינו מנפיים חזקים ונוחים. איכרי הכפרים, בדיוק כמו היהודים בעיירה, נתנו בהם אמון. העיקר שהעבודה תהיה טובה וסולידית וגם זולה.

אין זו גוזמה אלא עובדה, יושרם של בעלי המלאכה ושל החנוונים סייע להם לשאת את פעולות החרם האנטי-יהודי.

הנוער, שעזב את דרכי ההורים והצטרף למפלגות ולרעיונות שונים, לקח עמו מן הבית אמונה עמוקה בימים טובים יותר ורגש חזק לעבודה יצרנית. נדמה היה כי בבניין המלאכה פתוחה הדלת לעתיד גם לצעיר היהודי, לכן שאפו לזכות במקצוע.

כך נוצרו בוויסלוויץ קורסים מקצועיים.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים, ע' 236 – 238.

מנדל בוריק **סיוטי מלחמת העולם הראשונה**

השנה הייתה 1914. פרצה מלחמת העולם הראשונה. לעיירה שלנו, הסמוכה לגבול הרוסי, הייתה בעת ההיא חשיבות אסטרטגית וכבר בימים הראשונים למלחמה היא סבלה מאוד. הקוזקים החלו להשתולל בעיירה. משולהבים ולא-נשלטים פרצו לחנויות הקטנות ולבתים, שדדו והכו. החיים שבקו אט-אט. המאפיות נסגרו, גם בעלי מלאכה אחרים חדלו לעבוד, סוחרים ורוכלים לא יכלו לצאת מן הבית. ברחוב ובדרכים נחטפו אנשים לעבודה בחפירת שוחות ואגב כך הוסב קשות. כל יום הביא עמו אסונות חדשים.

במיוחד פגע הדבר בבתים בהם היו נערות בוגרות. בעיירה שררה אסריות ברוטלית. זמן רב הייתה העיירה תחת רושם האירוע המסויט שפגע בשכננו שכנא השוחט, שהיו לו שתי בנות בוגרות, הבכורה דינה והצעירה ממנה שיינדל. שתיהן נערות יפות ובעלות מיחת טובות. בערב ההוא נכנסו לביתם הקוזקים ונשק בידיהם ודרשו למסור לידיהם את שתי הנערות.

בבית פרצה יללה נוראה, הזעקה נישאה ברחוב, חדרה אל הבתים הסגורים ומסוגרים שבהם ישבו אנשים מתרפקים זה על זה, באימה גדולה. חרף הפחד הכבד נמצאו שכנים שיצאו החוצה, מוכנים לעזור. יחדים אלה נכנסו אל ביתו של שכנא, לנגד עיניהם נתגלה מראה נורא. אל מול הקוזקים ניצב שכנא השוחט ובידו החלף הגדול וזעק אל הקוזקים המשולהבים: "קודם תשספו את גדוני לפני שתאנסו את בנותיי".

הוא עמד חיוור, ראשו מורם לעבר התקרה, מושיט את צווארו לרוצחים. הדבר השפיע כנראה גם על הקוזקים הברוטלים, הם עמדו מהססים, כשהשכנים החלו להתחנן אליהם, פנו לאחור ויצאו, הלכו לחפש קרבנות בבתים אחרים.

כזה היה אז המצב בעיירה שלנו, חסדת ישע, נתונה לחסדי אינסטינקטים פרועים של קוזקים. כשעזבו, לא השתפר המצב. הצבא נירש את האוכלוסייה, לקח עמו אנשים רבים והצית את הבתים.

במשך שבועות אחדים התגוללו אנשים בכפרים, לנו במתבנים ובשדה הפתוח.

אט-אט החלה השיבה לעיירה שחלקה הגדול נשרף, רבים נאלצו שוב ללכת לגור בכפרים השכנים וברחובות הגויים הסמוכים בעיירה.

נדרשו מאמצים רבים וסבל להתארגנות מחדש. הקשיים בעיירה היו גדולים. קשה עוד יותר היה לאלה שאולצו להתיישב זמנית בכפרים: אוסטרוב [Ostrow], קיקפקה [kukawka?], מיידאן [majdan], ויגנאנייץ [Wygnaniec], צ'רנלאס [Czarny Las], רוז'נצ'ין ואחרים. זה מקור הכינויים: זיינוולה אוסטרובר, ריווה אוסטרובֶרין, ברל רוזֶנצ'ר, משה צ'רנלאסר, אלטה צ'רנלאסר, יצחק מיידאנר וכיוצא באלה.

שוב התנהלו חיים קרתניים של עבודה ומסחר. אנשים חסכו פרוטה לפרוטה ואט-אט החלו לבנות את בתיהם השרופים. החלו לשוב המשפחות היהודיות שנשארו בכפרים, בהם רבו התנפלויות הבנדיטים.

חיילים פולנים משתוללים

בשנת 1920 שוב באה תקופה קשה על עיירתנו. פרצה המלחמה בין פולין לרוסיה הבולשביקית. החיילים הפולנים החלו להשתולל בעיירות היהודיות. וויסלוויץ התנסתה בכל הצרות והרדיפות מידי החיילים הפולנים.

המלחמה אמנם לא נמשכה זמן רב, אך כמו במקומות רבים אחרים לא עבר הדבר בלי פרובוקציה שאיימה ברדיפות קשות. הפעם נאשמו בריגול מאיר סולטיס [טננבוים] וגם יענקל שטרסברגר, אביהם של שלמה, משה ויהודית. כולם בעיירה ידעו שהם חפים מפשע והפעילו מאמצים גדולים למען שחרורם.

נותר בזיכרוני חג שמחת תורה ההוא. כל העיירה, זקנים וטף, רקדו ברחובות, בראש הלך רוקד ושר מאיר סולטיס [ראש כפר, כינוי שזכה בו, כנראה, בהיותו נציג היהודים במועצה], מאושר שניצל ממוות בטוח.

פעילות תרבותית

בעת ההיא נתהוו בעיירה שלנו מפלגות שונות: ציונים כלליים, רוויזיוניסטים, ארגונים חלוציים, מוסדות דת שונים. בקרב הנוער היו גם אוהדי בונד. הייתה נטייה עזה לעבר פועלי ציון שמאל. בא יוסף-הירש שוֹפָל, שעבד במשך זמן מסוים בוורשה והיה פעיל בפועלי ציון שמאל. בשובו לעיירה ניהל תעמולה עזה והסביר את המצע של פועלי ציון שמאל, שמצא הד עמוק בקרב חלקים גדולים של הנוער.

נבחר ועד מפלגה וועדת נוער נפרדת. החלו להתקבל עיתונים: "ארבעטער צייטונג", "פרייע יוגנט" "קינדער וועלט". הפעילות הלכה והתרחבה, הסתעפה והקיפה עוד ועוד נוער עובד. הפעילות לא באה בנקל, לא היה מועדון, העבודה התנהלה בבתים פרטיים או ביער, בדֻּבְּרה [אחוזה?].

אספת בורוכוב החגיגית הראשונה התקיימה בבית זכריה רופ. חגיגות אחד במאי התקיימו ביער, דיברו על חשיבות חג הפועלים הזה ובילו את היום ביער בוויכוחים ובשירה.

חיי החברה בוויסלוויץ היו ערים ונלהבים. הנוער הטיל עצמו במלוא הלהט אל תוך הפעילות הארגונית, ניהלו ויכוחים, שהתלהטו והגיעו לנקודת השיא ערב הבחירות לסיים בשנת 1928. העיירה הייתה כמרקחה. עם חידוש בית המדרש, הועברו הוויכוחים לשם ונערכו שם אפילו פגישות בחירות אחדות.

בה בעת הורגש בכל פולין המשבר הכללי והוא השתקף גם בעיירה שלנו. האנטישמיות גברה, האנ-דקים ארגנו קואופרטיבים בכפרים השכנים וניהלו חרם כנגד היהודים. צעירים רבים נאלצו לעזוב את העיירה ולחפש עבודה בערים הגדולות, בוורשה, בלודז', גם בחוץ לארץ. אך החיים החברתיים נמשכו, הלך הרוח השמאלי התחזק ונתהוותה תנועה חדשה: תנועת הפועלים היהודית הכללית.

מתוך הפרק: היה היה ע' 243 – 246.

שלמה זאיונץ **שחרורו של מאיר של יוסל**

בילדותי הרביתי לשמוע על גזרות למיניהן שניתכו על ראש היישוב היהודי בוויסלוויץ, אך יותר מכל נחקקו בזיכרוני הסיפורים על העינוי של היהודים בוויסלוויץ וכפייה עליהם להשתמד. לימים מצאתי אישור לכך בספרי היסטוריונים יהודים, יש אישור לכך שיהודי וויסלוויץ נשאו עינויים וייסורים ולא נכנעו.

כאלה נשארו היהודים בוויסלוויץ, יהודים אחקים וישרים, גם בזמני. כאלה הכרתי אותם משחר ילדותי עד לחורבן הנורא שכילה את כולם.

עד עצם היום הזה הם חיים לנגד עיניי, יהודים נאים וטובים, כזה היה גם מאיר של יוסל [טננבוים], איש עמל פשוט, שבביתו חסרה תכופות פת לחם ובכל זאת מעולם לא התלונן. קיבל הכול לטובה. שנים ארוכות שימש סולטיס, חבר במועצה הפולנית והיהודית, אך מעולם לא חדל לעבוד בחלקת השדה שלו שממנה התפרנס. היו לו גם סוס ועגלה שעמם עשה את נסיעותיו אל חלם. [בתצלום למטה: מאיר טננבוים ובתו דבורה. משמאל, סלקה זאיונץ, אחותו של מאיר, אם המחבר]

אליו באו בעת צרה והוא מצא תמיד זמן ללכת עם יהודי אומלל אל המועצה הפולנית לעזור לו להשיב לעצמו את פמוטי הפליז או את מעט כלי המיטה שעיקלו אצלו בשל אי-תשלום מסים.

בשנת **1921** הלשין פולני על מאיר, כי שיתף פעולה עם הבולשביקים, אסרו אותו והובילו לכלא לובלין. על ראשו ריחף איום בעונש מוות. אירע נס גדול ומאיר ניצל מן ההאשמה החמורה. שחרורו היה לפני

שמחת תורה, בעיירה שרה שמחה גדולה. בשמחת תורה לאחר התפילה, רקד מאיר של יוסל בלב השוק, מוקף זאטוטים ובוגרים. שירתו וריקודו הנלהב סחפו את כל יהודי העיירה. זמן רב דיברו על כך היהודים.

מאיר של יוסל היה מן האנשים האהובים ביותר על כל שכבות האוכלוסייה בוויסלוויץ. יחסו הלבבי ונכונותו לעזור לכל נזקק היו אופייניים לו בכל עת. כך היה גם בשנות המלחמה, בזמן רדיפות היטלר. במצבים הקשים ביותר באו אליו והוא עשה הכול, מעבר לכוחות, כדי לעזור לכל אחד, הן לאלה שפנו אליו והן למי שהסתירו את מצוקתם ואסונם מעיני אדם. בכל מקום ולכל אחד הגיש עזרה.

ביתו של משה-חיים [רייזבוים]

לאחר המלחמה הפולנית-בולשביקית, התרוששו רוב יהודי וויסלוויץ. רבים נאלצו לעזוב את משפחותיהם ולנסוע לעיר הגדולה לבקש פרנסה. כך קרה גם לאיש העממי הפשוט, שכולם הכירוהו בשם משה-חיים.

משה-חיים נסע לוורשה ועבד בתנאים קשים, מעבר לכוחותיו. הוא היה איש חולה, למרות זאת לא נרתע משום קושי ועוד עזר לאחרים.

בעת ההיא באו לוורשה צעירים רבים בני וויסלוויץ לחפש עבודה, קרה שנאלצו להתהלך חודשים ארוכים מחוסרי עבודה ובלי גג לראשם. ביתו של משה-חיים היה הכתובת לכל הצעירים הגלמודים והרעבים האלה, שלא היו להם קרובי משפחה בוורשה, לא היה להם לאן להיכנס בימים הראשונים לבואם אל העיר הגדולה, לא היה להם מקצוע ולא פרוטה על הנשמה. נכנסו אל ביתו של משה-חיים כמו אל קרוב, מעולם לא חשו שם מיותרים, תמיד קיבלו משהו לאכול וגם מקום לינה. לא אחת הוציא את ילדיו ממיטותיהם, השכיבם במיטתו ואת המיטות מסר לצעירים מחוסרי הגג.

סדנתו של משה-חיים נמצאה ברחוב פאווה 48, שם גם התגורר לפני שהעביר את משפחתו לוורשה. זו הייתה דירת מרתף אפלה, ניצב שם שולחן ארוך להקצעת מקלות למטאטאים שנשא וחילק בחנויות. בית

זה היה הכתובת שכל נזקק מוויסלוויץ מצא בה גג לראשו, עידוד בבדידותו וסיכוי לקבל עבודה.

עשרות צעירים מוויסלוויץ נעזרו במשה-חיים בחדכים שונות, בעבודה, בדירה, במילה טובה. תשומת לבו ליוותה את הנזקק כל הזמן עד שעמד על רגליו והיה בכוחו לגבור על בעיות הפרנסה.

משה-חיים ריזובוים ואשתו פיינה. מימין, הבת חיה

בהיותם בוורשה לא שכחו מעולם את עיירת מוצאם וויסלוויץ, חשו קשורים באלפי נימים לעיירה ולאנשיה. אופייני לאנשי עיירתנו, בכל מקום בו יימצאו, קשר ואחריות, בבחינת כל ישראל ערבים זה לזה. אנשים כמו משה-חיים נמצאו בכל מקום, בערים שונות בעולם. גם בוורשה היו עוד אנשי וויסלוויץ. לא בסלם היו יומה ומרץ, אך מכולם קרנו חמימות לבבית ומסירות. מאלה היו גם שיינדל, בתו של זיסל אוסטרובר; אשתו של בריש קלוגר; פשה, אשתו של אהרן קרקוביאק. הם חיו חיי חחק בדירות מרתף דלות, שהיו פתוחות לכל נוקק. כל אחד יכול היה לחמם את הנשמה ואת הגוף במילת עיחד ובכוס תה חם. בבתים אלה חשו באווירה החמה של עיירתנו, שהקלה על בני וויסלוויץ רבים את הבדידות והזרות של העיר הגחלה; סייעה לעבור ביתר קלות את הימים הקשים של צעדיהם הראשונים בהמולת ורשה הרועשת, שלא קל היה להסתגל אליה והגעגועים לעיירה היו גדולים.

זכורה לי שנת 1939, כשכנופיות החיטלריסטים כבשו את ורשה. ברחובות אפשר היה להיתקל ביהודים רבים פצועים ומתים. סכנה לצאת לרחוב. המוות ארב בכל פינה. משה-חיים השתייך לאלה שסיכנו את חייהם באיסוף הפצועים והמתים. פגשתי אותו פעם ותום לעגלת מתים שגרר לבית העלמין מרחוב גנשה.

אלה פרטים אחדים בלבד על חיי היהודי הלבבי והאדם האמתי הזה, משה-חיים. יהיו ודאי עוד מצולי וויסלוויץ שיזכירו אותו וישלימו את התיאור על יהודי זה, אשר מת על קידוש השם.

מגנים גיבורים

בשנת 1932, בסוכות, ניהלו הפולנים בעיירה ובכפרים הסובבים הסתה עזה כנגד היהודים. הנהיג אותם בנו של שמש הכנסיה הקתולית. לעיירה הגיעו ידיעות שמתוכנן פוגרום כנגד יהודי וויסלוויץ.

ידיעות אלה הטילו כמובן אימה על יהודי העיירה, אך מיד נמצאו גיבורים שארגנו הגנה עצמית, הודות לכך הצילו את העיירה מפוגרום. אחד הגיבורים היהודים ללא ורתע היה משה שפרן.

זכור לי היום ההוא, נכנסתי הביתה וראיתי את אמי בוכה. היא היתה מלאת אימה שמא יקרה משהו לאחותי שרה שהתגוררה אצל בנצ'ה גלווסר, בקצה רחוב חלם, בחלק העיר בו גרו הפורעים. ניסיתי להרגיע את אמי, אך כל רגע שחלף הגביר את ייאושי וחרדתי לגורל אחותי שרה. יצאתי החוצה והתחלתי ללכת לעבר רחוב חלם. כשחלפתי בשוק ראיתי את משה שפרן עומד על המשמר. סיפרתי לו על חרדתנו ודאגתנו, שמא יקרה חלילה משהו לאחותי. הוא הבחיר מיד שהוא מוכן ללכת אתי, שלף מקרן זווית מוט ברזל ונתן אחד גם לי. חמושים במוטות הברזל הגענו אל דירת אחותי. היא שמחה בנו מאוד, הובלנו אותה אל ביתנו. כאלה היו בני שפרן ורבים אחרים, גיבורים אלמונים, בבוא הרגע להגן על היהודים בעיירה מפני תקיפת הפורעים.

בתצלום: שרה זאיונץ, אחות המחבר, פרט מתצלום קבוצתי

מתוך הפרק: היה היה ע' 274 – 252.

לא חסרו בוויסלוויץ עניים, הם התגוררו לרוב בסמטת בית המרחץ. לאמתו של דבר לא הייתה זו סמטה אחת, אלא שלוש סמטאות קטנות שנמתחו מבית הכנסת עד לבית המרחץ. הבתים הקטנים היו מעוקמים ובית נשען על בית, התרפקו זה על זה כחוששים שהרוח תהפוך אותם.

החלונות בבתים אלה היו סמוכים לקרקע. לאחר חידוש בית המרחץ, הוא היה הבניין הגדול ביותר בסמטאות אלה.

בבית הראשון, מימין הסמטה, גר רב העיירה. כשאני מהרהר עתה מדוע גר הרב בסמטה הדלה ביותר, אני סבור שהיה זה בגלל הקרבה לבית הכנסת ולבית המדרש.

בכל אחד מן הבתים הקטנים הללו התגוררו שמונה עד עשרה אנשים. לא היה מקום להציב את המיטות, לכן חיברו קורות עץ למעין דרגש, עליו ישנו יחד כל הילדים.

ליד החלון הקטן הוצב שולחן קטן, הונחו עליו פטיש ומעט כלי עבודה, זו הייתה הסדנה שאמורה הייתה לספק פרנסה. אך הגדולה בדאגות בבתים אלה הייתה, מאין תבוא העבודה? בסמטת בית המרחץ היה כל יהודי שני סנדלר. גרו כאן גם שני תפרי מוקיים. מולם גר יוסלה שואב המים.

בסמטה התגוררו גם "סוחרים" אחדים, שיצאו מן הבית מדי יום שני אל הכפרים. יצאו עם שחר, הזדרזו, למצוא את האיכרים בבתיהם, קודם צאתם לשדה. כל סוחר שכזה נשא על גבו שק, לרוב ריק, בתקווה לקנות משהו שיישא בשק. כך אני רואה לנגדי את יענקל הסוחר בלכתו לכפר, שפתיו ממלמלות תפילה לריבון עולם, שיצליח לקנות עגל רך. מעולם לא עלה על דעתו שהעגל כבד ולא לפיו כוחו. לו כך היה, היה נושא את העגל על גבו ומביאו הביתה בשמחה גדולה. אשתו וילדיו היו רוקדים משמחה, והיה רווח של כמה זלוטי להכנת השבת. יום אחר יום "מדד" יענקל זה את הדרכים במיידן הישן והחדש, במעלה ההר ובמורד, לא אחת שב הביתה מיוגע, והשק ריק.

זה היה אביב 1934, הפשרת השלג כבר החלה, הנחל שזרם מצד גרבוביץ עלה על גדותיו והציף את סמטת בית המרחץ, את בית המרחץ ואת הבתים סביב. זה קרה לא אחת באביב, ומצוקת הבתים בסמטת בית המרחץ גברה והייתה מייסרת יותר.

הנה אני רואה לנגדי את רויזה, אשתו של תפר המוקיים, יוצאת עם שחר אל הגשרון שבעלה התקין מחדש לפני ימים אחדים. זה נראה כמעט כמו מרפסת כניסה עם שתי מדרגות. היא קוראת לעבר הבית השני, בו הופיעה חנה, אשת הסנדלר: "בואי הנה, חנה, כאן יבש והשמש מחממת, ממש תענוג". חנה לא מחכה לבקשה חוזרת, השיחה מתחילה כבר בדרך, הן מדברות על הנחל, שהשנה הציף יותר מן הרגיל ואין אפשרות גישה לבית המרחץ. רויזה מספרת לה שעסקה כל הלילה בריקון המים מבעד לחלון. כל הלילה ירד גשם והגג מחורר בדיוק מעל לדרגש השינה של הילדים. רויזה שופכת את לבה הדואב ומספרת שלפני מלחמת העולם הראשונה הייתה לה דירה נאה מאוד בלב הרחוב. היא זוכרת, כשיצאו הרוסים מן העיירה, התיזו חיילים פולנים אחדים נפט על בתי היהודים והציתו אותם. כמעט כל העיירה עלתה בלהבות, רק סמטת בית המרחץ נותרה. הם עקרו לכאן ומאז עובד בעלה יומם ולילה, אך בית אחר אינו מצליח להשיג.

חנה מנחמת אותה: "אל תיקחי ללב, רויזה, יעברו כמה ימים והמים יפחתו. יישאר בוץ, נניח קורות עץ והדרך לבית המרחץ תהיה פנויה". כך התנחמו בימים ההם, מיד תאיר השמש שוב ויתייבש, והילדים יוכלו לצאת החוצה לשחק עד שעת לילה מאוחרת.

אצל הילדים הייתה השמחה גדולה במיוחד, כשעז קפצה על הגג ולא הייתה מסוגלת לרדת. צחוקם הדהד בסמטה כולה.

מרחוק נראה יוסלה שואב המים, האסל על כתפיו ושני דליים תולים ממנו. מכנסיו היו מופשלים עד לברכיים, כך דשדש במים צעד, צעד. יוסלה כונה גם בויאק [פר צעיר]. לכולם בעיירה היו כינויים. אחד נקרא קנובל [שום], שני שְׁצ'רבטר [מצולק], אחר גורבטר [בעל חטוטרת], אפילו משומד. יוסלה כונה בויאק משום שהיה קטן ועבה, אפו גדול, כתפיו מוגבהות והאסל נח עליהן כמו צמח מתוכן. קיץ וחורף נשא את המים מן הבאר הרחוקה. תמיד באותו לבוש, מקטורן

ארוך בצבע חום מהה ומכנסיים מטולאים. הוא מעולם לא אכל לשובע. עם השנים הלך ונחלש, אך כשעקרת בית, שהבחינה כי תש כוחו, הציעה לתת לו פרוטות אחדות עבור המים, חש יוסלה נעלב: "אינני קבצן. אינך רוצה במים, אין צורך, אני לא לוקח כסף עבור מים". באחד הימים הגשומים נמצא יוסלה מוטל סמוך לבאר ולידו האסל והדליים. גופו המת היה ספוג גשם.

יוסלה שואב המים

בעירה פרצה המולה, לא היה מי שישלם עבור הבאתו לקבר ישראל, רק למחרת נשאו את יוסלה לאורך סמטת בית המרזיץ וליד הנחל קרא השמש פעמים: "צדקה תציל ממוות!" כעשרה יהודים טבלו ידיהם בנחל והתפזרו איש איש לביתו. עוד זמן רב סיפרו בפלוש מעשיות שונות על יוסלה.

מתוך הפרק: היה היה ע' 253 – 256.

עוד הייתי ילדה כשמשפחתי עזבה את וויסלוויץ. שנים רבות חלפו מאז, עם ואת נותרו שנות הילדות ההן בוויסלוויץ חקוקות בזיכרוני. הן צפות לנגדי ואני רואה לפניי את הזמן ההוא, את העיירה ואת האנשים, כמו היה זה לא מכבר, כמו אך לפני זמן קצר עזבתי כל זאת.

הנה אני רואה את עצמי הולכת לבית הספר, לכיתה א'. יחד אתי היו גם שני ילדיו של חיים-קלמן [כץ] שהייתה לו חנות בפינה, שני חלונות ובמרכז דלת. על מנת להיכנס לחנות צריך היה לרדת מדרגות אחדות. בעיניי, בעת ההיא, הייתה זו חנות מכל טוב.

לפני חגי הנוצרים רמזה לנו המורה בבית הספר כי ראוי שנביא לה מתנות. הסבירה מה גדול החג וכי לכבודו שולחים תפוזים, לימונים, שוקולד וכדומה.

בעת ההיא נהגה בבתי הספר שיטת הסמסטרים, בתום המחצית קיבלנו ציונים בתעודה, ובסוף השנה – את התעודה המלאה. מה רבה הייתה מרירותי כאשר בתום הסמסטר קיבלו ילדי חיים-קלמן ציונים טובים וטובים מאוד, אף שכולם ידעו שהם תלמידים חלשים. כבר הבנתי אז שהמתנות למורה, הן שהשפיעו על מתן הציונים הטובים. הדבר הכאיב לי אף שגם ציוניי לא היו רעים, אך אני נחשבתי תלמידה טובה ולא מצאתי לנחוץ לתת מתנות למורה. כאב חוסר הצדק, תלמידים גרועים קיבלו אף הם ציונים טובים, אף שבמשך הסמסטר לא הכינו שיעורים.

בתצלומים: חיים-קלמן כץ ובנותיו פיינה, חאשה [חסיה]

מול ביתו של חיים-קלמן ניצב מבנה אבן שהיה שייך לחיים ורמן. בית זה עשה עליי רושם של ענק, גדול, חזק, עשיר. פרט למגדל הגבוה של הכנסייה הקתולית, שנראה בסביבה כולה; ארמון הרוזן, שאותו לא ראיתי, רק שמעתי מדברים עליו, נראה לי ביתו של חיים ורמן כגדול והעשיר ביותר.

גרנו בדירה שכורה אצל עושה המברשות [הירש ראב?]. בסתיו, כשהחל לרדת גשם והבוץ היה עמוק, נשאו אותי על הכתפיים לבית הספר בו למדתי. ללכת ברגל לא יכולתי, לא היו לי נעליים.

ניצבת לעיניי הסעודה השלישית אצל דודי, וולוויש הוברמן, אח של אבי. בא לשם גם דוד מאיר של יוסל [טננבוים], הוא נהג להתבדח עם יוסל שואב המים, לחמוד לצון, התפקענו מצחוק. כנפות השולחן הגדול נפתחו מארבעת צדדיו, סביב התיישבו חסידים מן העיירה, שרו זמירות. סבתא מייטה – אישה גבוהה, כחושה, מטפחת משי לראשה, קשורה תחת לסנטרה – הגישה לשולחן. דודה שיינדל, אשתו של דוד וולוויש, עמדה במטבח והכינה מטעמים. אני רואה לנגדי את פני החסידים המרוצים השרים, למרבה הצער אינני זוכרת את שמותיהם.

בעיירה עסק אבי בנסיעה לכפרים, למכור לאיכרים אריגים. מעת לעת נסע אל לודז' להביא משם סחורה. הצלחה גדולה לא הייתה לו מזה. היו זמנים שקשיי הפרנסה היו גדולים מאוד. בשנת 1923 עקרנו אל לודז'.

בשנת 1937 מתה סבתא מייטה. את הידיעה על כך קיבלתי בלודמיר [Włodzimierz Wołyński] שם שהיתי אז בקיבוץ, מיד נסעתי אל וויסלוויץ להלוויה. ביליתי אז ימים אחדים בעיירה, שחייתה בזיכרוני כל הזמן.

זכרתי את ביתו הגדול של חיים ורמן, את חנותו העשירה של חיים-קלמן. עתה הלכתי להביט והתאכזבתי. כבר הייתי בעיר הגדולה, ראיתי בתים גבוהים ונאים, המבנים הקרתניים נראו לי עתה קטנים ועלובים.

למרות זאת, כשקמות לתחייה לנגדי שנות ילדותי ואני חשה געגועים עזים לעיירה, שוב ניצבים לנגד עיניי שני מבנים אלה במלוא גודלם ההוא, כפי שראיתי אותם בעיני הילדה שהייתי.

קורה שאני שואלת את עצמי: מדוע נחקקו הימים ההם כה חזק בזיכרוני? הרי הייתי ילדה קטנה כשעזבנו את וויסלוויץ ונסחפנו למערבולת העיר הגדולה לודז'? האמת, גם בלודז' נמשך אורח החיים של העיירה. בישלו אותם מאכלים וחיו במעגל העניינים של העיירה, חיו כל אירוע שהתרחש בוויסלוויץ, עמדו בקשר עם הקרובים והמכרים שנשארו בעיירה.

לודז' נראתה לנו גדולה מדי עבורנו מכדי שנוכל לחוש בה בבית. חסרה לנו החמימות של העיירה ונצרנו אותה בלבבותינו. האווירה בביתנו הייתה אווירה של וויסלוויץ.

היו זמנים בהם רציתי להתרחק מן האווירה הקרתנית. נדמה היה לי כי הקרתנות מפריעה לי להשתרש בעיר הגדולה. ביקרתי את הלך המחשבה ואת ההתנהלות של העיירה הקטנה, שהוריי דבקו בהם. כנראה לא היה זה אלא רעיון שטחי, רצון שטחי להיות עירונית, אך בלב, בכל ישותי, הייתי ספוגה בוויסלוויץ, בחמימות הלבבית ששפעה מאנשי וויסלוויץ, מן הקרובים והידידים, לכן נחקקו הזיכרונות כה עמוק בזיכרוני.

גדלתי בלודז', הלכתי לסניף השומר הצעיר ולאחר מכן להכשרה, בשנת 1938 עליתי לארץ ישראל והיית במשך עשרים וחמש שנים בקיבוץ.

בארגון יוצאי וויסלוויץ

עם הקמת מדינת ישראל החלו להיווצר ארגונים של עיירות שונות. חברי הקיבוץ החלו לנסוע למפגשי ארגוניהם ובשובם חלקו רשמים: את מי פגשו, עם מי שוחחו, שינויים שחלו באנשים וכדומה. קינאתי בהם, בהשתייכותם לארגון יוצאי בני עיר. התקשיתי להחליט למי אני משתייכת. אמנם חייתי בלודז' מרבית השנים עד לעלייה, אך לא חשתי קשורה לעיר ולא חשתי דחף להיפגש עם יוצאי לודז'. עזבתי את

וויסלוויץ בילדותי ולא היה לי ברור אם אני אמנם שייכת לארגון יוצאי וויסלוויץ.

התחלתי לבוא לאזכרות לקדושי וויסלוויץ, עם כל יום שחלף חשתי בקשר גובר לשארית הפלטה של עיירת הולדתי. אף שהוריי נספו בלודז', במחשבתם ובלבם הם היו קשורים אל וויסלוויץ והם משתייכים לקדושים של עיירתי וויסלוויץ.

בתצלום: אם המחברת, אלמנת שמחה חוברמן

חדרי הבזזן

קורה שאני רואה את מראות ילדותי בוויסלוויץ בבהירות נדירה. הנה אני רואה את התנאים של אחי דוד עם כלתו בזיאלה. ודאי לא הבנתי אז עדיין את משמעות החגיגה. אך המראה נשאר חקוק עמוק בנפשי. ניצבים לנגד עיניי פניה היפים הצוחקים של הכלה ופניה המעודנים הזכים של אמה, סלווה קליינמינץ [בתצלום].

התנאים נערכו בבית קליינמינץ. באו אורחים רבים משני הצדדים. האווירה בבית הייתה חמימה. אכלו ושתו. מישהו מן המחותנים, שישב בראש, החזיק אותי בחיקו. ראיתי לפניי את כל השולחן, שהיה ערוך בעושר ונדמה לי כי עדיין אני חשה על שפתיי את טעם הקומפוט והמרקחת. נזדמן לי בחיי לאכול מאכלים שונים, לא אחת רציתי לחוש בהם את טעם המעדנים ההם, עד כה לא צלח הדבר.

הנה אני בחתונה של דודניתי חוה גֶרץ. ברגיל נטלה כל העיירה חלק בחתונה. הכלה הייתה יתומה והכול חשו כמחותנים בשמחה. אני זוכרת את עצמי בזרועות אבי בתוך המון אנשים. רציתי לישון, אך לפתע החלו הכליזמרים לנגן, והמון האנשים החל לנוע. בכו וצחקו, נדחקו קדימה. כל אחד רצה להיות קרוב יותר אל החתן-כלה. רבים אחזו בידיהם נרות, שנצצו ככוכבים באפלה העמוקה של הלילה בעיירה הקטנה.

החתונה נמשכה עד אחרי חצות. לאחר האכילה והשתייה וטקסים אחרים החלו בקריאת מתנות הדרשה. הבדחן עלה על השולחן וקרא בקול רם בשמות האנשים והמתנות שהעניקו. המוזיקה ניגנה כל הזמן לקצב חרוזי הבדחן. ככל שהייתה המתנה יקרה יותר רעמה המוזיקה יותר בהדהודה.

שנים כה רבות חלפו והייתי כבר בחתונות רבות, אך במשך כל הזמן לא חדלתי לחשוב על האווירה ההיא, בחתונה ההיא בעיירה, שאין דומה לה. נדמה לי כי המסורות ההן נעלמו עם השמדת יהודי העיירה.

ליד הנחל

אני זוכרת את הנחל בוויסלוויץ. מעולם לא ידעתי מה שמו. הוא ודאי לא מצוי בשום מפה, אך נותר בזיכרוני על כל השמחות שילדים מסוגלים ליהנות מהן ליד נחל בימי הקיץ. לקחתי עמי את הימים ההם יחד עם חלומות הילדות שלא נחלמו עד תום.

בביקורי השני בוויסלוויץ, בבואי לשם מן ההכשרה להלוויית סבתי, חמקתי מן הבית והלכתי עם דודניותיי, אסתר ודבורה טננבוים, לטייל בעיירה. לבי משך אותי אל הנחל, שבעיני הילדה שהייתי נראה גדול ועמוק. ביום ההוא היינו מסוגלות לחצות את הנחל בקפיצה אחת. הוא היה מיובש וצר. ניחמתי את עצמי, בבוא הגשם יגדל הפלג הצר לנהר רחב, שעלה בעבר על גדותיו והגיע עד לבית בו גרנו. קרה שהמים נשאו את הגשרון וכל בני הבית יצאו לאחוז בו שלא ייסחף בזרם.

הנחל תפס מקום גדול בחיי העיירה, ממנו שאבו מים לכל הצרכים וגם לרחצה ולכביסה.

אהובה ויקרה לי העיירה על בתיה הגדולים והקטנים, על המולת הילדים והמרדף חסר המנוח של המבוגרים אחר הפרנסה. יקר לי המיושן והמודרני, הזקנים והצעירים, שיחותיהם הבטלות ושאיפותיהם האידיאליסטיות לעתיד טוב יותר.

מתוך הפרק: היה היה ע' 257 – 262.

בשמחה אביבית קיבלנו את החגים השונים. לכל חג הכנו את הבילויים שלנו, תוספת למנהגים ולמסורות שהורינו חגגו בהם חגים בעיירה.

אנחנו, הנוער המודרני, הכנו לכל חג הצגת תאטרון או הגרלת משמנות או טיול. לטיולי החגים הייתה תמיד הצלחה גדולה. הם היו כרוכים במפגשים עם נוער מעיירות אחרות. נקשרו היכרויות חדשות והתעשרנו ברישומים חדשים.

זכור לי חול המועד סוכות, ארגנתי עם חברים אחדים הצגה לילדים. שם המחזה "השקרן". ארגון הצגה כזאת לא בא בנקל. לא יכולנו להרשות לעצמנו להזמין במאי מקצועי מן העיר הגדולה, שיעזור לנו לבצע את המחזה. נחוץ היה כסף לשם כך ולא היה לנו. לכן ניצלנו מחות שלנו ובמאמץ רב הבאנו את הדבר להצלחה. הזמנו חברים מעיירות שכנות, וגחלה הייתה שמחתנו למראה ההתלהבות בה נתקבלה ההצגה. הצגה כזו גם הכניסה כסף והכנסות יועדו להוצאות הכרחיות. היו מקרים, שתמכנו במשפחות עניות שהיו אצלן גם ילדים חולים.

למרות שכבר משנות הנעורים המוקדמות היה על הבנים והבנות בעיירתנו לשאת בעול הפרנסה לקיום השבועי, לא איבח את הנטייה לבמה ולמשחק, ניצלו כל הזדמנות להציג עצמם.

כך הפך כל חג ליום המעניין ביותר של השנה, עליז ומלא סיפוק.

בתצלום: ריווה ראב-היפשמן (בת מיכל), שיינדל זיידמן בת יצחק-אלי. נערות חולמות מחופשות למנחשות בקלפים. הן עשו זאת בכישרון ומתוך כמיהה למשחק תאטרון.

"פרח"

החתונה התקיימה בבית החתן או הכלה. קרה שארגנו את החתונה אצל השכן. לא היה צורך באולמות גדולים, כי לא בא קהל רב, אף שחודשים קודם כבר ידעו כולם בעיירה שאצל זה או אחר תהיה חתונה. לחתונה הזמינו רק את הקרובים ביותר, ואלה התכוננו במשך שבועות לחתונה. נחוץ היה להזמין נעליים אצל הסנדלר, לתפור בגד, כי לא היו בנמצא בגדים מוכנים למכירה.

החתונה עצמה לא הייתה מפוארת, בכל זאת בילו באופנים שונים. גדולים במיוחד היו הרעש וההמולה בעיירה, כשהייתה הכלה יתומה. אז חשו כולם בעיירה כמחותנים.

עדיין מהדהד באוזניי בכי הנשים כשהחל הבדחן לשבח בזמר את הכלה, וריגש את הקהל בחרוזי "המוסר" שלו. פני הגברים הרצינו והנשים התייבבו, מחו עיניהן בממחטות המוכנות, כך הלכה כל העיירה אל החופה. כאן לא חייב היה אדם להיות אורח מוזמן. בחופה חשו כולם כמחותנים. בשום בית לא הלכו לישון לפני הולכת הכלה לחופה.

בכל חתונה ארגנו גם "פרח", אספו כסף למטרות צדקה שונות. נזדמן לי פעמים רבות ליטול חלק בהתרמות של "פרח" כזה.

החתונה נמשכה כל הלילה. האורחים שבו לבתיהם עייפים ומותשים, אך עם סיפוק בלב, עם רגש של חוויה גדולה, שחתונה יהודית מעניקה.

שנים חלפו. החורבן הנורא מחה את עיירתנו ולעולם לא ישובו עוד החוויות ההן שנחקקו כה עמוק בלבבותינו, אך לעולם לא נשכח אותן ונעביר אותן לדורות הבאים, לילדיהם ולילדי ילדיהם, על מנת שיכירו את יפי העיירה שלנו, המוסר הגבוה של אבותינו וסבינו. המסורות המופלאות שעליהן חונכנו והן מלוות אותנו כל חיינו.

מתוך הפרק: היה היה ע' 263 – 265.

אברהם הנדלר **מיצאי וויסלוויץ בוורשה**

אף שלא הייתי בן וויסלוויץ, נשמתי את אווירת וויסלוויץ, ודווקא בוורשה. אין זו תעלומה ולא דמיון, אלא מציאות אמתית. זה היה מאז התחלתי להיכנס אל משפחת רייזבוים בוורשה, חצוב פאווה 48. שם היה ביתו של משה-חיים. משמסת לבית זה, חשת את וויסלוויץ על חנה של העיירה וטעמיה.

למכירים את חותני, משה-חיים רייזבוים, אין צורך לשרטט את דמותו, די להזכיר את שמו וצפה כחיה הדמות הנאה של יהודי חם ואדם טוב זה, שבלבביותו חשו מיד משבאו עמו בקשר. הוא הביא עמו את כל החמימות של עיירת הולדתו ועשה את ביתו בוורשה בית לכל מי שבאו מוויסלוויץ לוורשה. תכופות נראה בעיניי כאילו היה אבי העיירה כולה.

במשך כל השבוע שררו בדירת המרתף הקטנה רעש והמולה. נפסו לשם צעירים וזקנים. מקום ראשון תפסו סמוך הצעירים שנפרדו מן העיירה ובאו לחפש עבודה בוורשה. עוד בבית ידעו ש"המלון" הראשון יהיה ביתו של משה-חיים. הוא קיבל אותם כבני משפחה. בראותו אותם, מיד הושיט להם את ידו החמה בברכת ברוך הבא לבבית. הצעירים חשו בחמימות האבהית שלו והוקל לנפשם.

דירת המרתף הצרה שלו הפכה למן השחר מאוף שינה לחדר קבלה, במהירות קופלו המיטות המאולתרות והמקום התרווח, נעשה נוח יותר. אשתו של משה-חיים, פיינה, שלחה אל "הסומא", כינויו של החנווני בעל חנות המכולת, והובא משם כל טוב לכבוד האורחים החדשים. הוחל בהסבת ארוחת הבוקר. בשעת האוכל מציף משה-חיים את האורחים בשאלות. רצונו לדעת כל פרט מן הנעשה בעיירה, ומיד הוא עובר לתמיות הפרטיות של האורחים, מה רוצה כל אחד, ללמוד או לעבוד, בעבודה מקצועית או שחורה.

בהאזינו בתשומת לב לתשובות העמיקו הקמטים במצחו של משה-חיים. מוחו כבר עבד על תכניות, אין לדאוג לבאים זה מקרוב בדברים הנחוצים ביותר, אין להשינ להם תעסוקה. הוא היה חדור כולו

בהשתתפות בצרות הבאים ונראה שכל דאגותיו האישיות, דאגות הפרנסה הקשות, זזו הצדה ואת המקום הראשון תפסו הבאים החדשים, שהכול עוד נראה להם מנוכר, זר וקשה, אך משה-חיים עשה הכול לגרש את הזרות. אם צריך היה ללכת עם מישהו בעניין השגת עבודה, מציאת קשרים, לעתים השתדלות בהשגת מקום בבית חולים, אם הבא היה חולה. לא היה דבר שנראה למשה-חיים קשה למימוש, הוא עשה הכול בחיוך, בנפש חפצה. לכל הזדמנות הייתה לו הלצה שתניס את הדאגות הקשות, את חוסר השקט והחשש מפני העתיד הלא-נודע.

בערב, כשהחבורה התקבצה "במלון" של משה-חיים, ולכל אחד היה משהו לספר על הדברים המופלאים שראה בעיר הגדולה, שררה שמחה גדולה בדירת המרתף. משה-חיים עצמו, לאחר יום עבודה קשה בהקצעה ובהתרוצצות עם הבאים החדשים מוויסלוויץ, נראה עתה קורן משמחה. בסיפוק רב הקשיב לקורותיו ולחוויותיו של כל אחד מן היום שחלף. לא אחת היה מקום לצחוק לתמימות הקרתנית של פלוני.

אחד לא היה מסוגל להבין למה סירב הכרטיסן לעצור את החשמלית במקום שהיה עליו לרדת, הוא הרי שילם, התכעס, למה לא השיב לו כשביקש ממנו לעצור את החשמלית בפינה, במקום שהיה עליו לרדת? האם כספו אינו כסף?

אחר לא היה מסוגל להתאושש מן הבלבול והמבוכה. משה-חיים השיג לו עבודה אצל סייד דירות, האומן כיבד אותו בנשיאת הסולם והורה לו ללכת בעקבותיו, בהמולת העיר הגדולה אבד האומן מעיניו, הוא החליף אותו באחר והלך בעקבותיו, הלז לא העיף בו מבט, והוא, כוחותיו ממש אזלו, לא היה מסוגל לשאת עוד והתכעס על הזר על שאינו לוקח ממנו קצת את הסולם.

חוויות כאלה ואחרות חלקו ביניהם בערבים בביתו של משה-חיים. היה למשה-חיים חוש הומור מופלא. הייתה לו הלצה ומעשייה לכל דבר שקרה לבני וויסלוויץ אחרים בימים הראשונים לבואם אל ורשה, הוא נהג לחזור ולספר לבאים החדשים, כך הוסיף להם עידוד ואומץ לשאת את החוויות הקשות של הימים הראשונים.

לאחר שסעד פת ערבית, נהג משה-חיים ללכת אל מכרים לחפש מקום לינה לבאים החדשים, שלמענם כבר לא היה מקום בדירת המרתף הצרה. קרה גם שפלוני נותר ללא מקום לינה. ואז, כבדרך פלא, נמתחה דירת המרתף והתרחבה ומיד הוצע משכב, העיקר להניח את הראש.

הפשטות והיושר באו מעומק הלב, היו ממש טבע שני ליהודי לבבי זה. כה פשוט וטבעי נראה לו לחלוק פת לחם אחרונה עם בחור עני שבא מן העיירה הקטנה וטרם מצא את מקומו בכרך הגדול, שבשנות המשבר ההן רחש מובטלים וחסרי בית.

בעקשנות רבה קיים מצוות הכנסת אורחים, במיוחד בבוא השבת. נראה היה אז שכל העולם חדל להתקיים, אפילו בני ביתו, הוא היה טרוד כולו באורחים, אלה שלקח אליו ואלה שהשיג להם מקום אצל אחרים.

בימים העגומים של ספטמבר 1939, כשבביתו של משה-חיים הורגש מאוד המחסור במזון וחסרו מעט מים לשתייה, נשאר משה-חיים אותו אדם לבבי ומשתתף, שדאג יותר לאחרים מאשר לעצמו, זכר כל נזקק. נותר בו גם חוש ההומור שבאמצעותו ביקש להביא נחמה לסובלים ולהפיג את הלך הרוח הכבד. גם בימים הקשים ההם היה ביתו מקום מקלט לכל בני וויסלוויץ שהיו אז בוורשה.

מכל המשפחה נותרה רק הבת רניה (ראצה), אשתי, שהלכה אתי אל הגבול והצלחנו לשרוד את שנות המלחמה הקשות בקזחסטן הרחוקה.

זכרו של יהודי מסור וישר זה, הזיכרונות על מעשיו הטובים ולבו הגדול מעניקים לנו אומץ ומראים לנו את הדרך בה עלינו ללכת ולהוליך גם את ילדינו.

מתוך הפרק: היה היה ע' 266 – 269.

רחל גֶרץ [טורבינר] בית ילדותנו ונעורינו

וויסלוויץ, עיירה יקרה שלי, את מוקפת יערות אורנים ובוסתנים, בהם מאות עצי פרי שפריחתם מילאה בניחוחה את האוויר כולו. יפות היו שעות בין הערבים בחודש מאי, כשהתיישבנו בתיב הטיול בין יער ובוסתן, תחנו לרוח הקרירה ללטף אותנו, וניחוח האורנים והעסיס ממש שיכרו אותנו. נדמה היה שהעולם כה יפה ומבטיח אפשרות ליהנות מיופיו ומקסמו.

נדמה לי כי זקן ונער חשו ביפי הטבע סביב לעיירה שלנו. אני רואה לפניי את האנשים המבוגרים הולכים בצעד מתון לתפילה בבית הכנסת או בבית המדרש ומתענגים על האוויר הטוב, על ניחוחות הבוסתנים והשדות. קרה שאבא שב הביתה לאחר מנחה-מעריב, נרנו מן השיחות שהתנהלו שם לאחר התפילה בעניינים פוליטיים, על המסחר המתדרדר, הנוער הפורק עול והוא שלוח רסן. ההורים נטלו את האשמה על עצמם, שאינם תקיפים דיים ומאפשרים לבניהם ובנותיהם ללכת למפלגות ולארגונים שונים.

לאחר שיחות כאלה, קרה שאבא ניסה למנוע ממני ללכת בערבים למועדון התנועה. ראיתי את צערו ודאגתו הרבה ולא התעקשתי, ויתרתי לו, העמדתי פנים שוויתרתי על קשריי עם התנועה. אך הדבר לא נמשך זמן רב, אבא כפי הנראה לקח ללבו את צערי ושקל מחדש, למה אהיה אני היחידה בעיירה שנשארת לשבת בבית. לא אחת קלטתי את התלחשויותיו עם אימא: "למה יינזע חלקם של ילדיי? וכי אוכל אני לשנות את העולם?"

קטנה הייתה העיירה שלנו. יהודים רבים בפולין אף לא שמעו עליה. אך לנו הייתה עולם ומלואו. כשאני נזכרת עתה בעבר, אני ממש מוצפת זיכרונות וכאב חד כוסס בלבי, נענועים למקורות האהבה ההם, ששפעו מן הדמויות הקרובות והיקרות.

היו אלה החוויות העמוקות ביותר, שלעולם לא יימחו מזיכרוני. למן שנות הילדות המוקדמות חשתי באהבה זו. כמובן מצד הוריי ומצד בני

משפחה קרובים. גם עם חבריי וחברותיי בבית הספר איחדה אותי ידידות לבבית.

אני רואה את הבקרים ההם, כשנחפזתי ללכת לבית הספר, מיהרתי לאכול ארוחת בוקר ויצאתי מן הבית. הזמן, מיד לאחר החגים, השמש כבר אינה יוקדת כל כך, האוויר קריר. בדממת העיירה נשמע רעש הטחנה. אני הולכת לי לאורך האכסדרות, סמוך לחנויות, אני חולפת על פני בקתות האיכרים, שם צעירים וזקנים כבר על רגליהם, מתרוצצים יחפים בחצרות והעבודה תוססת, כמו בכפר.

אני נכנסת לבית הספר, חשה באווירה הביתית, המורה פְּראָנצקי אומר לי: "חבל שאת יהודייה. עם הראש הטוב שלך היית יכולה להשיג הרבה".

נימת דבריו הייתה לבבית וחביבה, לכן לא הבנתי את השנאה שדבריו היו חדורים בה. נדמה היה לי שהוא מחבב אותי מאוד, אפילו אוהב, אך כשדיברתי על כך עם חברותיי הפולניות הן אמרו לי: "את הרי יהודייה, והיהודים הרגו את ישו שלנו. המורה יודע זאת טוב מאוד. אתם היהודים, אין לכם מה לעשות כאן. עליכם להסתלק לפלשתינה".

גם הן אמרו דברים אלה בשלווה, בטבעיות. חלפו שנים עד שהבנתי את השנאה מלאת הרעל שהייתה בדברים של חברותיי הפולניות ושל המורה שלי.

הייתי בת ארבע-עשרה כשסיימתי בית ספר. בעת ההיא חשתי עוד יותר בקשר שלי לעיירה. הצטרפתי לחיים החברתיים. פעילות הנוער היהודי בוויסלוויץ, יצא שמה בסביבה כולה. כל המפלגות וארגוני הנוער היו מיוצגים שם. בערבים התקיימו שיעורים ויכוחים וחשנו קשורים לעולם הרחב. בעיני כולם נדלקו להבות. לכל אחד הייתה זו שאלת חיים לשכנע שהרעיון שלו הוא הצודק ודרכו להגשמת רעיון זה היא הנכונה.

משנותיי הצעירות ביותר הצטרפתי אל "פועלי ציון שמאל" וראיתי בבירור כי העיירה, ככל שנהיה קשורים אליה, אינה מאפשרת לנו להכות שורש, נותר ביתנו האמתי, ארץ ישראל. רק אז התחלתי לראות

את הצד העגום של העירה שלנו, את הפרנסות הקשות של הרוכלים ושל החנוונים. למעטים מאוד הייתה פרנסה ברווחה. לרוב ישבו החנוונים בטלים ימים תמימים, מצפים לקונה. חיכו ליום רביעי, יום השוק, שציפו לשאוב ממנו פרנסה למשך השבוע כולו. ליום זה ציפו גם בעלי המלאכה, החייטים, עושי הכובעים, הסנדלרים והפחחים.

הרוכלים, יותר מאחרים, חיו באחווה עם האיכרים, היו שחשיבו להם בידידות. אך היו כאלה שבמשך כל הימים הפגינו את שנאתם ליהודים.

יפים היו החגים בעירה שלנו. בלתי נשכח הוא יום שמחת תורה. מכל החלונות נצצו נרות ופני כולם נהרו בשמחה. מואר יותר מכל מקום אחר הוא בית הכנסת, השמחה גוברת כשמתחילות ההקפות. מותר אז גם לבנות להיכנס אל בית הכנסת, להביט בריקודים ולהקשיב לניגונים. גם בבתים היה שמח יותר מִתמיד. הזמינו קרובים ואורחים. גם למחרת שתו במשך כל היום, רקדו ושרו, מחאו כפיים. הריקודים היו בבית המדרש וגם בלב הרחוב, די היה בחסיד שמח אחד שיצא בריקוד ומיד הצטרפו אליו צעירים וזקנים, עניים ועשירים, סוחרים ובעלי מלאכה. השירה הרקיעה עד לב השמים, שכחו כל דאגה ואיחלו: לשנה הבאה בירושלים.

מתוך הפרק: היה היה ע' 270 – 273.

קשה, קשה לי מאוד לכתוב על העיירה שלי, בה נולדתי וגודלתי, עיירה שנכרתה ונמחתה באורח כה טרגי. הלב בוכה ואינני מסוגלת לכבוש את דמעותיי הזולגות מעיניי ונושרות על הנייר. ניצבים לעיניי הוריי, אחיי, אחיותיי וכל האנשים הקרובים מעיירתנו האהובה והיקרה. הלב דואב על אבדנם הטרגי.

בעיירה חיו גם שני אחיו של אבי, אלתר ואבא טורבינר. לדוד אבא היו שבעה ילדים, כלות, חתנים ונכדים. מכולם שרדו שרה ואפרים-מיכל [גרבר]. בבניין שלנו התגוררו גם אחות של אבא, חיה, ובעלה דניאל עם הילדים: ישראל, צביה, איטה, חנהלה, שמואלקה.

אחי, ישראל-דוד, בחור יקר ולבבי, הצטרף אל הפרטיזנים מתוך רצון יוקד ללחום ברוצחים הגרמנים. אי-שם סמוך לכפר רוז'נצ'ין הרגו אותו האיכרים.

אחותי מיכְלה, שהייתי קשורה אליה כל כך, הייתה בעלת לב גדול, חדור מסירות גדולה למשפחה. הייתה טובת לב ותמיד מלאת תקווה לימים טובים יותר. חוה, אחותו של יוסל מס[ט]בוים, שהייתה חברה של מיכלה, סיפרה לי כי שעה לפני שהרגו את הוריי, דיברה אתה מיכלה, סיפרה על אחיה ואחותה השוהים ברוסיה ועל תקוותה שיישארו בחיים. אחות טובה ויקרה שלי. ברגעים שהמוות ארב מכל פינה, חשבת עליי בתקווה שאשרוד את כל האימים, ואני הייתי כה רחוקה וחסרת אונים, לא מסוגלת לעשות למענכם דבר. מה חזק לב האדם, שאינו פוקע מכאב וייסורים. חוה סיפרה לי שהשיחה עם אחותי התקיימה בחלם בשנת 1942. באוויר הייתה תלויה אקציה חדשה שציפו לה, ואכן בו ביום התרחשה השחיטה הנוראה שהשמידה את כולם.

כולם ניצבים לנגד עיניי: פייגה, קרובה מצד אבא, שהייתה לה חנות אריגים וחייתה בשקט עם משפחתה, בכבוד ובצניעות; ברכה [אשת משה טורבינר?], דודל של סְראיה [דוד של ישראל, ארליך?], אסתר של קריינדל [אשת לייב ארליך], עוד ועוד קרובים מצד אבא ומצד אימא; השכנים היקרים, זיינוול המלמד, ילדיו של הירש טירוויצר, לאהקה של

שרה עם כל משפחתה, מנדלה של יאשה [גוטרמן], כל משפחתו של מיכל ראב, הירש גְראדר, שבשנות המלחמה היה מוכן ללכת באש כדי לעשות טובה ליהודי בעיירה. אני רואה אותם עכשיו, את כולם, הדמויות הקרובות והיקרות. ומי מהם לא היה קרוב? כל העיירה על יהודיה הייתה כמשפחה אחת. כולם השתתפו בשמחת הזולת ובצערו.

שחקני פורים

נתחיל בימים ההם של שנות הילדות המוקדמות, כשביתי ועיירתי היו מלאים שׂחוק ושירה. תקופת פורים, ליל כְּפור ושמים זרועי כוכבים. לא היה בעיירה חשמל, אך הירח האיר והילך קסם כמעשייה. בכל החלונות היה אור מן המנורות הבורקות שהודלקו. בבית חם, על השולחן ניצבים שני פמוטי כסף ובהם נרות גדולים. מונחת עוגה טובה ויפה. באמצע השולחן מוטלות פרוטות רבות. אבא יושב בראש וכולנו, אחים ואחיות, יושבים סביב לשולחן. מדי רגע נפתחת הדלת ונכנסים זוגות לאסוף כסף. לפתע נשמע רעש סמוך לדלת ונראה אדם מגיע, לבוש כפקיד הוצאה לפועל ורוכב על סוס לבן. זה היה מיכל ראב, שנסע עם עוזרו, איציק טירוויצר, וליווה אותו מאיר סולטיס.

ירדו מן הסוס ונכנסו הביתה, בירכו ברכת פורים שמח ופקיד ההוצאה לפועל פתח ואמר: "ר' ברל, באנו לקבל את המס שאתה חייב".

פקיד ההוצאה לפועל דפדף בספר גדול ומצא את הסכום המגיע מאבי, שהחל להתחנן אליהם: "אין לי כל כך הרבה כסף, אני רוכל פשוט, מטופל בילדים קטנים, מאין אקח סכום כה גדול?"

פקיד ההוצאה לפועל היה קשוח, רקע ברגלו וצעק: "תשלם או לא? היודע אתה עם מי אתה מדבר? אנחנו השלטון".

הוא הסב את פניו אל הסולטיס ואל עוזרו ובמלוא הרצינות אמר: "התחילו לארוז את חפצי הז'ד, הוא רק רוצה לרמות אותנו וסבור שנניח לו לעשות זאת".

אנחנו הילדים, ישבנו ליד השולחן והקשבנו באימה לדברים, חשבנו כי זה אמנם פקיד הוצאה לפועל וכבר היינו מוכנים לפרוץ בבכי. זה נמשך

רק רגע קצר. מיד ראינו שאבא מתחיל לשאת ולתת אתם, לוקח מן השולחן מעט פרוטות ונותן להם. הרצינות פקעה וכולם פרצו בצחוק רועם. רק אז הבנו כי אלה שחקני פורים.

יהודים נכבדים, בעלי-בתים חשובים, יצאו בפורים מבתיהם מחופשים לשחקני פורים ואספו כסף שיועד לעניים, לחולים ולאנשים אומללים, שלא היה בידם להכין פסח בביתם, והקהילה נאלצה לדאוג להם עוד חודש קודם, ובפורים החלו באיסוף הכסף לנזקקים.

בפורים הייתה בבתים רבים חזקה, להזמין לסעודה אנשים אחדים ולשולחן הוגשו יין וי"ש. שחקני פורים הנכנסים הפגינו את תעלולי המשחק שלהם, שרו, אמרו דברי חידוד, וכל הבית הקשיב, אכל, שתה ושימח עצמו.

אצל אבי לא השתוו כל תענוגות העולם לשמחה חסידית. תענוגו הגדול היה לשבת עם חסידים לשולחן אחד ולזמר ניגונים מלבבים.

זמירות זכות

בשבוע הראשון שלאחר פורים החלו, כמדי שנה, הדאגות לפסח כשר. תחילה הכשירו את הטחנה בה נטחנה התבואה לקמח למצות. לאחר מכן נפנו למאפיות שהוכנו לאפיית מצות הפסח. גירדו את כל החומר סביב לתנור, ליבנו אותו באש עד שהאדים ולמטה חפרו בור, בו יהיה נוח לעמוד ולהגיש את הבצק לתנור.

שבועיים לפני פסח החלו לאפות מצות. נערות, נשים צעירות ומבוגרות עמדו ורידדו כדורי בצק למן השעה חמש לפנות בוקר עד עשר בלילה. שתי גובלות בצק ראשיות התחלפו בהתמדה. הן היו ידעניות גדולות בדינים, ידעו את המידה המדויקת של מים שיש לצקת לכל פיסת בצק למצות. הרב נכנס פעמים אחדות ביום להציץ שהכול נעשה לפי הדין. מנקבי המצות ניקבו את המצות במכשיריהם והגישו אותן לתנור, שם עמד התוחב לתנור ועבד בזריזות, אגב כך השגיח בעינו החדה שהמצות לא ייצרבו. חובה הייתה כל בעל בית או בעלת בית להיות נוכחים שעה שנאפו המצות שלהם. לאחר הוצאת המצות

מן התנור, מקובל היה לחלק סוכריות בין המועסקים באפייה. תוחבי המצות קיבלו דמי בירה בעת הבאת המצות בתוך סדינים לבתים.

בלילה של ערב פסח הניח כל יהודי על אדן החלון פיסות לחם לבדיקת החמץ. ביום האחרון ליבו את התנורים ומכל בית נפלט חום, שהגביר את שמחת החג הקרב.

בערב פסח בבוקר, אכלו את ארוחת הבוקר וגידרו לשם כך פיסת מקום, כדי שלא יישאר פירור בשום מקום. לאחר האוכל נשמע קולו של ישראלקה השמש: "לשרוף את החמץ!" הוא הדליק נר וניגש אל כל חלון לקיים את המצווה של בדיקת חמץ, בירך וניגש לביעור החמץ. בארוחת הצהריים כבר לא אכלו לחם ולא מצות. הארוחה כללה תפוחי אדמה ובורשט אדום עם קציצות, בהן כבר לא היה, כמקובל, לחם.

לאחר ארוחת הצהריים הלכו יהודים לבית המרחץ, הלקו עצמם באגודות זרדים ובאו הביתה מרוענגים. ניגשו להכנת החרוסת ולמזיגת היין מן הכדים הגדולים לבקבוקים.

אנחנו, נערות ונערים, היינו קצרי רוח בציפייה לליל הסדר. האבות היו עתה שונים מאשר בכל השנה, השילו מעצמם את דאגות החורף, לבשו את בגדי שבת והלכו לתפילה, מי לבית הכנסת, מי לבית המדרש ומי לשטיבל חסידי או למניין סתם. בעיירה פשט ניחוח הדגים המבושלים והעוגיות האפויות. ילדים מאחלים זה לזה תחדש. כל אחד לבוש בגד חדש. הנערים הולכים יחד עם האבות לתפילה ובבואם הביתה השולחן ערוך, מונח עליו כיס המצות היפה, גביעי הכסף וכוסות הזכוכית מוכנים כבר. יהודים אדוקים לובשים קיטל, כולם בלבן, מתיישבים נשענים על הכרים, מעיפים מבט אחרון, לראות שהכול כשורה ומתכוננים לקריאת ההגדה.

בכל דרכיי ליוותה אותי השירה הזכה של שולחן הפסח, הקושיות ותשובות ההגדה. בכל נדודיי ראיתי את שולחן הפסח מלא האור, ואת ידה הרכה של אימא, ששמרה על טהרת החג; עיניה המאירות, שטבלו בקסם המאיר ההוא; הציפייה הרועדת לכניסת אליהו הנביא כשפתחו את הדלת ב"שפוך חמתך", המבט בעיניים סקרניות בכוסו של אליהו הנביא שניצבה על השולחן, והביטחון שהלא-נראה הרים אותה והגישה

לפיו. לי אפילו נדמה היה שחסר בה, שאליהו הנביא שתה ממנה. העיניים נעצמו, אך בכל כוחי התאמצתי לא להירדם, שלא להחמיץ את השמחה הגדולה של ליל הסדר שנמשך עד לאחר חצות.

במשך שמונת ימי החג היו ששון ושמחה. משפחות, ידידים, שכנים באו זה אל זה. גם אנחנו, נערות צעירות, בילינו בוויכוחים, אך תמיד בשמחת חיים רבה ובתקווה לימים יפים ומאירים.

דומים היו גם החגים האחרים בעיירה, דומים בשמחת החיים, בכמיהה לחיים יפים וטובים יותר; בשירתם הזכה, בהתלהבות חסידית ובפשטות של יהודים טובים ותמימים בעיירה שלנו.

בליל של ניגונים

בסוכות החלה בעיירה אווירת ההתלהבות. באו ימים ולילות של שירה. בשטיבלך של החסידים רקדו מיד לאחר התפילה, סעדו בחיפזון בבית, ומיד שבו לעיירה ומשם הלכו כל פעם אל אחר, לפי החזקה שהייתה לאיש משנים, והיו ריקודים ושירה. בשטיבלך היו חסידים מחצרות אדמו"רים מעורבות והיה בליל של ניגונים: גור, פולוב, רדזין, טריסק.

בשמחת תורה נהוג היה משנים קדמוניות ללכת בין הבתים, להוציא מן התנורים את המאכלים, הצימס, המאפים, ולהביאם אל השטיבל, בו הפכו את העולם. זכור לי איך היו נכנסים הביתה בריצה, מתנפלים על התנורים ומוציאים את האוכל. בעלות הבית לא הרשו לקחת הכול, אך מי שמע להן? לקחו ככל שיכלו ורצו הלאה. במרוצת הזמן התבטל המנהג. חדלו "לשדוד" ונהגו ביתר דרך ארץ.

שבועות אחדים לפני חנוכה החלו במשחקי קלפים, אך המשחק לא היה כמו בימים אלה, עיקש, מחפיר, שערורייתי. התכנסו באחד הבתים ושיחקו על קופיקות שעה או שעתיים. בלילות חנוכה שיחקו זמן ארוך יותר, ועוד יותר שיחקו בחג המולד, כשהמנהג היה לא ללמוד ומשחק קלפים היה בגדר מצווה.

מתוך הפרק: היה היה ע' 274 – 279.

משה שטרסברגר **ל"ג בעומר אבוד**

למדתי אז אצל שמואל של אוריש [מֵעֵר, מאיר?] ב"חדר".

בימי הספירה היה קצת עצוב. אסור היה להסתפר ולהתרחץ, והאבות הטיפו מוסר לנערי החדר, שהם מרבים לשחק ושוכחים את האבל. לכן חיכינו בקוצר רוח לל"ג בעומר, שנזכל ליהנות מיום חופשי שמשמעו גם – להיפטר מפרגולו של הרבי. ידענו כבר כי בל"ג בעומר לומדים בבוקר דף גמרא והולכים הביתה. אנחנו חופשיים ויכולים לרוץ לעיר, אל הַדְּבָרוֹת [אחוזות, עמקים ?], שמשכו וכישפו. הלבבות הילדותיים שלנו הלמו בעוז מן הציפייה לחופש ולשמחה של היום ההוא.

לבסוף בא היום המיוחל ל"ג בעומר. באנו בבוקר לחדר והקשבנו באוזן אחת לדברי הרבי, מצפים בקוצר רוח שהרבי, ר' שמואל של אוריש, יאמר כבר את מילת הקסם: "לכו הביתה!" אך כמו להכעיס, התעלם הרבי מל"ג בעומר והמשיך ללמד כאילו היה זה יום רגיל.

קוצר הרוח בלבותינו גבר מרגע לרגע. אך חששנו להזכיר ולו במילה, כי אם יתכעס יהיה רע יותר, ועלולים לחטוף מכות. כך חולפת שעה ועוד אחת והמלמד מתעלם עדיין. החשש שיאבד יום כה נאה קדח במוח והתחלנו למלמל זה לזה, מסיתים זה את זה להזכיר לרבי, עד שפלוני אזר אומץ ורטן חרש: "רבי, היום הרי ל"ג בעומר".

הרבי, כמו חיכה רק לכך, התרתח: "שֶׁה, שקט שיהיה, שיגע [שובב] שכמותך, איזה ל"ג בעומר בראשך?"

הרטינה נשמעה למעשה מילדים רבים, אך המלמד שפך את זעמו על זה שקולו היה רם משל אחרים. העובדה שהמלמד רק צעק ולא הכה, עודדה אותנו והתחלנו לדבר כולנו יחד: "רבי, למה היום שונה משנים אחרות? בל"ג בעומר הרי מקדימים ללכת הביתה".

כעסו של הרבי גאה: "מיד אתן לכם ל"ג בעומר!"

לא יכולתי לסלוח לעצמי, יום יפה שכזה יאבד ונישאר יושבים בחדר. מלמלתי משהו בקול מתחנן והמלמד הפנה עתה את כל כעסו אליי:

"מיד אשבור לך את הפה ואת העצמות, אם לא תבלום אותו".

פחד נפל על הנערים. כולם חששו שהרבי עלול להכות מכות נמרצות ובחדר השתררה דממת מוות. כולם נותרו יושבים בהכנעה במקומות וביכו בלבם את ל"ג בעומר האבוד.

כך חלפה מחצית השעה. לפתע נזכר המלמד שעליו לרוץ אל הרב. בל"ג בעומר נהגו לכתוב תנאים ולעתים חסר עד. המלמד זכה אז בהכנסה נוספת. בכעסו עלינו כמעט שכח זאת, כשנזכר קם בחיפזון ממקומו ואמר לנו: "תישארו לשבת במקומותיכם. אם יעז מישהו לצאת אפצח את ראשו".

חרף הסכנה הגדולה, אפילו לא התלבטנו, וברגע שיצא המלמד עוררנו מהומה וחילופי מהלומות. החישוב היה להוציא את הרבנית מכליה כדי שתתחנן אלינו לצאת קצת מן החדר החוצה. וכך היה. אך החלו הרעש והמהומה, פרצה הרבנית בצעקות, שניתן לה מנוחה ונצא החוצה. אך התנתה אתנו לשחק בחוץ ולא להסתלק.

הבטחנו לה זאת חגיגית, אך ברגע שיצאנו מן החדר קיימנו התייעצות איך לארגן את הבריחה. הפחד, שהמלמד עלול לשוב כל רגע, היה גדול, לכן החלטנו שנלך מיד אל כרי הדשא בפאתי העיירה. שם היו שיחי פטל ואפשר להסתתר במקרה שתתקרב סכנה ומישהו יבוא לחפש אחרינו.

הכול היה מתנהל כשורה, אלמלא נמצא בקרבנו אחד שחשש לברוח. לא הועילו השידולים, הוא בשלו, הוא חושש ולא יברח מן החדר. מישהו הציע להשאירו ולברוח בלעדיו. אך חששנו שיספר לאן רצנו ולרגע נשארנו במקום, רצינו לטכס עצה איך להבטיח את עצמנו מפני המלשין.

הנער לא היה מסוגל לשאת ביזיון זה והחל להישבע בשבועות וחרמות למיניהם, בחייו ובחיי הוריו, שלא ילשין לא יסגיר את הסוד לאן ברחנו.

אף שלא בטחנו כל כך בשבועותיו, לא התאפקנו והחלטנו להסתלק מן החדר מהר ככל האפשר. לא רצנו דרך העיירה, אלא מאחורי בית המדרש, לאורך הנחל עד כרי הדשא.

אך יצאנו מן העיירה אפפה אותנו שמחה של ציפורי דרור, וכמו סוסונים ששוחררו התפזרנו על פני כר הדשא בועטים וצוהלים, מילאנו את האוויר בהמולה עליזה וברעש. מי ידמה ומי ישווה לנו בעולמו הקטן של אלוהים.

באמצע המשחק הפרוע אמר אחד הנערים בקול: "מה יהיה אם הוא יספר לרבי ויגלה איפה אנחנו?"

דבריו השפיעו עלינו כרעם ביום בהיר. הקפיצות והבעיטות נקטעו באחת. פרץ ויכוח סוער. אחדים אמרו כי לא יעז לספר, מחשש למכות שלנו. אחרים אמרו כי מן המלקות של הרבי יחשוש יותר, ויספר. הוויכוח היה מתמשך עוד זמן רב, אלמלא ההצעה להציב שמירה מאחורי השיח האחרון הגדול העבות סמוך לדרך, אך ייראה הרבי מרחוק, יינתן אות ונסתתר.

המשחק התחדש ושוב התחלנו לקפץ ולרוץ כסוסוני פרא, לפתע נשמעה הצעקה: "הוא הולך!"

כעכברים מבוהלים התפזרנו במהירות הבזק בינות לשיחים ועצרנו את נשמתנו. דממה השתררה על פני כר הדשא כמו ברייוויץ [Rejowiec] בלילה. כעבור דקות אחדות הופיע המלמד בצעדי ריצה ומקל ארוך בידו. הוא צעק לעברנו: "חכו, ממזרים, אני כבר אראה לכם. כבר אראה לכם את נחת זרועי".

כך, בעודו צועק, רץ מנופף במקל על פני השיחים. ברור היה שאינו רואה אותנו, אך מרוב פחד חמקנו בגרירת רגליים משיח אחד למשנהו, חשבנו שאם לא יראה אותנו הרבי הוא ימשיך הלאה במרוצתו, אך הוא

לא נראה כמי שיוותר ושוב רץ הלוך ושוב, החל לחפש בסבך השיחים. הפחד מפני המקל גירש אותנו ממחבואינו. אחד-אחד קפצנו מתוך השיחים ונמלטנו הביתה.

בבואי הביתה ראיתי את אמי יושבת וסורגת סוודר. רציתי לחמוק ממנה, אך היא שמעה את התנשמותי הכבדה, תקעה בי מבט שואל: "מה קרה משהקה?"

עמדתי נבוך ולא ידעתי מה לעשות. לאימא אולי הייתי מספר את כל האמת, אך היא הרי עלולה לספר לאבא, ואז אין לקנא בי. לבסוף גבר חיפוש המגן אצל אימא וסיפרתי לה על בריחתנו ליער. אימא לא הכתה, אך דבריה היו מרים: "נו, מה יהיה עכשיו, תכשיט שלי?"

עמדתי בראש מורכן וקיבלתי באהבה את דברי המוסר של אימא, אך כשהורתה לי לשוב אל "החדר", התחלתי לרעוד כעלה ברוח: "אני מפחד, הרבי יהרוג אותי".

לא הספקתי לסיים את דבריי, הדלת נפתחה והמלמד עם הפרגול בידו קפץ אל תוך החדר וצעק: "פרחח שכמותך, למה ברחת?"

כחץ מקשת ברחתי וקפצתי החוצה דרך הכניסה השנייה. המלמד לא היה מסוגל להשיג אותי ונשאר בבית, שפך את לבו בפני אימא. זמן רב לא העזתי להיכנס הביתה. ממקום מחבואי שלחתי נער לראות אם הרבי עוד שם. רק כשהביא לי את הבשורה שהרבי הלך, חזרתי הביתה. אימא כעסה, כי המלמד אמר לה שאני הייתי מנהיג הבריחה וכי אני חוצפן, גורם לו צרות צרורות ומקלקל את הילדים האחרים.

אימא הזהירה אותי, שהרבי לא יסלח לי על כך. כשהתחלתי לבכות התרככה אימא והסכימה שלא אשוב לחדר ביום זה. היא הביאה בחשבון את הסכנה הגדולה, שהרבי יפרוק עליי את כל כעסו.

עד מהרה נרגעתי ורצתי החוצה אל חבריי. לכל אחד היה מה לספר על בריחתו והצלתו מפרגולו של הרבי. הלכנו אל הנחל שנמתח לאורך כר הדשא וקפצנו למים הקרים, שכחנו את הסכנות שעברו עלינו ושמצפות לנו ביום המחרת. השתכשכנו שעות במים ורק בשעות אחר

הצהריים המאוחרות הלכנו הביתה לאכול משהו. נדברנו להיפגש לפנות ערב ליד הכנסייה הרוסית. שם חמקנו לגן, ליד הקלויז, סמוך לביתו של לייבוש. לייבוש היה המעורר לסליחות, והיה עלינו להיזהר שלא יראה אותנו חודרים לגינה.

בלילה של מוצאי ל"ג בעומר ישנתי מעט. הדאגה קדחה במוחי, מה יהיה מחר. הפחד מפני הפרגול של הרבי היה מענה ונטל שינה מעיניי.

למחרת העירה אותי אימא מוקדם מן הרגיל והאיצה בי ללכת לחדר. אך אני התעקשתי, אני חושש ללכת לבדי, כי הרבי יכה אותי. אימא התווכחה אתי ארוכות והבטיחה ללכת אתי ולבקש מן הרבי לא להכות אותי.

בלית ברירה הלכתי בעקבותיה בהרגשה של מי שהולך לקדש שם שמים. אך נכנסנו לחדר אמר הרבי: "הנה הוא, התכשיט, כבר רציתי לשלוח שליח להביא אותך".

עמדתי רועד, מתרפק על אימא. נדמה היה לי שהנה מרים הרבי את הפרגול ומתחיל להצליף על שכמי. אימא ראתה את חרדתי וביקשה מן הרבי לצאת אתה החוצה. נשארתי בחדר בהרגשה שאימא, המגן היחיד שלי, נטשה אותי במדבר שומם וכל רגע עלול להופיע השטן. באטיות השתרכתי לספסל האחרון, להיות רחוק מידו של הרבי. זה לא הועיל לי הרבה. מה אירע בהמשך לא כדאי לספר. בכל מקרה, לא היה מה לקנא בי. ההוכחה הטובה ביותר, שגם כיום, לאחר ארבעים שנים, נותר ל"ג בעומר ההוא חקוק בזיכרוני.

מתוך הפרק: היה היה ע' 280 – 285.

תמיד ניצבות לנגד עיניי הדמויות מן העיירה שלי, יומם ולילה אני חושבת על אלה שהקיפו אותי, הן הדור המבוגר והן הנערים והנערות בני גילי, שנים ארוכות היינו חברים, בילינו יחד, הלכנו יחד לבית הספר העממי, טווינו יחד את חלומות הנעורים שלנו, הבשלנו בכל התחומים. הניתן לשכוח אם אשר משדיה ינקנו, בחיקה גדלנו, בזרועותיה ראינו קרן שמש ראשונה, שפתיה כיסו אותנו בנשיקות חמות? כך לא ניתן לשכוח את העיירה, שעל אדמתה הצבנו את צעדינו הראשונים, משדותיה ומגינותיה רווינו ניחוחות אביב ריחניים, בצל יערותיה חסינו כשהשמש עמדה בשמים יוקדת; ליד הנחל חזורם שלה חלמנו על עולם טוב יותר.

וויסלוויץ היתה עיירה קטנה ודלה, אך הטבע סביב ניחן ביופי רב, מיני חן לאלפים, שדות רחבי ידיים ויערות המשתרעים למרחקים. בכל שדה צומחים פרחים אחרים וביער צומחים אורנים גבוהים תמירים ואלונים מסועפים מאוד, צפצפות ועצי לִבנה. כמה חלומות מתוקים, שטרם הושגו עד כה, נחלמו בטיולינו ביער ההוא! כמה זיכרונות מתוקים נושאים בקרבם ניצולים בנס בני וויסלוויץ מן הימים ההם, כשחיים יהודיים פעמו בכל פינה, יידישקייט זהרה מכל בית, מילת יידיש ושירת יידיש ליוו כל אחד מאתנו מן העריסה עד שנות הנעורים המאוחרות.

קדושות ויקרות היו לנו הדמויות והטיפוסים שאנחנו מזכירים בספר הזיכרון שלנו, אפילו אלה שאנחנו כותבים עליהם בחיוך תוך הזכרת מקוריותם וייחודם שהבדילו אותם מן הסובב, ובכל זאת נותרו עצם מעצמנו, מוכרים וקרובים לנו, וכך נותר זכרם חקוק לנצח בלבבותינו.

אידיליות קיץ

באכסדרה ליד זישה של משהלה [שטיין], נהגו להתקבץ יהודי העיירה ולשוחח על פוליטיקה עולמית. בערבים של ימי הקיץ הארוכים, נטל שיע מן הטחנה הקטנה, שיע [יהושע] לנג, אצל יענקלה שטרסברגר, חתנו של זישה, את העיתון "היינט" וקרא בקול את החדשות, את המאמרים. הוא לא פסח על אות.

לפעמים קרתה תקלה שקטעה אותו באמצע הקריאה. לעתים הייתה זו [בתו] של שכנא השוחט, אשתו של שיע [דינה], אישה גבוהה וכחושה ומטפחת אדומה לראשה, שהבחינה לפתע כי בעלה לא בחנות, חנות העור שהייתה להם, ובאה בריצה, קוראת בקולי קולות שייכנס מיד לחנות.

פעם אחרת זו הייתה עגלת איכרים שבאה לשוק, כל היהודים העומדים סביב, שהקשיבו לקריאה של שיע, נפוצו וניגשו בריצה אל העגלה, להציץ אם הביא האיכר משהו למכירה, שלפו אניץ קש מתחת למושבו של האיכר, לקחו אל הפה, בין הזקן והשפם, מישושו בידיים, הביטו בעיניו, ביקשו לשמוע ממנו מילה. אך לרוב היה זה סתם איכר שבא להסדיר דבר-מה במועצה או לקנות לעצמו משהו קל ערך. מאוכזבים חזרו היהודים למקום בו ניצב עדיין שיע וחיכה בסבלנות למאזיניו, ושוב הקשיבו לקריאתו, מאמר אחר מאמר, ידיעה אחר ידיעה.

לאחר קריאת העיתון כולו החלו הוויכוחים. כל אחד ניסה לקבל זכות דיבור, להביע את דעתו על חדשות הפוליטיקה העולמית. תמיד ניתן היה לפגוש שם את לייבצ'ה שטיין, כינו אותו לייבצ'ה של מנדלה חסר היד, חתנו, שהתגורר בסמטה הקטנה, המוליכה אל חלם; שמעון של לייבל-וולף החייל (ברוך) [?], נחמן הקטן[?] (נחמן שטיין, נפטר בישראל).

במעגל העומדים הקבוע באכסדרה, היה גם מוטי יהודי (בעצם כינו אותו מוטי גוי, אך מי שלא רצה להעליבו כינו אותו מוטי יהודי). ראו שם גם את שמעון בוצ'יאן [שטרן] ואת דובצ'ה של נטע [נתן] ורבים אחרים שאת שמותיהם כבר אינני זוכרת.

היריד היה ביום רביעי והיה החשוב בימי השבוע, כי הביא פרנסה לשבוע כולו. כמעט כל התושבים היו עסוקים. האיכרים מן הכפרים השכנים התקבצו והביאו את תוצריהם למכירה, בכסף קנו לאחר מכן בחנויות את הנחוץ להם.

כל התושבים היהודים בעיירה ציפו ליריד זה. בעלי החנויות הגדולות והקטנות, סוחרים שמכרו מיד ליד, בעלי מלאכה שקיבלו הזמנות וגם מוכרי מוצרים מוכנים. בשאר הימים התהלכו חופשיים, ללא פדיון,

היה להם פנאי רב להאזין לשיע קורא בעיתון מראשיתו עד סופו ולהתווכח, לשוחח ולהתלהט בגלל בעיות שונות בפוליטיקה העולמית, דברים העומדים ברומו של עולם.

ימים של אי-שקט

בקצה רחוב גרבוביץ התגוררה משפחת איכרים. היה במשפחה שייגץ קטן כבן עשר. הוא הלך לבית הספר שהיה בחצר הפריץ. בדרך היה עליו לעבור בשוק, מקום בו התגוררו היהודים.

בין העיירה וחצר הפריץ נמתח נהר, כינו אותו נהר החצר, על גדותיו צמחו עצי צפצפה גבוהים. באחד הימים השתוקק השייגץ הקטן לטפס על עץ, שבין ענפיו היו קיני ציפורים, הוא רצה להוציא את הביצים שהטילו הציפורים.

הוא כבר היה בגובה רב למדי כשהסתחרר ראשו והוא צנח מטה, נחבל קשות ובקושי רב השתרך הביתה. מחשש לספר להורים את האמת, אמר כי שעה שעבר בעיירה גררו אותו הז'ידים למרתף בבית יהודה של וולף [טוכמן] והכו אותו קשות, בקושי נחלץ מידיהם.

לשייגץ הקטן היה כפי הנראה דמיון עשיר, לחיזוק הרושם של דבריו הוסיף שהיהודייה החולפת תמיד ליד הבקתה שלהם בדרכה למיידן החדש, והוא מיידה בה אבנים, צעקה אליו יום אחד כי בבואו לעיירה תשלם לו כגמולו. הוא תיאר במדויק למי כוונתו, זו הייתה חנה זוננשטיין [? חוה זוננשיין] שנהגה ללכת לסחור במיידן החדש.

מיד נמצא דוד של השייגץ הקטן, שניפח את הסיפור ותיאר בפני האיכרים איך מפתים היהודים ילדי נוצרים ומוצצים את דמם. הרוחות בקרב האיכרים התלהטו והם החלו להתכונן לנקמה בז'ידים.

היה קיץ ובעיירה חיכו לאוֹדפוֹסט [יום מחילת העוונות אצל הקתולים, בו נערכה הילולה] שנתקיים מדי שנה. האיכרים מן האזור כולו נהגו להתכנס בעיירה, בה הקימו יהודי וויסלוויץ וגם יהודים מעיירות הסביבה דוכנים ובהם סוכריות צבעוניות, עוגיות צבועות ומיני מאפה,

משחקי ילדים, מחרוזות ססגוניות ומיני סרטים. באה גם קרוסלה ובעיירה היה עליז ושמח. היהודים התפרנסו והילדים בילו להפליא.

כך נראה הדבר מדי שנה בזמנים כתיקונם, הפעם מלאו לבבות היהודים אימה, פחד ורעדה. הגיעו אלינו הבשורות המרות, שהאיכרים אמרו במפורש שזה יהיה יום חשבון עם היהודים.

זה היה בשנת 1937, לאחר הפוגרום בפשיטיק, הרוחות בעיירות ובכפרים היו משולהבות, מוסתות בידי סטודנטים אנ-דקים ותועמלנים שונים, שסבבו בכפרים ובעיירות וראו לנגד עיניהם הזדמנות מתאימה לעורר מהומות כנגד היהודים. בעיירה רבצה אימה.

היהודים המוטרדים, מדוכאים, אבודים, פנו אל מפקד המשטרה, מסרו לו את הידיעות שהאיכרים מתכננים פוגרום ביום מחילת העוונות.

מפקד המשטרה לא היה חובב יהודים גדול, אך נהג לומר שהוא מכבד אנשים המנהלים מסחר או בעלי מלאכה המנהלים סדנאות, העיקר שהם מועסקים ואינם חיים מן האוויר. משמע את המשלחת היהודית הלך אל משפחת הנער החבול, הורה לכולם לצאת מן החדר, התיישב ליד הנער החולה ששכב במיטה, והחל לחקור אותו איך בדיוק התרחש הדבר. הוא הזהיר אותו לספר את כל אמת ולא יאונה לו דבר. השייגץ הקטן ניסה תחילה לתמוך בגרסה הראשונה, אך לאחר הזהרות המפקד והבטחתו שלא יקרה לו דבר אם יאמר אמת, סיפר את האמת, שטיפס על העץ ונפל ממנו.

משוכנע באמת שבדברי הנער פנה המפקד מיד אל המחוז בבקשה לשלוח לו תגבורת ביום מחילת העוונות. התגבורת המשטרתית באה יום לפני המועד, בו בזמן החל לרדת גשם שוטף שנמשך גם למחרת. הגשם ירד ללא הפוגה ומשמרות השוטרים במעילי הגשם הכחולים כהים עם ברדס, סבבו ברחוב כל הזמן.

הגשם שיבש את הדרכים והאיכרים לא היו מסוגלים לצאת מכפריהם; גם הגיעה אליהם הידיעה על משמרות המשטרה המתוגברים, איש מהם לא העז להופיע בעיירה.

ליהודים בעירה נגרמו אמנם נזקי הפרעון של יום מחילת העוונות השנתי, אך איש לא התרגש מזה, כולם שמחו שהיום עבר בשלום. אספו מעט כסף, הכינו סעודה לשוטרים והגישו יי"ש. היהודים נשמו לרווחה, הודו לאל על הנס – שנמנע פוגרום.

דודה אסתרל [ברונם]

ככל שהייתה עירתנו קטנה ודלה כך גדול היה מעין הצדקה. היו שם חברות שונות: הכנסת כלה, לינת צדק, ביקור חולים, תלמוד תורה. סביב כל חברה התקבצו אנשים שסייעו באחזקת המוסד. בחלקם הגדול היו אלה נשים מבוגרות, שהשתדלו למשוך לשם גם את הנשים הצעירות. תופעה רווחת היה איסוף תרומות בעירה. זוגות החברות בהכנסת כלה, לא עשו זאת חלילה למען עצמן, אלא למען המוסד, שהיו מסורות לו בלב ונפש.

גם לי נזדמן תכופות ללכת עם חברה לאסוף תרומות. מעולם לא ידענו למען מי הכסף. די היה לנו לדעת שהוא מיועד לנזקק, לדלפון נסתר. היה לנו אמון מלא בנשים המבוגרות ששלחו אותנו. ואלה שבאנו אליהם, היה להם אמון בנו ומעולם לא סירבו, כל אחד נתן כפי יכולתו.

בין העסקניות הפעילות ביותר הזכורות לי, הייתה אסתרל של פרל, ברונם, אחות של סבי, זישה של משהלה. היא כבר הייתה אישה מבוגרת, כבת שישים וחמש, נמוכה, שמנמנה, פניה העגולים משקפים טוב לב ועיניה חכמות חייכניות.

משפחתה של הדודה כללה בעל ושני בנים נשואים. אחד מהם גר בזמושץ' והשני בפריז. הם כנראה לא היו גבירים ולא היו מסוגלים לעזור לאמם, כי בזמן שאני זוכרת, הייתה היא המפרנסת, לקחה מחנויות האריגים סחורה והלכה לכפרים, למכור בין האיכרים, בקור, בגשם, לא אחת ספוגת מים וקפואה עד לשד עצמותיה.

בעלה של הדודה, דוד משהל [ברונם], בעירה כינו אותו משהל לובלינר [בחצלום], היה גם הוא קטן קומה, תמיד מגונדר, רך, מעודן, לא נקף אצבע, אלא ישב

ימים תמימים בבית המדרש ולמד או נסע אל הרבי.

הם גרו בחדר גדול בקומה הראשונה. תמיד היה שם נקי וצח, הלובן היה מסנוור. אפילו בילדותי עורר הדבר את תמיהתי והתפעלתי מן האנשים הזקנים השומרים את חדרם היחיד נקי כל כך, בוהק ומדיף ריח ניקיון.

למרות שדודה אסתרל עמלה כה קשה למען הפרנסה ובשמירה על ניקיון הבית, תמיד מצאה זמן לעסוק בצדקה, לשלוח זוגות לאסוף תרומות, לשבת שעות בלילה ליד חולה, לעזור לקרובים שהיו מטופלים בילדים קטנים. במיוחד הייתה המלאכה מרובה בחורף, כשהזאטוטים חלו, הצטננו, קיבלו חום והאימהות לא הצליחו להסתדר אתם. דודה אסתרל הייתה מופיעה כמלאך משמים ומיד החלה להעסיק עצמה עם הילדים, לאחד כרכה גרב צמר מרוח בבורית על הצוואר, לשני נתנה כפית תה או שמן קיק, עזרה ראשונה דחופה כשקיבל ילד חום. רופא הזמינו רק לעתים רחוקות, לא תמיד היה בעיירה רופא, ואם היה, נדיר שהיו הזלוטי הספורים לשלם לו.

באופן מיוחד הקפידה דודה אסתרל על המשימה ללכת מדי יום שישי לפנות ערב, לאחר הדלקת הנרות, מבית לבית, וכל עקרת בית נתנה לה לחם או חלה שאפתה בעצמה. בעיירה לא ידעו משמעותה של קניית לחם. כל עקרת בית אפתה לחם וחלות ביום שישי, למשך השבוע כולו.

משימות אלה ביצעה הדודה במסירות נפש גדולה בכל תקופות השנה, לא הביאה בחשבון מזג אוויר גרוע, גשם ושלג, ברד וכפור, דבר לא מנע ממנה לצאת לאסוף את הלחם, שהכניסה בשקים מיוחדים נקיים, ותלתה לאחר מכן על כל אחד מן החברים הצעירים שפגשה בדרכה. הצעירים נשאו את הלחם לביתה. כשסיימה את איסוף הלחם שבה הביתה והחלה לחלקו בין הנזקקים.

היו שבאו לביתה לקחת לחם, אך לרוב נאלצה הדודה לשאת אותו בעצמה, כי היו אלה אנשים שהתביישו מאוד בדלותם, יורדים מנכסיהם, שהיו פעם מסודרים, בעלי אמצעים, ולפתע איבדו את כל רכושם. לא היה להם מזון לילדיהם, אך העמידו פנים שהכול כשורה,

העמידו סיר מים על הכירה, כדי שהשכנים יאמינו שהם מבשלים. לאמתו של דבר לא הייתה להם פת לחם.

דודה אסתרל עשתה עבודה זו ללא לאות, במסירות יוצאת דופן ובפשטות רבה, עד זקנה מאוחרת, כאילו הייתה זו חובה שכוח עליון הטיל עליה.

עד יומה האחרון פעם לבה באהבה עצומה ובטוב כלפי בני אדם, עד שהרוצחים ההיטלריסטים הרגו אותה עם כל יהודי העיירה.

דוד קופפר

אינטליגנציה מעמיקה, אנרגיה תוססת, רצון חזק ואידאליזם גדול – אלה היו קווי האופי העיקריים שלו. ללא הרף שאף להתקדם, להגיע רוחק וגבוה יותר. זאת דרש גם מאתנו ושאף לעזור לנו בכל כישרונו, בכל כוחו וכישוריו. לכן כה קשה לכתוב עליו כעל מת. כמוהו, נותר גם זכרו אהוב ומוערך.

דוד קופפר או בכינויו דודצ'ה של משה, היה בחור שהעיירה התברכה בו בשל מעלותיו הגדולות.

הוא היה בן של מלמד דרדקי, רבי משה, ישב יומם ולילה ולמד תורה, היה אדוק ועניו, מעולם לא העיף מבט לעבר נערה, כולם היו בטוחים שיצמח ממנו רב, גאון.

לא חלף זמן רב ודודצ'ה החל לקרוא ספרים, יידיש ועברית, ובמרוצת הזמן הקדיש לספרים שעות רבות יותר מאשר ללימוד תורה. תחילה קרא בסתר, אך כעבור זמן-מה נודע הדבר בעיירה, והחלו להביט בו כמו במי שסר מדרך הישר, יצא לתרבות רעה.

בקרב הנוער המשכיל שמחו בו כמו בכוח גדול שנוסף לעיירה. הוא בלע עוד ועוד ספרים וגם החל לכתוב. הסתגר ימים תמימים וכתב. בו בזמן החל להתעניין בחיים החברתיים בעיירה, נטל חלק פעיל בעשייה התרבותית-חברתית.

בשנים 1930-1931 עמד בראש קבוצת בחורים צעירים וייסד את "החלוץ". נשא הרצאות וניהל שיחות בנושאים שונים.

פעילות זו נמשכה שנה וחצי בלבד. לאחר מכן נסע דודצ'ה לוורשה. כעבור חודשים אחדים נתקבלה בעיירה חוברת "ארבעטער רינג", ביטאון מפלגת פועלי ציון שמאל, קראנו בה ידיעות שדוד קופפר מסייר בעיירות שונות להרצאות בנושאי ספרות. אז נודע לנו כי דודצ'ה הוא חבר פועלי ציון שמאל. לחברי פועלי ציון שמאל וויסלוויץ הייתה זו הפתעה עצומה ושמחה. הידיעה עשתה רושם עז בעיירה. בחוגי צעירים ובוגרים פירשו עובדה זו באופנים שונים והסיקו מסקנות פוליטיות.

חלפה שנה מאז נודע לנו על הצטרפותו אל פועלי ציון שמאל, והוא הופיע לפתע בעיירה. מיד עם שובו הביתה נקשר לפעילות של סניף וויסלוויץ, חלק רשמים והחל ליטול חלק פעיל בחיים המפלגתיים. הפגין מרץ רב ומסירות, לא חסך זמן, מאמץ וכוח כדי לעזור בארגון מפגשים, הרצאות ושיחות בקרב "יוגנט" ו"יונגבר". עניינו בתופעות ובאירועים בחיי המפלגה סחף אותנו. הוא היה לחבר שאין לו תחליף בארגון שלנו.

יחד עם העבודה המפלגתית הייתה לנו הזדמנות להכירו מקרוב, לחוש באישיותו גם בחיים הפרטיים. זכור לי שפעם, בשיחה מעניינת בנושאים שונים, סיפר לי על הדרך שעשה אל פועלי ציון שמאל. דרך של בחור בעל מחשבה עצמאית, שעברו עליו לבטים אידאולוגיים עד בואו למסקנה שמקומו עם הנאבקים למען ארץ ישראל סוציאליסטית.

דירת הוריו של דודצ'ה גבלה בבית השכן, בו היה מועדון פועלי ציון שמאל. כך יכול היה דודצ'ה להקשיב תמיד למתרחש במועדון המפלגה, אפילו בשבתו בביתו. הוא חי עם כל השאלות והבעיות של המפלגה, שהוצגו במועדון שלנו, שם התכנסנו כמעט מדי ערב, אך בעיקר בלילות שבת ובשבתות, כשהתקיימו הרצאות וויכוחים, ערבי שיח ושיחות בנושאים שונים, תרבותיים-חברתיים, ספרותיים ופוליטיים.

דודצ'ה היה תמיד הרוח החיה בפעילות זו, אפילו כשהוא עצמו לא הופיע, הקשיב לדברי צעירים אחרים. הכול היה עבורו חומר למחשבה ולבניית השבלתו ונושאים לפעילותו בעתיד.

דוד קופפר ואביו משה המלמד

שני דורות. הרחיקו לכת זה מזה, ובכל זאת היה להם כל כך הרבה מן המשותף. אביו של חדצ'ה, משה המלמד, לימד את הנערים קריאה, לא היה ממעט נער בעיירה, שלא עבר ב"חדר" שלו, בו חינך אותם על טהרת תורת ישראל, עיצב בעומק וביושר את הנשמות הצעירות של הילדים, שגילו כלפיו דרך ארץ גם בשנים הבאות. כך ראו סלם בבט, חד, מורה דרך שבלמדנותו, באינטליגנציה שלו, ביושרו, השפיע על כל מי שבאו בקשר עמו, נהם מתפיסת עולמו, מניסיונו, ונדבקו במסירותו לרעיונות נעלים.

מוכרי החול

זו הייתה משפחה ובה זוג ושני בנים בוגרים. האב, נמוך ושקט, בעל זקנקן צחוב. האם פריידה, קטנת קומה ועגלגלה, חיוך תמידי על פניה. הם סחרו בתבואה. בעיירה ריננו שהם מוסיפים חול לשקי התבואה, לכן דבק בהם הכינוי פיאסקוז'ס, מן המילה הפולנית פיאסק, חול.

האם אפתה לחם למכירה. הייתה נקייה מאוד וחכמה. תענוג היה להיכנס לקנות לחם אצל פריידה. היו שם ניחוחות של מאפה טרי. על הקרקע פוזר חומר צהוב, כי לא הייתה רצפה.

בעיירה סיפרו כי בעת הכיבוש בתקופת הצאר, הוגלה הזוג לסיביר בגלל סחר לא חוקי בי"ש. הם חזרו לאחר מלחמת העולם הראשונה. אנשים ריננו שהביאו משם שק מטבעות זהב. הם עצמם סיפרו שהוגלו לאזור שהאוכלוסייה בו פראית למחצה. כשהשכנים בסיביר הרחוקה

ראו יום אחד את היהודי עומד עטוף בטלית ומתפלל, עשו לו שם של קדוש, החלו להביא אליו חולים לריפוי והעניקו לו מתנות.

כך או כך הם נחשבו בעיירה גבירים, אך לא הפגינו זאת, נדיר שנידבו למטרה טובה. כשהצליחו לעתים לקבל מהם משהו, הייתה התרומה קטנה מאוד.

יום אחד קרה מקרה דחוף, היה צורך לעזור ליהודי ונדרש לשם כך סכום כסף ניכר. התכנסו בעלי-בתים אחדים, יהודים חשובים ובראשם הרב, והלכו אל תושבים יהודים בעלי אמצעים. כל אחד נתן כפי יכולתו והיו שנתנו מעבר למה שיכלו להרשות לעצמם, ברור היה לכל אחד כי אם יהודים כאלה יוצאים לאסוף תרומות, המקרה דחוף ביותר.

יהודים אלה נכנסו אל מוכרי החול, נתקלו שם בבן הבכור, נוֹטָלה [נתן], הוא הוציא מכיסו פרוטות אחדות ורצה לתת להם. היהודים ניצבו נדהמים. הם העריכו שיקבלו לפחות חמישה זלוטי. היה ביניהם סבי זישה והוא קרא בכעס: "בואו, נלך מכאן, הוא כבר ישלם בפעם אחרת".

חלפו שנים אחדות. הפיאסְקוז' הזקן מת. סבי היה אז ראש החברה קדישא, וכשבאו בניו של המת להסדיר את הקבורה, אמר להם סבא שהדבר יעלה אלף זלוטי. מובן שהבנים לפתו את ראשיהם. הם היו מוכנים לתת מאתיים זלוטי. סבא סירב לשמוע על כך.

העיירה הייתה כמרקחה. הבנים שלחו אנשים, לשאת ולתת עם סבא. בא התעקש. הוא טען שעל מוכרי החול לשלם עבור גדר לבית העלמין; עליהם לתרום לחידוש בית הכנסת, שלא שופץ זה מכבר.

לבסוף התפשרו עמם על שבע מאות זלוטי. רק אז נערכה ההלוויה.

זכריה רופ

בן למשפחה ענייה. אביו היה סייד דירות. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשהחלה העיירה להשתקם אט-אט בעקבות השרפות, עוד

הייתה לו מעט עבודה בבניית הקמינים לחימום ולאפייה. הבתים היו בנויים מעץ. מאוחר יותר, כעבור שנה, נדיר שנזקק מישהו לסייד. לפעמים נזקק מישהו לתקן את הקמין שלו, מזה לא הייתה לו פרנסה והוא נסע אל לודז' לחפש עבודה.

אינני זוכרת, אולי מעולם לא ידעתי, במה הועסק שם. אני יודעת רק שלעתים, לקראת חג, שלח הביתה זלוטי אחדים ואחת לשנים אחדות בא הביתה לפסח.

בבית הייתה דלות גדולה. שלושת הילדים רעבו תכופות. הבת הבכורה, בלומה, התהלכה חיוורת וכחושה. זכריה היה האמצעי. שם הצעירה ברכה. המפרנסת בפועל הייתה האם, שהלכה לסחור בכפר. גדולות ונצורות לא פעלה. הייתה קונה אצל האיכרים תרנגולת, ביצים אחדות, סיר דבש, מעט בצל ותוצרי כפר אחרים.

כשגדל זכריה הלך ללמוד חייטות. חרף המצוקה התמידית בבית, היה דווקא בחור טוב לב ומאופק. זמן-מה למד בחדר. בבית הספר הפולני מיעט כפי הנראה לבקר. הוא לא ידע לדבר פולנית ובגלל זה היו קורויזים שסיפקו לעיירה חומר לצחוק זמן רב.

כשמלאו לו שבע-עשרה למד לרכוב על אופניים. אופניים משלו לא היו לו כמובן. בעיירה כולה היו אולי שלושה בחורים שהיו ברשותם אופניים משלהם. זה לא מנע מבחורים עניים ללמוד לרכוב. יום אחד יצא זכריה החוצה ביום קיץ, השוק היה ריק, וסמוך לאחת החנויות ניצבו אופניים חדשים מובחרים. כמו הנחש בגן עדן, החל יצר הרע ללחוש לו ולפתותו, הוא לא הצליח לגבור על יצר הרע והחל לרכוב על האופניים ברחבי השוק.

השייגץ, שהאופניים היו שייכים לו, יצא מן החנות וראה נער יהודי לא מוכר רוכב לו על אופניו. הוא ניגש אל זכריה והחל לגדף אותו בקול:

"יהודי מוכה שחין שכמוך, אני אלמד אותך לקח, למה לקחת את האופניים שלי?"

זכריה עמד שלֵו והשיב: "נו טו צו?"

בלשון פשוטה: נו אז מה? השייגץ לא היה מסוגל להירגע ורתח, צעק בפראות: "את שיניך אעקור". זכריה שוב השיב באותן המילים. פשוט לא היו לו מילים נוספות בפולנית וחשב כי בזה הוא מתנצל בפני השייגץ.

לאחר שלמד את המקצוע לא מצא עבודה ונסע אל לודז', שם התהלך זמן רב ולא הצליח להסתדר. לאחר מכן עבר לוורשה, המעניין הוא, שהלך מלודז' לוורשה ברגל, כי לא היו לו דמי נסיעה. הוא הלך לאורך מסילת הרכבת, נושא עמו צרור קטן ובו שתי חולצות מטולאות וזוג תפילין.

בדרך נתקל בשני שקצים שדרשו ממנו כסף. לו הייתה לו פרוטה על הנשמה, הם הכו אותו קשות ולקחו ממנו את הצרור.

כך בא לוורשה, בלי החולצות ובלי התפילין. שם דווקא הצליח למצוא עבודה והחל לבוא בין פועלים מאורגנים. ארוחות צהריים סעד במטבח הפועלים והצטרף אל פועלי ציון שמאל.

בשובו כעבור זמן מסוים הביתה, אל וויסלוויץ, הפך לחבר מפלגה פעיל. חרף העובדה שבבית הייתה דלות גדולה, נהג להביא כפיסי עץ אחדים לחימום מועדון המפלגה בערבי החורף הקרים. כשהגשנו את הבקשה להסדרת חוקיות החברה לקורסי ערב, כיכב שמו בין הראשונים.

באחד הימים התקבץ הנוער לשיחה ביער, באה המשטרה ופיזרה את הנאספים. זכריה כעס, רץ לתחנת המשטרה, פגש שם את השוטר שֶייווסקי, שנודע כשונא ישראל. זכריה הצטעק עליו בפולנית משובשת וגער בו שהוא מציק לנוער, אך יצא משהו שהשוטר לא הבין בשום אופן. הביטוי התפשט בעיירה במשך זמן רב והיה מקור לצחוק.

בעת האספה החגיגית של אחד במאי, שנדרש לקיומה אישור רשמי, באו כנציגי ממשל רשמיים שוטר ופולני נוסף, שהיטיב לדבר יידיש. מובן שהיה על הדוברים לחשב את דבריהם. כשנטל זכריה את זכות הדיבור, הפנה מבטו לעבר נציגי הממשל ואמר: "איך אפשר לדבר, אם תלו לנו מנעול על הפה?"

יוסל פֶּטיאך (קופר)

היה יהודי גבוה וכחוש, בעל זקנקן צהוב, תמיד נראה כמתכונן לצאת למרחקים. כנפות חלוקו מתבדרים, הזקן והפאות פרועים והעיניים הביטו למרחקים.

אשתו, אף היא גבוהה וכחושה, לראשה מטפחת קשורה מאחור. בבית היו ילדים רבים, אחד חכם מן השני.

את פרנסתו שאב מסחר בכפר. נדיר שידע מישהו את שם משפחתו. כולם הכירו אותו בכינוי פטיאך [דלפון?]. בזמנו הפנוי עמד לדבר עם יהודים אחדים ותמיד דיבר על הזמן שיבוא המשיח. הוא נהג לומר:

"הוי, יהודים, יהודים, אתם מתארים לעצמכם איך ייראה הדבר כשיבוא המשיח? בשדות יצמחו חלות מוכנות. רואים אתם את התעלות בצדי הדרכים, בכל מקום יזרמו חלב ושמנת".

יהודים הקשיבו ברצון לדבריו והוא לא עייף מתיאור תור הזהב של ביאת המשיח:

"...יוסל ילך לו הביתה מן הכפר טְרשְׁצִ'נְקה, זה יהיה ערב קיץ. אמנם עייף מנשיאת הצרור על הכתף ומן הסתם גם רעב, הרי לא אכלתי כל היום, אניח את הצרור על הקרקע, אתלוש לי חלה טרייה מן השדה, אטבול בתעלת השמנת וזה יהיה מחייה נפש".

סביבו השתנקו אנשים מצחוק והוא בשלו: "אי, יהודים, גוואלד, מתי יבוא כבר המשיח, מתי?"

מנדלה של יאשה [גוטרמן]

ר' מנדלה של יאשה, נמוך קומה, שקט כיונה, אדוק מאוד. כל חייו הכיר רק את הדרך מן הבית לבית המדרש ולמקווה. יומם ולילה ישב ולמד. הוא לא היה מסוגל לתאר לעצמו שיהודי מסוגל לעבור עברה. כשסיפרו פעם בבית המדרש על בחור, שנראה הולך ביער ללא כובע או

מעשן סיגריה בשבת, אמר כי לא ייתכן שהדבר אמת, אין זה אפשרי שבחור יהודי יעשה כזאת. היה מקרה, ששכנעו אותו והוכיחו לו שבחור עשה כזאת, הוא היה בטוח שהבחור השתגע, רחמנא ליצלן, אחרת לא היה עושה כדבר הזה.

רק כשקרה האסון ובנו הצעיר לקה בהתקפי עצבים, לאחר מחלה קשה, לא אמר עוד על מחלל שבת שהוא משוגע, אלא הסכים שהוא, לא עלינו, גוי.

אשתו פייגה הייתה גבוהה ומלאה, גם היא שקטה מאוד. נבדלה מנשים אחרות בצניעותה, לא הרבתה לדבר, אף לא עם שכנותיה הקרובות.

הם התפרנסו ממכירת שמרים לאפייה. כל נשות העיירה קנו שמרים אצל פייגה אשת מנדל של יאשה. תמיד חסר לה כסף לרכישת השמרים, ומדי שבוע נטלה אצל מישהו גמילות חסד. בשנים האחרונות נהגה ללוות אצל זלטה איינס. וביום חמישי, לאחר מכירת השמרים, החזירה את החוב. הם חיו ממובן בצמצום רב, לא אפשרו לעצמם פיסת בשר.

היו להם שני בנים, ישראל-דוד ושמחה, שהיו אף הם שקטים ואחקים כהוריהם. בתצלום: שמחה גוטרמן

מעולם לא התלוננו על גורלם, אף שפגע בהם מאוד, במיוחד לאחר שהבן הצעיר התנסה במחלה קשה ולקה בהתקפי שיגעון. אינני יודעת איך נודע בעיירה שהכה את אמו בזמן התקף. הדבר הדהד בעיירה כרעם נורא. בבואו לאחר מכן לבית המדרש, לא התאפק אחד מחבריו והוכיח אותו על כך שהעז לעשות כזאת. הוא חשב כי בדברים אלה ישפיע עליו להיות מודע לפשעו הגדול, ובדרך זו יחאושש ויחלים.

הבחור האומלל נראה מזועזע מהתנפלותו שלו וניסה להתנצל:

"אני הרי חולה, הרי חלילה לא גרמתי רעה לאיש. אימא היא הרי דמי ובשרי, היא מבינה שלא התכוונתי להכות אותה".

בֶּר בּוֹנֶר

יהודי בעל אמצעים, היו לו שתי חנויות, מונופול לממכר יי"ש וחנות עור. היה לו שם של נביר נדול. פעם, בליל שבת, נכנסו לביתו שודדים וחיפשו כסף, הפכו את הבית על פיו, ולפי המסופר, לא מצאו דבר. לכך פצעו קשה את הבן הצעיר פייוול.

אנשים חזרו על חידוד שלו, שאמר כשפנשו בו באכסניה בחלם שותה כוס תה, הוא אמר: "ראו איך יכולה אישה להפון אדם לנביר. באכסניה יש לשלם עשרים פרוטות בתמורה לכוס תה ובבית מקבלים אותו חינם". בתצלום: בר בורנר

בסתיו ובחורף הייתה היציאה מן העיירה קשה מאוד, נסעו עם סוס רחום לעגלה או למוחלת. צריך היה ללבוש בנדים חמים. סוחרים, שהיה עליהם לנסוע תכופות לקנות סחורה, היו להם מעילים נדולים, שלבשו על שכבות של מלבושים חמים. זו הייתה אדרת שער. אדם שלא נסע תכופות אל העיר וצריך היה פעם, דווקא בחורף, לנסוע בעניין שידון, ורצה להיראות כבעל-בית אמיד, הלך אל בר ברנר לשאול אצלו את אדרת השער. לא עם כולם עשה חסד, וכשסירב למישהו אמר אנב כך:

"אתה מבין, ידיד יקר, לך הייתי משאיל אפילו את אשתי, אך את אדרת השער אינני יכול להשאיל לך".

דודצ'ה של חוה "אולי להפך"

יהודי אדוק וירא שמים, חכם מאוד, התפרנס מסחר בכפר עם איכרים. מדי בוקר, מיד לאחר התפילה, נטל את השק על שכמו והלך לכפר.

ככל שהיו השקצים הכפריים הקטנים רנילים ליהודי העיירה, בכל זאת, בראותם יהודי בעל זקן ופאות, רצו בעקבותיו בצעקות ונידופים. זה מעולם לא נמאס עליהם. הדבר לא הרתיע את דודצ'ה [היפשמן, נם היבשמן]. לעתים עמד מלכת, קרא להם ואמר:

"אתן לכל אחד מכם פרוטה, בתנאי שתרוצו אחריי במשך כל היום ותקראו: יהודי מוכה שחין".

השקצים החלו לשאת ולתת אתו, לא די בפרוטה, הם דרשו חמש פרוטות. אחרת לא יעשו לו טובה זו.

דודצ'ה העמיד פני מיואש, כל כך הרבה כסף אין לו, אמר. אמרו לו הם, שהוא יהודי עדמומי ולכן לא ירוצו אחריו עם גידופיהם. בדרך זו נפטר מהם לבסוף. בתצלום: דודצ'ה של חוה

לרוב, סיים ענייניו בספר בוריזות ולקראת מנחה-מעריב כבר היה בבית המדרש, הקשיב לוויכוחים שניהלו יהודים על החדשות הפוליטיות. כל אחד פירש אותן בדרכו. רק דודצ'ה של חוה, לאחר ששמע את כל ההשערות אמר:

"למה אתה בטוח כל כך שהדבר הזה כפי שאתה אומר, אולי זה דווקא להפך?'

הביטוי "אולי להפך' נעשה פופולרי גם בקרב הנוער, וכשנתקלו בעקשן, שסירב בשעת ויכוח לקבל הסבר הגיוני, שאלו אותו "אולי להפך?'

פיוול של חיהצ'ה בת לאהקה

משפחה זו נחשבה בעיירה אמידה, הייתה לה חנות אריגים, שעברה בירושה מדורי דורות. המפרנסות היו הנשים. הגברים ישבו ולמדו. הנשים היו אמנם נשות חיל, בעלות הדעה לא רק בבעיות פרנסה, אלא גם בענייני משפחה אחרים, כמו שידוכים וכדומה. לאב לא נותר אלא לבחון את החתן, לראות את התקדמותו בלימודיו.

במשפחה זו חיפשו שידוכים של ייחוס גדול. היה על החתן להיות למדן ובעל ייחוס. סיפרו כי כשהגיעה חיהצ'ה לפרקה והוצע לה שידוך עם בן הרב של יארצ'וו [Jarczew], הייתה בבית שבועות ריצון רבה. החתן מצא חן בעיני כולם. ביום החתונה יצאו המחותנים לקראת החתן, אך

המפגש הוחמץ. ירד שלג כבד, החתן והמחותנים תעו. המחותנים מצד הכלה שבו לעיירה עם הבשורה הרעה, שלא פגשו את החתן. קם רעש בהלה במקום בו ישבה הכלה מקושטת בשמלה לבנה ובצעיף לבן. מרה שחורה ירדה על האורחים שהתכנסו וחיכו לחתן לשווא. אבי הכלה התכעס וטען בזעם:

"עיירה מלאה יהודים משתדכת עם זמושץ', עם חלם, עם חרוביישוב [Hrubieszów], דווקא אשתי חשקה נפשה ביארצ'וו, הרי לכם יארצ'וו".

המחותנים עם החתן באו לבסוף באיחור גדול, ובמקום בשעה שמונה בערב נערכה החופה לאחר חצות. החתן המאחר היה אכן פייוול [פרוילך] שלנו, בעלה של חיהצ'ה בת לאהקה.

הוא היה קטן קומה, בלונדי, בעל פנים עדינים, ואכן היה למדן גדול וחכם מאוד. לזוג היה מזל לבנות בלבד. כשעמדה חיהצ'ה ללדת בפעם השלישית ופייוול בא לבית המדרש למנחה-מעריב, הקיפו אותו האנשים הצעירים ושאלו: "פייוול, איזה מזל טוב לתת לך?"

פייוול השיב: "תנו לי מזל טוב לאישה החמישית".

כולם הבינו מיד את כוונתו, חותנתו עוד חיה אז, ועם הבת החדשה שנולדה, היו לו חמש נשים, בעלות הדעה.

כשמלאו לבת השלישית חמש או שש שנים, סיפרו עליה כי כשסבתה, שניהלה את משק הבית, סירבה לתת לה פרוטות אחדות לממתקים, איימה עליה הפעוטה: "אם לא תתני לי כסף, אספר לפקיד ההוצאה לפועל איפה מונחת הסחורה המוסתרת".

חיים של ברוך-אבא

יהודי גבוה רחב כתפיים, בעל פנים בריאים סמוקים וזקן רחב, סחר בכפר, שם גילו כלפיו האיכרים דרך ארץ, כי היה מסוגל להטיל על שכמו שק תבואה, עגל, ולשאת לעיירה. הוא היה אדוק וירא שמים, לא החסיר תפילת מנחה-מעריב בבית המדרש.

באחד מערבי הקיץ התעכב בעיירה גדוד פרשים פולני על סוסים. הם נסעו מאימונים והתעכבו בסמטה ליד ביתו של חיים ורמן, דרכה הלכו היהודים לבית המדרש. סביב רוכבי הסוסים התקבצו ילדי העיירה. זו הייתה אטרקציה לצעירים ולזקנים שהלכו למנחה-מעריב. מיד קלטו כי בקרב הפרשים יש גם חיילים יהודים, ונוצר סביבם מעגל יהודים, שוחחו ושאלו מאין לאן. ביניהם היה גם חיים של ברוך-אבא, שסיפר לכולם על שירותו בחיל הפרשים של הצאר, על האימונים שעשו שם. הוא השתלהב בדברי התייהרות ואמר: "מיד אראה לכם איך רכבתי בעבר על סוס". הפשיל את כנפות חלוקו תחת לאבנטו, נטל את המושכות מידי החייל, הניף רגל וקפץ על הסוס וכבר היה למעלה, לחץ על בטנו של הסוס, הסוס התייצב על שתי רגליים, חיים לא נבהל, החל להסתחרר עם הסוס לכל עבר בלהטוטים למיניהם ועורר התפעלות מכל הסובבים. הכול שכחו שמדובר ביהודי בא בימים, זקנו ופאותיו העניקו לו מראה של קוזק מיומן וזריז.

בעיירה זכרו את הערב ההוא זמן רב ודיברו בהערכה רבה על כוחו של חיים של ברוך-אבא ועל כישוריו כפרש.

חלף זמן-מה, קצב בעיירה קנה בכפר פר, הוא הזמין את חיים להביא לו את הפר. לא הייתה זו פעם ראשונה. השכר מזה לא היה רע וגם הפעם הלך עם הפר שלֵו ובטוח דרך השדות, בלי לראות בזה משהו יוצא דופן. ברגע מסוים השתחרר הפר מידיו עם השרשרת, רץ אל חיים הטיל אותו על הקרקע, החל לנגוח בו בקרניו והלם בו קשות.

הביאו אותו הביתה כשהוא פצוע קשה. הוא שכב חולה זמן קצר ומת.

הותיר אישה וארבעה ילדים, ועל העיירה ירד אבל כבד.

מאיר השחור [צָוור]

מאיר השחור היה במקצועו סנדלר וגר עם אשתו וילדיו בפיצי פאלאץ. היה שמאלי בהשקפתו, נטל חלק במהפכת 1905 והיו לו סיפורים רבים על אודותיה. היה פעיל באיגוד בעלי המלאכה בוויסלוויץ.

שנאה עצומה הייתה לו כלפי האדוקים והחסידים. הוא טען שכל האסונות באים מן האדוקים הצבועים ויש לעקר אותם משורש. זה לא מנע ממנו ללכת להתפלל מדי יום, אף שאמרו כי אינו בקי גדול באותיות הקטנות. במצב רוח טוב נהג לומר:

"ראו, יהודים, עם התורה אפשר היה להסתדר איכשהו, גרוע יותר עם האותיות הזעירות".

מאיר קראפט (גָּלְוָוסֶר)

יהודי פשוט שחיוך תמידי על פניו. רזה, אצבעות ארוכות דקות, שהיה בהן כוח עצום, לכן זכה בכינוי קראפט [כוח].

לא אחד מן הפרחחים הצעירים חש על בשרו את כוח ידיו. זה קרה לרוב בשבתות ובחגים, כשהפרחחים השתובבו בקלויז והפריעו לתפילה. מאיר היה מתקרב אליהם בחשאי ותופס אחד מהם, צובט באחוריו, כך שחשכו עיני הנער.

היו לו אישה ושני בנים והשתייך ליהודים הספורים בעיירה שהיו להם שדות ועסק בהם כאיכר אמתי. היו לו גם סוסים ופרות, שהתהלך עמם באהבה ומתוך ידע.

קשה לדעת מאין בא לעיירה הסיפור שבערב פסח מובילים למצרים את כל מוכי הספחת, כי משם באים כל הנגועים במחלה מאז הוכו המצרים במכת שחין. אמרו על מאיר קראפט שהוא הוביל אותם בעגלה-וסוס שלו וראה בזה מצווה גדולה.

כשהתנגד ילד לחפיפת ראשו לקראת שבת, איימה האם: "אינך רוצה לחפוף, תקבל ספחת, הנה אני הולכת אל מאיר קראפט להזמין לערב פסח מקום בעגלה שלו למצרים".

אשתו הייתה מצומקת וחולנית ולא הייתה מסוגלת לעזור במשק הבית, לכן הייתה בביתם תמיד משרתת, נוצרייה חסונה בגיל העמידה. לשונות רעות ריננו שהיא עוזרת לו לא רק במשק הבית.

מאיר מעולם לא ידע את מועד היארצייט של הוריו. הוא זכר שהוריו מתו ביום אחד, כשירד השלג הראשון. זה היה לו סימן יחיד, כולם בעיירה, אפילו ילדים, ידעו כי כשיורד השלג הראשון יש למאיר קראפט יארצייט. לא חשוב אם הקדים השלג או איחר, די היה שראה את השלג הראשון, הוא הלך לבית המדרש לומר קדיש.

עם חולשותיו נמנה החיפוש אחר עשיית מצוות. אחת המצוות האהובות עליו הייתה תפירת תכריכים. מת פלוני בעיירה, תפר למענו מאיר תכריכים. אמרו שנדר לתפור תכריכים לכל בר מינן. כשהזדקן, ולא היה מסוגל עוד לתפור בעצמו, הושיב שולית חייטים לתפור את התכריכים לכל נפטר. הוא נהג להתלוצץ על חולשתו:

"הרי זו מצווה לקבור יהודי, אם תופרים תכריכים נוטלים חלק במצווה".

סבתא פְּסָלָה [שטיין]

נמוכה ועגלגלה, בעלת עיניים טובות וחכמות, אהובה על כל המשפחה, החל בשלוש בנותיה, בנה, חתנים, כלה ונכדים. כולם התגאו בה. חכמתה וטוב לבה זכו לשם בעיירה כולה.

שונה לחלוטין היה סבא זושה [זישה], קומתו ממוצעת, שתקן. קפדן כלפי קרובים וזרים, אך ישר מאוד ואדוק.

היה עקשן וכשהתעקש על משהו לא הסכים לפשרות.

זכור לי מקרה משנות ילדותי המוקדמות. אבי חלה לפתע ושכב שבועות ארוכים במיטה. בבית היו כבר חמישה ילדים. קרובים ומכרים באו תכופות לביקור חולים אצל אבי, אך סבא בשום אופן לא רצה להיכנס, משום שידע שאבי שכב במיטה בלי כיפה. לא הועילו תחנוניה של סבתא ולא של אימא, שהייתה בתו הבכורה. סבא נותר בעקשנותו.

לעומת זאת הייתה סבתא טובה וחביבה לכל אחד, וכולם באו אליה לשפוך את לבם בעת צרה. למען כל אחד הייתה לה מילה טובה וחיוך

רך. עד זקנה מאוחרת הייתה למעשה סבתא המפרנסת וניהלה את המסעדה בחריצות רבה. הייתה אשת חיל בבישול ובאפייה. הדגים הממולאים שלה, האווזים הצלויים, עוגיות הפרג ומאכלים רבים אחרים היו שם דבר בעיירה, נודעו בקרב יהודים ונוצרים. מדי יום שישי באו הנוצרים מן העיירה למסעדה שלה לאכול דגים. פולנים רבים הזמינו אצלה מנות דגים, שתשלח לבתיהם.

במסעדה של סבתא התעכבו גם סוחרי יערות מערים אחרות, שבאו לסביבתנו לרכוש יערות, הם מעולם לא החמיצו ביקור במסעדה של סבתא, ליהנות ממאכליה הטעימים.

סביב לעיירה שלנו השתרעו יערות צפופים לאורך קילומטרים. היערות היו שייכים לפריצי הסביבה שסחרו עם יהודים. הסוחרים, שניהלו אתם עסקים, באו תכופות לימים אחדים, וכשנזקקו למקום לינה היה המלון היחיד בעיירה אצל סבתא, שניהלה אותו בטעם רב, תמיד היה שם צח ונקי, וכולם היו מרוצים מן המלון כמו מן המסעדה.

סבא עזר לסבתא פה ושם, היו לו משימות קבועות משלו. בבוקר הציב את המחם הגדול, שרתח כל היום. הכנת עששיות הנפט הייתה גם היא מלאכה שלו, צחצוח הזגוגיות וכדומה. הוא גם כבש מליחים, העמיד חביות מלפפונים לחורף, הציע וסידר משכב לאורח, כמובן רק במקרה שהאורח היה גבר.

בירידים של ימי רביעי וגם בימי ראשון ובחגים נוצריים אחרים, באו איכרים לאכול במסעדה של סבתא מליח כבוש, לחמנייה ולקנח בכוס תה חם. אומרים לחמנייה. לא אחת הייתי מוכת תימהון מפליאה כשהתבוננתי באיכר שותה שבע כוסות תה ומקנח בעשר לחמניות בערך. זה התחיל אמנם בכוס תה אחת עם לחמנייה, ונדמה היה שכלל אינו חושב על יותר מזה, אך כל פעם שסיים את הלחמנייה נותר לו משהו מן התה. כשסיים את התה עדיין נותרו לו לחמניות. לכן הזמין כל פעם אחד מן השניים, לחמנייה או כוס תה.

במסעדה של סבתא שלי ניתן היה לקבל גם כוסית יי"ש, חרף האיסור הממשלתי החמור. קניית יי"ש נתאפשרה רק בחנות שהיה לה רישיון מיוחד מטעם בעל הזיכיון. היה על הבקבוקים להיות פקוקים בחותם

עופרת. אך היהודים מצאו עצה, ובמסעדה של סבתא מכרו בגנבה כוסית יי"ש, לכאורה בא האיכר לשתות כוס תה. וכי היה טעם לפיסת המליח הכבוש בלי כוסית יי"ש?

לכן לבשה סבתא תמיד חצאית רחבה עם כיס תפור, בתוכו החזיקה את בקבוק היי"ש והייתה מוכנה לכל הזמנה. יום אחד הלשינו על סבתא שהיא מוכרת יי"ש. בא גובה מכס פנים ארצי, שהייתה לו זכות לערוך ביקורת, הוא מצא את הבקבוק מיד. על מעשה כזה איים קנס גבוה, סבתא וסבא נבהלו מאוד.

גובה המכס התיישב לכתוב דוח והציב את הבקבוק סמוך אליו על השולחן, בכוונה לקחתו כמוצג ראיה. כשסיים את כתיבתו קרא לבעלים, לסבתא ולסבא, לחתום, במקומם ניגשה דודה הֶנה [הניה], אחות צעירה של אימא [בתצלום, פרט מתצלום קבוצתי].

היא אמרה לו שהזוג הזקן אינם יודעים לחתום. כשקרבה אל המסמך הפילה אגב כך, בשוגג כביכול, את בקבוק היי"ש, הבקבוק התנפץ לרסיסים והיי"ש התפזר על הקרקע. גובה המכס נתקף זעם נורא, אט-אט הרגיעו אותו במלים טובות ובארוחת ערב טובה עוד יותר ונמנעה צרה. היו ימים שבמסעדה היו אורחים רבים וסבתא לא הייתה מסוגלת להסתדר בסחות עצמה, הנכדים הבוגרים עזרו אז, אך בעיקר עזרה דודה דינהצ'ה, אשתו של הדוד גרשון. היא הייתה עסוקה פחות במשק הבית בביתה. בחורף צלתה סבתא אווזים למען האורחים, באו אז נשים עניות עטופות בצעיפים, שתחתיהם נשאו סל או סיר וסבתא מזגה לכל אחת מעט מרק צלי.

במסעדה התקיימו לעתים תכופות גם חתונות, כי היה שם אולם גדול שסבא מסר לשם מצוות הכנסת כלה, וכמובן לא נטל תשלום.

בערב פורים, מיד לאחר תענית אסתר, התקבצו אצל סבתא-סבא כל הילדים והנכדים. נכנסו גם שכנים מן הסמטה. אחי הבכור שלמה, קרא במגילה. כשנסע שלמה לוורשה ללמוד בבית הספר "תחכמוני", קרא את המגילה מוטלה [אדאמאשק], בעלה של דודה הֶנה.

בין משימותיו של סבא הייתה גם הצבת צימוקים ליין לכבוד פסח. היין היה למען כל המשפחה. בערב פסח, כשבמטבח היה הכול מוכשר ומוגעל, עמד סבא לסחוט את הצימוקים, סביבו התייצבו הנכדים והביטו בעבודה. התאוו לטעום משהו מן הצימוקים הסחוטים, אך סבא סחט אותם עד תום ולא נותר בהם כל טעם. התחננתי אליו: "סבא, אל תסחט חזק כל כך, תשאיר בהם מעט יין". אך סבא היה קפדן והמשיך לסחוט עד לטיפה האחרונה.

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע' 289 – 315.

יום רביעי היה יום השוק בעיירה. היהודים התכוננו ליום זה במשך כל השבוע. האיכרים מכל הסביבה היו מתקבצים וכל אחד מהם הביא משהו למכירה, בכספי הפדיון קנו אצל היהודים חפצים שנזקקו להם.

היריד היה נהוג משנים. לרוב באו האיכרים בעגלה-וסוס, הביאו שקי תבואה. קרה שלא הייתה כבר לאיכר תבואה מקציר קודם והביא קבים אחדים של חיטה מן הזריעה הבאה. איכרים ואיכרות, זקנים וצעירים נשאו בסלים קלועים, בתיקים ובכדי פח ביצים, אגודות בצל. על העגלות הובילו שקי תפוחי אדמה, תרנגולות ומיני פירות. הם נראו למן השחר בכל הדרכים, נוסעים או הולכים ברגל. לא נראו איכר או איכרה, שהלכו בידיים ריקות או נסעו בעגלות ריקות. כל אחד הוביל משהו. כל אחד נשא משהו למכירה.

הטרְגוביצה, המקום בו התקיים היריד, היה שטח גדול סמוך מאוד לעיירה. שם התקיים שוק הסוסים, הפרות, החזירים. ההמולה עלתה עד לב השמים. סוסים צהלו, פרות געו, פרים זעקו, עגלים עקודים, שהיו מוטלים על עגלות שחת, רטנו ופעו. המסחר היה בעיצומו. היו בעיירה יהודים שקנו למען עצמם, אחרים קנו לצורכי מסחר, למכירה.

ליריד של יום רביעי ציפו חיהצ'ה בת לאהקה [אשת פייוול פרוליך], בעלת חנות האריגים; הניה בת זושה של משהלה, שפדו ביום זה תמורה למטרים אחדים של בד. ציפו ליריד בעלי חנויות המזון: יחיאל-שלמה של איצה-הירש, ליבָצ'קה אשת פישל השוחט [קלמנוביץ'?], ישראל איינהורן. שבוע פדיון אצל יהודים לא הספיק לפרנסתם וביום היריד פדו מעט כסף בתמורה לסוכר, נפט ומוצרים אחרים שהיו נחוצים לאיכרים במשקיהם.

חיכו ליריד החייטים: אברהם שפילר, לייבוש קנובל, מאטס של יהודה-לייב ואחרים; הסנדלרים: מאיר השחור [צָוור], פייפקה של איצה רויזה [שולד?], איציק נובל; הנגרים: אברהם ראב, ברייש הנגר [שטוקהמר], האחים גלזר ואחרים; אשר של פארקה האופה חיכה גם הוא עם לחמניותיו הטריות לאיכרים, שהרשו לעצמם לאכול מאפה לבן טרי ביום היריד. אך יותר מכל שגשגו חנויות של משקאות חריפים,

כי רוב האיכרים שבאו ליריד, בין אם עשו מסחר כלשהו או לא, היו חייבים תמיד להרים כוסית.

יריד יום רביעי היה הזדמנות טובה להיפגש עם מכרים, קרובים מכפר אחר. הלכו למסבאה לחגוג את המפגש, במקרים רבים, במכות עד זוב דם. תגרות מסוג זה היו תופעה רווחת בירידים. זה קרה בגלל סכסוך ירושה או גבולות שדה. סברו שיוכלו להסדירו בשיחה על כוסית, אך הדבר נסתיים במכות. לא אחת פרצה תגרה בגלל שיקסה [גויה צעירה] שהתחרו עליה שני איכרים צעירים.

אך תפקידו החשוב של היריד היה כלכלי, לא רק לתושבי וויסלוויץ, אלא גם לאלה מן העיירות השכנות, שבאו ליריד למכור את סחורותיהם. קרה שהחל לרדת גשם שוטף או פרצה סופת שלג בחורף, והדבר מנע את היריד. הדרכים היו מוצפות או חסומות בהרי שלג, האיכרים לא היו מסוגלים לבוא לעיירה. היריד שלא היה, היווה נטל כבד על החנוונים היהודים הדלים ועל בעלי המלאכה. כבאלף מראות ניתן היה לראות אז את גורלם המר של יהודי העיירה. היו חנויות בהן קנו צורכי כלה, חנויות בהן קנו שני מטרים של בד זול למכנסיים, היו חנויות מזון, שלקוחותיהן היו פקידים, מורים, איכרים עשירים; היו חנויות קטנות לממכר פלפל ומלח בשתי פרוטות או מליח בחמש עשרה פרוטות. היו חייטים וסנדלרים שתפרו לחתונות עשירים מגפיים חדשים ונעליים בהזמנה; והיו שחידשו בגד או הטליאו נעליים ישנות בלות.

זכורה לי הצבת הדוכנים בלב השוק, מי עם בגדים מוכנים, מי עם נעליים, כובעים, בגדי נשים וילדים. הצפיפות הייתה גדולה, התנהלה תחרות מרה בין חנוונים לבעלי מלאכה, שחיכו בכיליון עיניים לפדיון, לרווחים שיבואו מן הכפר. הדוחק וההמולה היו גדולים במיוחד לפני חגי הנוצרים. אותה שעה צריך היה להיזהר מפני גנבים, להשגיח על האיכרים והאיכרות, גנבו כלאחר יד.

יהודי וויסלוויץ נסעו גם לירידים בעיירות השכנות, קרסנוצ'ין [Kraśniczyn], קרסנוסטב [Krasnystaw], גרבוביץ, אוחן. אני ואחי שבתאי נהגנו לנסוע למכור בגדים מוכנים שייצרנו בעצמנו. זה היה בסתיו 1934, בשובנו מיריד גרבוביץ, התחלנו לפרוק את הסחורה

והבחנו בחסרונה של סחורה מסוימת שהייתה בעגלה. הבנו מיד שהדבר קרה בדרך. שחזרנו ונזכרנו כי לאורך כל הדרך נסעה בעקבותינו עגלה רתומה לסוס שחור השייך לתושב וויסלוויץ שהתגורר סמוך ליער, מעבר לרחוב חלם. הם היו אחדים, וברגע מסוים הסתובבו ליד העגלה שלנו ביריד, רצו לקנות מקטורן קצר ולא התפשרו על המחיר. מיד הלכנו לתחנת המשטרה להודיע על הגנבה.

השוטר התורן הקשיב להסברינו והבין מיד מיהו הבעלים של הסוס השחור. זה היה זוג ולו שני בנים בוגרים. שמם היה מייקוצ'וויץ', הם כיכבו כגנבים ידועים ברשימת המשטרה. היינו מופתעים, חשבנו אותם לאנשים ישרים. הלכנו לשם עם השוטר. עם כניסתנו אל הבית, מיד ראינו את הבגדים שחסרו לנו מונחים על תיבה.

מאוחר יותר, כשנודע בעיירה על מציאת הסחורה הגנובה אצל משפחת מייקוצ'וויץ', סיפר פלוני מיהודי העיירה כי שמע פעם את האם מעירה את הבנים במילים: "קמו ילדים לעבודה, זו עברה לישון בליל ירח".

בירידים כאלה קרה תכופות שבאו פקידי לשכת המסים לבדוק אם לכל הסוחרים בשוק יש רישיונות מסחר. מובן שהדבר היה כרוך בתשלום מסים. נשים עניות, שתפרו בעצמן מעט בגדי ילדים או חצאיות לאיכרות, לא יכלו להרשות לעצמן לרכוש רישיון בגלל המסים. אם תפס פקיד ההוצאה לפועל חנוונים ללא רישיונות מסחר, הוא לקח מהם את הסחורה והיה עליהם לשלם קנס.

הופעת פקיד ההוצאה לפועל ביריד השפיעה כרוח רפאים. אם הבחינו בו בעוד מועד, הסתירו החנוונים את סחורתם, אך לא כולם ולא תמיד הספיקו לעשות זאת. זכור לי, ביריד עמדה פעם עם מרכולתה אישה יהודייה מגרבוביץ, שמה היטר. היו לה בגדי ילדים וסינרים למכירה. כששמעה על בוא המעקל, מרוב אימה, במקום לארוז את הסחורה, ברחה, הסתתרה ונטשה את דוכן הסחורה בשוק. המעקל ניגש, חיכה להופעת המוכרת, משנלאה לחכות, פנה אל האיכרים שעמדו סביב, שאל מי רוצה להביא את הסחורה למשטרה ויקבל בתמורה שני זלוטי. מיד התייצב איכר, ארז את הסחורה והלך עם המעקל אל תחנת המשטרה. היהודים בשוק עמדו ושוחחו עם האיכרים על האירוע. ברגע זה ניגש הירש מייל והתעניין ברצינות מי היה האיכר שביקש בקלות

כזו להרוויח שני זלוטי. בעיניו, אלמלא נטל על עצמו האיכר לשאת את הסחורה, היה המעקל מתעייף מהמתנה ומסתלק.

הלכתי אתו בדרך למשטרה ברחוב אוחן. פגשנו את האיכר, כבר בשובו מן המשטרה. הצבעתי עליו בפני הירש והוא ניגש מיד ושאל אותו אם קיבל כבר תשלום על נשיאת הסחורה. האיכר השיב כי רשמו אותו, אך לא שילמו. הירש אמר: "אם הם לא שילמו לך, אני אשלם לך". הירש הרים את ידו וחבט בכל כוחו בפני האיכר שצבו מיד. האיכר לפת את ראשו ורץ חזרה למשטרה בזעקות. הירש מייל הסתובב בנחת ושב לעיירה.

היו אצלנו בוויסלוויץ עוד יהודים גיבורים כאלה, שידעו לתת מכה, וכל אימת שפרצה ביריד קטטה בין חנוונים יהודים לקונה גוי – איכר שהאמין כי מותר להציק ליהודים ולעשות להם כאוות נפשו – תמיד נמצאו מי שהסתכנו למען חלשים. הם מעולם לא אפשרו לגוי בוויסלוויץ להתפתות להאמין שמותר להכות יהודי ולא לחטוף בשל כך מכות. כזה היה גם הירש מייל, לא סבל עוולות, היה מסוגל להחטיף מכות. כאלה היו גם: אהרן בודנר, לייבוש קנובל, אברהם ויניאז' ואחרים. גיבורים יהודים אלה מן העיירה שלנו היו קרובים ללבי.

ליד המעיין הכחול

האזור היהודי של עיירתנו כלל שוק וכמה סמטאות צדדיות. הבתים נבנו בצפיפות, בית על בית, ללא בדל עשב, ללא עץ, ללא מדרכות, הרחובות לא היו מרוצפים. בימי הקיץ, ילד יחף שחלף ברחוב בריצה, הרים אבק סמיך. קל וחומר כשחלפה עגלה רתומה לסוס – ענני אבק נישאו. גרוע יותר היה כאשר וולוויש, מנקה העיר, החל לטאטא את הרחובות במטאטא הגדול שלו.

שונה לחלוטין היה האוויר כשהתרחקנו עשרות מטרים בלבד מן העיירה. האזור היה ירוק, עם עצים רבים. ואכן, בימי הקיץ חיכינו בכיליון עיניים לשעת בין ערביים, לצאת לטיול בפאתי העיירה. נקודת המפגש של הנוער הייתה ה"טיילת". בצאתנו מן העיירה, מימין, מול הכנסייה הקתולית, השתרעה דרך של כמאה מטרים, בה היינו מטיילים. בצד אחד נמצא בית נוצרי שניצב בתוך בוסתן מגודר. בצד

השני היו גני ירק, שהיו שייכים למכונאי קוויאטקובסקי וגם הם היו מוקפים גדר.

בצאתנו ל"טיילת" נישאו לעברנו ניחוחות שונים לגמרי. האוויר היה צח, מטוהר בבסומת של פירות ופרחים, הנשימה הייתה חופשית. באף דגדגו ניחוחות מנתור, פרחי גינה קטנים הנפתחים בערב ומפיצים בשומת עזה. מכרי הדשא נישא ניחוח דשא רענן קצור. נשמע קרקור הצפרדעים, שנבלל בציוץ הציפורים וזמזום החרקים. כך החלה הדרך לגן העדן של הנוער. מעבר לטיילת השתרע כר דשא ענק שהייתה בו נביעה, המעיין הכחול. שמאלה מעט לכר הדשא הוביל שביל לבוסתן החצר [של הפריץ]. לאורך הדרך הסמוכה לבוסתן זה, צמחו עצי ערמון גבוהים שהטילו צל מעובה. אפילו ביום, בחום הגדול, תמיד היה שם קריר. במרחק-מה מן הבוסתן השתרעה הדֶבְּרה [אחוזה ?]. זה היה עמק גדול, מגודל שיחים צפופים. שם היו נפגשים לטיולים ולפיקניקים של מאי. בני נוער מובטלים יצאו לטיול, לקחו עמם ספר והשתרעו על הדשא לקרוא, ליהנות מן הטבע, מן הנוף היפה. רבים השכימו קום, כשכולם עוד ישנו, והלכו לדֶברה וספר בידם. קרה שהאירוע הפך למפגש חברים, דנו בעניינים שברומו של עולם, ניסו לפתור בעיות עולם. שם היה גם מקום לפגישות של זוגות אוהבים. הלאה מן הדֶברה נמשכה הדרך אל יער האורנים שניצב על הר, כינו אותו מאמְצ'ינה גורה.

מן ההר הזה ניתן היה לראות את העיירה כולה על הרחובות הנוצריים הצדדיים, הכנסייה הקתולית, הכנסייה הפרבוסלאבית, השדות וכרי הדשא שסביב. לכאן בא הנוער לבלות. ארגוני השמאל קיימו שם עצרות פוליטיות, ארגנו אירועי תרבות, שיחות פוליטיות. זה התקיים משתי סיבות: ראשית, בימי הקיץ לא ניתן לשבת במועדון המפלגה הצפוף; שנית, היה צורך באישור המשטרה לכל מפגש, אישור שלא תמיד ניתן. במיוחד ניצל את היער הנוער של "פועלי ציון שמאל". בעת ארגון העצרות הוצבו משמרות מכל עברי היער, לשמור על הנאספים מעין זרה. לא אחת קרה, שהמשטרה, שדבר המפגש נודע לה, באה לראות מה עושים החבֶרה ביער.

בחזרה מן היער השתדלו ללכת בדרך אחרת, היוצאת סמוך למעיין הכחול. ליד הנביעה התיישבו שוב לשתות מן המים הצלולים כבדולח, שטעמם היה כטעמו של הטוב במשקאות.

על אודות המעיין הכחול התהלכו אגדות. סיפרו כי איכרה חלפה באחד מימי הקיץ ליד המעיין, כשנרכנה לשתות ממנו ראתה במים את האם הקדושה. האיכרה הלכה מיד אל הכומר וסיפרה לו על הנס הגדול. היא גם הפיצה זאת בכל הסביבה. מכל מקום החלו אנשים להתקבץ, לראות במו עיניהם את מראה האם הקדושה. כרגיל במקרים כאלה, ראו כמעט כולם במים את האם הקדושה. השמועה התגלגלה וכמרים באו מעיירות סמוכות ומכפרים במטרה להחליט על בניית קפלה במקום.

בקדחת ההתרגשות גם החלו הנוצרים להיזכר שהיהודים צלבו את ישו. השיחות התלהטו מיום ליום והפכו מאימות. היהודים פחדו. מי יודע אילו צרות היו נגרמות אלמלא המקרה, שנוצרי בר דעת החל לגלות עניין בנס הגדול וביקש להיווכח באמתותו. הוא רכן אל המים וביקש להושיט ידו אל האם הקדושה. בסופו של דבר משה מן המים ספל עשוי חרס ועליו ציור צבעוני של ילדה. מיד לאחר מכן נעלמה מן המים תמונת האם הקדושה. במשך זמן קצר עוד דיברו על כך בקרב הנוצרים בעיירה ובסביבה, ולבסוף השתרר שקט ושכחו מן האם הקדושה. הרוחות בקרב היהודים נרגעו.

פוגרום שנמנע

בקיץ 1929 החלו להישנות בוויסלוויץ גנבות תכופות. מן הנמנע היה להישמר מהן, לא הספיקו להוציא החוצה חפץ פעוט, ומיד נעלם; גיגית, כיסוי שנתלה בחוץ לאוורור, לבָנים מעליות הגג – אם שכחו להכניסם הביתה בלילה, נעלמו למחרת.

אדלמן השוטר, שהיה מומחה בתפיסת גנבים, נהג לשבת בלילות האפלים מאחורי בולי העץ ובמקומות מסתור אחרים ולארוב לגנבים, אך ללא תוצאות. הגנבות נמשכו. לא אחת נשטף השוטר במי שופכין מזוהמים. בוויסלוויץ לא היה תיעול, מערכת ניקוז, כל אחד שפך את מי השופכין לפני דלתו. הדבר נעשה בלילה בלבד, שהשוטר לא יראה ולא ירשום דוח, שחייב בתשלום קנס. בלילות ההם היה הוא עצמו

קרבן למים אלה. בכל מחיר ביקש לתפוס את הגנב וקיבל באהבה את מי השופכין.

הקיץ חלף, החלו החגים, הנה כבר סוכות. אצל רבקה של פייוול, ישבו בערב בסוכה ואכלו סעודת חג, כמו אצל כל היהודים. לפתע נפלה אל תוך הסוכה אבן. פרצה בהלה, אנשים פתחו בצעקות, יצאו בריצה מן הסוכה והחלו לרדוף אחר השייגץ שהשליך את האבן.

בין לבין, זרק פלוני מילה כי זה מן הסתם הגנב. כשתפסו לבסוף את השייגץ, הובילו אותו, לאחר שהכוהו כהוגן, אל תחנת המשטרה, מתוך ביטחון שתפסו את הגנב המבוקש.

בתחנת המשטרה הוברר עד מהרה שאין לו כל קשר לגנבות, סתם שייגץ ביש מזל, ללא הורים, מתאכסן אצל זרים שאצלם הוא עובד. בינתיים נפוץ המעשה בקרב האוכלוסייה הנוצרית והחלו לגלות השתתפות בסבלו, יתום המסכן, והז׳ידים הכו אותו.

הצרות לא איחרו לבוא. בעיירה פרצה מהומה, שקצים [גויים צעירים] החלו לנפץ שמשות בבתי יהודים ובערב לא ניתן לצאת לרחוב.

המשטרה לא התערבה. כשהנוער היהודי התארגן והחל להשיב מכות ואבנים, רק אז הגיבה המשטרה, רשמה דוחות ושלחה אותם אל חלם אל הסטרוסטה [מושל מחוז]. ברגיל דנה המחלקה המיוחדת במחוז במקרים כאלה וענשה בסכומי כסף קטנים או בימי מאסר אחדים. במקרה זה היו כנראה מוטרדים במקצת, אל וויסלוויץ באו נציגים מיוחדים, זימנו למועצה את הצדדים הנצים, צעירים נוצרים ויהודים, הקשיבו לכל אחד מהם ולבסוף פסקו עונשי כסף לשני הצדדים, לצעירים הנוצרים והיהודים כאחד.

לאחר משפט זה הושב השקט על כנו בעיירה. הרוחות הצטננו ושוב חודש דו-קיום בשלום והתחבטות בחידה מי עשוי להיות הגנב.

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע׳ 324 – 335.

אברהם-אבא ראב היה שמו המלא, אך בעיירה כינו אותו ר' אבצ'ה, ובשם זה היה ידוע מאוד בקרב קטנים וגדולים בוויסלוויץ ובעיירות הסמוכות. טוב לב ונכונות לעזור לכל נזקק קרנו ממנו. ביתנו היה פתוח לכל אחד, לאנשי וויסלוויץ ולזרים. בקרב אנשי וויסלוויץ אמרו: "מי שהיה בלבו אלוהים, יכול היה להיכנס אל אבצ'ה ולחוש עצמו שם כבביתו שלו".

במוצאי שבתות, לאחר ההבדלה, התכנסו יהודים משכבות אוכלוסייה שונות בעיירה. כולם כאחד ישבו ליד השולחן, שהוגשו עליו כוסות תה חם ורקיקים לקינוח. ישבו שם חסידים מחצרות אדמו"רים שונות, גם פשוטי עם, סתם יהודים. אמרו דברי תורה ודיברו בענייני חולין. שפכו את הלב בצרות אישיות, דאגות פרנסה וענייני משפחה.

התוועדויות כאלה התקיימו גם ביום חול רגיל. יהודים באו אל אבי לשפוך את לבם, לבקש עצה. כל אחד ידע שלא מדובר במענה חכם בלבד, שציפו לקבל ממנו בגלל ניסיון חייו העשיר וחכמת החיים. אנשים היו משוכנעים שאבי יעשה כל שביכולתו לצמצם את צרותיהם ולהקל עליהם את החיים.

אברהם-אבא ראב ובנו משה, אבי המחבר ואחיו

אבי נמנה עם האנשים שאינם מבקשים לצאת ידי חובה בעזרה של זלוטי אחדים או בגמילות חסדים. לא היה תחום אשר בו לא הגיש אבי עזרה. עזר ליהודי בשכירת בוסתן או כר דשא, מה שהצריך גישה אל הפריץ. הסתכן למען היהודי אצל פקיד ההוצאה לפועל של לשכת המסים, בבואו לעקל את חפציו האחרונים בשל אי-תשלום מסים.

בתחום זה הייתה לאבי השפעה גדולה, כי היה משלם המסים הגדול ביותר בעיירה וניצל את השפעתו וסמכותו אצל מנהלי המשרד לענייני מסים, להקטנת המסים ולמניעת העיקולים אצל חנוונים וסוחרים יהודים עניים.

בביתנו גם נידונו והוסדרו בעיות שונות של העיירה: סכסוך בין הרב לשוחטים, בין פרנסים לגבאי בית הכנסת בעניין הקמת גדר חדשה לבית העלמין, רכישת מכשירים רפואיים חדשים למען "לינת צדק" ובעיות אחרות של מוסדות צדקה שניהלו פעילות בוויסלוויץ.

אבי מעולם לא רצה למלא משרה רשמית בקהילה, גם סירב להיבחר לגבאי בבית הכנסת או בבית המדרש. פרט לכך שהיה עסוק מאוד בענייני המסחר שלו, הסיבה העיקרית הייתה, שהבטיח למשפחתו, ובמיוחד לאמו, שלעולם לא ימלא שום תפקיד קהילתי. הבטחה חגיגית זו דרשה ממנו אמו הזקנה, סבתא קריינדל, שכל שנותיה ביכתה את בנה הבכור מיכאל, שמת בדמי ימיו.

הדוד מיכל – שכיית חמדה של העיירה

דוד מיכָל היה יהודי גבה קומה, בעל הדדת פנים. כבוד הבריות היה מן העיקרים החשובים לו ביותר. כיבד אפילו בעל עגלה פשוט ותמיד מוכן היה לעשות טובה לכל יהודי. כשנמצא פלוני בצרה, נכנס חרש לביתו של דוד מיכל, תחילה עמד נבוך, בפנים מלאי תחינה, אך מיד בא לקראתו הדוד בחיוך ידידותי, והיהודי אזר אומץ, חש בנכונותו של הדוד לעזור לו והוקל לו.

דודי נהג לומר שחובה לעזור ליהודי הן לפי הדין והן לפי אנושיות פשוטה, והוא אמנם עזר בכל ככל שיכול.

דוד מיכל התחבר עם גדולי הלומדים בעיירה, עם קלמן של אהרן-וולף, עם איצ'ה השוחט, עם שיע של חוה ועם יהודים נאים אחרים, שכיות החמדה של העיירה.

בהיותו אהוב מאוד בעיירה, תפס דוד מיכל מקום בראש כל המוסדות הקהילתיים. לאחר מלחמת העולם הראשונה עמד בית המדרש חרב

ושומם זמן רב, עד שהתגייס הוא לשיקומו. גם הקמת המקווה ובית המרחץ היו יוזמה שלו. הוא דאג לצורכי כלי הקודש והשפעתו ניכרה בחיים הדתיים העסיסיים בעיירה.

אבי גילה תמיד דרך ארץ רבה כלפי אחיו הבכור, מיכל. מידותיו והתנהגותו שימשו לו דוגמה והוא השתדל ללכת בדרכיו.

דוד מיכל היה חסיד בלז נלהב. היה נעלם מן העיירה למשך שבועות ארוכים, אותם בילה אצל הרבי בבלז, שם היה אחד החסידים הנכבדים, בשל התלהבותו החסידית ובשל רוחב ידו שניכר בחצר הרבי.

זה היה לפני ראש השנה 1927, דוד מיכל נסע אל הרבי אל בלז, בילה שם את הימים הנוראים ואת כל חג הסוכות. חלפו ימים אחדים אחרי סוכות, כל החסידים כבר שבו, אפילו פאליק הסופר [קלמן], שהיה מן המאחרים לשהות אצל הרבי, כבר נראה בעיירה, רק דוד מיכל טרם שב. פלוני הפיץ שמועה בעיירה כי מיכל מת. היו אלה ימי אימה. לפתע, כשם שנסע כך חזר וסיפר שהרבי הורה לו להישאר שבועיים נוספים בבלז.

מקרה זה עורר הערות רבות בקרב החסידים, שאמרו כי מן השמים הוא, זכות גדולה עמדה למיכאל, הצדיק הציל אותו בכך שהורה לו להישאר, על מנת שלא ייפול ברשתו של השטן.

חלף זמן קצר ודוד מיכל חלה, נפל למשכב ולא קם עוד.

מותו הותיר רושם כבד בעיירה. יהודים מכל השכבות ביכו את מותו. גם הגויים השתתפו בצער. כל העיירה באה להלוויה, זקן ונער. הילדים שוחררו ביום ההוא מן ה"חדרים". כל העיירה הייתה שקועה באבל.

האבל נמשך שבועות וחודשים ארוכים. איש בעיירה לא היה מסוגל להתרגל לרעיון שמיכאל, הגביר והיהודי הנאה, איננו עוד. באכסדרות לא חדלו נשים יהודיות להיאנח בצער עמוק וסיפרו לעצמן מעשיות על טוב לבו ואדיקותו של מיכל ראב. רבים האמינו כי מת בגלל עין הרע או קללה. סבתי קריינדל, האמינה ששרה, אלמנת הירש טירוויצר, דודה מצד אמי, נטרה לו בלבה טינה על התנגדותו לחתנה שיע השוחט.

שיע השוחט היה תלמיד חכם, שוחט מן השורה שרצה לקנות חזקה ולהיות שוחט העיר. מתחרהו, איצ'ה השוחט [קריגר], התמודד כנגדו. נתגלעה מחלוקת בעיירה, נתהוו שני צדדים, מיכאל התייצב לצדו של איצ'ה השוחט. שיע השוחט נכשל ונאלץ לחפש משרה במאנְצ'ין, סמוך לזמושץ'. חותנתו, שרה האלמנה, חוותה זאת קשה ונשאה בלבה כעס על מיכל.

לכן דרשה סבתא קריינדל מבנה הצעיר לא לעסוק בשום עניין קהילתי.

אחיו הבכור מיכל, נותר מופת לאבי לכל חייו. לאחר מותו נקשר אבי עוד יותר בחצר בלז. חרף העובדה שהיה איש העולם הזה, היו לו קשרים עם פריצים פולנים, עם מנהלי בנקים ומנהלים למיניהם, מצא תמיד פנאי לנסוע אל הרבי ולעסוק בענייני חסידים. היה תומך מסור של הרבי מבלז והאמין בכוחו הגדול. בכל עסקה חשובה ביקש את הסכמת הרבי והאמין כי זו הסיבה להצלחתו בעסקיו.

ליד שולחן הרבי

כשבאו אחי הרבי מבלז קיבל אותם אבי במלוא הכבוד. בעיירה השתררה חדווה חסידית, שמחה שאין לתארה אפפה את כולם. אבי נסע לקראת הרבי במרכבה רתומה לארבעה סוסים רתומים בשורה עורפית, עטורים בפעמונים. נכבדי החסידים נסעו בעיירה בכרכרת פריצים. בעלי העגלות היהודים התהדרו כקוזקים בסרטים ובנוצות בכובעי המצחה. רכובים על סוסיהם, ליוו את המרכבות, הכרכרות והעגלות הגדושות בחסידים. הגויים הביטו משתוממים במחזה עוצר הנשימה וקראו בפליאה רבה: "הבישוף היהודי נוסע".

מאות חסידים, בחורי ישיבה וסתם יהודים פשוטים מן העיירות חלם, חרובייישוב, אוחן, גרבוביץ ואחרות זרמו אל וויסלוויץ, אל הרבי. העיירה כולה התכוננה לעונג הגדול של השבת, לראות את הרבי ולהקשיב לדברי תורה מפיו. הרבי ניהל את טיש השבת בבית המדרש, שם היו שולחנות ערוכים בכל טוב, מאכלים דשנים ומשקאות חריפים שעינגו את הלבבות. כבוד, שמחה, הרבי אומר דברי תורה. קולו מהדהד, נישא בהתעוררות נלהבת. הרעש וההמולה שוככים. כולם מקשיבים לדברי הרבי, למשלים. משתוממים, נבוכים מחריפות דבריו.

בביתנו היה בואו של הרבי לעיירה אירוע גדול. אמי התכוננה במשך שבועות, בישלה ואפתה. דבר לא היה קשה לה במה שעשתה ממסירות לבעלה ומהתלהבות מגדולת הרבי. בנשימה עצורה ציפתה לרגע הופעתו של הרבי ולברכתו, אשר בת קולה הדהדה בעיירה לאורך שנים.

קשר יוצא דופן שכזה אל הרבי היה נדיר. אבי, עם כל חכמת החיים שלו, היה בו בזמן כולו פשטות, האמין בכל מילה שהוציא הרבי מפיו וניכס לעצמו את המידה הגדולה של חסד, כי העולם בנוי מחסד, לכן על האדם לחלוק את רכושו עם הזולת, לא לפגוע בכבוד בזולת, לשמור על כבודו כמו על כבודו שלו.

אמי הייתה יושבת אוהל והקדישה את כל חייה לבעלה ולילדיה. שכנינו כינו אותה: בְּרוּנְצ'ה הצדקת, הם האמינו שבזכותה הצליח אבי בעסקיו. ביתנו היה פתוח לכל עני. אמי היטיבה תמיד עם כל נזקק בפת ערבית, בחולצה נקייה, בבגד חם. כל ארוחת ערב הכינה אימא שיהיה בה די לא למשפחה בלבד, אלא גם לאורח עני. וויסלוויץ נתברכה באורחים עניים רבים, שהעיירה שימשה להם מעבר לעיירות השכנות. גרשון השמש, שעליו הוטלה המשימה לספק לאורחים מזון ולינה, לא היו לו דאגות גדולות כשנותר עני ללא ארוחת ערב, הודות לביתנו. תמיד יכול היה להצביע על ביתנו ולומר: "משם לא תצא רעב".

כשהבחינה אמי בעני עומד ליד הדלת, הזמינה אותו ברוב כבוד להיכנס הביתה, הושיבה אותו ליד השולחן ומיד הגישה לו פת ערבית חמה. לא אחת נתנה לעני את המנה האחרונה, שנותרה למענה. והיא הסתפקה במשקה לקיום הנשמה.

הכול עשתה בחיוך ידידותי, באהבה, בהודיה לריבון עולם על האפשרות לנהל בית כה טוב, על בעלה הטוב וילדיה המוצלחים, שחינכה אותם להיות אנשים טובים.

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע' 336 – 342.

צביה לבר-צלניצוק **החלוצה הראשונה**

בשנת 1932 נסעתי מוויסלוויץ להכשרה. היתי החלוצה הראשונה בוויסלוויץ שנסעה לקיבוץ. החברים ארגנו לכבודי ערב פרדה וליוו אותי לאחר מכן בדרך אל חלם. הם ליוו אותי עד חצי הדרך. שרנו שירים עליזים ומעוררי כמיהה, חדורים תקווה לעלייה ולגאולה. סבי שלום קלנר ייבב כילד קטן, הלך עם חברי הצעירים.

עבדנו במנסרה. אני הועסקתי באיסוף הלוחות מן המכונה. התנסינו בטוב וברע. היו ימים שלא היה לנו מה לאכול, עבדנו בחוץ בקור עז, בסופות שלג, רבים מאתנו חלו, סבלו בעיות מעיים בגלל המזון הגרוע. לימים נזדמן לי גם לעבוד [בסלילת] הכביש, במנהלה של אחוזת הפריץ.

עשרים ושניים חודשים שהיתי בקיבוץ עד שאושר לי סרטיפיקט לעלות לארץ ישראל.

שוב היתי שבועיים בוויסלוויץ. כשקיבלתי את המסמכים נסעתי לוורשה, משם נסעתי עם שלוש מאות חלוצים נוספים אל טריאסטה. בבואי לארץ נשלחתי לקיבוץ גבת בעמק יזרעאל.

מימין: אברהם לבר, אבי הכותבת, יידל אחיה, רבקה אחותה

מתוך הפרק: חווי ודמויות ע' 343.

בתום לימודי הרפואה באוניברסיטת ורשה נשלח אחי להתמחות בוויסלוויץ, שם היה כמעט שנתיים, ריפא את האוכלוסייה היהודית והנוצרית, את האיכרים מן הכפרים השכנים.

זה היה בשנות ה-30 [של המאה ה-20] הראשונות. בשובו לוורשה, סיפר תכופות על חוויותיו מן העיירה הנידחת, על הדלות ועל טוב לבם של היהודים המקומיים, על התלהבות הנוער האידאליסטי ועל אדיקותו של דור המבוגרים. זכור לי שסיפר על אמו הזקנה של פלוני, שהתעלפה למראה בנה נושא עמו כסף בשבת. הבן, בחור צעיר, ניסה להסביר לה שהאיסור להחזיק כסף בשבת, נועד לאפשר מנוחה, לא לעבוד בשבת, אך הוא החזיק בכסף לשם העונג. לאם היה בזה נחמה דלה. כשאחי רשם לאם החלושה תרופה, שאלה אותו אם אין אמצעים להשיב למוטב את בנה.

ליהודי וויסלוויץ היו תרופות עממיות למיניהן, שהשתמשו בהן לריפוי עצמי כשלא היה רופא בעיירה. קרה, שבבואו אל חולה, כבר הקדימה אותו אישה יהודייה שבמבט בלבד נתנה לחולה תרופה שקיבלה מסבתה, שבעצמה שמעה מן הרבי מבלז: לשתות מי גבינה שהופרשו בהרתחת הגבינה; לרחוץ את המצח במים קרים מאוזן אל אוזן ולא לנגבו במגבת.

בהומור סיפר אחי על תרופות למיניהן לכל המחושים: להציב רגליים באמבטיית מים קרים, מהולים במלח ואפר; במשך לילות אחדים לפני השינה, על החולה להכניס רגליו עד לעכוזו אל תוך העיסה ולהחזיקן כך במשך כחצי שעה.

התרופה כנגד כאב ראש הייתה לעסות את הרקות ואת הקדקוד בטיפות מרור או ליטול מבית המרקחת שמן מנתה ולעסות בו את הראש.

בגלל נזלת לא הלכו לרופא. לרוב התעלמו. אם הציקה באופן מיוחד, קיבלו אי-משם אבן שיש, הלהיטו באש, יצקו עליה חומץ ונשמו את האדים דרך האף תוך הנעת הראש לכל עבר.

לרוב ציטטו יהודי וויסלוויץ אדמו"רים גדולים שרשמו תרופות למחלות שונות, שבגינן פנו אליהם החסידים. התרופות עברו גם אל האיכרים בכפרים, שהאמינו, בדיוק כמו היהודים, בכוחו של הרבי. איכר שרגליו התנפחו, עשה לעצמו אמבט חומר ומלח ויצק אל מי הגיגית הגדולה ששימשה אותו כאמבטיה. על המים היה להיות פושרים, לא חמים מדי לא קרים מדי. היה עליו לשבת באמבט שעה ומחצה.

לא כל האיכרים הודו שקיבלו את התרופות מן היהודים בעיירה. היו בכפרים גם מכשפות משלהם. היו גם מקרים שיהודים קיבלו תרופות מן האיכרים. גידלו עשבים למיניהם, שהרתיחו ביין, ביי"ש או בדם של פרגית. את היין צריך היה לשתות ואת העשבים להניח על מקום הכאב.

היו גם תרופות מוזרות, שאחי דיבר עליהן בדאגה ובהתמרמרות, כי הזכירו את ימי הביניים. לעומת זאת נגעה ללבו אמירת תהילים, לא משום שהיה מאמין, אלא משום שראה בזה השתתפות עמוקה של הסובבים. כשהיה פלוני חולה מסוכן, חוותה העיירה כולה את דאגת המשפחה. כל היהודים בוויסלוויץ – אמר אחי – היו כמשפחה אחת. בכיים של אומרי תהילים בבית המדרש בקע רקיעים וקרע את הלב, אפילו של קטני אמונה ושל אפיקורסים.

אחי סיפר לעמיתיו, רופאים יהודים ופולנים, על שורה של תרופות שראה בוויסלוויץ, והיו ביניהם כאלה, שהתייחסו אל התרופות העממיות במלוא הרצינות, ראו בהן ערך רפואי כלשהו.

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע' 344 – 346.

ישראל קֶלנר דרום אפריקה **אחווה נוסח וויסלוויץ**

בוויסלוויץ, השוכנת במרחק 20 ק"מ מחלם, חיו 300 משפחות יהודיות. דלים היו החיים היהודיים בעיירה, אך אדוקים מאוד. היה בית מדרש, בית כנסת, שטיבלך של חסידים: טריסק, רדזין, בלז, ולודבה, קוצק.

היה לוויסלוויץ רב ששאב את פרנסתו ממכירת שמרים וניזון גם משחיטה, אף שהיו לעיירה שלושה שוחטים, שהיו תלמידי חכמים וגם בעלי תפילה.

פרנסות היהודים היו כבכל העיירות בפולין: היו חנוונים, סוחרים ובעלי מלאכה. היו בעיירה גם בוסתנאים, ששכרו בוסתנים ומכרו את הפרי בסביבה.

שלווים ואידיליים היו החיים בעיירה לאחר מלחמת העולם הראשונה. בזמן המלחמה התפנו יהודי וויסלוויץ אל ברדיצ'ב. בשנת 1918 השתנו החיים באופן ממשי. החלו לנשוב רוחות חדשות. הנוער החל להתעניין בבעיות עולם והפך ציוני. החלו להיווסד ארגונים ומפלגות, שהיו בקשר עם חלם, לובלין, ורשה.

וויסלוויץ הצטיינה ביהודים לבביים וטובים, שחשו קשורים זה לזה וסייעו זה לזה בעת מצוקה. במשך השנה כולה היו יהודי וויסלוויץ רדופי טרדות ומיוגעים, דאגו להביא פרנסה למשפחותיהם, לתשלום שכר לימוד, אך תמיד כשנראה בעיירה אורח, מגיד, משולח, הוא נתקבל במלוא הלבביות.

ייזכר אחד ממכניסי האורחים הגדולים, שלום קלנר [אבי המחבר, בתצלום למטה מימין] ואשתו טייבה, ביתו היה פתוח לכל רוכל ומשולח. קיבלו את פניהם במלוא הכנסת האורחים, נתנו להם מקום לינה וארוחה.

בעיירה שלי רבים היו יהודים טובים ולבביים כאלה. תמיד בעת הזכרתם ממלמלות שפתותינו: יזכור ה', אל רחום וחנון, את הנשמות הקדשות של יהודים טובים אלה, שנהרגו על קידוש השם.

אזכור זה על וויסלוויץ מובא בספר הזיכרון של חלם, בלי ציון התקופה שעליה נכתב. אנו חוזרים ומדפיסים אותו [בשינויי נוסח קלים] כהוכחה לקשר ולרגשות החמים של יהודי חלם כלפי יהודי וויסלוויץ [הערת מערכת]

[תצלומו של ישראל קלנר, לקוח אף הוא מספר הזיכרון של חלם – "יזכור בוך כעלם" יוהנסבורג, 1954]

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע' 347 – 348.

יומי הראשון בוויסלוויץ היה חם. לאחר שעות נסיעה אחדות בעגלה מחלם, באתי עייף ומיוגע אל לב השוק. הבתים הקטנים הנמוכים, עם החנויות, נראו כמנמנמים, עייפים וחלושים מן החום. מן החנויות הקטנות נראו פנים סקרניים. מישהו מן הנוסעים שנסעו יחד אתי מחלם, כבר הספיק לספר: "נכדו של זיינוול אוסטרובר בא".

זו הייתה פגישתי הראשונה עם העיירה הקטנה, שהכרתי עד אז רק מן הספרות, בעיקר מסופרי ההשכלה ומן הקלסיקונים היהודים שתיארו את חוסר התקווה של העיירה היהודית, לעגו לאורח החיים היהודי הישן. בדמיוני, דמיון נער בן שלוש-עשרה, ראיתי גם אני את וויסלוויץ כהשתקפות של קבצנסק וכתריאליבקה וציפיתי להיתקל כאן במיני ברואים שריבון העולם הניחם מידו לרגע, בטרם השלים את המלאכה, וכהרף עין חטף אותם השד, בחיפזון, בבהילות, הכניס לקרבם אבן במקום לב, נשמת כלב במקום נשמת בן אנוש וכך שחרר אותם לעולם לצרות.

כך הבטתי גם בסבי ובסבתי, שכמעט לא הכרתי אותם קודם לכן. במשך כל הזמן שהוריי גרו בקרקוב, ראיתי את סבתי חוה פעם אחת בלבד. עוד הייתי אז ילד, בן שבע-שמונה, ובפעם הראשונה ראיתי את סבתי באה שטופת דמעות, עם ספר תהילים קטן שהיה ספוג בדמעותיה. זה היה כשנודע לה שאבא, בנה, חולה. בו ביום, כשקיבלה את הידיעה, יצאה לדרך מוויסלוויץ אל חלם ומשם אל לובלין, שם הספיקה לתפוס את הרכבת לקרקוב. כל הלילה אמרה תהילים, ולא הניחה את הספרון מידיה במשך כל השבועות שישבה ליד מיטת אבא, עד שהתאושש והיה מסוגל להתהלך. ואז נסעה עמו מיד אל הכפר, שם לא הניחה לו במשך שני חודשי הקיץ, פינקה ופיטמה אותו בחמאה ובחלב, בדבש ובתרנגולות.

אבא סיפר לימים שבמשך כל הזמן חש עצמו שוב כילד קטן. אהבה חסרת גבול זו של הורים לילדיהם הייתה אופיינית לכל המשפחה, לכל העיירה.

בפלוש, בזמן מנחה-מעריב, הוביל אותי סבא אל הרב, לברכו בשלום ולשוחח בענייני תלמוד. כששמע הרב שאני לומד בישיבת לובלין, נעשה קשוב מאוד, הזמין אותי לביתו, קיבל את פניי בידידות ופתח עמי בשיחה כמו עם בוגר, חקר על אופן הלימוד ושיטותיו, סיפר על היכרותו עם הרב של לובלין, ראש הישיבה הרב שפירא, שהיה עמו בוועדת בחינות.

הרב עוד היה איש צעיר, היה לו זקן שחור כזפת, ומאחורי המשקפיים הציץ זוג עיניים שחורות חכמות. ניכרה דרך ארץ הדדית בין סבא ובין הרב. שניהם היו בקיאים בראשונים ובאחרונים ונסחפו בקלות לשיחה. אני לעומת זאת דווקא פיגרתי אחריהם. העייפות הלכה והשתלטה עליי, נאבקתי בשינה שעצמה את עיניי. אך ברגע ההוא נפתחה הדלת והרבנית שאלה אם הרב יקבל את בעל העגלה, הוא בא זה עתה מחלם ומבקש להחליף עם הרב מילים אחדות.

ראיתי את הפליאה שהצטיירה על פני הרב. כנראה הבחינה בזה גם הרבנית והוסיפה שאין מדובר בכסף, אלא משהו שעניינו הלב.

סבא ואני יצאנו. לא הייתי זוכר אפיזודה זו, אלמלא סיפר לי הרב עצמו, כעבור ימים אחדים, על עניין הלב של בעל העגלה בערב ההוא. בעל עגלה פשוט, אך יהודי ישר ובעל דרך ארץ לתורה. בשובו מנסיעתו הוא משקה את הסוס, מוסיף שיבולת שועל באוורווה, ואז מתיישב בעצמו אל השולחן הערוך, נוטל ידיו, מברך ומתחיל לומר תהילים. בערב ההוא בא בתלונה, שמיד לאחר האוכל חוטפת אותו שינה, אינו מספיק לברך וצונח מיד על משכבו.

פרק משניות

הרב ציפה שאשאל אותו מה השיב לו, אך על לב הנער שלי השתלט רגש השתתפות כלפי בעל העגלה ההוא, שכל היום עמל קשה. ודאי הייתי מייעץ לו, לא לבלבל את ראשו באמירת תהילים, אלא לשכב לישון. הייתה בי התנגדות לאדיקותו של הרב. דברי הרב הדהדו באוזניי מוזרים. הרב, שקצרה רוחו להמתין לשאלתי המשיך בעצמו:

"לא נברא הלילה אלא ללימוד – אמרתי לו והוריתי לו ללמוד מדי לילה פרק משניות".

רציתי לצחוק. הרב הרי אמר בעצמו שהאיש הוא עם הארץ. איך אם כן יוכל ללמוד משניות בכוחות עצמו? הרב הסביר לי כי מינה את אחד הבחורים, שעוד למד בעת ההיא בבית המדרש, ללמוד עם בעל העגלה פעמיים בשבוע פרק משניות. הוא הוסיף: "כשעייפים ואוכלים כחיה, נרדמים, ודומה הדבר לבריחה מיהדות, מן התורה הקדושה".

מאוחר יותר הכרתי את הבחור שנטל על עצמו ללמוד עם בעל העגלה פרק משניות, והוא הבטיח שבעל העגלה לא נרדם בשעת הלימוד אף לא פעם אחת. עלה על דעתו לא לאכול יותר מדי, אלא לטעום קמעא-קמעא ורק לאחר הלימוד הוא אוכל את השאר. בערבים, כשהבחור איננו בא, הוא משנן בכוחות עצמו את תלמודו מן הערב הקודם.

דאגות

אט-אט התבהרה לי תמונת העיירה, שונה לחלוטין ממה שהכרתי מן הספרות. ראיתי את הקרבה הלבבית של אדם אל אדם, שכמעט לא נתקלתי בה בעיר הגדולה.

במשך השבוע הייתה העיירה טרודה בדאגות היום-יום, חנוונים, סוחרים עמדו בחנויות מבוקר עד ערב ושמחו בכל קונה שנכנס. בעלי מלאכה עבדו, בעלי עגלות נסעו בדרכים, הובילו אנשים אל חלם, הרובייישוב, גרבוביץ, הביאו משם סחורות. רוכלים השתרכו ימים ושבועות בכפרים. העיירה הייתה עסוקה במאמץ לייצר פרנסה לכל היום ולכל השבוע.

מבטי עוד לא היה חד דיו לקלוט את הניואנסים המיוחדים ביגיעתם הקשה של המבוגרים. לעומת זאת בחנתי בשקיקה את הצעירים. היה לוויסלוויץ נוער נאה וגאה. לא היה ילד שלא הלך לחדר או לבית הספר. אך כשגדלו, נותרו על ספסל הלימודים בודדים בלבד. הרוב סייעו בבית בפרנסה. בערבים התכנסו בארגוני הנוער הציוניים, התווכחו, הקשיבו להרצאות, שרו שירים. ל"פועלי ציון שמאל" הייתה ספרייה. בער בקרבי החשק להיכנס לספרייה ולהסתער על הספרים, אך

הערכתי את גודל השערוריה שתתחולל בעירה כשייוודע ליהודים האדוקים שנכדו של ר' זיינוול, בחור הישיבה, הולך אל האפיקורסים וקורא את ספריהם הטרפים-פסולים. לכן חיפשתי מישהו שאוכל להפקיד בידיו את סוד צימאוני לספר ולהיות בטוח שלא יסגיר אותי, לא יפטפט בפני חבריו וכך יגיע הדבר, חלילה, אל סבא וסבתא, שלא היו עומדים בבושה.

בצלאל טננבוים

בחנתי בחשאי את הבחורים הצעירים ששוטטו בשעות בין הערביים סביב לפלוש. עם אחדים ניסיתי לנהל שיחה. לא קשה היה לחוש בכמיהתם אל העולם הגדול. כל אחד מהם קרא ספרים, עיתונים והיה מוכן לדבר על כך. אך אני עדיין נזהרתי לא להסגיר את בקיאותי בספרים חיצוניים, עד שנתקלתי בבחור שזכה במלוא אמוני. זיהיתי בו אופי חזק ורגש עמוק לחברות ולידידות. חרף העובדה שהיה מבוגר ממני בשנים אחדות וכבר הבין הרבה יותר ממני, הפגין טקט רב ונבעה ממנו חמימות יוצאת דופן, חשתי במעיין ההבנה והרגש שזרמו מלבו. זה היה בצלאל טננבוים [בתצלום].

הוא לא נרעש כשגיליתי לו את הסוד, שאני רחוק מהיות בחור הישיבה האדוק כפי שאני נראה. הוא נזכר שאח של אבא, חיים-ישראל, שהיה חברו ובעצמו מעין משכיל, הראה לו מכתבים בעברית, שכתבתי אליו מעת לעת. כשבצלאל ראה אותי בפעם הראשונה נזכר במכתבים ההם, אך לא היה מסוגל לתאר לעצמו כי בחורון עם פאות ארוכות ומראה חסידי יכתוב מכתבים כאלה.

החלהבות וספקנות

עתה, כשהוסר לו הכול, היה מוכן לעזור לי לקבל את הספרים. הקושי היה להעבירם אליי בלי שעין זרה תבחין. צריך היה להיזהר אף מחבריו. לימים נזדמן לי לא אחת להתפעל מאיפוקו של בצלאל. כעבור שנים רבות, כשכבר הייתי רחוק מוויסלוויץ, ניצבו לעיניי השלווה והחכמה שניבטו ממבטו הבהיר של בצלאל. למרות מזגו חסר המנוח, הייתה

נפשו שלווה. עוד היום אני שומע את דבריו המדודים, בהם ציין את התלהבותי מן הידע המודרני:

"המדע – התבטא בצלאל – יודע היום הרבה מאוד ומתעשר מיום ליום, אך דווקא מה שאנחנו, אנשים עלובים, צריכים לדעת, גם הוא אינו יודע".

"השכל האנושי יחקור הכול עד היסוד" – ניסיתי לסתור את ספקנותו, אך הוא הניד ראשו מצד אל צד:

"אני מתקשה להאמין, למעשה אין זה כלל תפקידו לדעת דברים אלה".

בצלאל הוסיף: "ביסודו של דבר, ניתן להשוות את המדע למפה גאוגרפית. מהי מפה? אם יש מקום מסוים אליו רצונך להגיע, תוכל המפה לתת עצה טובה מהי הדרך הקצרה או הנוחה לשם. המפה לעולם לא תאמר לך מהו המקום אליו עליך להגיע. חד הוא לה אם תצא לארץ ישראל או לקוטב הצפוני. אם אתה עצל מטבעך ואין לך חשק לזוז מן המקום, לא תיקח על עצמה המפה לעורר בך חשק כזה".

הוכחתי אותו שהוא רואה במדע יותר שֶמש מאשר גבאי. כעבור שנים, כשהכרתי את הפילוסופיה של ברגסון, ראיתי כי עשה תזה זו לבסיס הפילוסופיה שלו. על הנחה זו, בחשבון סופי, נבנתה גם שיטת פרויד בפסיכולוגיה. הרעיון אינו חדש אפוא, אך בצלאל מצא בהבנתו העצמית צורה ציורית פשוטה לרעיון.

כמיהה למעשים גדולים

ארבעים שנים חלפו מאז פגישתי עם הבחור ההוא בן וויסלוויץ, והוא נותר חקוק בזיכרון ובנשמה. הוא עזר לי לפקוח עיניים אל האוצרות הטמונים בעיירה; אוצרות של טוב אנושי, קשר הדדי וכמיהה למעשים גדולים.

השנים הספורות שהיה גדול ממני, העניקו לו יתרון רציני על פניי. אצלי עוד היו הרעיונות נבוכים למחצה, סבוכים זה בזה ותכופות

קשים לתזוזה כעופרת, ונפלו לתהום הנשמה. לא הייתי מסוגל לתפוס את ההבדל בין ארגוני הנוער הציוניים, שהיו פעילים אז בוויסלוויץ. הכול בקרבי התמרד כנגד הסדר הקיים, חלמתי על שינוי מעשי בראשית ובריאה מחדש של העולם. בצלאל, לעומת זאת, היה ציוני ברמ"ח אבריו וכל כולו מסור לרעיון שינוי המציאות היהודית, בניית בית לאומי, שיהיו היהודים עם עצמאי שיעצב בכוחות עצמו את גורלו ההיסטורי במדינה חופשית משלו.

בימים ההם התחלתי להתבונן אחרת בבעיות לאומיות יהודיות. היה לי די והותר זמן לחשוב. בצלאל היה עסוק ימים תמימים בעזרה להוריו, הלך לכפר עם סחורה, חזר רק לעת ערב, התרחץ בחטף ומיד בא להיפגש אתי במקום שנקבע, על דרך אוחן, סמוך לדואר. הוא נטל ממני ספר שקראתי והביא לי מן הספרייה חדש, שוחח אתי על הספר שכבר קראתי. רק כעבור שנים הבנתי עד כמה פיגרתי אחריו, ובכל זאת לא הפגין את עליונותו, השתדל להוציא אותי מתמימותי ועשה זאת בטקט ובתרבותיות יוצאי דופן.

בלעתי בצמא את הספרים שבצלאל סיפק לי, אך עד מהרה התברר שספריית וויסלוויץ דלה מכדי שתוכל להרגיע את רעבוני הגדל. בצלאל הכיר לי את דוד (שם משפחתו פרח מזיכרוני). היה לו קשר עם הנוער של גרבוביץ, שספרייתו הייתה עשירה בהרבה, והביא משם למעני צרור ספרים, החזיקם אצלו וסיפק לי אותם אחד-אחד.

למ"ד-וי"ו-ניקים

מוזרים נראו לי יהודי וויסלוויץ בערבים ההם, בבואם מן הכפר במגפיים גדולים מרובבי בוץ, בכותונות בד, גם זקניהם נראו כפריים. עגומים, מוכנים לתפילת מנחה, נכנסו אל הפלוש. אדיקות בפנים, בידיים, בגוף כולו, עמדו להתפלל. דבקו בפינות, שתקו בעיניים נשואות אל כותל המזרח, ובאור עששיות הנפט התחלפו גווני זקניהם, ברונזה, חומר, אדום-אפרפר. לפתע שכחתי את האפיקורסות שלי, הם החלו להידמות לדמויות של למ"ד-וי"ו-ניקים המפיצים מעשים טובים בסתר, ובעצמם הם תמיד רעבים, חיוורים ועייפים.

לבי היה כבד עליי, לרמות יהודים אלה, המביטים בי בעיניים כה אדוקות וחושבים אותי אחד משלהם, בחור חסידי. הם לא הבחינו איך חמקתי בחשאי מן הקלויז והלכתי ברחוב אוחן לפגוש את חבריי המבוגרים ממני, שנשאו למעני ספרים באותה אדיקות של אבותיהם נושאי המשניות, ויהודי הגמרא בעלי הלבבות הגדולים, המשתוקקים למעשים טובים.

חלוצים

כדג הנמשך למים, נמשך הנוער של וויסלוויץ אל הערים הגדולות, לודז', ורשה. לא כדי לחיות ככתוב ברומנים, אלא לקבל עבודה ולהגיע לתכלית. קינאו באלה שכבר נחלצו, אף שפריסות השלום שנתקבלו מהם, היו לרוב עגומות. סיפרו על אבטלה במשך שבועות וחודשים, אך די היה בידיעה שאחד מהם הסתדר, עובד ומשתכר, ובעיני כולם נדלקו להבות של תקווה: בכל זאת עיר גדולה, בה יכול כל אחד למצוא את מקומו. אין זה סוף העולם.

אצל אחרים חדרה לדם ארץ ישראל, נערים ונערות הזדרזו לחיות חלוצים, יצאו להכשרה, למדו לעבוד עבודת אדמה, לחטוב עצים ולעמוד בכל מה שחלוץ חייב להתרגל אליו.

כששכבתי לי מכונס ביער, שם קראתי את הספרים שזה עתה קיבלתי, ראיתי יום אחד בדרך מיידן שתי נערות הולכות עם תרמילים גדושים. נפגשו כמה נערים ונערות ושרו. זה היה יום חול רגיל והליכתם לא נראתה כטיול. גם הטיולים גירו את סקרנותי, אך ביום הקיץ החם ההוא זה נראה שונה לגמרי, חגיגיות מוזרה הייתה בצעדיהם, שמחה מרפרפת ו"התקווה" על שפתותיהם הושרה ולהטה. חשתי מיד כי מלווים את הנערות לדרך רחוקה, לנכר. דוד אישר מאוחר יותר שהנערות הלכו להכשרה. תמהתי מדוע הלכו ברגל ולא נסעו בעגלה. הוא השיב לי כי הן מתחשלות, לומדות לעבור דרך קשה, כי בארץ ישראל צריך להיות מוכן לחיים קשים.

מכתבים

האבות והאימהות האדוקים בוויסלוויץ, נותרו אדישים לתשוקות הלוהטות של בניהם ובנותיהם. "מילא, מה שמסוגלת אפיקורסות להמציא – שמעתי פעם שיחה בין יהודים חסידים בפלוש – הצעירים פשוט יצאו מדעתם. חדלו להאמין במשיח. לשון הקודש קרויה עברית, ונוסעים לארץ האבות גלויי ראש".

קשה ומר היה להבין כיצד מסוגלים ילדים לעזוב אבא-אימא. נזדמן לי לראות אם אדוקה כזו הולכת מדי יום בדרך אוחן אל הדואר לקבל מכתב, אות חיים מילדה. פעם ביקשה ממני אישה בביישנות, לקרוא לה את המכתב מבנה. כל מילה שקראתי מלמלה אחריי בשפתיים רפות, כמו תהילים: "הורים אהובים, אל לכם לדאוג, אני לומד עבודת אדמה ואני ברוך השם בריא. אל תכעסי אימא. אזל לי הכסף ונעליי נקרעו. לכן, אימא מתוקה, אני מבקש ממך לשלוח לי מיד מעט כסף. אך העיקר, אני מבקש מאבא שיכתוב לי, כאן מצפים לשמוע מילה מן הבית. אני מחכה לראות את כתב ידך על הנייר".

האישה החלה להתייפח, ואת גרוני חנקו הדמעות. נדמה היה לי ברגעים ההם שכל האימהות בעיירה אחוזות צער מגעגועים לילדיהן.

סודות

חרש קלחו ימי שהייתי בוויסלוויץ. כנראה הייתה זו אשליה בלבד שבעיירה לא היו סודות לאיש. נכון, אם אירע משהו בבית פלוני, טוב או רע, מיד ידע כל אחד ודיברו על כך זמן ממושך עד שהעניין נרגע או עד שאירע משהו אצל יהודי אחר והתחילו לדבר על ההתרחשות החדשה. אין זה אומר שלא היו סודות שאנשים הסתירו ולא סיפרו לאיש. כך היה סוד קריאת הספרים שלי והאפיקורסות שלי, שבצלאל, דוד ואחיו שמרו ולא חלקו עם איש. בעיני היהודים ואפילו בעיני הנוער החופשי בעיירה נחשבתי בחור חסיד, תלמיד ישיבת לובלין. גם הרב התייחס אליי כאל עילוי וירא שמים. עבודה מרובה בעיירה לא הייתה לו, לכן הזמין אותי אליו תכופות, שוחח אתי בענייני תלמוד. פעם אפילו קלט כי מחשבותיי סובבות גם בענייני חולין. זה דווקא גרם לו הנאה. הוא פירש זאת בדרכו, אמר שהאדם אינו צריך להיות תקוע

יומם ולילה בעולמות עליונים. תורה משמעה למעשה: אכילה, שינה, מסחר, עבודה. על כל בדל חיים אפשר להטיל את חותם הטוב. תורה מקיפה את חיי היום-יום ומסייעת להעמיק את האנושי בשמימי. מדרך הטבע חושב מי שחרש את כל דרכי ש"ס ופוסקים, שכבר הגיע לגבול האחרון. האם הוא אכן יודע הכול? אם כן, מה ילמד בשנים הבאות? תמיד יש עומקים נסתרים, אליהם טרם חדר, שטחי חיים שטרם הקיף.

מידות

אף שראשי היה שקוע אז בספרים, הקשבתי בעניין לדברי הרב החכמים. הוא החריף ובקי, שלא מש כמעט מאוהלה של תורה, חש בי משהו שקיבל כספקות, לכן השתדל לתרץ מבלי שנשאל. ראיתי שהוא חושד בי, ורציתי למחות זאת בהפגנת בקיאותי בזוהר, אך הדבר הטריד עוד יותר אל שלוותו והוא רצה להוכיח לי שאין לעסוק בנסתר בתקופת הנעורים, שתורת הנגלה אין לה גבולות. כל דין, מימרה, מנהג יש להם משמעות עמוקה. בכל אות ניתן למצוא חידושים שאיש לא הבחין בהם עד כה.

זמן רב הלכו אחריי דברי הרב של וויסלוויץ: "המידה הגבוהה ביותר של מסירות לבורא היא דבקות במידותיו". חלפו שנים עד שהבנתי את המשמעות העמוקה של מילים אלה, המשנות את המובן השטחי של אדיקות ומניחות את כל הדינים על כף המאזניים. אך כבר אז הדהדו דברי הרב בחידוש יוצא דופן.

עדיין אני רואה לנגדי את קהל המאזינים הגדול בשבת תשובה, כשנשא הרב דרשה, פני היהודים הנאנחים היו סמוקים מהתעוררות ואצל חלקם מלאו העיניים דמעות של השתפכות הנפש. דברי הרב הטעינו את כולם בהרהורי תשובה. הרב דיבר בקול רם ומהדהד:

"כולנו מפרפרים כדגים במים מפני יום הדין הקרב. אנשים דומים לדגים, בולעים זה את זה, כפי שאומר התנא בפרקי אבות 'איש את רעהו חיים בלעו'. דגים גדולים בולעים את הקטנים מהם, למרות שדגים הם אחיות ואחים, נולדו באותו ים, גדלו באותם מים. לכן רבותיי, מפרפרים הדגים בדומה לנו, האנשים, מפני יום הדין. אך אצל בני אדם צריך הפחד מיום הדין להיות גדול יותר, כי הדגים חוטאים

מתוך מצוקה, בולעים זה את זה לא משנאה, אלא מרעב, אך בני האדם חוטאים מרוע, משנאה ומרשעות. לכן אנו מתפללים ומכים על לב 'על חטא שחטאנו לפניך בשנאת חנם'".

לכולם היה ברור שהרב מתכוון למחלוקת שהתלקחה לפני שקיבל את כס הרבנות בוויסלוויץ, חוץ מזה ידע הרב דברים רבים שהתרחשו בעיירה בגלוי ובחדרי חדרים, ובכוונה עורר את היהודים בימים הנוראים, לתקן את מעשיהם ולהתכונן ליום הדין. היהודים הבינו את כוונתו ובימים הנוראים הבטיח לעצמו כל אחד בלבו לעשות תשובה על חטאיו בין אדם לחברו ובין אדם למקום.

זמן רב לאחר שעזבתי את העיירה, נכנסתי לעולם רחוק מתורה, צפו מעת לעת החידושים שנטלתי עמי מוויסלוויץ, השמימיים והארציים, עומק החלומות, העובדות הפשוטות והדיבורים, "הריהוט שהועתק ממקומו" בלבבות צעירים, הכמיהה למעשים גדולים והטוב של שנה תמימה, הבטלנות והיושר, פילוסופיית החיים ותרופות הסבתא לכל המחלות בעולם, אך מעל לכל, הכוח להיאבק למען הקיום, שהיה קשה כקריעת ים סוף.

זמנים באו במרוצה, נשאו רוחות ואבנים. גזרות נחתמו ברשעות, בדם ובשיגעון, שטפו את העיירה ואת כל שהיה בתקופה ההיא. אנחנו השורדים, באים לתקופה חדשה עם כל הירושה של העיירה. כל מה שיש לנו, נעשה בתנופה בעיירה.

נשמת העיירה

החודשים הספורים של היותי בוויסלוויץ שינו לחלוטין את מבטי על העיירה, העניקו לי גם חומר דלק רב ותמריצים בהמשך חיי. נכון, היה בוויסלוויץ משהו ייחודי שבידל אותה מאחרות, קירב וקשר אליו אפילו את מי שלא נולדו שם, אך בו בזמן גם סייע בידי להבין את הנשמה של כל עיירה יהודית אחרת.

לא! העיירה אינה סתם חומר של ארכיאולוגיה אנתרופולוגית עבורנו; לא תוכן למחקר אובייקטיבי של מה שהיה ואיננו עוד. לא, העיירה

החרבה חיה עדיין בקרבנו, בנפשנו וברוחנו, בתנופתנו ובמרצנו, בדחפים, ברגשות וברעיונות שלנו, בכל יצירתנו, במחשבות ובמעשים.

כשנפגשתי במדינה החדשה שלנו עם אנשים מוויסלוויץ, שוב קמו לתחייה לעיניי הדמויות הנאות של בצלאל-ים ודוד-ים, אנושיותם העמוקה, הטקט וחכמת החיים. הכרתי לימים צעירים יהודים רבים מערים גדולות בפולין, ונותר בי הרושם שהצעירים השקטים בוויסלוויץ הנידחת היו בתוך תוכם התוססים, הנלהבים ביותר ולקחו מאוד אל לבם את הגורל של פולין היהודית ושל התרבות היהודית, אורח החיים היהודי. התאמצו, במלוא הלהט להגיע אל העולם, אל העיר הגדולה, אך לכל מקום נשאו עמם את וויסלוויץ, את הרוח והאווירה של עיירתם, הנכונות לעזרה הדדית, האמונה בימים טובים יותר.

אבדה עיירתנו איננה עוד, ולא תהיה עוד. מתה תקופה שלמה בעיירה, אך כל מה שהוא שלנו ברוח, באופי, במנהג, בתרבות, שחדר לדם – כל זה בא לנו מן העיירה. וויסלוויץ הקטנה, עם כל דלותה החומרית, זרעה רוח כה עשירה, והיא חיה בקרבנו. אני קורא זאת בדפים שכותבים השורדים, בהתנהגותם. העיירה חיה במחשבות ובמעשים שלנו, בזיכרונות וברשמים של יהודים פשוטים. לאחר שנים כה רבות שהם רחוקים מן העיירה, ניכר מה עזים היו הקשר והרוח החיים עוד בכולם ומדרבנים את חייהם בהמשך.

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע' 349 – 361.

במשך כל הזמן שחייתי בוויסלוויץ, מעולם לא עלה על דעתי להתעמק בגילה של העיירה שלנו. ב"חדר" דיברו ביניהם הילדים, שחקשיבו לבוגרים, על פרנקיסטים ועל משומדים לפני מאות שנים. אך לא היה פנאי ולא תנאים להתעמק, איך ומתי זה התרחש. עם זאת, אנחנו נערי החדר, חיינו בתחושה שהרבה לפנינו, דורות על דורות בעיירה עיצבו דרכים, שבילים, מדרכות, מעיינות, בוסתנים וגנים. גם הבתים בהם גרנו נראו לנו כאילו עברו בירושה מזמנים קדומים, אף שהיה ידוע כי רובם נבנו לאחר השרפה הגדולה ושרפות קודמות. היו בוויסלוויץ סמטאות מזוהמות, בתים שקירותיהם מעוקמים ונפוחים, מגובננים, בלויים, שנראו כאילו מעולם לא ידעו נעורים, מעולם לא היו חדשים.

לעומת זאת, הטבע מחוץ לעיירה היה ממש מכשף ביופיו. השדות והיערות שבו את לבבותינו כמעשיות פלא יפות, מושכים וטורדי שלווה, אך אנחנו לא יכולנו ליהנות מזה הרבה, נאלצנו לשבת ימים תמימים ב"חדר" המעופש, מדורבנים בידי הרבי ללמוד עוד ועוד אף שהראשים קלטו כה מעט, לא היו נתונים לזה. נמשכנו אל החופש שבחוץ, אל הנחל, אל היער.

אחד המלמדים שנחקק ביותר בזיכרוני, היה דודי, ר' משה המלמד. הוא לא היה מסוגל להבין למה איננו רוצים ללמוד, בשעה שהלימוד הוא עונג כה גדול וכל מילה בתורה היא הִתענגות.

שנים אחדות משנות ילדותי המוקדמות, למדתי אצל ר' משה המלמד ואני מודה, לא חשתי עונג מן הלימוד. בכל זאת למדתי אצלו להתפלל וללמוד [דף גמרא].

לא זכור לי כי ר' משה המלמד הכה אי-פעם נער. בכל זאת הייתה לנו כלפיו דרך ארץ רבה ונדמה לי שהיה קפדן, די היה שיצוץ באמצע פטפוטינו, מבטו בלבד השקיט אותנו מיד. אך לא הייתי מסוגל לשאת את החדר האפל, את ריחות העובש והבורשט שבאו מן המטבח.

הילדים בחדר סיפרו לעצמם שהרבי עורך תיקון חצות. לא ידעתי מה זה ושאלתי את אבא. הוא השיב לי שאסור ליהודי לשכוח את חורבן

בית המקדש. יש להתפלל. אם נהיה ראויים יבוא המשיח ויושם הקץ לצרות היהודים.

מאוד רציתי שהמשיח יבוא ובעת התפילה התפללתי עמוק בלבי שיופיע על סוס לבן ויגאל את העם היהודי. חשבתי כי כשאחבגר אקיים אף אני תיקון חצות. לא כך היה. בקושי מלאו לי שתיים-עשרה שנים, הוציא אותי אבי מן ה"חדר", לעזור בפרנסת המשפחה. היו בבית שישה ילדים ונחוצים היו למענם נעליים, מכנסיים, שמלות, קשה היה אפילו להאכיל את הפיות הרעבים. שרדו דוחק ומצוקה. אבא לא הצליח להסתדר עם עבודת חיפוי הגגות. כוחותיו אזלו. אחי הבכור שלמה עזר לו. עבודה זו לא משכה את לבי, לכן נשלחתי אל מאטס [מתתיהו] רוזנבוים, ללמוד אצלו חייטות.

אף שהיה מאטס רוזנבוים חדי, לא נחפז ללמד אותי את המקצוע. מקובל היה ששוליה צריך תחילה לעבור את כל הגלגולים של עזרה בבית, שליחויות, עשיית כל עבודה שחורה. לא נחוץ מתוך הנוטל לעצמו את השמנת.

חבריי הקרובים היו לייבוש בן משה\שמואל של אוריש [מעֵער, מאיר?] וולוול בן איצ'ה של רויזה [שילד גם שולד]. שאלנו ספרים בספרייה, קראנו. קיבלתי באהבה את כל הסבל, אך בראותי כי אין לדבר סוף, החלטתי יום בהיר אחד ללכת אל חייט אחר, אברהם שפילר. אמרתי לו שאין בדעתי להתענות ולחיות בדלות בלי להגיע לתכלית, רצוני ללמוד את המקצוע ולהחחיל להשתכר. הוא נתן בי את עיניו הרכות ואניד בראשו: "אתה מוצא חן בעיניי, שב ועבוד".

בתצלום: משמאל, דוד קופפר וחבריו לייבוש מעער, ולוול שילד

אצלו התחלתי למעשה להשתכר ותרמתי לפרנסת הבית. אט-אט הפכתי עצמאי, חבר איגוד המחט, אשר מנה אז עשרים וכמה

חברים. בונד הוא שניהל את האינוד, אך בחשאי החלו לנהל פעילות קומוניסטית נסחרת, אף אני נדבקתי בה אט-אט.

המזכיר שלנו היה שיעלה קורץ [בתצלום], בחור בית מדרש בעברו, למדן שהחל לקרוא ספרים אפיקורסיים, רכש השכלה והעביר את אדיקותו הקודמת לרעיון החדש שהקסים אותו. הוא היה לקומוניסט, משך לעניין גם אחרים, קיים ישיבות חשאיות, דיבר על מאבק המתנהל בין המנצלים למנוצלים; תיאר כמה טוב יהיה לפועל במשטר סוציאליסטי, יחלקו מצרכים לכל אחד לפיו צרכיו. הגניב לנו ספרות בלתי לגלית. לנו נדמה היה שעינינו נפקחות ואנחנו רואים עולמות חדשים. הפגישות לובו בחדשות שנשא בפנינו שיעלה וחכיח כי את האנטישמיות יצרו הקפיטליסטים, להסיט את זעם ההמון מן המשטר. הציונים רוצים לרוץ אל פלשתינה, אל קבר רחל אמנו, אלה פנטזיות ריקות. עלינו היהודים, ללחום עם כל המדוכאים למען מחר טוב יותר.

מה תמימים היינו אז, אך טוב היה לחשוב שאנחנו, בחורים יהודים בוויסלוויץ, הננו חלק מכוח חזק, שהוא הוא מתמרד ומסלק את שלטון הזרזנים. כך בחדות חשתי בקדבי את כוח הלהט המהפכני העצמי, הרי חייב להיות מוצא כלשהו מן המצוקה ששלטה בעידה ומן המשבר שנראה כי הוא מקיף את כל העולם הקפיטליסטי.

החיים בוויסלוויץ נעשו קשים יותר מיום ליום. בחורים צעירים שוטטו בחוסר מעש, ואלה שקיבלו מעט עבודה, נאלצו להסכים לקיצץ כואב בשכר. לאחר פרק זמן שהתהלכתי בטל, קמתי ונסעתי אל גרבוביץ, שם מצאתי מעט עבודה.

פעמים אחדות נזדמן לי לנחד כך מוויסלוויץ אל גרבוביץ, אל אוחן, עד אשר גם שם הדרע המצב ולא ראיתי מוצא לפניי, אלא לנסוע אל העיר הגדולה ולחפש שם את מזלי. נסעתי אל לודז'.

באתי לשם בשעה וקיבלתי עבודה בקלות. כעבור כמה חודשי עבודה, תמה העונה ושוב התהלכתי מובטל, ראיתי כי חלוטי המועטים

שחסכתי יאזלו במהרה והבנתי שמוטב לשוב אל וויסלוויץ למשך העונה המתה. הקיום בוויסלוויץ היה זול לאין ערוך מאשר בלודז'.

במשך חמש השנים שהייתי בלודז', שבתי מדי שנה בתום העונה אל וויסלוויץ, שם חיכיתי חודשים אחדים לעונה הבאה.

בחודשים ההם נראתה לי העיירה שקטה ושוממה מאשר בעבר. בשוק ציפו מוכרי המזון וסוחרי האריגים בכיליון עיניים לקונה. פלוני הביא מחלם עיתון משלשום וקרא בקול על המשבר בבורסות, מניות צונחות ואנשים נופלים כזבובים, סוף העולם. יהודים הרכינו ראשיהם, הקשיבו ושתקו.

בחורים צעירים, ששוטטו מחוסרי עבודה, נהגו לבוא אליי, לחקור על המתרחש בעיר הגדולה, מה הסיכויים לקבל עבודה. על פניהם קראתי את הרעב לצאת אל העולם, למצוא תעסוקה כלשהי.

לודז' נראתה להם מחוז כיסופים, אך עליי החלה לודז' להימאס. לא ראיתי לפניי עתיד, וצריך היה לחשוב על תכלית. הנערה שהכרתי, הסכימה אתי שאין לנו סיכוי לבנות בית ולהתחיל לנהל חיי משפחה בלודז'. הייתה לה אחות בפריז והחלטנו להיפרד מפולין.

תחילה נסעה היא. לה היה קל יותר, הייתה לה שם אחות. כעבור זמן קצר היה עליי לנסוע בעקבותיה. קל לומר לנסוע. דרכון עם ויזה צרפתית לא בא בחשבון. הדרך היחידה הייתה לגנוב את הגבול.

גנבת הגבול, פולני, צ'כי, גרמני, הייתה מן הפרקים הסוערים בחיי. זה היה עסק קשה, מלא סכנות. נחוץ היה להכין הכול בחשאיות קפדנית. לא נפרדתי מאיש. הנסיעה, שברגיל אמורה הייתה להימשך עשר עד שתיים-עשרה שעות, נמשכה שבועות אחדים.

המבריח העביר אותי וזוג נוסף לצד הצ'כי, אך כשהיינו כבר בברטיסלווה, הסמוכה לגבול, פשטה עלינו באמצע הלילה המשטרה והובילה אותנו חזרה אל הגבול הפולני. מיוגע ורצוץ כבר רציתי לוותר, אך כשהיינו כבר בחוז'וב [Chorzów] נזדמן מבריח אחר, שנטל על עצמו להוביל אותנו דרך גרמניה. ובאמת עברנו אתו את כל גרמניה עד בואנו

אל הגבול הצרפתי. הצלחנו לחצות את הגבול, אך בתחנת הגבול אסרה אותנו המשטרה הצרפתית והתכוננה להעביר אותנו לצד הגרמני ולמסור אותנו לידי משמר הגבול הגרמני.

זה עלול היה להיות הסוף, ברגע כזה מעפיל הייאוש לדרגתו הגבוהה ביותר, אך הנס שקרה לנו, לימד אותי שאסור לאדם לוותר, אף לא בסיטואציה הקשה ביותר, שנדמה שאין ממנה מוצא.

ברגע האחרון, כשגורלנו נראה אבוד, הבחנו שהז'נדרמים רופפו את שמירתם המוגברת עלינו. השעה הייתה הרבה אחרי חצות. בבית הנתיבות הייתה אפלולית. הבחנו במבריח שלנו ניצב מרחוק ורומז לנו להתקרב אליו. לאט-לאט התחלנו להתקדם לעברו. ברגע ההוא באה לשם רכבת הנוסעת אל מץ, וקודם שקלטו הז'נדרמים שנעלמנו, כבר היינו על הרכבת הנוסעת.

מים רבים שטפו ומרורים רבים שבעתי עד שהצלחנו אני ואשתי לעמוד על רגלינו. עמלנו שנינו קשה, וכשעלה בידנו להסתדר איכשהו, פרצה המלחמה.

גויסתי לצבא הצרפתי. כשפרצו הגרמנים את החזית נפלתי בשבי ועברה עליי תקופה קשה, זה היה משחק ילדים לעומת מה שנאלצנו לעבור בעת הכיבוש הגרמני.

בתקופה החשוכה ההיא נתקלתי גם בצרפתים טובים ואצילים. רצוני להזכיר את דמותו המוסרית של שכני הצרפתי, דניס, בעל מפעל לנעליים, שהעמיד לרשותנו את הבית שהיה לו בפאתי העיר, בהרים, שם נהג לבלות עם משפחתו בימי ראשון.

בימים המבעיתים ההם של שנת 1943, ילדה אשתי תאומים. במרפאה אסור היה לאיש לדעת שהיא יהודייה, אך כשקרב מועד ברית המילה, גיליתי לרופא הראשי שאנחנו יהודים. התכוונתי לבקש עצתו כיצד למצוא כירורג שיבצע את הניתוח. הרופא לא הסכים אפילו להקשיב עד תום דבריי, אלא הורה מיד שאשתי תסתלק מבית החולים עם הילדים.

כשנסתיימה המלחמה התחלתי לחפש קשרים עם יהודים מוויסלוויץ, בכל מחיר רציתי להיוודע אם נותר מישהו ממשפחתי. חשתי אז שוב מה קטנה הייתה עיירתנו. נדמה היה לי שאיש לא הצליח להינצל מן ההשמדה האכזרית, אך שוב הבריקה קרן. דודני, יהודה-לייב רוזנבוים, ענה להודעה בעיתון יהודי וכתב לי שאחותי תמה ניצלה ברוסיה ושוהה עתה במחנה יהודי בגרמניה.

כך מצאתי את אחותי היחידה שנותרה בחיים, היחידה ממשפחתי הגדולה היקרה בוויסלוויץ.

יהיו דברים אלה זיכרון להוריי, לכל האחיות והאחים היקרים האחרים שנרצחו בידי הנאצים, לכל המעונים בימי האימה ההיטלריסטיים. אין קברים להציב עליהם מצבות. ישמשו מילים אלה מצבה, שילדינו יקראו ממנה את טובם ויושרם של הדורות הקודמים, יהודים פשוטים שחיו בעיירה שלנו וויסלוויץ.

מתוך הפרק: הווי ודמויות ע' 367 – 373.

ק' שמעון [שמעון קאנץ] **אובדן האוכלוסייה היהודית בוויסלוויץ**

וויסלוויץ חוותה גורל דומה לזה של כל העיירות האחרות במחוז לובלין. בתי היהודים הוסבו לגטו, שלא נבדל מִנוף הגטאות האחרים באזור זה שתוך זמן קצר היה גם תחת שלטון סובייטי. מיד עם כניסת הגרמנים החלו גזרות ונגישות.

הוחל בחטיפת יהודים לעבודה, אסרו ועינו, שילחו למחנות. הייתה שורה של ביזות, גזירת זקנים, ירי באנשים ברחובות, במיוחד בימים בהם עברו בעיירה שטורמיסטים היטלריסטים עם סמלי גולגולת המת [אנשי אס-אס].

למרות שהגטו לא היה מגודר, הוא נסגר למן ההתחלה בצו. התושבים לא יכלו לנוע בחופשיות, ללכת לכפרים לקנות מזון. הרעב היה גדול, לכן הלכו זמן מסוים תוך סכנת נפשות. היו מקרי ירי ביהודים בדרכים.

נראה שמסיבות שלא נצפו מראש, התקיים הגטו בוויסלוויץ זמן ממושך משהעריכו ההיטלריסטים, כנראה בגלל נידחות העיירה.

בגטאות השונים בפולין הייתה תופעה רווחת של העברת יהודים מגטו אחד למשנהו. ההיטלריסטים השתמשו במדיניות זו כמכשיר לחיסול האוכלוסייה היהודית, להביאה למצב של אפטיה ופסיביות.

כך עשו גם בוויסלוויץ, אשר ממנה הובילו את היהודים אל חלם. בו בזמן העלימו עין והעמידו פנים שאינם רואים את היהודים שבאו אל וויסלוויץ מעיירות אחרות. באו לא רק משפחות של התושבים, אלא גם זרים, שבדרך נדודיהם התעכבו בוויסלוויץ, כי קיבלו אותם כאן בחמימות יהודית ובנכונות לעזור. חמימות לבבית זו ונכונות לעזור הייתה אופיינית לעדה היהודית בוויסלוויץ. אך היו יהודים שעזבו את וויסלוויץ עוד לפני המלחמה, לחפש פרנסה בערים אחרות ונספו שם.

חרף המצוקה העצומה, לא התנסו היהודים בוויסלוויץ במגפות טיפוס, דיזנטריה, לפחות לא בצורות ובמימדים נוראיים כפי שהשתוללו

בערים אחרות. זה מצביע על עמידות מסוימת, פיזית ומורלית, שיהודי וויסלוויץ הצטיינו בה.

בוועידה לעזרה עצמית חברתית, שהתקיימה בחלם ברחוב קופרניק 8, ב-26 בינואר 1942, היו השליחים מוויסלוויץ: יצחק קרוגר [גם קריגר], בונים סייקוויץ', שעסקו בעזרה עצמית חברתית בעיירה שלהם.

מדוח פעילותם ניתן לראות כי בוויסלוויץ היו בעת ההיא 1,377 יהודים. מספר הנזקקים היה 813. אך מן המטבח המיוחד שאורגן בעיירה, נהנו לא יותר מ-340 אנשים. בהתחשב במספר המהגרים הגדול אל העיירה, יש לשער שהם היו היחידים שנהנו מן המטבח, ולא כולם. זה מאשר הן את הכבוד המולד של יהודי וויסלוויץ והן את הנכונות לעזור וההשתתפות במצוקת זרים.

במשך שנת הדוח הגיש המטבח 2,600 ארוחות צהריים, נוסף לכך חילקה העזרה העצמית בגדים ונעליים לגברים, לנשים ולילדים, וגם כספי תמיכה.

חשיבות מיוחדת יש למספר 4,933.60 זלוטי, שתרמו יהודי וויסלוויץ לעזרה העצמית. לזה מתווסף הסכום 3,792.47 שהצטבר מתשלומי התמיכה. הכנסות אחרות הניבו 6,067.39. ויש סובסידיה של ראש מחוז לובלין בגובה של 400 זלוטי.

כשמשווים את סכום התרומות המקומיות לעיירות אחרות, קשה שלא להתפעל מן ההתנהגות מעוררת הכבוד של יהודי וויסלוויץ. די אם ניקח עיר כמו לודבה, שאוכלוסיית היהודים בה הייתה גדולה פי חמישה מאשר בוויסלוויץ, סכום התרומות המקומיות לא עלה על 1,165.50. מספר הנזקקים היה גדול פי שלושה מאשר בוויסלוויץ. גם הסובסידיות של החברה היהודית לעזרה עצמית היו גדולות פי שלושה.

בדוח שיצחק קרוגר הגיש בוועידה הנזכרת, אנו קוראים בין השאר: "אנחנו פועלים בכוחות עצמיים בלבד. מן היודנרט איננו מקבלים שום סובסידיה. רצוננו למצוא דרך לפעילות משותפת ואמצעים, במיוחד בתחום הסניטרי-היגייני. במטבח העממי אנחנו מגישים ארוחת צהריים הכוללת ליטר מרק, כמה עשרות גרמים לחם מדי יום, ביום שישי 200

גרמים לכל אחד. אנחנו מבקשים להשוות את כל המצרכים, במיוחד תפוחי אדמה, לפי מחירי המשלוח, אם לא, יחדל המטבח העממי להתקיים. בו בזמן נחוצים מאוד סוכר ועץ. הודות לכך ש"עמדת החלוקה" מספקת לנו מכסות, קיים המטבח עד היום, יותר מזה, מאותה סיבה יש לחברה היהודית לעזרה עצמית הכנסות מן המִכסה".

לוועידה נוסף כנראה נציג שלישי של יהודי וויסלוויץ, פייוול ברגר, שהיה תמים דעים עם מסקנותיו של יצחק קרוגר, ביקש עזרה ותרופות, הדגיש את הנחיצות במכסות קמח וקודם כל תפוחי אדמה למען המטבח העממי. הוא סיפר כי בית המרקחת בעיר גובה מחירים גבוהים מאוד עבור תרופות פשוטות. המחירים גבוהים פי עשרה וחמישה-עשר מאשר אותן תרופות בבתי המרקחת בחלם.

העסקנים בוויסלוויץ עבדו מתוך להט, מרץ והכרה. הם העריכו כי בפעילותם הם עוזרים לא רק ליהודים בוויסלוויץ, אלא גם בעיירות השכנות. יחד עם דרישותיהם לעזרה הם גם קראו לשיתוף פעולה, למציאה בצוותא של האמצעים הנחוצים לעזור לנזקקים.

בנקודה החמישית שעל סדר היום בעניין דאגה לילדים, לאחר ההרצאה של גברת חיה-רוזה אוקס, נטל גם פייוול ברגר מוויסלוויץ את רשות הדיבור. הוא התריע שאין דירות, יש מחסור במכסות מזון, בבגדים, בנעליים, בכסף. בבקשה לחלוקת חפצים אלה הדגיש במיוחד סוכר, שהוא כה חשוב לילדים.

מעדויות הניצולים ניתן לראות כי מיתת ילדים בוויסלוויץ לא הייתה גבוהה באופן יחסי. ודאי הודות לפעילות המסורה של העזרה העצמית. הם העריכו כי אחת המשימות החשובות ביותר שלהם היא הדאגה לילד, שהוא הקרבן הראשון לתנאים סניטריים-היגייניים גרועים, לתת-תזונה ורעב. כפי שניתן לראות מן הקובלנה של נציגי וויסלוויץ בוועידה בחלם, הם נתקלו בעבודתם בקשיים גדולים, במחסור במצרכים חיוניים, במקום הראשון סוכר, וגם מחסור בעצי הסקה לחימום הבתים, בהם נמצאו הפעוטות הקפואים.

ראויה לציון רמתם המוסרית של חברי היודנרט בוויסלוויץ, שהייתה גבוהה מאשר בערים רבות אחרות, שיתוף הפעולה עם הגרמנים היה

חלש. כשאחיה של שרה גרבר, משה-וולף [טורבינר], נתפס בידי חיילים גרמנים בהביאו מן הכפר תרנגולת ומעט ביצים וטען בפני הגסטפו כי היודנרט הוא ששלח אותו לקנות, צלצלו לשם הגרמנים והיודנרט נטל על עצמו את הסכנה לאשר שהם אמנם שלחו אותו, הם זקוקים למצרכים לאירוח אורח גרמני.

עובדה זו מאשרת שחברי היודנרט ניצלו את מעמדם לעזור בהצלת האוכלוסייה היהודית. מסירות נפש גדולה הפגינו בדאגה לחבילות מזון לנשלחים למחנות. אחדים מהם שילמו על כך בחייהם.

בתנאים ההם כל פעילות עזרה שניהלו היהודים, הייתה בגדר גבורה. חי בקרב יהודי וויסלוויץ רצון עצום להצלה הדדית. לא צוינו הלשנות מבפנים. כשהסתירו בני משפחת גרבר אצלם את החייל היהודי שברח משבי הגרמנים, ידעו על כך אנשים אחדים. הפחד מעין זרה נבע מן ההערכה כי ברגע שייוודע לגרמנים, זו סכנה לאוכלוסייה היהודית כולה. כך סבר גם רב העיירה, ועמדת היודנרט לא לאפשר לשבוי הנמלט להישאר בעיירה נבעה מן האחריות שחשו לחיי העדה היהודית.

איכרי הכפרים שסביב וויסלוויץ, שעד למלחמה חיו לא רע עם האוכלוסייה היהודית, הפכו את עורם בזמן הכיבוש. אחדים בלבד גילו נכונות לעזור, להסתיר יהודים שברחו מן העיירה. מעשרות היהודים שתעו בכפרים וביערות, לא שרד כמעט איש. אפילו איכרים שלא רדפו אחריהם להרוג או להסגיר אותם לגרמנים, סירבו להכניסם לביתם. כך נהגו גם איכרים שהשכנים היהודים נתנו בהם אמון והשאירו אצלם את כל רכושם. לימים, לא הניחו להם אותם איכרים לחצות את סף ביתם, גירשו אותם וסירבו אפילו לתת פת לחם בתמורה לרכוש שנותר אצלם.

מרד מאורגן כנגד הגרמנים לא היה בוויסלוויץ. צעירים ספורים בלבד הצליחו להגיע ליער, אל הפרטיזנים, ולחמו יחד אתם. נותר בחיים רק מוטל קלמנוביץ', שעדותו מאשרת כי במקום שהייתה לצעירי וויסלוויץ הזדמנות ללחום עם נשק ביד, הם הצטיינו בגבורה ובהרואיות.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 379 – 384.

חיה איידלמן-בלאט **בגיא חיסורים וחמוות**

כשנכנסו הגרמנים לעיירה שלנו, אפפה את כולם חרדה ואימה. היהודים הסתתרו וחששו להיראות ברחוב. נכסים ורכוש יהודי היו הפקר. מיד נכנסו לעיר כנופיות מן הכפרים השכנים והחלו לבזוז חנויות יהודים. הגרמנים עצמם פרצו את חנויות היהודים והשלים לרחוב את הסחורות, הם התבוננו בשמחה עולצת בפולנים המתנפלים על חפצי היהודים.

כך נראתה ההתחלה. גזימת הצרות ליהודים נעשתה לימים באופן שיטתי יותר. מדי יום פרסמו הגרמנים גזרות חדשות.

מטה הגסטפו היה בחלם. בוויסלוויץ הייתה רק מחלקה של אנשי אס-אס, שהתאכסנו בחצר הפרץ. מדי שבוע באו אנשי אס-אס גם מחלם והביאו עמם גזרות חדשות. יצאה פקודה להקים יודנרט שיקבל פקודות מן הגסטפו. על אי-ביצוע מדויק של פקודה איים מוות בירייה.

הפקודה הראשונה הייתה, שיהודים יענדו סרט קלון. פיסת בד לבנה ברוחב של עשרה סנטימטרים ועליה מגן דוד כחול, שיש לענוד על זרוע ימין. חל איסור לצאת לרחוב בלי סרט הקלון. כשנתקל גרמני ביהודי ללא הסרט, מיד ירה בו למוות.

עד מהרה יצאה הפקודה שעל היהודים למסור את פרוותיהם. נאסר על יהודי לצאת לבוש במעיל. כל חפצי הפרווה רוכזו במשרד היודנרט, ואנשי אס-אס מחלם באו ברכביהם ולקחו אותם.

כל פעם שהם נראו בעיירה, הותירו קדבנות. אסור היה ליהודי להיות ברחוב כשהופיעו הרוצחים. מי שלא נורה הוכה מכות רצח. מן הקרבנות הראשונים היו: דודל של משה-גרשון, הסנדלר, חתנה של רחל מעמיס, מוצאם מגרבוביץ; חתנו של איצה-יענקל, ישראל [שרף], תפר מוקיים, מוצאו מגרבוביץ; פייוול מיטלמן; נחמן הקטן ואשתו פריידל [שטיין], הם הלכו לספר להביא מזון לילדיהם, היו להם שני בנים. בדרך נתקלו בגרמנים ונורו במקום.

יוסלה שאפר [גם שאפיר], מחפה הגגות ברעפים, עבד אצל איכר על הגג. כשבאו לכפר גרמנים, הם החלו לצלוף לעברו כדי להשתעשע, והפילו אותו ירוי מן הגג. הוא צנח בידיים פרושות כציפור, והגרמנים צחקו בקול רועם.

אברהם-הירש, בעלה של ינטה התופרת, נהרג אז גם הוא. מראקוליב [Rakołupy?] הביאו בעגלת איכרים את גופות בני משפחת פֶּרְסיק, אחד-עשר הרוגים, בנס נותרה בת אחת. קדושים אלה עוד זכו לבוא לקבר ישראל בבית העלמין היהודי בוויסלוויץ.

עם כל יום חולף נעשה הכול קשה ומחריד יותר. הוגשו שמות לעבודה במחנות. לרעב נוספה מגפת טיפוס הבהרות, ששלטה בכל הגטאות. באו אל וויסלוויץ גם יהודים שנמלטו מגטו ורשה, אנשים מבוגרים ובחורים צעירים, פועלים וסטודנטים. הם ברחו מאימת המחנות והרעב. האמינו כי בעיירה הקטנה יהיו בטוחים יותר. בעיירה שלנו, לאמתו של דבר, לא היה הרעב נורא כל כך כמו בעיר הגדולה. אל וויסלוויץ באו גם כמה מאות יהודים מגטו לודז'. בחורף ההוא שרר כפור, ויהודים אלה השתרכו ברגל בסופת השלג, עם ילדים קטנים וצרורות על כתפיהם. יהודי וויסלוויץ הפגינו רוחב לב וקיבלו את היהודים בחמימות גדולה ביותר. בו בערב יצאו בעלי-בתים אחדים ובראשם הרב והלכו בין הבתים לשכן את היהודים חסרי הבית. חלקם הגדול של חסרי בית אלה לא התכוונו להישאר, אלא רצו להמשיך הלאה לרוסיה. נאסף גם כסף בין היהודים בעיירה, כדי לעזור ליהודים חסרי הבית. כל אחד נתן כפי יכולתו.

לביתנו הוכנסו שתי משפחות, זוג צעיר עם שני ילדים קטנים, ילד בן שנה, שמואליק, וילדה בת שלוש, לאה. לא חדלנו להתפעל מיופיים של הילדים והלב דאב למראה ייסוריהם.

המשפחה השנייה, לייזר רייז עם אשתו ושני בנים. כולם מצאו מקום בביתנו והשתדלנו לשכך את ייסוריהם, להוסיף להם עידוד ותקווה לימים טובים יותר.

לעיירה שלנו באו גם אחיותיו של לייבל רייז, הינדה ואסתר עם משפחותיהן, שהתגוררו לאחרונה בלודז'. הינדה חלתה בטיפוס ומתה.

בא גם זיינוול טננבוים עם משפחתו, הם היו קרובי משפחה שלנו וחשתכנו בדירת דודני איסר ברגר, שנסע אל לודמיר.

המצב החמיר מיום ליום. פרץ הטיפוס ונאלצנו להסתיר את החולים, שלא יירו בהם הגרמנים. הירש גראדר, שהיה לו מושג ברפואה, התהלך בין החולים, הציב כוסות רוח, עשה עיסויים, עזר ככל יכלתו. היה אדם בעל נשמה גדולה והשתדל להביא נחמה ועזרה לכל בית.

הירש גראדר ואחותו מניה

סנדלרים וחייטים עבד עדיין. עדיין הלכו לכפרים לקנות משהו כדי להציל את המשפחות מרעב. הנתפסים נורו, אך הדבר לא הרתיע אחרים, כי ישיבה בעירה חייתה גוויעה ברעב.

בימים המחרידים ההם התקיימו חתונות בעירה שלנו. הבחורים שבאו מוורשה, לא מצאו לעצמם מקום. הם רעבו ותמפות נפלו מתעלפים. באחד הימים, בצאתו עם שחר מן הבית, נתקל לייבל שור, אח של אמי, בבחור מעולף מוטל מאחורי הקיר שלו. הוא כבר היה נפוח מרעב. הכניסו אותו הביתה והצילו אותו. הוא נתגלה בבחור עדין ואינטליגנטי ועורר חיבה גדולה. הוא התחתן עם דודנית שלו, גיטל סייקוויץ'. אירועים דומים התרחשו גם בבתים אחרים. רייזל הוכלרר [בתצלום משמאל] התחתנה עם סטודנט שלא הספיק לסיים את לימודי ההנדסה שלו במכון הגבוה לטכנולוגיה. גם חנה של זיינוול התחתנה עם פליט צעיר, בחור עדין ומשכיל מאוד.

באה שנת 1941 וגברה חטיפת יהודים ושילוחם למחנות. באזור חלם הוקם מחנה, ראשונים להישלח לשם היו אנשים צעירים, מיטב הנוער.

לדבורה, אשתו של פישל בעל העגלה [מֶעער?], היו שני בנים [אברהם, מנדל?] בני שש-עשרה ושמונה-עשרה. הבנים למדו אצל הרב. דבורה עבדה כתופרת. כשבאו לקחת את הבנים, אמרה שהיא רוצה ללכת במקומם. היא חיבקה את ילדיה ולא הניחה לקחתם. היא בעטה ברגליה, נשכה בשיניה כחית פרא, מוכנה להגן על ילדיה עד כלות. היא הוכתה באכזריות, עד זוב דם, ואת הילדים לקחו.

מוויסלוויץ הובילו גם אל מחנה בלז'ץ [Bełżec]. המצב במחנה היה רע ומר. יהודים הוחשו לעבודה, שקצים אוקראינים בני שמונה-עשרה שמרו עליהם. הם הִכו ועינו את היהודים שעבדו בקור וברעב בחפירת בורות, בהנחת פסים למסילות רכבת ובעבודות קשות נוספות. רבים נורו במקום.

היודנרט בוויסלוויץ קיבל אישור מן הגסטפו להוביל למחנה חבילות אחת לחודש. החבילות נאספו אצל המשפחות ורוכזו ביודנרט. משם הועמסו על עגלה של עגלון פולני, שדדש בתמורה תשלום ניכר. תכופות נסע יוליק חאווריי, אוקראיני. הצטרף חבר היודנרט, מאיר טננבוים, שכינויו היה מאיר סולטיס. יהודי יקר, ממש סיכן את חייו לעזור ליהודי העיירה. הפקיר את עצמו, עזב את ילדיו לבדם בבית ונסע למחנה לחלק את החבילות. הייתה לכך חשיבות גדולה ליהודים המעונים. בכל חבילה היו מעט מצרכים וזוג לבנים נקיים. הדבר התנהל זמן-מה, עד שיום אחד חזר מאיר טננבוים עם החבילות. הוא סיפר כי מספר גדול של גרמנים שומרים על המחנה ואין עוד אפשרות להיכנס לשם.

כעבור ימים אחדים יצא שאולקה ארליך, גם הוא חבר היודנרט. נסע אתו גרמני, שאמור היה לעזור לו להוביל את החבילות למען היהודים במחנה. שאול ארליך הפך עולמות כדי לאפשר הובלת החבילות למחנה. הוא ממש זעק: "אסור לנו לשכוח את אחינו המעונים, אנחנו חייבים לעזור להם". השאיר בית ובו ילדים קטנים ונסע, אך לא שב עוד. הוא עוד הספיק לחלק את החבילות, בדרך חזרה נתקלו באנשי אס-אס שיכודים. לא הועילה התערבותו של הגרמני שנסע עמו. אנשי

האס-אס גרו אותו מן העגלה, הכוהו באכזריות ולאחר מכן ירו בו. גופו המת הושלך אל תוך תלולית שלג בעל העגלה האוקראיני, שהוביל אתו את החבילות, סיפר על כך מאוחר יותר. כך סיים את חייו על קידוש השם היהודי המוסרי והאדם המלבב, מוכר העורות שאולקה ארליך.

כעבור ימים אחדים שלח היודנרט עגלה עם בעל עגלה פולני שמצא את גופתו של שאולקה ארליך והביאה לעיירה, שם הובא לקבר ישראל בבית העלמין של וויסלוויץ.

נציגי וויסלוויץ ביודנרט, יעקב שטרסברגר וישראל איינהורן, נאלצו לשאת צרות גדולות. תמיד היו נתונים לחסדי הגורל וסיכנו חייהם מדי יום. כל ביקור של הגסטפו, היה בו משום איום מוות. הם מעולם לא ידעו במה יסתיים ביקור שכזה. לא אחת הוכו באכזריות על אי-ביצוע פקודה גרמנית בדייקנות. היו ליעקב שטרסברגר מכרים נוצרים רבים שהיו מוכנים להסתירו, אך הוא לא עשה זאת. עד לרגע האחרון עסק בעזרה ליהודים. יחד עם משפחתו ועם כל יהודי העיירה הלך בדרך האחרונה להשמדה.

בתצלום מימין יעקב שטרסברגר ואשתו שרהלה בת זישה [שטיין]. בתצלום משמאל ישראל איינהורן

טרגי היה גם מותו של זיינוול טננבוים. הייתה לו מכונה קטנה לייצור שמן. הוא נהג

לעבוד בגינת המפעל לעיבוד עורות, היה מוסווה היטב. באחד הימים באו אנשי הגסטפו למפעל לעיבוד עורות לקחת עורות ותפסו אותו בשעת עבודה. הם לקחו את המכונה ואותו הכו ופצעו, הוא מת כעבור יומיים. בתו שְׁפרינצה הובלה למחנה זמן-מה קודם לכן ונספתה שם באופן מזעזע.

חיים אלְרָהָנְט נתפס ברחוב, הולך ללא סרט הקלון. הוא ניסה לומר שהוא נוצרי, הובילו אותו אל חלם, שם ביצע בו הגסטפו בדיקה. הרוצחים עינו אותו מאוד ולאחר מכן תלו אותו.

עם פרוץ המלחמה הגרמנית-רוסית האיצה מכונת הרצח ההיטלריסטית את הקצב. הרוצחים החלו לרכז את היהודים במסות קומפקטיות. גירשו יהודים מן הכפרים אל העיירות. פרצה תבהלה נוראית. לא חלף שבוע בו לא באה כנופיה של אנשי אס-אס במשאיות, עליהן העמיסו את קרבנותיהם. לא היה מקום להסתתר בו. העיירה הייתה שמורה יומם ולילה. מקומות המסתור שעשו לעצמם יהודים במרתפים, בעליות גג, בקירות כפולים, לא עמדו במבחן. הרוצחים גילו את כל מקומות המחבוא. תכופות הסגיר את מקום המחבוא בכיים של הילדים הקטנים שרעבו.

במשך כל הזמן ניזונו יהודים מן התקווה שהעולם יתעורר לבסוף ולא יאפשר רציחות מזעזעות כל כך, אך העולם שתק.

תחילה הובילו הרוצחים את הזקנים, החולים והילדים, כל מי שלא היו מועסקים רשמית. תפסו אז גם את דבורה-לאה אלבוים. כשהעמיסו אותה על המשאית, חלצה את מגפיה, השליכה אותם לקרקע וקראה: "יהודים, תנו את המגפיים לילדיי, אולי בכל זאת יינצל מישהו מהם. יהיו עליהם לרוץ, תנו אותם להם, אני כבר לא זקוקה להם!"

קולה הדהד בעיירה כולה. זו הייתה זעקת כאב מזעזעת של אישה שהשלימה עם גורלה, ועדיין דבקה בתקווה שמישהו מילדיה יישאר בחיים.

רחל מנדל המשותקת הוסתרה במרתף כשמצאו אותה הרוצחים, הם גררו אותה לאורך הרחוב והשליכו על המשאית כחפץ מת. המשפחה

שגרה אצל אמי עם שני ילדים קטנים, חיה כל הזמן באימת מוות. האישה ידעה לתפור והלכה לבתי הנוצרים ברחובותיהם, תפרה למענם, תיקנה בגדים, וחם נתנו לה בתמורה מזון כלשהו. היא עבדה קשה לפרנסת משפחתה בלי להיזקק לאיש. הבעל נשאר בבית עם הילדים. הוא היה פועל סריגה, אך לא היה מסוגל להשתכר בעיירה. הרוצחים ההיטלריסטים נכנסו אל הבית, תפסו את הבעל עם שני הילדים הקטנים והשליכו על אותם אל המשאית, אשר עליה הושלכה דקות אחדות קודם לכן דבורה-לאה. שתי משאיות גדולות נגדשו ביהודים מן העיירה ביום ההוא, הובילו אותם ליעד לא ידוע. למחרת באו גויים שחלפו במקום וסיפרו שכל היהודים שבמשאיות נורו ביער סְטְרופין. כשחזרה האישה הביתה בערב, כבר לא מצאה את בעלה וילדיה. היא נתקפה ייאוש נורא ויצאה מדעתה. ימים תמימים התהלכה יחפה וקראה: "שמואליק, לאה, היכן אתם? ילדים שלי, אימא הביאה אוכל, בואו, ילדים שלי, יש חלב למענכם". כך התהלכה יומם ולילה וקראה. היא גם התייצבה מאחורי דלתי ולא חדלה לקרוא לילדיה. קולה הדהד כקינה חודרת לב. לא חלף זמן רב והרוצחים גאלו גם אותה מסבלה.

בסוף 1942 חלה רגיעת-מה בחטיפת יהודים למחנות. יהודים בעיירה ניסו לשכנע את עצמם להאמין שיהיה טוב יותר, אך לפתע באה הפקודה הנוראה: היודנרט חייב לעזוב את העיירה תוך ארבעים ושמונה שעות. יחד עם היודנרט חייבים לעזוב גם כל יהודי העיירה. עליהם ללכת אל חלם. לאקציה זו לא באו אנשי אס-אס. לא השליכו אנשים למשאיות. היהודים הלכו בעצמם בדרכם האחרונה, בראשם הרב [יעקב-יצחק ציטרינבוים] והיודנרט. הרוצחים אף התירו לשכור עגלות ולקחת כל מה שברשותם. יחד עם החיים רצו שהיהודים יובילו עמם את שארית רכושם, שנשדד מהם ברגעי המוות. לא נחוץ היה עוד שילכו היהודים בטורים, בבואם אל חלם כותרו מיד באנשי אס-אס חמושים והובלו אל ולודבה, שם נרצחו ליד מימי הנהר בוג.

האקציה בעיירה שלנו הייתה מן האחרונות באזור כולו. מספר קטן של יהודים הצליחו לברוח, אך לימים נהרגו. הגרמנים הוציאו פקודה כי מי שיסתיר יהודי, יירה עם כל משפחתו. היו בקרב הפולנים פושעים שסייעו לגרמנים להרוג יהודים וקיבלו בתמורה שני קילו סוכר לראש. אצלנו בוויסלוויץ היה רוצח, קובלסקי, שומר יערות אוקראיני שקיבל

מן הגרמנים כלב גישוש, מכונת יריה ורימונים, ושוטט ביערות, ובכל מקום בו נתקל ביהודי, הרג אותו.

גרשון טוכמן ודבורה שור, דודנית שלי, הסתתרו בבוסתן בחצר הפריץ, שם תפסו אותם וירו בהם. הם קבורים בבוסתן תחת עץ.

הודל גְראדר ובתה חיה, יפייה בת שמונה-עשרה, ברחו מוולודבה והסתתרו בבוסתן בחצר הפריץ, תפסו גם אותן וירו בהן.

על כר הדשא, מאחורי הכנסייה הרוסית, יש שני קברים גדולים. לשם קיבצו הרוצחים קבוצת יהודים, ירו בהם וקברו במקום. בקבר אחד טמונה כל משפחת שמעון לנג, הוריו והילדים. שם טמון גם יוסל שלי. בקבר השני טמונה כל משפחתו של גרשון פיש. הוא הצטיין בגבורה ובטוב לב. הקרבן האחרון היה פייוול מַנדל. במשך כל הזמן שוטט בכפרים. תחילה היו איכרים שעזרו לו. לאחר מכן כבר לא הכניסו אותו הביתה. הוא התהלך עטוף סמרטוטים, גופו מכוסה פצעים, ונהג לגנוב ממלונות הכלבים את המזון שניתן לכלבים. נראה שהכלבים גילו כלפיו רגש השתתפות שלא הצליח למצוא בקרב בני אדם. הוא הסתתר באורוות סוסים, תחת ערמות השחת. חודשיים לפני השחרור הרגו אותו האיכרים עצמם.

כך הן ניצבות לנגד עיניי, הדמויות האצילות הטהורות שנרצחו באכזריות כה גדולה. אני רואה לפניי את הדוד בֶּר [ברגר], אחד העשירים והנכבדים בעיירה, ניהל עסקי מסחר גדולים וקנה לעצמו שם ביושרו, הן בקרב יהודים והן בקרב נוצרים. הוא היה יהודי גאה והרשים גם במראהו החיצוני. למרות שבעים ואחת שנותיו היה גבה קומה וזקוף. תחת מצחו הלמדני הציצו עיניים שחורות חכמות, ופניו המוארכים היו עטורים זקן אפרפר ארוך. היה בעל צדקה גדול, כל נזקק יכול לקבל אצלו גמילות חסדים. גם דודה צביה הייתה נשמה טובה, וביתם היה פתוח לעני ועשיר. פניה היפים חייכו תמיד, מעולם לא רגזה על איש. גם שלושת בניהם: איסר, לייזר, פייוול, נשותיהם וילדיהם, הלכו בדרכיהם. סימהלה היפה הזכה, אשתו של איסר ברגר, הייתה התגלמות הטוב. נשים בעלות לבבות שבורים היו באות אליה לשפוך את לבן, הייתה לה מילה טובה, נחמה ועזרה ממשית לכולן, כתבה מכתבים למי שהיו להם קרובים באמריקה ולא היו מסוגלים

לכתוב בעצמם. לא נחוץ היה לומר לה מה לכתוב, היא ירעה על פה נפשו ומצוקתו של כל אחד. בתצלום: סימה ואשר ברמן ובתם שרהלה

יחד עם בעלה ובתם היחידה שרהלה, יפיפייה בת שמונה-עשרה, סטודנטית באוניברסיטה, נספו באותה טרני בלורמיר, לשם ברחו להציל עצמם.

באותה טרני נספו גם רודני [ליאו] ברנר ואשתו לאהקה עם שלוש בנותיהם הקטנות. הלם אל לוצק, אל הדריה של לאה, האמינו כי שם יינצלו מאוברן וחלקו את גורלם של יהודי לוצק.

הבן הצעיר פייוול, נשאר בוויסלוויץ, התנסה בכל דרגות הסבל והייסורים עד למוות האכזרי.

פולקס-רויטשה שביצעו ביקורת ראשונה בבתי אמירים, נכנסו לביתו של פייוול ברנר, עשו את הביקורת ברוטליות עצומה. לאחר מכן הורו לאשתו של פייוול, פייגהצ'ה, להתפשט עירומה, היא עמדה משותקת ולא זזה ממקומה. ברוב כעסם התנפלו עליה הרוצחים, הכו אותה באכזריות ותלשו ממנה את בגדיה. ברכהלה הקטנה מירדה בבכי והתחננה אל האם: "אימא, הם יהרגו אותך".

האם השיבה לה: "כבוד הארם חייב לעתים להיות יקר מן החיים". בערב נכנסתי לביתם. פייגה שכבה במיטה, רגועה מעט. דורה צביה, חמותה, הניחה רטיות לחות על גופה הפצוע. אביה הזקן, רורל של ישראל, ישב ואמר תהילים. הוא היה יהודי בן תורה בעל מידות תרומיות. בתצלום: פינקלבוים

שאלתי את פייגה איך היא מרגישה. על פניה נראה חיוך ענום. היא אמרה: "זה עוד לא הכול. זה רק מתחיל".

מצב היהודים בעיירה החמיר עם כל יום שחלף. באו אנשי אס-אס, נכנסו מיד למפעל לעיבוד עורות, החרימו את העורות ותלו על הגג דגל גרמני עם צלב קרס. משמעות הדבר, הגרמנים הם בעלי הבית הבלעדיים של המפעל.

מי שיכול, מיהר להסתתר אצל גויים מכרים ברחובות הנוצרים.

השותפים במפעל לעיבוד עורות היו וולוויש הוברמן, אפרים גרבר, משה גולדשטיין ובעלי יוסל שָלאק. כשראש העירייה בעיירה, פולקָס-דויטשה בשם גרינָקה, נטל לידיו את המפעל, הוא בא אלינו, אמר דברים טובים: הוא יבטיח את הבוּרְסָקים מכל רע, יתייצבו הם לעבודה, ולא ישלחו למחנות העבודה. השותפים התייצבו לעבודה.

בכפר ביאלה פולה [Białopole], מרחק לא רב מחלם, גרה אחותי הבכורה רחל עם בעלה פינחס ובנם בן החמש ישראליקל. הייתה להם טחנת מים בשותפות עם אחיו יוסל. ירושה מהוריהם. כשנכנסו הגרמנים הם החרימו את הטחנה, גיסי פינחס נשאר לעבוד שם.

באחד מימי החורף יצאתי בדרכי אל אחותי. הייתי לבושה כאיכרה והצלחתי לבוא אל ביאלה פולה. כשראתה אותי אחותי נפלה עליי בבכי גדול. הייתה שם משפחה מוורשה, שני גברים ואישה מבוגרת. הם היו זרים, אך גיסי פינחס אמר שיהודים חייבים לעזור זה לזה בכל אשר יוכלו, והכניס אותם לביתו. האישה המבוגרת אמרה לי: "עליך להיות גאה באחות כזו, היא צדקת".

כעבור זמן קצר הובילו הרוצחים את כולם למחנה, הם לא שבו משם. זהה היה גם גורלו של אחי שלמה.

הגרמנים הנפיקו אישורים מיוחדים לעובדים במפעל לעיבוד עורות, שהתירו לנסוע אל חלם להביא חומרים לעיבוד העורות. לרוב נסעו גויים. מעת לעת נסע גם בעל עגלה יהודי, גרשון פיש. הוא גר סמוך למפעל. פעם אחת, כששב גרשון מחלם בשעת לילה מאוחרת, עמדו הסוסים מלכת לפתע וסירבו להמשיך. גרשון ירד מן העגלה. הוא סבר כי מת מוטל על הדרך, בעת ההיא התגוללו בדרכים יהודים קפואים

שברחו מן הערים. הוא לא ראה איש, לפתע קלטה אוזנו גניחות אדם שבאו מתחת לשלג.

גרשון החל לפנות את השלג ונתגלו לפניו גופות של שני אנשים. הם חיו עדיין. היו אלה יהודים רוסים שברחו ממחנה שבויים גרמני. גרשון העלה את שני היהודים לעגלה, פשט את אדרתו ועטף אותם בה.

בבואו למפעל כבר היה הרבה אחרי חצות הלילה. יוסל שלי, אפרים-מיכל ומשה גולדשטיין כבר המתינו לו. הם פרקו את החומרים, העירו את הנשים, שהחלו מיד בהכנת אוכל ליהודים הנמלטים משבי הגרמנים. את מדיהם הצבאיים נשאו אל כר הדשא, התיזו עליהם נפט ושרפו אותם. הלבשנו אותם בבגדים אזרחיים והסתרנו אותם במרתף המפעל. הירש גְּראדר בא מדי לילה לרפא את רגליהם הקפואות.

הם שהו אצלנו במשך כל החורף. בקיץ 1942 החמיר המצב מאוד. ראינו שהסוף קרב. בעיירות ובכפרים הסמוכים כבר לא היו יהודים, ובעיירה שלנו העריכו את הצפוי לנו. התפללנו לנס, אך הנס לא קרה.

עם הקיץ באה גם הפקודה הארורה שעל היהודים לעזוב את העיירה וללכת אל חלם. משם הובילו אותם הרוצחים אל ולודבה. רבים נספו במי הנהר בוג. הירש שור, בן אח של אמי, הלך עם אשתו וילדם להסתתר אצל מכר גוי, בויקה מרחוב אוחן, ששילם לו ביד רחבה בתמורה למחבוא באוורוה, תחת לסוסים. הם הסתתרו שם במשך חודש ימים. באחד הימים שמעו השכנים את בכי בנם בן השנה, הם הודיעו לגרמנים, אשר גילו את המחבוא, הוציאו את הירש עם אשתו חיה וילדם, את קיילה, אחותה של חיה. יחד עם הגוי בויקה, הובלו כולם אל חלם, שם ירה בהם הגסטפו.

חברתי פריידה קלייד, בעלה בצלאל טננבום ובניהם בני חמש ושלוש, נספו באורח טרגי. בצלאל היה סוחר יערות, פועל שלו ממיידן, הבטיח להכין למען המשפחה מחבוא טוב, בו ידאג לכל מחסורם. בצלאל מסר לו את כל רכושו, כסף וחפצי ערך וכל מה שהיה בבית. במשך חודשיים הסתתרו אצל הגוי, באחד הלילות האפלים הובילם ליער ותלה אותם.

קשה, ממש בלתי אפשרי, לתאר את כל מקרי השוד והרצח. ספורים הם אלה שבאמת ובתמים עזרו ליהודים.

סבל וייסורים עברו גם פייגה לודן עם בעלה וילדיה, דינה שטיין ובעלה גרשון, דודתי היקרה צביה [ברגר] וידידתה פייגה רייז, כינו אותה פייגה של החלבן. הן סירבו ללכת עם ילדיהן בדרך האחרונה, אמרו שהן זקנות וחלשות מדי ואינן רוצות שגופותיהן יתגוללו בדרכים, מעדיפות למות במקום. הן נשארו לבדן בעיירה העזובה השוממה, שכבו במיטותיהן וחיכו למוות. יומיים שכבו כך. לעת ערב פרץ לביתן האוקראיני מיטקה, מרחוב גרבוביץ, הכה ופצע אותן והובילן אל הגרמנים, שירו בהן.

כל זה סיפר לי גרושקובסקי.

גם אנחנו הלכנו להסתתר אצל מכר נוצרי שלי, שגר במרחק שני קילומטרים מן העיירה, איש הגון ואדוק בן שישים וחמש. אנחנו, אני, בעלי והילדה, אחותו חוה, האח אבא, באנו אליו בשעת לילה מאוחרת. הוא הוביל אותנו אל הגורן והסתיר אותנו תחת אלומות התבואה.

שלושה ימים ישבנו שם. אשתו, נוצרייה טובה ואדוקה, הביאה לנו אוכל ומשקה. ביום השלישי בלילה, נכנס אלינו הגוי ואמר שלא נוכל הישאר עוד, הוא יעץ לנו לעשות בונקר ביער. שם המקום היחיד בו יש עוד תקווה להינצל.

יער טְרשְצ'ינקה לא היה מרוחק משם. הגוי ובנו הלכו אתנו לשם ולאור הירח התחלנו לחפור את הבונקר בין עצים צפופים ועשבים דוקרניים שהסוו את הפתח, המקום נראה בטוח.

כעבור שבועיים בבונקר חשנו את המחסור במזון, באחד הלילות יצא יוסל מן הבונקר, הלך אל מכר גוי, חְמייל, שגר בדירת דודני איסר ברגר. יוסל נתן לו כסף כדי שיקנה מעט מזון. חמייל הבטיח שבלילה הבא כשיבוא, יהיה הכול מוכן. בבואו כבר המתין לו איש אס-אס והוליכו להריגה. זה היה בלילה של 28 בנובמבר 1942.

נשארנו בבונקר כמעט שנתיים. בלתי אפשרי לתאר את אשר עבר עלינו בשתי השנים האלה. זה נשמע לא אמין. אני עצמי אינני מאמינה שעברנו את כל זה.

בסתיו 1944 כבשו הרוסים את האזור ויצאנו מן הבונקר, אני ובתי שרהלה, אחותו של בעלי, חוה, ואחיו אבא שלאק.

בתקופה החשוכה ההיא האיר כקרן אור טובו של הנוצרי האציל שעזר לנו לעבור את התקופה האכזרית הזאת. הוא חפר למעננו את הבונקר ודאג לנו גם לאחר מכן. לעולם לא נשכח אותו.

מסיבות מובנות אסור לנו לחשוף את שמו, אך בלבבותינו הוא חקוק לנצח.

כך נגדעה עיירתנו וויסלוויץ.

קדושים וטהורים, יקרים ולא-נשכחים, אני מרכינה ראש בפניכם בכאב עמוק בלב!

יתגדל ויתקדש שמי רבא.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 385 – 401.

בשנת 1939 הייתי בלודז'. לאחר התקיפה ההיטלריסטית, כשדרכי התעבורה כבר נותקו, יצאתי עם אשתי ברגל לעבר וויסלוויץ. בבואנו לעיירה ז'רדוב [Żyrardów !], עצרו אותי הגרמנים ועם עוד מאות יהודים נשלחנו לגרמניה, שם הייתי במשך חודשיים במחנה, חוויתי סבל וייסורים.

לבסוף עלה בידי להימלט. שבתי אל לודז', ומשם, כעבור ימים אחדים, יצאתי שוב לדרך.

בבואי אל לובלין פגשתי שם את גרשון של מנדל פיש ויחד נסענו הביתה. הוא סיפר לי כי עד כה שרר שקט בעיירה. באנו אל חלם. בצאתנו מן העיר ראינו עגלה נוסעת אחרינו ובה אנשי גסטפו. מיד הבנו שהרוצחים נוסעים אל וויסלוויץ. הם עצרו את העגלה שלנו ושאלו: "יוּדָה?"

גרשון העמיד פנים שהוא פולני ואיננו מבין את שאלתם. לא השבנו מילה. בעת הביקורת שערכו, מצאו צרור עורות שהיה שייך לשיע [לנג] מן הטחנה הקטנה, שנסע אתנו. נסעו אתנו גם דניאל שגר בקרבת בוז'כה [?], הירש טירוויצר. כשעזבו איימו עלינו הגרמנים: "אנחנו נלמד אתכם לסחור".

בבואנו לעיירה חשנו מיד בגרמנים. לעת ערב, בשעת מנחה מעריב, הם פשטו על הפלוש עם חבורת פרחחים מרחובות הנוצרים והכו באכזריות את היהודים שנמצאו שם. אימה גדולה אפפה את העיירה. הסתגרנו בבתים מאחורי דלתות וחלונות מוגפים, כיבינו את האור ושום יהודי לא העז לצאת החוצה.

למחרת, בשעה אחת-עשרה בערך, הופיעה חבורת הפרחחים שוב, הם טיילו במרכז והלכו לבית הכנסת, אך לא מצאו שם איש.

ביום ההוא היה חג נוצרי ופולנים רבים החלו להתקבץ סביב בית הכנסת. הגרמנים נכנסו פנימה, חיפשו והשליכו מכל הבא לידם.

בקיטון שליד מדרגות עזרת הנשים, הניח שרולקה השמש מעט פרי. הפרחחים השליכו הכול לרחוב ורמסו ברגליים. מי שרצה, לקח לעצמו שקיק פירות. שרולקה השמש ואשתו פֶּשה [פסיה] ראו את האסון, הסתכנו ויצאו לרחוב, פרצו בבכי וביקשו מן הגרמנים שלא יהרסו אותם, אך אלה צחקו ולעגו להם, הכו קשות את שרוליק, הוא נותר מוטל על הקרקע בלי הכרה. בעיניי ראיתי זאת.

חסידי אומות העולם

כבר התרגלתי למראות כאלה, שהייתי עד להם בעיירות אחרות. אני רואה לעצמי חובה להדגיש את היחס האנושי של גברת כריסטיאנצ'יק שגרה ליד שוסטקייוויץ'. היא הייתה עדה לסצנה זו. בקול רם, חנוק מדמעות, פנתה אל הפולנים:

"אל תיגעו לרעה ביהודים, אל תיגעו בקודשיהם, אל תחללו אותם. היהודים גרים אתנו כבר מאות שנים והשיגו כל זאת במאמץ רב וביגיעה. מבוקר עד לילה הם עובדים בבית כנסת זה את אלוהים, מתחננים אליו ואינם נוגעים לרעה באיש, אינם גורמים רעה לאיש".

הגרמנים שהיו שם ניגשו אליה ושאלו אם היא יהודייה. היא הביטה בהם בבוז ושתקה. הפולנים השיבו שהיא נוצרייה. הגרמנים פקדו עליה להסתלק מן המקום במהירות וָלא, יאסרו אותה.

היא נמנתה עם חסידי אומות העולם הספורים, שלא היה ביכולתם לגרש את האפלה ולהציל את חיי מאות היהודים שחיו עמם חיו שנים כה רבות בעיירה, הכו שורשים והכניסו חיים.

אינם עוד היהודים שישבו עד שעת לילה מאוחרת בפלוש ולמדו. אינם עוד מנדל של יאשה [גוטרמן], לייבלה של יוז'ה [מֶסר], שמואלקה ורשָוור של שיע של חוה, פייוולה [פרוליך] חתנה של לאהקה ורבים רבים אחרים שחיממו את הלב בניגוני גמרא, לא פגעו בזבוב על הקיר, רק הגו בעבודת הבורא. אין עוד יהודים בוויסלוויץ. דממת מוות מעוררת אימה ואזהרה. חרדה אילמת כיסתה הכול.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 402 – 404.

שרה גֶרבר (טורבינר) פחד, רעב ומוות

רצה הגורל שנשאר אצל הגרמנים. אפרים עבד במפעל. הימים הראשונים עברו בשלווה, אך השיממון והמרה השחורה, האימה והפחד מילאו את האוויר סביב. בבית ובחוץ עוצר אדם את רעהו, מעיני כולם ומפניהם זועקת השאלה: "מה עושים? האומנם אין לנו הצלה?" אין לאן לברוח. חייבים לסמוך על נסים. במפעל לעיבוד עורות הועסקו אנשים רבים, אף שלא הייתה עבודה לכולם, אך מבחינת הגרמנים, זה נחשב שהם עובדים; סברנו שהדבר יעזור למנוע את שילוחם.

המצב החמיר מיום ליום. אנשים ניסו לעזור זה לזה. גם אנחנו עזרנו לנזקקים במעט מזון וכסף, מסכנים בכך את חיינו.

באחד הימים בא אפרים הביתה מן הבורסקי, בחוץ שרר כפור. מילותיו הראשונות היו בלחישה: "שרה, ברח מן השבי חייל רוסי, יהודי. הוא בא מחלם והוא מסתתר אצל משה של אוריש. צריך להביא לו לשם מעט אוכל". בתצלום: אפרים-מיכל גרבר

התכנסנו עם פישל גולדשטיין, יוסל מסטבוים, וולוויש הוברמן. החלטנו לדאוג לו בכוחות משותפים למזון ולכל מה שיזדקק לו. עד מהרה הפך היהודי קדוב וקשור אלינו מאוד. באחת השבתות החליט אפרים לקחת אותו לביתנו, שישב אל שולחן שבת כבעבר, בביתו.

ליד השולחן השתדלנו להציג פנים שמחים, שתינו לחיים ואני הגשתי דגים. לפתע ראה אבי [אבא טורבינר] מבעד לחלון שוטר קרב לביתנו, מיד אכן דפק בדלת. נתרנו מאובנים. מאוחר היה להסתיר את היהודי. בלית ברירה פתח אפרים את הדלת וקיבל את השוטר בברכת בוקר טוב לבבית בפולנית, הזמין אותו אל השולחן ומזג לו כוסית. כולם בבית השתדלו לדבר עם השוטר בעניינים שונים ולהסיח את דעתו, לבל יבחין ביהודי הזר, שלא היה מסוגל לומר מילה משום שלא ידע פולנית.

למזלנו הצלחנו, לא עלה על דעתו של השוטר לשאול מי היהודי הזר. לאחר ששתה כוסיות אחדות, הלך. בבית נותר אי-שקט כבד. אבא התחנן אלינו להחזיק את היהודי במחבוא ולא להכניס אותו הביתה, כי עלול להתרחש אסון גדול.

במרוצת הזמן התגנב היהודי אל המפעל בערבים ודיבר אתנו על המצב, אמר שחייבים לעשות משהו, לא להניח לגרמנים להרוג אותנו, לא להניח לשחוט אותנו ככבשים. חייבים ללכת ליער, להשיג נשק ולהילחם.

הקשבנו לדבריו וחששנו להרהר בהם ברצינות. אימת מוות השתלטה על כולם. כעבור זמן-מה נודע ליודנרט שאנחנו מסתירים שבוי רוסי, יהודי. באו למפעל ודרשו לשלח את היהודי. ולא, ייוודע הדבר לגרמנים וכולנו נהיה אבודים.

ניסינו להכחיש, טענו שאיננו יודעים דבר ואיננו מסתירים איש, אך מאוחר יותר נכנס אלינו הרב, החל להתחנן שנרחם על העיירה ולא נעשה דבר שבגללו עלול לסבול הכלל. אנחנו עלולים חלילה להביא כליה על העיירה כולה ועל היהודי הזר בכלל זה.

בלית ברירה הודענו ליהודי בערב על מצב הדברים, אנשים רבים מדי כבר יודעים עליו. הוא הבין שאסור לו להישאר עוד. נתנו לו בגדים וכסף והוא החל להתכונן לעזיבה.

בעת הפרדה, נשבר היהודי לפתע ולא הצליח לעצור את הדמעות. בקול חנוק דיבר:

"אני חש שלא אשרוד עוד זמן רב, אך אכפת לי מכם, זכרו מה שדיברתי אתכם. הרוצחים רוצים להרוג את כל היהודים. התעשתו והצילו את עצמכם, הילחמו, אל תחרישו לרוצחים".

הוא הלך. כעבור ימים אחדים סיפרו לנו גויים כי בדרך אל אוחן נמצא יהודי הרוג. לפי התיאור היה זה היהודי הרוסי שהסתרנו במשך חודשים רבים ולבסוף הסגרנו למוות.

שמי העיירה הלכו והתקדרו, קרבו זמנים קשים יותר. הגרמנים פרסמו עוד ועוד גזרות חדשות, דרשו תשלומי כופר, שהיודנרט נדרש לספק. באחד הימים נכנסו לביתנו ולקחו את אחי יחיאל. לקחו אז יהודים רבים בעיירה, מיכְלה טורבינר, טובהלה מוסקאל, שיע לנג ועוד רבים אחרים שנשלחו אל סוביבור [Sobibor] לעבודה קשה.

מיכלה וטובהלה חזרו. מיכלה סיפרה לנו כי יחיאל הוצב לעבודה קשה ביותר והוכה אגב כך קשות, עד שחלה ולקה בחום. איש לא ניגש אליו, חששו להידבק, רק מיכלה הייתה אתו עד לשעותיו האחרונות. לפני מותו ביקש ממנה מעט מים. כשהגישה לו את המים אמר: "מיכלה, אני מת. מיד יהיה לי טוב. לא אחוש עוד דבר. בשובך הביתה, מסרי לכולם פריסת שלום אחרונה ממני". הוא עצם את עיניו ולא פקח אותן עוד.

כשמיכלה סיפרה, הייתה לנו התחושה שהעולם מתמוטט. אמי נפלה למשכב. אבא מלמל חרש: "ריבונו של עולם, אולי די בקרבן זה. אל תיקח ממני יותר".

מקורות הפרנסה בעיירה אזלו ולא ניתן להשיג מזון. יהודים עוד ניסו להתרוצץ בכפרים, אך רבים לא שבו עוד, הרגו אותם בדרכים. גם אחי משה-וולף הלך לכפר להשיג למעננו מזון כלשהו. הוא הצליח לחזור. בהיותו כבר קרוב לבית, ראינו חיילים גרמנים עוצרים אותו, ערכו עליו חיפוש והחלו להכותו. היו עמו תרנגולת ומעט ביצים. לקחו ממנו הכול והובילוהו אל הגסטפו. שם טען שהיודנרט שלח אותו לכפר לקנות מעט מזון. הגרמנים התקשרו אל היודנרט ושם אישרו כי הם אכן שלחו אותו, הם זקוקים למזון למען אורח גרמני. הדבר הועיל והוא שוחרר.

בעיירה החלו להשתולל מגפות, טיפוס ומחלות אחרות. אנשים נפלו כזבובים. מי שנותרו חיים, ביקשו לעצמם את המוות. לא היה אפשר לשאת עוד והחלטנו לברוח אל חלם.

גם בחלם היה המצב רע ומר. הסתתרנו סמוך לטרַגוביצה [שוק] של חלם, בחדר אפל. בלילות חמקנו אחד-אחד אל דירות היהודים המרוקנות וחיפשנו מזון כלשהו, מעט מים. תוך ימים אחדים הוברר לנו שלא נמצא עוד דבר בדירות, אף לא בפחי האשפה. היינו מותשים מאוד. בחדר שלנו לא היה במה לנשום. כשיצא פעם אפרים אל מחוץ

לדלת לנשום מעט אוויר צח, צץ לידו, כמו מתחת לפני הקרקע, גרמני והוביל אותו עמו.

אפרים העריך כי זה הסוף ואמר לגרמני שרצונו למות עם אשתו, ביקש ממנו לשחררו לרגע. קרה נס גדול, הגרמני הביט לכל עבר, שאין רואה, ובשקט אמר לו: "מהר והסתתר. זכור, אם אחר יתפוס אותך, חייך אינם שווים דבר. הישמר!"

גרמני זה היה אחד ממיליון, שעוד היה בקרבו מצפון אנושי.

שוב באו והלכו ימים של פחד, רעב וצמא. חשנו כי שארית כוחותינו אוזלים. אחותי מאטל אמרה: "אני לא מסוגלת לסבול עוד. היום יום שוק, אצא לשוק לקנות משהו לאכול. אם לא הרי נמות בלאו הכי".

יחד עם נערה מחלם, שהסתתרה אתנו, הן עטו מטפחות של איכרות ויצאו. מיד פנו לעבר משאבת המים לשתות מעט מים. הן לא הבחינו בגוי המביט בהן, מנקה ארובות שהכיר כנראה את הנערה מחלם, הוא עקב אחריהן. בדרך הודיע לגרמנים ואסרו את שתיהן, הובילו לפאתי העיר, הפשיטו אותן והעמידו עם יהודים אחרים שנתפסו. פולני שמר שלא יברחו, עד שיובילו אותם להריגה בירייה.

הפולני ניגש אל הנערה ואמר לה בלחש: "בלילה אציל אותך. אל תאבדי עשתונות". הוא אכן בא בלילה בעגלה, העלה עליה את הנערה, עטף אותה בשמיכה והחזיר אותה לחדר בו הסתתרנו.

אחותי מאטל לא שבה עוד. הבנו כי לא נוכל להיות עוד במקום מחבואנו והחלטנו לחזור אל וויסלוויץ, שם הלכנו אל המנסרה, אל נוצרי שהכניס אותנו לביתו.

הנוצרי סיפר לנו איך אבדו יהודי וויסלוויץ. הסתתרנו אצלו בתוך בור שחפר למעננו במטבח תחת לקמין. הבור היה כל כך קטן, שנאלצנו לעמוד מתרפקים זה על זה, נשענים אל הקיר. לשבת או לשכב לא בא בחשבון. אוכל היה לנו די. בתו של בעל הבית הורידה לנו קערות מלאות תבשיל ולחם לשובע. בזמן הראשון אכלנו הרבה, רצינו להרגיע

רעב של חודשים ארוכים. מאוחר יותר לא היינו מסוגלים לאכול. חסרו לנו אוויר ואור.

כך חלפו חודשים, התחלנו להתרגל לצרות. בלילה זחלנו מן הבור לחלץ עצמות, אך לא יצאנו מן המטבח. ילדיו של בעל הבית, קרְפיק, הסתובבו בחוץ לפני הבית והשגיחו, שמא יבוא מישהו. היה סימן מוסכם, עליהם לגרד בשמשת החלון אם יופיע מישהו. ואז גלשנו לבור.

בביתו של קרפיק היו שני ילדים. הילד הצעיר היה בן ארבע, הוא רצה לשחק ולא הבין את פחדנו, ניגש לחלון כך סתם וגירד באצבעותיו הקטנות בשמשה. מיד קפצנו לבור והוא פרץ בצחוק, אמר לאחר מכן שעשה זאת במכוון, להבהיל אותנו.

למרות אמצעי הזהירות, נכונה האמרה: אוזניים לכותל ולרחובות עיניים. במרוצת הזמן קלטו השכנים כי בעל הבית שלנו מסתיר יהודים והלשינו עליו. הגרמנים באו, ערכו ביקורות, חיפשו בכל חור. אנחנו בבור שמענו אותם מתרוצצים מעל לראשינו, צועקים עליו להסגיר את היהודים. הם חיפשו בכל הדירה, במתבן, באוורוה. הדבר חזר על עצמו פעמים אחדות, לא אחת סברנו, הנה ימצאו אותנו.

לאחר לכתם ירד אלינו בעל הבית לבור והרגיע אותנו שלא נחשוש, כל עוד הוא חי לא יקרה לנו דבר. הוא ניחם ועודד אותנו שנשרוד את המלחמה, הביא לנו ידיעות משמחות מן החזית, שהרוסים מתקדמים.

כך חלפה שנה ומחצה במחבוא האפל שלנו. שוב התפרצו הגרמנים אל תוך הבית, חיפשו, חיטטו כזאבים רעבים. הם לא מצאו דבר ולקחו את בעל הבית שלנו אל הגסטפו. אפרים אמר אז שעלינו ללכת משם, אפילו אם יעמוד בעל הבית בעינויים, לא ישחררו אותו הגרמנים ויהרגו אותו, ואז אנחנו אבודים.

היה חורף, וכשהזדחלנו מן הבור, אשר אליו כמו דבקנו, אפף אותנו קור נורא. לא היה לנו לאן ללכת, אך לחיים יש כוח עז ולא רצינו להיכנע. ימים ולילות אחדים שוטטנו בשדות כמעט בלי אוכל. כעבור ימים אחדים שמענו שהנוצרי שוחרר. אפרים החליט לגשת אליו להיוודע מה המצב. זה היה באמצע הלילה. ירד שלג. התיישבתי בשדה

שומם לחכות לאפרים. תחילה דבק הקור בעצמות, בהדרגה נדמה היה לי שחם וקל לי יותר, כאילו שכבתי במיטה חמה, וכך נרדמתי.

אינני יודעת כמה זמן ישנתי כך עד ששב אפרים והעיר אותי. הוא סיפר לי כי כשראה אותו בעל הבית, שמח מאוד, ממש בכה משמחה. אפרים לא אמר לו שאין לו מקום להיות בו, הוא אמר שאנחנו בכפר אחר וטוב לנו שם. הנוצרי החל להתחנן אל אפרים: "בתקופה הקשה ביותר החזקתי אתכם, עכשיו, כשהשחרור קרוב, אתם רוצים לעזוב אותי, סבלתי בגללכם הרבה. הגסטפו הכו אותי ועינו בעינויים שונים". הוא התחנן אל אפרים, שילך לכפר ויביא אותי אליו.

הייתי במצב נורא. הייתי אדישה והחיים נמאסו עליי. אמרתי לאפרים לעזוב אותי במקום וללכת לבדו אל הבור. הייתי נחושה להירדם לנצח, לא לסבול עוד. רצון החיים נטש אותי.

גופי המותש כמה למנוחה, שברגעים ההם יכול היה לתת לי רק המוות. החיים נראו חסרי מטרה, חסרי ערך. אפרים היקר שלי לא נטש אותי, דיבר אליי, עודד ועורר, אמר שעלינו לשרוד את הזמן הקשה.

כשאני נזכרת עתה ברגעים ההם אני חווה מחדש את כל האימה של מצבנו ואני מלאה התפעלות מאורך רוחו של אפרים ומרצון החיים החזק שלו, בכוחותיו האחרונים התאמץ להנשימו גם אל תוכי.

כמעט בכוח הוציא אותי אפרים מן השלג שכיסה ועטף אותי. בחוסר רצון הלכתי בעקבותיו חזרה אל מצילנו, שם נשארנו עד לשחרור.

למעלה מעשרים ושניים חודשים הסתתרנו בבור ההוא. לעולם לא נשכח את המציל הנוצרי שלנו. מה שעשה הוא למעננו עולה על כל המשוער. אפילו אב לא היה מסוגל לעשות למען ילדיו יותר מזה.

לאחר השחרור הלכנו אל וויסלוויץ. בכניסתנו לעיירה אפף אותנו פחד מפני השיממון ששרר שם. לא היה זכר ליהודים, לחיים יהודיים שפעמו כאן בחמימות כה רבה. בכל בתי היהודים גרו גויים. ניגשתי לביתנו. הוא היה מאוכלס. ניסיתי לפתוח את הדלת בדירת הוריי, מבפנים שמעתי צעקה: "תסתלקי מכאן מיד אם החיים יקרים לך".

הם כנראה זיהו אותי, לנו היה ברור כי אסור לנו להישאר שם אף לא לרגע. מכל חור ארבה סכנת מוות.

שוב הלכנו אל חלם ומשם נסענו אל לובלין. לא חשבנו עוד על נסיעה אל וויסלוויץ.

הנוצרי שאצלו הסתתרנו, נהג לבוא אלינו עם ילדיו. ידידות גדולה ונצחית נקשרה בינינו.

עם כל יום שחלף בערה האדמה תחת רגלינו יותר. רדפו אותנו קולות קרובינו, שנספו באורח כה מזעזע. נדמה היה לנו שאנחנו שומעים את קריאתם: "ברחו מכאן מהר ככל האפשר, עזבו את אדמת פולין הארורה!"

לאחר פוגרום קילצה [Kielce] עזבנו הכול ונסענו לגרמניה וכעבור זמן קצר נסענו לשוודיה, משם לארץ ישראל.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 405 – 412.

אסתר טננבוים-פרומר מחופת אל חופת

וויסלוויץ – לודז' – אושוויץ

הייתי צעירה מאוד כשעזבתי את וויסלוויץ, אך תמיד חשתי קשורה קשר בל יינתק לעיירה שלנו. תמיד ראיתי לנגד עיניי את הדמויות הנאות של הוריי, קרובי חברותיי וחבריי הצעירים.

בשנים שקדמו למלחמה גרנו בלודז', אך בשנת 1938 הייתי בוויסלוויץ בביקור וראיתי בפעם האחרונה את בני משפחתי הקרובים, ידידים וחברים. סבא יהושע, כינו אותו יהושע של חוה, עוד חי אז, הוא שמח בי כמו כל המשפחה. עד זכיתי לראות את בנה של בילה, שנולד ארבע-עשרה שנים לאחר החתונה. הזיכרונות בלתי נשכחים. לא ראיתי אותם עוד.

פרצה המלחמה והוקם גטו לודז', היו בו בתחילה 170,000 יהודים. כל משפחתי הייתה שם, אבא ואימא, ריזל, צאלה [בצלאל], חנה, שפרינצה, חוה. רבים מן הקרובים ביותר חזרו אל וויסלוויץ. אני נשארתי בגטו והתנסיתי בכל הייסורים, הפינויים למחנות המוות חלמנו, אושוויץ. בתחילת 1944 הייתי ברשימת המיועדים לפינוי. עבדתי אז בסדנת חייטות, הנהלתה קבעה שאהיה בין המפונים. במקרה עזר לי מנהל הסדנה ומחק את שמי מן המכסה בתירוץ שהיא כבר מלאה.

בתצלום: בחלק העליון מימין, שפרינצה, בצלאל, אחות ואח של המחברת; ברכה [טורבינר] בת שיע של חוה, אחות אמה של המחברת. בחלק התחתון: מימין לאה, אשתו של מנרל טננבוים וילדיה; משמאל פיגלה, אשתו של בצלאל

הגטו קטן והצטמק, אף שנוספו בקביעת יהודים מנטאות שחוסלו ומעיירות

קטנות, אך הפינויים החמוניים היו תמיד גדולים לאין ערוך ממספר הנוספים.

היה יום הפינוי האחרון, נשארתי בין 70,000 היהודים האחרונים, ששולחו. הותירו 800 יהודים בלבד, לנקות את הגטו.

בשבועות האחרונים היו החיים בגטו כמעט הפקר. הגרמנים ידעו כי סופם קרב והחלו לחסל את הגטו. העבודה נפסקה, חלוקת המזון הופסקה, ימים תמימים עסקו רק בתפיסת יהודים ובשילוחם. ביום האחרון, סוף אוגוסט 1944, הסתתרתי בבוידם. לפתע עלה איש אס-אס עם מכונת ירייה ופרוז'קטור שהאיר כל פינה. שכבתי מכוסה עד מעל לראשי בסמרטוטים ושמעתי את קריאת איש האס-אס לכולם לרדת מיד, ולא, יתחיל לירות. בבוידם הסתתרו ארבעה-עשר אנשים, שלושה-עשר לא עמדו באימה וירדו עם איש האס-אס. אני הייתי היחידה שנשארתי בבוידם. למחרת באה אליי חברה, גרתי אתה בגטו (היגרה לאמריקה), והורידה אותי מן הבוידם. ימים אחדים הסתתרתי בחדר צדדי יחד עם חברתי ומשפחתה. כבר הייתי חלשה מאוד מרעב ומסבל ולא הייתי מסוגלת לרדת מן המיטה. נכנס איש אס-אס שהשתדל לדבר בנימוס. הוא אמר: "עמיתיי יורים מיד במי שהם מוצאים בבתים. אינני רוצה לירות בך. לכי להתייצב בנקודת המפגש, משם יוצא הטרנספורט אל אושוויץ. מיד יפוצצו את הגטו כולו".

דבריו השפיעו עליי. נטלתי את הצרור בו ארזתי פיסת אריג, שמלות, חוט ומחט. ברגעים ההם עוד דבקתי בכל כוחי בתקווה, אולי אשרוד ויהיה עליי לעבוד לפרנסתי.

במקום המפגש נאספו אלפי יהודים, שהועמסו על קרונות לבהמות. בכל קרון נדחקו שישים בני אדם, גברים ונשים.

שלוש יממות נסענו בקרונות. אוכל לא ניתן לנו. היו אנשים שהיו עמם מצרכים, כי בימים האחרונים היו החנויות בגטו פתוחות ומי שהצליח להתגנב ממקום המחבוא חטף מכל הבא ליד.

בבואה לאושוויץ נעצרה הרכבת ליד הרמפה. דלתות הקרונות נפערו וחיילי האס-אס עם פרגולים בידיהם צעקו וגירשו אותנו מתוכם. ניגשו

"הקנדים" (כך כינו את היהודים שפרקו את הקרונות) וצעקו עלינו: "מה אתם גוררים את הצרורות? הרי מיד ישלחו אתכם למקום שאליו שלחו את רומְקובסקי".

פלוני ניגש אליי ואמר לי להיות עם הנערות הצעירות, כי אני נראית רע מאוד. מי שנראו רע או היו חולים הלכו ראשונים אל תאי הגז.

לפתע הבחנתי בבתה של לאה, שרה [טננבוים?]. היא הייתה עם קבוצה של ארבעים וחמש נערות. מיד נדחקתי אליה, פשוט משום שרציתי להיות אתה, חברותיה לא הניחו לי להישאר אתן. זו הייתה קבוצה סגורה. רק מאוחר יותר נודע לי כי הן היו קומוניסטיות, התארגנו להיות יחד. חרף התנגדותן הלכתי אתן למחנה. הובילו אותנו אל אולם גדול, שם נערכה סלקציה קפדנית. כולן נאלצו להתפשט עירומות, רופאי אס-אס חילקו את הנשים לקבוצות. בעלות מראה רע, חלשות וחולות, נשלחו מיד למשרפה. אחרות, בריאות יותר, נשלחו לאולם אחר. גורלי היה עם הבריאות.

באולם גזרו את שערותינו וגילחו את הראשים, קיבלנו סמרטוטים לכיסוי הגוף, כל בגדינו נשארו באולם הקודם. הובילו אותנו החוצה והשאירו אותנו שם כל היום, כורעות על ברכינו בשמש היוקדת.

לקראת ערב באו מנהלות בלוקים וחילקו אותנו לבלוקים, ארבע-עשרה עד חמש-עשרה נשים על דרגש אחד, שהיה בו בקושי מקום לשישה אנשים. בשעה שלוש בלילה גירשו אותנו החוצה למַפקד.

למחרת שוב נערכה סלקציה. הנערות הצעירות והיפות ביותר נשלחו. ביניהן הייתה גם שרה שלי, בתה של לאה. אני נשלחתי עם קבוצה אל בירקנאו, היה שם הסגר ובו 10,000 נשים.

שוב ישבנו יום תמים בלי אוכל ומשקה וחיכינו. לפנות ערב בדקה אותי רופאה יהודייה מצ'וסלובקיה. כנראה מצאתי חן בעיניה והיא הצילה אותי, לא שלחה עם ההולכות למשרפה.

שבועיים התהלכנו כך בלי דעת, בלי שמץ של מושג מה יקרה לנו, ללא שום סיכוי לישועה. בלילות הוציאו אנשים ממחנה החולים ושלחו

אותם למשרפה. אף אחת לא הייתה בטוחה אם בלילה הבא לא תהיה היא בין המועמדים למשרפה. שבוים רוסים שחלפו ליד המחנה שלנו, סיפרו שהגרמנים מתכוננים לבצע אקציה גדולה, שילוח לקרמטוריום.

בבוקר ראש השנה נקראנו למִפקד שהוצבו בו כ-10,000 נשים, שוב החלה הסלקציה. רופאים גרמנים ואנשי אס-אס בחרו בנערות היפות והצעירות והציבו אותן בנפרד. ביניהן הייתה גם הרופאה היהודיה מצ'כוסלובקיה. הבחנתי שהיא מביטה בי והבנתי שהיא רוצה לעשות למעני משהו, שאעבור לצד הצעירות, בו עמדה היא. הצלחתי להתקרב לצד ההוא, אל קבוצת הנשים שנשלחו אל אושוויץ, למרכז. שם רשמו אותנו, כתבו שמות וגיל, נתנו בגדים ושלחו אל ברגן בלזן.

הייתה זו נסיעה של סבל וייסורים מזעזעים. כשמונים נשים בקרון, ללא מזון, ללא מים, ללא אוויר לנשימה. חלפנו על פני שדות ובוסתנים. גם בצדי פסי הרכבת ראינו עצי פרי, איך להגיע אליהם?

חודשים אחדים היינו בברגן בלזן. היה סתיו ובא החורף ואנחנו עדיין באוהלי בד. באחד הלילות פרצה סערה שהעיפה ופיזרה את האוהלים, נשארנו תחת כיפת השמים, ואז העבירו אותנו לצריפי עץ.

באמצע החורף באו "סוחרים" מברלין ובחרו לעצמם אנשים לעבודה במפעלי תחמושת. שוב עלה בגורלי להיות בין מאתיים הנשים שנבחרו לעבוד במפעל תחמושת. הפרידו אותנו מכל האחרות והובילו לתוך אוהל בד גדול, בו אפפה אותנו הרוח הקרה. הבגדים על הגוף קפאו. במשך שישה שבועות חיכינו באוהל זה ל"סוחרים" שאמורים היו לבוא לקבל אותנו.

בוקר אחד הם הופיעו, הורו לנו להתפשט ובמשך יום תמים נאלצנו לעמוד עירומות ויחפות, רק בערב הביאו לנו בגדים ובלילה נסענו למחנה פלוסנבורג [Flossenbürg].

מחנה פלוסנבורג נודע כאחד המחנות היותר אכזריים. לא היינו במחנה עצמו, אלא במפעל צבאי במילטואר, שם עבדו בשתי משמרות, שתים-עשרה שעות ביממה. העבודה הייתה קשה והמזון שקיבלנו לא היה בו לא להחיות ולא להמית. קשה במיוחד הייתה העבודה במשמרות

הלילה, כשהחלונות והדלתות היו סגורים הרמטית ומכוסים, מחשש להפצצות. רבים לא עמדו במחנק והתעלפו.

כעבור חודשים אחדים, בסוף מרץ 1945, נעצרה העבודה במפעל, כי זרם החשמל ניזוק. הובילו אותנו מדי יום לעבודה בתיקון מסילות הרכבת ההרוסות. אוכל כבר לא נתנו, בזמן העבודה עברו מעלינו תכופות מטוסים והפציצו אותנו. היה עלינו לעזוב את העבודה ולרוץ להסתתר ביערות הסמוכים, עד שהמטוסים עזבו.

הדבר נמשך כך עד 10 באפריל. בלילה האחרון הייתה הפצצה כבדה. המשגיחים שלנו, אנשי האס-אס, הסתתרו בבונקרים ואותנו נעלו בצריפים. לרעב ולתשישות נוספה האימה, היא הייתה כה גדולה בזמן ההפצצה, שאנשים התעלפו. זעקות הייאוש והיללות נשמעו למרחק של קילומטרים. הכול בער סביב.

המחנה שלנו היה קיים עד 16 באפריל. לא נשלחנו עוד לעבודה. סביבנו היו מחנות צבא גדולים ומטוסי בעלות הברית לא חדלו להפציץ. אנחנו, הנשים בצריפים, היינו בטוחות כי זה סופנו. מכאיב היה לחשוב כי לאחר ששרדנו שנים כה רבות של צרות וייסורים, נמות דווקא מפצצות אנגליות ואמריקאיות.

ב-16 באפריל נכנסו האמריקאים ובא השחרור.

איך שרדנו זאת? אין לי תשובה על כך. אחת אני יודעת: כל יום וכל לילה אמרתי לעצמי שעליי לשרוד, עליי להיות חזקה מברזל כדי לשאת את כל הצרות, לשרוד את השונאים, ולימים לספר לאחיי ולאחיותיי, לכל יקיריי, על כל אשר עבר עליי.

רק לאחר השחרור ראיתי את גודל האסון. איש מן הקרובים והיקרים לי ביותר, מכל משפחתי הענפה – לא נותר.

רשם: שלמה אופיר

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 413 – 419.

רחל גרץ (טורבינר) **ימים ולילות קודרים**

באה שנת 1939, פרוץ המלחמה, שהרסה גם את עיירתנו הדלה והקטנה וויסלוויץ, כילתה חיי מאות. עוד קודם שצעדו הגרמנים פנימה, כבר היה האוויר בעיירה שלנו מלא פחד. הנוער החל לחפש דרך הצלה ונמשך לעבר המזרח, אך למבוגרים נדמה היה כי אין מקום אחר בעולם למענם. ניסיתי לשנות את דעת הוריי, התחננתי אליהם לעזוב את וויסלוויץ, שניסע כולנו לרוסיה. אבי השיב לי:

"הגרמנים לא יהרגו את כל היהודים. אלוהים מצוי בכל מקום. לרוסיה לא אסע".

עדיין שנת 1939. המלחמה הביאה עמה בהלה וחרדה. טורים ארוכים נתמשכו לפני החנויות, חסרו מלח, נפט, מצרכים אחרים שבלעדיהם אי אפשר. כבר בהתחלה חשו בעיירה שלנו בטירוף המערכות של השלטון והצבא. היהודים התהלכו מודאגים והלבבות היו רדופי פחד מפני הרוצחים ההיטלריסטים. מפלת הצבא הפולני התרחשה במהירות, ותוך ימים אחדים נותרה העיירה ללא ממשל, לא נכבשה בידי הגרמנים ולא בידי הרוסים. שמחה גדולה השתלטה על כולם. הרוסים נכנסו. התהלכו שמועות שהרוסים כובשים את האזור כולו עד לנהר וייפש [Wiepsz].

השמחה לא נמשכה זמן רב. כעבור ימים אחדים נראו הרוסים נסוגים. תחילה נעשה הדבר בסודי סודות, אך עד מהרה אמרו הרוסים עצמם, שהם נסוגים עד לנהר בוג ושם יהיה הגבול.

בעיירה התהלכו אנשים אובדי עצות. חשו כי קרבה תקופה נוראה, החלו לשאול זה את זה: מה עושים? היו חיילים רוסים ששידלו לנסוע אתם, אך אנשים רבים חששו לאבד את הגג מעל לראשם ולגווע ברעב אי-שם בנכר. התחלתי להתחנן אל הוריי שנעזוב יחד את וויסלוויץ ונלך לצד הרוסי. אבי השיב לי כי אלוהים מצוי בכל מקום והגרמנים לא יהרגו את כולם. מי שנגזר עליו למות, לא יימלט מן המוות.

בימי המתח ההם פגשתי קצין סובייטי, יהודי. כשהתחלתי לדבר אתו לא הצלחתי לכבוש את בכיי, שפרץ מתוכי בעת פרדתי מבעלי ומאחי

משה, ליוויתי אותם לנסיעה. קשה היה לי לעזוב את הוריי. הקצין שאל למה אני בוכה. סיפרתי לו על המתרחש בביתנו. הוא הרהר רגע ולבסוף אמר:

"כיהודי אני מייעץ לך לקחת את ילדך\ת ואת כל המשפחה וללכת אלינו לרוסיה. זו ההזדמנות האחרונה שלכם להינצל. הגרמנים לא יחוסו על שום יהודי".

בבואי הביתה מסרתי להוריי את דברי הקצין היהודי. הדבר לא השפיע עליהם. בשום אופן לא רצו ללכת אל הלא-נודע, להתחיל את החיים מחדש, בתנאים שנראו להם בלתי נסבלים.

עד מהרה בא בעלי לקחת אותי ודרש שאלך אתו. נפרדתי מהוריי ומכל המשפחה. זה היה רגע קשה מאוד, אך עם כל דאגתי לא תיארתי לעצמי שאנחנו נפרדים לנצח ולא אראה אותם עוד. אבי בכה על גורלו, על הבדידות. הוא נותר לבד. חבן שאול היה בחזית, לא ידענו אם הוא חי.

נסענו אל ניסְטילה, עיירה בעברו השני של הנהר בוג, היינו שם חודשיים ונסענו משם בטרנספורט לרוסיה. בסוף ינואר 1940, בכפור עז, באנו אל עיירה במרחק לא רב ממוסקבה, פורמנוב [Furmanov]. נתקבלנו שם בחמימות רבה. מאות רוסים באו להביט בנו כמו בפלא. הם לא ראו עד אז יהודים הבאים לעבוד במפעלי טקסטיל. בשבועיים הראשונים התייחסו אלינו כמו אל אורחים, נתנו לנו מזון ומשקה מן היפה והמשובח. בתום שני השבועות נכנסתי לעבוד במפעל. תחילה נראו לי התנאים קשים מאוד. לא הייתי רגילה לכפור עז כל כך, לא ידעתי את השפה, לא הכרתי את העבודה וחשתי זרה בין האנשים החדשים.

בהדרגה התחלתי להסתגל לחיים במקום. בזמן הראשון עוד קיבלתי מכתבים מוויסלוויץ. אחי ישראל-דוד שב הביתה מן השבי הגרמני, בו הוחזק שנה תמימה. מכתביו היו מלאי תחינה, שאציל אותם מן הגיהינום ואקחם אליי. מיד ניגשתי להסדרת העניינים הפורמליים, למרבה הצער היו מאמציי לשווא. הרוצחים לא השיבו לדרישה, הם נזקקו למספר רב של קרבנות יהודים.

בשנת 1941, כשהצבא ההיטלריסטי פלש לרוסיה, החלו עבורי ימים קשים. בעלי גויס מיד, גם אחי משה הלך לצבא. נותרתי לבד עם ילדו\ה. נאלצתי לוותר על עבודתי במפעל ועברתי לעבוד בבית ילדים. שם היה לי אוכל לשובע, אך העבודה הייתה קשה לאין ערוך. היינו שם נשים בלבד, כל הגברים היו בחזית. נאלצנו לבצע את העבודות הקשות ביותר.

ירד שלג כבד והכפור עצר את הנשימה. בימי כפור שכאלה נזדמן לי ללכת ליער לנסר עצים ולהכין עצי הסקה. ימים תמימים היינו עסוקות במלאכה זו. הרגליים דשדשו בשלג עמוק. נאלצנו לעבוד בשדות, לאסוף את התבואה ולגרור את שקי המזון למען הילדים.

קיבלתי הכול באהבה. בערבים, כשנחנו מן העמל הקשה, הייתי שוקעת בהרהורים על ביתי, שממנו נעקרתי. געגועים עזים היו אופפים אותי והלב התכווץ מכאב למחשבה שהגרמנים מענים שם את קרובינו ויקירינו. חלמתי לשוב הביתה, לעיירה שלנו, לפגוש מישהו מן הקרובים ביותר. זה נראה לי כאושר הגדול ביותר בחיי. יומם ולילה הייתה תמונה זו לנגד עיניי.

כשנפרדו דרכינו – אני, בעלי והילדו\ה, גם אחי משה, התחלנו להתכונן לדרך, נפרדנו מן העיירה, מן הקרובים והיקרים לנו – לא עלה על דעתנו שאנחנו מתראים בפעם האחרונה, שלעולם לא אראה עוד את האנשים הטובים והיקרים האלה. שכנעתי את עצמי שהזמן הקשה יחלוף ואנחנו נשוב, ניפגש שוב עם אנשים אלה, שהיו כה חביבים ויקרים לנו.

עכשיו נראה הכול כחלום, סיוט כבד. נסענו והשארנו את האנשים הטובים האלה לסבל, לייסורים, למוות. כל זמן המלחמה, שעברה עליי ברוסיה הסובייטית, זמן שהיה עשיר בחוויות מסוגים שונים, הרהרתי ביהודים בוויסלוויץ, בקרובי המשפחה שלא חדלתי להתגעגע אליהם. תיארתי לעצמי את פגישתי אתם שוב, אספר להם על כל מה שעבר עליי, על דברים חדשים מעניינים, אנשים שעליהם אני יכולה לכתוב ספר, מגילה שלמה של סבל וייסורים. כששמעתי לימים מניצולים יהודים בפולין הכבושה, מה עבר עליהם, הוברר לי כי מה שעבר עלינו

ברוסיה לא היה אלא טיפה בים הסבל והייסורים שסבלו הקרובים והיקרים לי, אותם עזבתי בוויסלוויץ.

יומם ולילה הלכו אחריי הזיכרונות מעיירת הולדתי. באופן קשה במיוחד השתלטו עליי הגעגועים בערבים, בעת שקיעת השמש, כשהבטתי בשמים וראיתי את הציפורים עפות אי-שם למערב. קינאתי בהן שהן מסוגלות לעוף. עז היה רצוני בכנפיים, שאוכל לרחף למרחקים ולראות את הנעשה בעיירה שלנו.

במשך כל הזמן חייתי עם הרעיון ועם תיאור המפגש אתם. כשעמדה המלחמה בפני סיומה, חלם וויסלוויץ כבר היו משוחררות, והחלו להגיע הידיעות המזעזעות על השמדת מיליוני יהודים, עדיין סירבתי לעכל את הרעיון שאיש מקרוביי בוויסלוויץ לא נותר. כתבתי להם מכתבים, שנותרו ללא מענה. כתבתי מכתב בפולנית למועצת וויסלוויץ וביקשתי לכתוב לי מה קרה לקרוביי. המועצה העבירה את מכתבי אל חלם, שם הוקם ועד יהודי, ומשם קיבלתי גלויה: "תארי לעצמך, מכל האוכלוסייה היהודית בחלם וסביבתה נותרו לא יותר משבעה אנשים". זו הייתה הידיעה הראשונה שקיבלתי מביתי שחרב.

סוף-סוף נסתיימה המלחמה ובא היום לחזור אל פולין. בדרך פגשתי את ילדיו של מנדל שאפר, את משה-שמואל של הניה [?]. הם מסרו לי כי בת דודי, שרה טורבינר ובעלה אפרים גרבר, שרדו. אפפה אותי תשוקה עזה להיפגש אתם מהר ככל האפשר, לדבר, לחבק.

באנו אל שלזיה תחתית והסתדרנו בעיר ולבז'יך [Wałbrzych]. יומם ולילה חיפשתי מישהו שיוכל למסור לי פריסת שלום מביתי שאיננו עוד. נפגשתי עם חיה מסטבוים ועם גיסתה חוה, שגרו אז בוולבז'יך. הן עברו את הגיהינום הגרמני. כשהתחילה חוהלה לספר לי על הוריי ועל אחותי, שהייתה חברתה, לא הניחה לה חיה לדבר, אמרה שאין צורך להחיות פצעים ולגרום צרות שווא. חוהלה התעקשה, אמרה כי בת צריכה לדעת מה עבר על הוריה ולזכור זאת לנצח. היא הייתה נפגשת עם אחותי וראתה גם את אבי, שכבר בחודשים הראשונים לא ניתן היה להכירו. הגרמנים תלשו את מחצית זקנו עם פיסות בשר, לכן התהלך בפנים חבושים. כולם האפירו בזמן זה. כשגירשו את היהודים מן העיירה, ברחו הוריי אל פודְסְטאוויה [?], שם הסתתרו בערמות

שחת. שמונה ימים רבצו שם בלי לחם ובלי מים. רק כשחיה, אחות של אבא, עברה שם במקרה, היא נתנה לאבא פיסת לחם שהייתה ברשותה.

זמן רב נדדו בכפרים ולאחר מכן הלכו אל חלם, לשם בא גם אחי ישראל-דוד. הוא ביקש ממיכְלה ללכת אתו ליער אל הפרטיזנים. מיכלה סירבה, אמרה שאינה יכולה להשאיר את ההורים לבדם בתקופה כה קשה. ישראל-דוד חזר לבדו. כעבור זמן-מה נהרג סמוך לרוז'נצ'ן.

חוהלה סיפרה לי שאחותי הזכירה אותי בקביעות, וביום מותם אמרה לה: "יש לי אח ואחות ברוסיה ואני בטוחה שהם ישרדו את המלחמה".

בשעות האחרונות ההן, ערב מותם, הם הרבו לדבר ביניהם, הזכירו את האנשים הקרובים, בני משפחה וידידים. המצב היה נורא. ביום ההוא התכוננו בעיירה לפשיטה, ומיכלה אמרה לחוה כי יש להם מחבוא טוב. חוה חששה שיגלו אותם, כי המחבוא לא נראה בטוח בעיניה.

זו הייתה שיחתן האחרונה. החרדה גברה מרגע לרגע והם מיהרו להסתתר. מיד החלה הפשיטה, כשהשתרר שקט, כמה שעות לאחר מכן, יצאה חוה ממחבואה. מה שראתה הקפיא את הדם בעורקיה. בדרכים התגוללו גופות ירויות ומעונות של מכרים, שאך שעות אחדות קודם לכן חיו. עתה היו מוטלים בשלוליות דם. בין ההרוגים היו גם הוריי ואחותי היקרה מיכלה. כך תמו חייהם הטרגיים.

מדוכדכת ושבורה עזבתי אותה, במשך ימים ושבועות ארוכים לא מצאתי לי מקום. נמאסו עליי חיי שלי. עינתה אותי התחושה, שאני אשמה במות הוריי היקרים. אסור היה לי להשאירם, היה עליי לקחתם אתי בכוח או להישאר ולמות אתם, רגשי האשם מלווים אותי כל חיי.

בימים ההם חשתי במלוא החריפות מה זרה ועוינת כלפינו אדמת פולין. מה רבה שנאת הפולנים כלפינו, החלטתי שעלינו לברוח משם.

באחד הימים העגומים ההם בפולין נפגשתי עם בני וויסלוויץ אחדים. מהם נודע לי כי שרה ואפרים-מיכל שרדו והם גרים בלובלין. קשה לתאר את השמחה שאפפה אותי עם קבלת הידיעה.

כשהורידו אותנו בשלזיה תחתית, מיד נסעתי אליהם אל לובלין, נפגשתי אתם ומיד נסעתי אל חלם במחשבה לנסוע אל וויסלוויץ, אך בדרך יעצו לי אנשים לא לעשות זאת, כי הדבר כרוך בסכנות גדולות. בעת ההיא הרגו פולנים בעיירות הקטנות כל יהודי שנתקלו בו.

התהלכתי ברחובות חלם, שהיו בעבר יהודיים, כמו בתוך בסיוט. הצצתי אל הבתים והחנויות. היה מחריד. הכול היה תפוס בידי פולנים, בשום מקום לא נראו יהודים. ברור היה לי שאסור לנו להישאר על אדמה זו, הרוויה דם יהודים חפים מפשע.

שבתי אל שלזיה תחתית, נחושה לצאת מפולין. רציתי שהדבר יקרה מהר ככל האפשר. אך דברים אינם קורה כפי שסבורים. היה עליי להתחיל לעבוד, להשתכר לפת לחם. בעלי עוד היה בצבא הרוסי והיה עליי לחכות לו. אל וויסלוויץ לא נסעתי עוד. בת דודי ובעלה, שאתם נפגשתי, בשום אופן לא הרשו לי לנסוע לשם. פרץ פוגרום קילצה. כעבור זמן-מה בא בעלי מרוסיה.

כל יום בו דרכתי על אדמת פולין הרוויה דם יהודי גרם לי כאב. לא הייתי מסוגלת להביט בפנים הרצחניים של הפולנים שבאו ממקומות שונים. ידעתי כי ידיהם טבולות בדם יהודי.

בינתיים החלו לבוא טרנספורטים מרוסיה. ביניהם היו גם בני וויסלוויץ. נודעה להם כתובתי והם באו לבקר. כל ביקור עורר בי רטט של שמחה. כל פגישה עם בן וויסלוויץ הייתה כאילו פגשתי אח או אחות שלי.

כשהוכרז על הקמת מדינה יהודית, התגייסתי עם בעלי לנסוע לישראל להגנה, דחו אותנו, כי היינו עם ילדה קטנה.

בתחילת 1950 נמנינו עם המאושרים שקיבלו אפשרות לצאת לישראל. באנו לבסוף אל חופי נמל חיפה. השמחה הייתה ללא שיעור.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 420 – 427.

חיים אבני **בדרכי האימה מוויסלוויץ לחיפה**

בשנת 1939 הייתי בקיבוץ ובא תורי לעלות לארץ ישראל. במקום עבודתי כבר הוצב חבר אחר, פייוול בורנשטיין. הכשרתי אותו, שיוכל למלא את מקומי, והתכוננתי בקדחתנות לעלייה. המטען שלי כבר היה בקיבוץ. חיכיתי לדרכון. נקבע שאסע כתייר. כבר היו לי כרטיסי רכבת לרומניה, לנמל קונְסְטנצה. משם הייתי אמור להפליג באנייה לארץ ישראל.

פרוץ המלחמה שיבש את כל תכניותינו. התהלכנו פזורי דעת. מן המרכז באו לקיבוץ החברים צביה לובטקין, אנטק צוקרמן, אברהם גְוולבר ואחרים. זומנה אספה והודיעו כי כל הרוצה לנסוע הביתה יקבל להוצאות הדרך. מי שאינו רוצה לנסוע יוכל להישאר בקיבוץ.

נשארו כ-20% בהם גם אני. הקמנו הגנה עצמית, מוכנים להתגונן כנגד תוקפים.

כשקרבו הגרמנים, הטרידה עוד יותר השאלה: מה עלינו לעשות בהמשך? היש טעם בהמשך השהייה ובהמתנה לבואם?

בישיבת מיוחדת הוחלט כי עלינו לצאת אל וילנה ולייסד שם מחדש את קיבוץ גְרוכוב.

בעיה רצינית היוו תשעה חברים חולים, ששכבו אותה שעה בחדר החולים שלנו. נטלתי על עצמי את האחריות להעברת החולים, בתנאי שהרופא יבדוק תחילה אם יוכלו לעמוד בתנאי הדרך. כשקבע ד"ר דוקטורוביץ' שהחולים במצב שיאפשר להם לעשות את הדרך, הטענו עגלת מזון, שחטנו את הארנבים ואת הפרות שחררנו בשדה.

בעגלה השנייה השכבנו את החולים וגם מעט חפצים. נחלקנו לשתי קבוצות. ראשונה עזבה הקבוצה עם המזון. למחרת העמסתי את החולים על העגלה. נסענו בלילה. כל הדרך הלכנו אחרי העגלה ברגל. ביום הופצצו הדרכים ונאלצנו להסתתר ביערות.

בבואנו לעיירה שדלץ [Szedlice] היו הסוסים עייפים, החלטנו להוריד מן העגלה את כל החפצים ולתחנו אותם במרחף שכור. בלילה יצאנו מן העיירה. לאחר שעברנו מרחק-מה נשמ' אופן ונותרנו עומדים חסרי אונים באמצע הדרך. בלית ברירה נאלצתי לשוב לעיירה, מצאתי נפחייה, הוצאתי משם שני אופנים וגלגלתי אותם.

בבואי אל לובלין אמרה לי צביה כי עליי לנסוע לעיירה, להראות עצמי לפני הוריי שוודאי מודאגים מאוד. היא נתנה לי כסף לרכישת אופניים ונסעתי המיתה. נדברנו להיפגש בקובל.

הנסיעה הביתה היתה קשה ומתישה. ניתן היה לנסוע רק בלילה, מרבית הדרך נאלצתי לשאת את האופניים על כתפיי.

בבואי לרחוב חלם, שכבר היה שייך לוויסלוויץ, הייתי כה מותש, שלא היה לי כוח לנסוע עד לעיירה, לרחובות היהודים. נכנסתי לבית קפ'ות נוצרי ושכבתי בין הקברים. קשרתי את האופניים אל רגליי, שלא ייקחו אותם ממני, שכבתי כך עד שהאיר היום והתאוששתי מעט.

נרשון ודינה שטיין, הורי המחבר

שמחתם של הוריי ושל המשפחה כולה היתה ללא שיעור. ההורים אמרו שלא יניחו לי עתה, שאני חייב להישאר עם כולם. לבי היה כבד עליי. לא היתי מסוגל לומר להם שעליי להיפגש עם חבי'ם מן הקיבוץ

בקובל. הלב נשבר, אך הייתי נחוש לנסוע. אמרתי, שאסע באופניים אל לודמיר לראות את המצב שם. אולי ניסע לשם. רבים נסעו אז אל לודמיר. היינו בטוחים כי לודמיר שייכת לרוסים, ולא יהיה חשש מפני בואם של הגרמנים. בתצלום: פרל שטרסברגר

בלית ברירה נאלצו הוריי להסכים שאסע להעיף מבט. נסעה אתי על האופניים בת דודתי פרל שטרסברגר. לכאורה, אמורים היינו שנינו להחליט איך נראית לודמיר. בבואנו למקום סיפרתי לפרל את האמת, שעליי לנסוע אל קובל, שם מחכים לי החברים. אמרתי לה לחזור לבדה. היא פרצה בבכי וביקשה שלא אסע, שלא אשאיר את ההורים לבדם, אך אני נפרדתי ממנה. בבואי לקובל, שם כבר חיכו לי החברים, נסענו לווילנה. אני וחבר נשארנו עם הסוסים והעגלה לחכות לידיעה מתי ניסע לווילנה.

בתצלום: חיים אבני בצעירותו עם בת דודתו רחלה, בתם של הָנה בת זישה שטיין ומוטל אדאמאשקר.

בימים ההם יקרו לי כפליים כל בני משפחתנו, כל ילד שפגשתי. כשאני מביט עתה בתמונה זו של בת דודתי הקטנה, צפות לפניי תמונות הזמן ההוא ואני מתקשה לכבוש את דמעותיי, את זעקת לבי הדואב.

לבסוף נתקבלה הידיעה ונסענו אל לידה [Lida], שם, ליד הגבול, הראה לנו איכר את הדרך בה נוכל לעבור את המים. בבואנו למקום, נתקלנו בחיילים רוסים ממשמר הגבול, הם לקחו מאתנו את הסוסים ואת העגלה ואגב כך הכו אותנו כהוגן. חיכינו עד שהחיילים התרחקו מעט וחצינו את הגבול.

בווילנה פגשתי את כל חבורת גְרוכוב. יחד עם אחדים ניגשתי מיד להסדרת העניינים הפורמליים לצורך עלייה לארץ ישראל. בווילנה נפגשתי עם בחורים אחדים מוויסלוויץ: שמואל קורנפלד, משה ראב, נחמנלה שטיין, נכדו של לייזר נאדל [בתצלום].

הם חיו מתמיכת הג'וינט וקיבלו מכתבים מן ההורים בוויסלוויץ. גם אני כתבתי משם מכתבים להורים וציינתי את כתובות שלושת הבחורים. תוך זמן קצר קיבלתי גלויה מן הבית ומיד עוד אחת. בשתיהן התחננו ההורים שאשוב הביתה מהר ככל האפשר.

בדירת אחיו של מולקה בָּרנצ'וק קיימנו אנחנו, חברי קיבוץ גרוכוב, ישיבות חשאיות. באחת הישיבות הוחלט לשלוח אותי בשליחות אל למברג [לבוב]. לפניי נשלח מזכיר הקיבוץ, צבי מיילניצר, הוא נפל בידי הרוסים ונאסר. אחריו הלך נחמיה גְרוז, שנתפס אף הוא כשחצה את הגבול.

לכן חשתי בגודל האחריות שהוטלה עליי. סיפרתי על כך בסוד לשמואל קורנפלד. הוא העריך את גודל הסכנה המאיימת עליי וניסה לשכנע אותי לשקול אם ליטול על עצמי סיכון כה גדול. הוא סיפר לי מה עז רצונם של אנשים לבוא מן הצד ההוא לווילנה, כמה סכנות הם חווים וכמה כסף עולה הדבר, ואין ביטחון אם יצליחו לחצות את הגבול. שמואל ראה שאני נחוש בהחלטתי לבצע את שליחותי, ואיחל לי הצלחה.

יומיים שוטטתי על הגבול, גרתי אצל חברה מן הקיבוץ, שהוליכה אותי במקומות בהם קל יותר לחצות את הגבול אל לידה. היו אז סופות שלג גדולות ואני הלכתי, דשדשתי בשלג העמוק, עד בואי למקום המפגש המיועד, שהיה בביתו של סולובייצ'יק. שם פגשתי גם דודן שלי.

הדרך הייתה עכשיו קלה בהרבה, אך גם היא הייתה כרוכה בסכנות. נסעתי אל למברג, מילאתי את שליחותי בהצלחה מלאה, אך גם חשתי כי עליי לעשות משהו למען בני וויסלוויץ שלי, רציתי לעזור להם להיחלץ מן הגיהינום וללכת לווילנה. לכן נסעתי אל לודמיר, נפגשתי שם עם שרהלה ברגר ועם דודני חיים הורוביץ מסקריצ'ין [Skryhiczyn], הם למדו יחד בגימנסיה לפני המלחמה. הם סירבו לשמוע על עזיבת הצד הסובייטי. חלפו ימים אחדים, קיבלתי מן האחראי על הפעילות הקונספירטיבית בלמברג משימה, לחצות את הגבול לוורשה ולהעביר פקודות לחלוצים שנשארו. חרף הסכנות נטלתי על עצמי את המשימה. חציתי את הגבול, אך במקום המיועד כבר לא פגשתי איש. בדרך חזרה, בעת חציית הגבול הרוסי, חשו בי הכלבים של משמר הגבול, ונפלתי

בידי החיילים הרוסים. יחד עם אחרים כלאו אותנו במנזר בטירת זֶרֶמְבה. היו שם אסירים פולנים רבים, קצינים בכירים וכמרים. אוכל לא נתנו לנו הרוסים, אך לאיכרים בסביבה נודע כי במנזר אסורים פולנים, והם השליכו חבילות מזון מבעד לפרצות. בעיקר הייתה דאגתם נתונה לכמרים, אך אלה חלקו את המזון עם כל האסורים.

חלפו שמונה ימים עד שהעבירו אותי לכלא בְּריסק [Brześć], שם נחקרתי לילה תמים, הכו ועינו אותי כדי שאודה שאני מרגל למען הגרמנים. החוקרים דיברו אתי רוסית, פולנית ויידיש.

הצפיפות והזוהמה בתאי הכלא הייתה נוראה. בפרק הזמן הקצר עוניתי כל כך, שקיבלתי בקורת רוח את גזר הדין של שמונה שנות גלות בסיביר.

לאחר תלאות ממושכות באתי למכרות הנפט, שם הוצבתי לעבודה ליד המכונות ששירתו את המכרות. בהשוואה לכלא בְּריסק היה כאן גן עדן, אך כעבור זמן קצר במכרות, התרחשה קטסטרופה ונקברו 700 אנשים. העבודות הופסקו לגמרי וכל הניצולים הועברו למחנה אחר, שם עבדתי כמסגר. לאחר חנינת האזרחים הפולנים נשלחתי עם עוד עשרה בחורים לקורס בן חמישה חודשים, שאחריו התחלתי לעבוד במפעל. התנאים היו קשים. התהלכנו רעבים. אחד מחבריי הגה רעיון, להיות מנחש בקלפים. תפקידי היה למצוא משפחה, להיוודע אצל שכנים פרטים על חייה ולאחר מכן לשדל את המשפחה להיוודע אצל המנחש בקלפים על גורלם. מסרתי את הפרטים לחברי, וכשבאה אליו האישה הפליא בידיעת פרטים מעברה, על בעלה וילדיה. בתמורה קיבלנו מצרכים שהרגיעו את רעבוננו.

זה לא נמשך זמן רב. נודע לאן-קה-וה-דה [המשרד לביטחון פנים], עצרו אותנו ונשלחנו לעבודות שונות באזור. אני נשלחתי לכפר סמוך, שם עבדתי במשיית בולי עץ מן המים. לא ראיתי עוד את חבריי. כעבור שבועות אחדים נשלחתי לעבוד בתחנת כוח, שם הייתי עוזרו של המכונאי. בלכתו לחזית מילאתי את מקומו. תחנת הכוח שירתה מנסרה וטחנה. למרות שהייתי כה קרוב לטחנה, לא היה לי מה לאכול והתהלכתי רעב.

בשיחה עם הטוחן, סיפר לי שהוא צד עכברים, המצויים הטחנה במספר גדול, ומוכר את פרוותיהם לחנות ממשלתית המשלמת לו במצרכים. בניתי לי חמש מלכודות עכברים והצבתי אותן מדי לילה. התמזל לי לצוד בלילה אחד כעשרה עכברים. היה עליי לפתוח אותם, להוציא את הקרביים ולמתוח את הפרוות הקטנות על קרשים, להדק ולייבש. קיבלתי תמורת פרווה חצי קילו סוכר, שני קילו קמח וריבות או בקבוק יי"ש.

מעשרת העכברים שנפלו למלכודות שלי במשך הלילה, היו רק שתיים או שלוש טובות למכירה, כי היה על הפרווה להיות שלמה וללא נזק. נזק קל ביותר ברגל, זנב, ראש, פסל את הפרווה והיא איבדה את ערכה.

לא בנקל הסתגלתי לעבודה זו, לגבור על הגועל מעכברים, אך הרעב ניצח. ואז התחלתי לאכול לשובע. התחלתי לחשוב על הוריי, על יהודי וויסלוויץ. אפפו אותי געגועים עזים לעיירה שלנו.

בעת ההיא הכרתי נכה מלחמה רוסי שניגן על בלליקה; אני ידעתי לפרוט קצת על מנדולינה; אחת העובדות הצעירות פרטה על גיטרה. הקמנו שלושתנו להקה, ניגנו בקראסני אגולאק [krasny ugol הפינה היפה]. הפועלים נהנו מנגינתנו ושמנו נפוץ בסביבה כולה. הזמינו אותנו לחתונות, בהן אפשר היה לאכול ארוחת ערב משביעה. מבחינתי זו הייתה תקופת שפע, כבר יכולתי לעזור לאחרים.

נותרה בזיכרוני תמונה מזעזעת: הביאו למנסרה שבויי מלחמה פינים, היו ביניהם סטודנטים, בחורים צעירים תמירים, אך מותשים מאוד. מבעד לחלון חדרי ראיתי אותם מלקטים את בשר העכברים שהשלכתי בעת ניקוי הפרוות, מבעירים אש ומבשלים בקופסאות שימורים חלודות. בישלו, אכלו, אך לא היו מסוגלים לעכל.

דירתי כללה מיטה סמוך למכונות, לא היה מקום להתרחץ ולהחליף בגדים. כשהתחלתי להשתכר בעסקיי הצדדיים מצאתי מגורים אצל משפחה, שם יכולתי להתרחץ. הלכתי לשם רק בלילה. בחורף היה גובה השלג שם כשלושה מטרים. עובדי הטחנה פילסו לעצמם מדרכה צרה, שהייתה הדרך היחידה ליישוב. בלכתי באחד הלילות האפלים נפלתי אל תוך השלג ולא הייתי מסוגל להיחלץ משם, שקעתי עוד ועוד, עד

שאפסו כוחותיי ונותרתי שוכב שם שעות אחדות. הייתה סכנה שאקפא. סביב היה הכול שומם וחשוך. איש לא שמע את זעקותיי. במחשבתי כבר נפרדתי מן החיים, מהוריי, מכל קרוביי בוויסלוויץ. הייתי בטוח שלא אצא חי מן השלג.

יש כנראה באדם כוחות נסתרים המסייעים לו בעת צרה לשאת את הקשים בייסורים, הנראים מעבר לכוחו של בן אנוש. לבסוף חלף הלילה האפל, כשהחל להאיר היום שוב גייסתי את שארית כוחותיי להיחלץ מן השלג. חזרתי למכונות כל עוד נפשי בי. החלטתי לוותר על רחצה, כי התענוג עלול לעלות לי ביוקר.

כשנודע הדבר לבעלת הדירה שאצלה גרתי, קנתה לי כלבלב, שהחזקתי קשור בחבל והוא שירת אותי כמורה דרך לדירה.

הבדידות והגעגועים הביתה עינו אותי קשות. הייתי שם היהודי היחיד, בימים ובלילות ההם לא חדלתי להרהר בביתי, בכל האנשים הקרובים בעיירה. לכן החלטתי להתגייס לצבא, למקום אחר לא היו מקבלים אותי, כי הייתי אזרח זר בהגליה, אך באזור בו נמצאתי לקחו כל מתנדב. נשלחתי למחוז קרסנודר [Krasnodar], שם עברתי אימונים צבאיים וקורס טנקיסטים. לאחר מכן נשלחתי לחזית.

בקרב עיקש פוצץ הטנק שלי ונפצעתי קשה ביד שמאל. נותחתי בבית חולים מאולתר בהונגריה. ידי החלה להתייבש והרופאים סברו כי יש לקטוע אותה עד לזרוע. הייתה שם רופאה יהודיה מקרים. כשהוכנסתי לחדר הניתוח, פניתי אליה ברוב ייאושי ואמרתי כי במקום להישאר נכה לכל חיי אני מעדיף למות. סיפרתי לה שנותרתי לבד ואין מי שיטפל בי, ואהיה אסיר תודה אם תרדים אותי לנצח בזריקה.

הרופאה הביטה בי ומיד הורתה להוציא אותי מחדר הניתוח. לאחר מכן שלחה אותי עם פצועים נוספים למחוז קרסנודר, לבית חולים מדרגה ראשונה, שם נותחה ידי שלוש פעמים, אך לא הוסרה.

בהיותי בבית החולים נשלחו לי שתי מדליות על לחימה נועזת בחזית. בצאתי מבית החולים כבר נסתיימה המלחמה והתחלתי לעבוד כנהגו האישי של מנהל מכרות הנפט. ההנהלה הייתה מרוצה מעבודתי

וכשהייתה הזדמנות לנסוע למוסקבה, לקבל שם מכונות למיזם, נשלחתי עם שני רוסים נוספים.

בעת היציאה לדרך יעץ לי המנהל לקחת עמי מזוודה קטנה עם מליחים, שהיו זולים אצלנו, ובמוסקבה ניתן לקבל תמורתם מחיר טוב. כך עשיתי. בבואי למוסקבה, קיבלתי להפתעתי הגדולה בשוק מאה רובלים בתמורה למליחים. לפתע התעשרתי.

ימים אחדים סיירתי במוסקבה, ביקרתי במוזאונים ובגלריות לאומנות. לבסוף נגנב ממני את כל הכסף עם המסמכים ונותרתי חסר פרוטה. נס שהוקצה לי מלון בו יכולתי להתגורר עד קבלת המכונות.

הודעתי על הגנבה למשטרה ולשמחתי הגדולה זומנתי כעבור ימים אחדים והוחזרו לי כל המסמכים. הגנבים הישרים נטלו לעצמם את הכסף ואת המסמכים השליכו אי-שם אל דירה זרה, שלא יאבדו. בעלת הדירה הביאה אותם מיד למשטרה. כעבור שני חודשים במוסקבה חזרתי למקומי הקודם לעבודתי.

בהיותי עסוק בעבודתי, לא ידעתי שמתקיימת רפטריאציה. כשנודע לי, נתברר כי איחרתי בהסדרת שורה של עניינים פורמליים שהיו נחוצים ליציאה לפולין. בא לעזרתי המנהל שלי, שהשתדל אישית להסדיר את ענייניי אצל אן-קה-וה-דה, אף שכל הזמן ניסה לשדל אותי לא לחזור לפולין, אלא להישאר לעבוד במיזם שלו.

לבסוף עברתי את הרפטריאציה, באתי אל ולְבזי"ך והוקצתה לי דירה. יצאתי לחפש יהודים מוויסלוויץ. באחד הימים, בלכתי ברחוב, פגשתי את רחל טורבינר, ששמחה בי מאוד והכניסה אותי אל דירתה, שם הייתי עד עלייתי לארץ ישראל.

נודע לי כי בפרוור של ולבזי"ך נוסד קיבוץ בשם גרוכוב ומיד הלכתי לשם. עבדתי שם ימים אחדים. פגשתי את הגזבר לשעבר של קיבוץ גרוכוב בעבר, צבי מיילניצר, והוא לקח אותי אתו אל לודז', שם שלחו אותי לעבוד בארגון "הבריחה".

הועסקתי בעיקור בביטום [Bytom]. העבודה הייתה אחראית ומלאת סכנות. חציית הגבול נעשתה בשעות קבועות. הדרך הייתה קשה. כשהעברתי יום אחד קבוצת יהודים לצ'כיה, הייתה ביניהם צעירה עם אם זקנה שהתקשתה בהליכה. ידעתי שעלינו להזדרז, אם נאחר את השעה היעודה, שנדברנו עליה עם משמר הגבול, עלול כל העניין להיכשל. הצעירה ניאצה אותי במילים גרועות ביותר, שאני רוצח, ללא זיק של רחמים כלפי אישה זקנה, ההולכת בשארית כוחותיה. ידעתי שהיא צודקת בדאגתה לאמה. הבנתי אותה, אך מה יכולתי לעשות, נשאתי באחריות לכל הקבוצה. רגעים כאלה היו הקשים בחיי.

כשהחלה האדמה לבעור תחת רגליי, כי המשטרה הפולנית חיפשה אחריי, קיבלתי הוראה לחצות את הגבול. כך נסתיימה פעילותי בארגון "הבריחה", שהייתה מלאה סכנות, אך רבת אירועים מעניינים, זהו פרק נפרד ועשיר.

דרכי הובילה אל פראג, מרסיי צרפת, עד לאנייה "המעפיל האלמוני", שהייתה אמורה להביא אותנו לישראל, בבואנו לנמל יפו הקיפו אותנו ספינות מלחמה אנגליות והודיעו לנו ברמקולים לעבור לספינותיהם, שיעבירו אותנו אל יעד מוגדר.

על האנייה שלנו היו לא יותר ממאה בוגרים, וחמש מאות ילדים. בכל זאת סירבנו נחרצות לעבור לספינות האנגליות. החל קרב עיקש. האנגלים התיזו עלינו זרמי מים מצינורות גומי, אנחנו השלכנו עליהם בקבוקים וקופסאות שימורים. אגב כך לא חדלנו לשיר שירים ציוניים. האנגלים קרבו לאנייה שלנו והחלו להטיל עלינו פצצות סירחון. השלכנו פצצות שלא התפוצצו, חזרה לעבר החיילים. מספינות המלחמה האנגליות קפצו לאנייה שלנו בזה אחר זה חיילים. הם ניסו לכתר אותנו, אך אנחנו הדפנו אותם למים. הם החלו להתיז עלינו גז מדמיע, שצרב את העיניים ועשה אותנו בלתי כשירים להמשיך במאבק.

האנגלים גררו את אנייתנו לנמל חיפה. כשנודע ליהודי חיפה שבנמל עוגנת אניית עולים שנאסר עליהם לרדת לחוף, הם סגרו את החנויות, עזבו את העבודה בהמוניהם ונהרו לנמל, שם הביעו בקול את מחאתם כנגד האנגלים.

העבירו אותנו בתוך שדרת שוטרים ערבים ואנגלים לספינת משא אנגלית, הכרזנו על שביתת רעב. איש מן הבוגרים לא נגע באוכל, דיברנו על לב הילדים שיאכלו, אך כולם כאחד סירבו לאכול. הילדים גם סירבו לקחת מאתנו ביסקוויטים שהיו לנו במלאי. שתי יממות הביעו הילדים הזדהות עם הבוגרים ולא נטלו אל פיהם כל מזון. במשך כל הזמן שרנו ורקדנו, עד בואנו אל חופי קפריסין, שם נשארנו עד לעלייה לישראל.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 428 – 439.

צירל שמאראק-לבר **נחדים**

ביום ההוא, כשברחנו מוויסלוויץ מפחד הגרמנים, לא תיארתי לעצמי שלא אראה עוד את ביתנו. באנו אל לודמיר ונתקלנו בשני חיילים רוסים אדיבים שהלכו אותנו אל המעון, שם פגשנו אנשים רבים מן העיירה שלנו. המצב היה ענום. נשים בכו על מר גורלן. נדמה היה לי כי לי רע יותר מאשר לכולם. בעלי נשבר ורצה לשוב לעיירה. נאבקתי בכל כוחי לשכנע אותו בחוסר ההיגיון של שיבה אל הגרמנים.

אט-אט התאושש והבין כי הצדק אתי. לבסוף קיבלנו חדר במעון, שהיה מרוהט יפה יותר מדירתנו בעיירה. סייעו לנו בקבלת החדר שני החיילים הרוסיים, החברו כי הם יהודים. מצבנו ננע אל לבם והם עזרו להשיג חדר מרוהט.

תעינו בעיר, נודים מבושים ומחכדים בנכר, וחיינו ממכירת חפצינו, זה לא נמשך זמן רב. החלו דיבורים על שילוח אל תוכבי רוסיה. נרשמנו לאודסה, כי היה לי שם אח. אך הדברים התרחשו בצורה שונה. הרושמים פשוט לענו לנו. הם ידע שיבילו אותנו אל יעד אחר.

ברכבת אשר בה נסענו, היו כשלושים משפחות מן העיירה שלנו, פזורות בקרונות שונים. הדכבת התנהלה בכבדות במשך שבועות ארוכים. בכפור, ברעב, בזוהמה, עד בואנו לעיירה קטנה אי-שם.

בבואנו לעיירה החברו שקדונות רבים נותקו עד קודם, ובקרב הבאים נותרו רק משפחות מוסרות אחדות של ידידים קרובים: לייבוש וייספוטר, בנצ'ה נרץ, חיים המר, חיים של משה של אוריש, מלכה של עזריאל. השיבו אותנו ועוד משפחות אחדות מזמושץ' ביער, מרחק 10 ק'מ מן העיירה. ימים אחדים הניחו לנו לנוח, עד מהרה החלו החיים המרים, המרחף אחרי מכסות במפעל הטקסטיל, שם התחלנו אני ובעלי לעבוד בשמי רעב. נוסף לכך סבל בעלי מן השבחה שלא מצא מניין לתפילה. היינו רחוקים מן היישוב בו נותרו משפחות יהודים אחרות.

בזמן הקשה ההוא היו גם ימים משמחים. זה היה כשקיבלנו דירה חדשה, קרוב יותר אל העיר. גדולה עוד יותר הייתה השמחה, כשקיבלנו קילוגרמים אחדים של קמח, שאמור היה להרגיע את הרעב. כיוון שקרב פסח, החלטנו לא להשתמש בקמח, אלא לאפות מצות.

כשהודיע בעלי חגיגית שאנחנו אופים מצות, לא הערכנו היכן ואיך נעשה זאת. רק מאוחר יותר נתנו דעתנו לעניין הביצוע.

בבית בו גרנו, אצל אישה רוסייה, היה תנור אפייה שלא השתמשנו בו. במקרה הגרוע ביותר ניתן היה לאפות בו את המצות, אך לא ידענו איך להכשיר, איך לקיים את המצווה ואיך להתנהל בעת אפיית המצות.

באחד הימים נסענו לעיירה הסמוכה, שם היה מישהו ממשפחת הוכלרר. הייתה שעת מנחה, חורף, התהלכנו ברחובות, חיפשנו פנים של יהודי. עד מהרה ירד הלילה ועדיין לא פגשנו ביהודי שנוכל להתייעץ אתו בעניין המצות.

השעה הייתה מאוחרת, בהשלמה חזרנו לבית הנתיבות. בכניסה לבית הנתיבות פגשנו זוג. הם דיברו ביניהם רוסית. אך כששמעו אותנו מדברים בינינו יידיש, בירכו אותנו בשלום, והאיש החל אף הוא לדבר אתנו יידיש. הוא הזמין אותנו אליו הביתה, לא רחוק מבית הנתיבות. התברר כי בנו הוא קומיסר במשטרה. היו לו עוד שתי בנות, בנות שתיים-עשרה וחמש-עשרה. כולם שמחו בנו. תוך שיחה נודע לנו שהוא בנו של יהודי אדוק, שהיה בעבר ראש ישיבה, והוא אמנם עזר לנו לבצע את אפיית המצות לפסח.

מיד לאחר הפסח קרא בעלי באחד העיתונים שאפשר לשוב לפולין, ושוב החלו אצלנו התנצחויות. הוא סירב להקשיב להסברייי כי חזרה משמעה התמסרות לאסון. הוא השתחרר מן העבודה ומיד גירשו אותנו מן הדירה. החל מרדף אחר כרטיסים למוסקבה. במוסקבה פגשנו אלפי אנשים, שבאו מאזורים שונים בשאיפה לנסוע חזרה.

שבועיים ישבנו בבית הנתיבות לקיב במוסקבה, עד שקיבלנו כרטיס ובאנו אל לודמיר, שם הלכתי לעבוד לפי שעה אצל אופה. לאחר יום

עבודה תמים עסקתי במכירת לחם. כעבור זמן קצר נאסרנו במטרה לשלוח אותנו אל תוככי רוסיה.

ירד עלינו שטף של צרות. שוב נרשמנו, לא לגרמניה, אלא חזרה אל תוככי רוסיה, לארצות החמות. חדרך לשם נמשכה שבועות ארוכים.

באנו לטשקנט ומשם נסענו לבוכרה, אך ביום השלישי באה משטרה והובילה אותנו שוב אל תחנת הרכבת. שוב רבצנו שם ימים אחדים עד בוא רכבת שהובילה אותנו הלאה.

כל הדרך רעבנו. כשעצרה הרכבת פשטנו בשדות, עקרנו סלקים, זה קיים אותנו, אך בני אהרן חלה מזה, גם בעלי סבל מבעיות בקיבתו.

לבסוף באנו אל עיירה קטנה, קָמישְקה, שם נלקח בעלי לבית חולים. אני והילדים ועוד מאתיים משפחות נשארנו ללון בקולחוז. למחרת העמיסו אותנו על עגלות ונשלחנו אי-שם לשדה, רצו להוריד אותנו ליד קיביטקה, בקתת חומר וקש ללא חלונות ודלתות. ראיתי את סכנת האבדון ובשום פנים לא הסכמתי להיכנס אל תוך הקיביטקה ולא הרשיתי לילדים לרדת מן העגלה. לאחר גלגולים רבים חזרנו לקולחוז.

בבואי לבית החולים לבקר את בעלי, נודע לי שהרופאים אבחנו אצלו דיזנטריה קשה. הוא התחנן שאקח אותו הביתה. תרופות לא היו בבית החולים והמזון היה חמיצת כרוב עלובה. רציתי לקחת אותו הביתה, אך לא היה במה לנסוע והוא לא היה מסוגל ללכת. הלכתי אל יושב ראש הקולחוז, בתואנה שילדי חולה וצריך להובילו לבית חולים, הוא נתן לי עגלה קטנה וניגשנו לבית החולים, הובלתי משם את בעלי והבאתי אותו הביתה.

היה בכפר רופא יהודי והוא עשה הכול כדי להציל את בעלי, אך המאמצים היו לשווא. כעבור זמן קצר הוא גווע ומת.

היהודים בכפר גידרו חלקת שדה לבית עלמין יהודי. בעלי היה היהודי השניים-עשר שמת בקולחוז ההוא. הוא נקבר לפי הדין היהודי. הילדים אמרו קדיש, ליד הקבר ובמשך השנה כולה.

היה החורף הקשה של שנת 1942. ימים של כפור עז וסופות שלג לא היו לנו בגדים, ימים תמימים שכבנו ברגליים תפוחות. רק כשהאירה השמש והשלג החל להתמוסס, יצאתי לרחוב חולה ורצוצה. רציתי לרשום את ילדיי למטבח למען יתומים, אך הם סירבו ללכת לאכול שם, טלצתי להביא להם את מעט המרק המימי.

במרחק 70 ק'מ מן הכפר שלנו הייתה העיר הגדולה ג'לאלאבד [Jalal-Abad], חיו שם יהודים רבים. כסף לנסיעה לא היה לי ויצאתי לשם ברגל עם הילדים, הלכנו שלוש יממות. באנו עייפים ורצוצים, רגלינו תפוחות. הצלחתי להכניס את שלושת הילדים לבית ילדים. נתקלתי שם באנשים טובים מאוד, הכניסו אותי לביתם וחלקו אתי פת לחם אחרונה.

כעבור זמן קצר שכרתי לי קיביטקה, במרחק לא רב ממשרד איגוד הפטריוטים הפולני. החורתי את ילדיי הביתה וחיים נעשו קלים במידת-מה. בתצלום: צייטל שמארצק אם הכותבת

השתכנעתי, בפעם המי יודע כמה, שאין להתייאש אפילו חרב חדה מונחת על הצוואר. לאחר חוויות חיים קשות, שתכופות נראו שלא ניתן לשאתן, שוב חשתי מחווקת, עם כוחות חדשים להיאבק למען הקיום, למען חיי ילדיי, עם זיק של תקוה, עם האומץ של האימהות שלנו, שבזמנים הקשים ביותר לא איבדו את האמונה בימים טובים יותר.

זה רק פרק קצר במסע הייסורים הקשה שעברנו בשנות המלחמה, עד אשר שוחררנו ושוב התחלנו לנחר עד בואנו לארץ ישראל, כאן אני עם שני בניי, רק בתי שוהה באמריקה.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 440 – 444.

מרדכי קלמנוביץ' **חזק ממזל**

כולנו אהבנו את ביתנו בעיירה הקטנה. למרות הקשיים, הדלות הנחלה ששררה שם, נדמה היה לא פעם שאין בעולם כלו דבר יפה וחביב מן העיירה שלנו. בשנים האחרונות צמח נוער נאה, החלו להתפתח חיי תרבות ונוצרה קרבה בין אנשים, נכונות לעזרה הדדית. קשה לשכח זאת, בדיוק כפי שלא אפשרי לשכח את האימהות והאבות, אחיות, אחים, חברים וידידים שלנו.

כשנכנסו הנרמנים לעיירה, השתלטו על היהודים פחד ואימה, המתח החל עוד זמן רב קודם לכן. אני נוסח ביום הענום של 1 בספטמבר 1939, כשבאה הידיעה כי הנרמנים פלשו אל תוך פולין. הזכרו על ניסן כללי של נברים כשירים לשירות צבאי. עד מהרה הודבקו הודעות בעניין. ייאוש אפף את כולם.

בעת ההיא עזרתי לחדרי בחנות. בתקופה שלפני המלחמה נהנתי לנסוע עם אבי אל חלם, לובלין, הרוביישוב, לודמיר. בעיירה נחשבנו אנשים אמידים. למעשה, לא חסר דבר בביתנו. אצל אבי קיבלו נדבה נאה למטרות צדקה, מדי שבת היה ליד שולחננו אורח. חוץ מזה, היו שולחים אותי עם צרור מאכלי שבת אל שמואלקה, דלפון נחלי; אל נזקקים אחרים, עניים נסתרים שעזרו להם בחשאי, שלא לביישם.

אבי התפלל בשטיבל של חסידי רחין והחסידים ידעו כי בשבת לאחר התפילה הולכים כולם לקיחש אלינו. בר ברנר נהג לספק בקבוק י"ש. סעודת נערכו תכופות, בהזדמנויות שונות: חג, שבת, ראש חודש, יארצייט של הרבי. תמיד הצטרפתי אל אבי. היהודים האדוקים שלנו היו יראי שמים אמתיים ותמיד היו שמחים, אמרו: "גם זו לטובה". כשאני נוסח בכל זה, הם חביבים ויקרים לי מאוד. יהודים פשוטים, כשרים והגונים היו בוויסלוויץ, אנחנו השורדים, הניצלים, לא נשכח אותם לעולם.

כשנכנסו הרוסים לעיירה, נטלו צעידים יהודים רבים נשק, שמרו על הסדר, חשו באחריות המוטלת עליהם לחיי האוכלוסייה.

צעירים יהודים האמינו בכנות בישועה שמביאים עמם הרוסים, לכן עזרו להם להשכין סדר. כשיצאו הרוסים הם סיפקו עגלות ומכוניות והציעו לקחת עמם כל מי שרצונם להצטרף אליהם ולנסוע לרוסיה.

חלק מן המשפחות הצטרפו לנסיעה. גם אני ארזתי מזוודה והתכוננתי לנסוע עם הצבא הרוסי. כבר הייתי ברכב כשבא אחי יוסל ואמר לי שאימא לא מפסיקה לבכות ולקונן על נסיעתי. ירדתי מן הרכב.

העיירה נראתה כמרוקנת. נשמעה התפוצצות, שנגרמה מרימון שהפולנים השליכו לבית של שולקה. פחד נפל על העיירה.

למחרת בבוקר הלך הרב עם שני יהודים נוספים אל הכומר, ביקש ממנו להשפיע על הפולנים שלא יתנפלו על היהודים.

ברגע שנכנסו הגרמנים לעיירה, החלו לחטוף לעבודה ולגזור זקנים של יהודים.

הוקם יודנרט שקיבל רשמית את השליטה, יהודים נשלחו לעבודה לפי רשימה. חלק מן האנשים עבדו בתיקון ובהרחבה של הכבישים, יישור הדרכים בפאתי העיירה, תקיעת עמודים לטלפון ולכבלי חשמל. חלק עבדו ביערות בחטיבת עצים, אחרים בהקמת צריפים למען הצבא, בניקוי אורוות הסוסים. הגרמנים הפכו את בית המדרש לאורווה לסוסים ואת בית הכנסת למחסן שחת ותבואה.

מעת לעת באו לעיירה אנשי אס-אס, חטפו לעבודה ואגב כך הכו את היהודים באכזריות.

חיינו כל הזמן באימה. בכל זאת סחרנו קצת ושאבנו פרנסה, אך מיום ליום החמיר המצב.

יום אחד באו אנשי אס-אס עם כלבים, הוציאו את ספרי התורה, פרשו את היריעות מאיליחובסקי עד שולקה על פני הרחובות הבוציים, תפסו עוברי אורח, והורו להם לדרוך ולזחול על גבי היריעות, אגב כך שיסו בהם את הכלבים, שהתנפלו על היהודים ונשכו אותם. זה היה יום

נורא. אנשי האס-אס תפסו כל יהודי שחלף, לא די שהכו אותם מאוד, לא חדלו הכלבים לנשוך את רגליהם וגופם של היהודים המוכים.

קבוצת אנשי אס-אס חלפה פעם בנסיעה בכביש לֶשְׁנִיצ'וּבקה, שם עבדו כשלושים יהודים. הגרמנים החלו לירות ביהודים וירו למוות באיצ'ה העיוור. לא הועילו התחייבויות היודנרט לספק לאס-אס את כל דרישותיהם, ובלבד שלא יירו ולא יחטפו יהודים ברחובות. היודנרט אכן סיפק מדי יום עשרות יהודים לעבודה, אך אנשי האס-אס המשיכו להשתולל. באחד הימים תפסו כחמישים יהודים ושלחו אותם אל זְמִיט [Żmudź?] לחפור בורות. גם אני הייתי שם חודשיים, אך היו שעבדו שם כמעט שנתיים. נמצא שם גם אחי בצלאל. פעמיים בשבוע הוביל לשם היודנרט מזון ומכתבים מן המשפחות.

המשטר שם היה מזעזע. המשגיחים הגרמנים הכו והרגו. הם דרשו לשיר בעת ההליכה לעבודה וממנה.

שוב כותרה העיירה, יהודים נגררו מן הבתים ונשלחו אל בלז'ץ. לא הספקנו להתאושש ומיד נדרש היודנרט לספק 200 אנשים, הם נשלחו אל גְּריחוב ליד סאווין [Sawin], היה שם מחנה עבודה. בין הנשלחים היו אחי הצעיר נטע [נתן] ואחותי ביילה. התנחמנו בכך, שבמהרה ישחררו אותם בגלל גילם הצעיר. אך חלפו חודשיים עד שובם הביתה חולים ורצוצים. הם סיפרו כי יהודים רבים מתו שם, אחרים נורו. ממחנה זה שבו אז לא יותר מ-40% מן הנשלחים. שאולקה [אורליך], שהוביל את המזון למען אנשי המחנה, נורה שם. הלשינו על משה-יוסל, בעל הטחנה, שהוא קומוניסט, הכו אותו במקלות עד שנותר מוטל מת.

קבוצה מיוחדת של אנשי אס-אס, ירתה למוות במשפחות שלמות. הם נסעו בכפרים קוּמֶט, ראקולופה [Rakołupy], פְּלוסקי [Plisków?] ואחרים, גררו משם יהודים שהסתתרו וירו בהם. מדי יום הציבו אנשי האס-אס דרישות חדשות. באחד הימים הוציאו פקודה: על יהודים זקנים להתייצב בגן העירוני, משם ישלחו אותם אל וְלודבה. זו הייתה דרכם האחרונה. מיד לאחר מכן נתקבלה פקודה טלפונית מחלם: על כל היהודים לעזוב את בתיהם ולהתייצב בוולודבה. הפקודה בישרה את הסוף. בעיירה פרצו יללות, והבכי עלה עד לב השמים. בפקודה לא היו

שום יוצאים מן הכלל. נדרשו להתייצב גם אלה שהועסקו אצל הגרמנים.

יחד עם עוד כמה חברים החלטתי לא להתייצב והלכנו אל הדֶּבֶּרות [אחוזות?] של רוגובסקי לחפש מקום להסתתר בו. בלילה ההוא ירד גשם חזק, נכנסנו למתבן, שם העברנו את הלילה. למחרת כאבו כל אברינו ולא היה לנו כוח לזוז. בקושי רב השתרכנו לעיירה, מוכנים לרע מכל, אך שמענו כי הגזרה בטלה. קשה לתאר את השמחה שאפפה את כל היהודים, שתו לחיים, השמחה לא ארכה זמן רב. התברר כי הגזרה לא בטלה, כל היהודים נאלצו, תחת איום בעונש מוות, להתייצב במקום המפגש.

הבהלה הייתה ללא שיעור. מי שיכול, הוביל את שארית רכושו, סחורות וחפצים, אל מכרים נוצרים. בכולם עוד הבהב זיק של תקווה, אולי בכל זאת יצליחו להינצל ויישארו בחיים. מקום המפגש היה בכיכר הסמוכה למשה של הודל. התמונה הייתה מזעזעת. הזעקות נישאו עד לרקיע השביעי. בראש הלכו: הרב עם הילדים, חברי היודנרט. כולם נשאו תרמילים על כתפיהם, הבתים נותרו פתוחים, הדלתות פעורות. לרוב השאירו היהודים הכול בבתים, הפקר.

לעיירה המרוקנת באו מדי יום גויים עם שקים לבזוז את הבתים היהודיים הנטושים. גויים רבים התיישבו בבתי היהודים.

עשרה ימים לאחר גירוש היהודים מן העיירה, נתקבלה פקודה להסגיר כל יהודי מסתתר, באיום כי כל המסתיר יהודי יירה.

כל משפחתי הסתתרה אצל מכר נוצרי, לאחר הפקודה נפל עליו פחד ונאלצנו לעזוב את המחבוא.

שמענו כי בחלם עוד נותרו יהודים ויצאנו בדרך אל חלם. היו שם עוד יהודים רבים. פגשנו שם משפחות אחדות מוויסלוויץ: סָרְקה של גֶלה עם המשפחה, ראב עם המשפחה, איצ'ה של מאיר של יוסל [טננבוים], שיע מן הטחנה הקטנה ואחרים. גם שם חטפו מדי יום לעבודה ולא ניתן לצאת מן הבית, הגרמנים הלכו ברחובות, הכו והרגו. לנו היה ברור כי במהרה יתרחש מה שקרה בוויסלוויץ. לא היה לאן ללכת ומה

לעשות עם עצמנו. מדי יום נפגשתי עם חברים ומכרים. נושא שיחותינו היחיד היה לנחש מתי יובילו אותנו. החלום היה למצוא מחבוא טוב ולהיזון מן התקווה להישאר בחיים.

כך הגעתי ליער, שם הצטרפתי אל הפרטיזנים ונטלתי חלק בכל הקרבות כנגד הגרמנים.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 445 – 449.

מרדכי קלמנוביץ' **עדות ביד ושם**

שמי חיים-מרדכי קלמנוביץ'. נולדתי בוויסלוויץ. שם אבי פישל ושם אמי ליבה. נולדתי בשנת 1924. היו לי שלושה אחים ושתי אחיות. שמות האחים: בצלאל, יוסף, נטע [נתן]. שמות אחיותיי: מינדל, ביילה. למרבה הצער איש מהם לא נותר. כולם נספו.

ב-1939, כשנכנסו הגרמנים, מיד החלו לקחת אנשים לעבודה. עבדתי אצל הגרמנים, צחצחתי את מגפיהם, את מדיהם. כעבור שבועות אחדים בא אלינו הגסטפו, חטפו כ-150 יהודים אל ז'מודז' [Żmudź] יישוב במרחק 15 ק"מ מן העיירה. הם עבדו שם בטיוב הקרקע של כרי הדשא, לאפשר ניקוז המים. הם עבדו שם שנה וגרו במחנה. כעבור שנה, כשסיימו את העבודה, חזרו חלקם הביתה. רבים מתו שם, ואלה שבאו היו חולים. במשך השנה חטפו בוויסלוויץ אנשים ושלחו אל בלז'ץ כ-80 איש. מעטים מאוד מהם חזרו.

היהודים שנשארו בעיירה עבדו גם הם כל הזמן. עבדו בכבישים, במתיחת קווי חשמל מן הטחנה אל דירות הגרמנים, כי אצלנו בעיירה לא הייתה תאורת חשמל. היהודים הציבו עמודים ומתחו כבלים.

בית הכנסת ובית המדרש נלקחו מאתנו. הם החזיקו בהם סוסים ומספוא ששימש מזון לסוסים.

תכופות באו מחלם גרמנים מן הגסטפו, אנשי אס-אס, וכשחלפו בנסיעה, היו יורים על יהודים שעבדו בדרך. אחדים מהם נהרגו.

בעיירה שלנו היו בערך 300 משפחות של יהודים, כלומר כ-1,200 אנשים.

הוקם יודנרט, שאמר לגרמנים לא לקחת שום דבר בעצמם, כל מה שידרשו, יספק להם היודנרט, אנשים לעבודה וגם כסף. הם היו באים ומזמינים סחורות למיניהן, עורות, מגפיים – הכול נתנו להם, ובלבד שלא יציקו ולא יירו.

שמו של יושב ראש היודנרט היה ישראל איינהורן, החברים האחרים היו: מאיר טננבוים, משה וייסטוף [גם וייסטוב], שאולקה ארליך, יעקב שטרסברגר. היודנרט לא גרם רעה, להפך, הם דאגו לשלוח לחם וחבילות ליהודים שהיו במחנות, לא רחוק מן העיירה שלנו. באחת הפעמים הובילו שני חברי יודנרט מזון ליהודים במחנה, בדיוק הייתה שם פשיטה של הגסטפו ואחד מן השניים, שאולקה ארליך, נורה.

יום אחד, ב-1941, נתקבלה פקודה מן הגסטפו בחלם: יש לשלוח את האנשים המבוגרים יותר אל וְלודבה, לגטו. קיבצו באחת הגינות את כל האנשים המבוגרים, נשים וגברים, היו 50-60 אנשים, ושלחו אותם אל ולודבה. ידענו כי הם לא ישובו עוד, אף שעדיין לא ידענו ששורפים את כולם בקרמטוריום, כי סוביבור הייתה במרחק לא רב משם. לימים נודע לנו הדבר.

מאוחר יותר נתקבלה פקודה: על כל היהודים הנמצאים בעיירה להתייצב בגטו ולודבה. זה היה בסוף 1942. הורו להתאסף ביום רביעי בחוץ, ניתנו עגלות, מי שלא הייתה לו עגלה נאלץ ללכת אל ולודבה ברגל. לפתע נתקבל טלפון, אין חובה להתייצב בגטו. השמחה הייתה גדולה מאוד, כי הבינו שיציאה מן העיירה משמעה שאין עוד כל ערך לחיים. תחילה היו בכיות וזעקות, ולאחר מכן שמחו שהגזרה בטלה. אך כעבור יומיים, ביום שישי, נתקבלה פקודה שחייבים להתייצב.

אנשים רבים, שהיו להם מכרים גויים, הלכו אל גויים אלה. אלה שלא היו להם מכרים גויים – התייצבו. בעלי חנויות הובילו בלילה סחורות אל גויים. המשטרה תפסה עגלות אחדות עם סחורה ולקחה אותה. מי שעלה בידו, הסתיר את החפצים אצל גויים.

בבוקר יצאו כולם אל השוק, גם הרב, אשתו וילדיו. הרב והיודנרט אמרו כי יש להתייצב בכיכר, אין דבר שניתן לעשות. חלק נסעו בעגלות, השאר (כ-200 אנשים) הלכו ברגל.

אני ומשפחתי הלכנו אל גויים, בזמן הראשון היינו אצל גוי, מרחק 3-4 ק"מ מן העיירה שלנו. כעבור שבועות אחדים שמעו הגויים שאצלם היינו, על פקודה שפרסמו הגרמנים: מי שיחזיק אצלו יהודים, יירה. הם החזיקו אותנו אצלם עוד זמן-מה, כי נתנו להם כסף וחפצים, כעבור

זמן-מה הורו לנו ללכת. לא היה לנו לאן ללכת, הלכנו אל חלם, לגטו. כל משפחתנו הייתה אז בחלם. גרנו בגטו, במרחק לא רב מבית הקברות הנוצרי.

כל בוקר חטפו יהודים לעבודה, אגב כך הכו והרגו. ידענו כי גם כאן לא נהיה זמן רב, כי גם מכאן יישלחו את היהודים. כשהיו חוטפים, הסתתרנו במרתפים. ביום היינו יוצאים. היו לי חברים, היינו נכנסים לבית קפה ודיברנו על מה ניתן לעשות. אין לאן ללכת. הגויים חוששים להחזיק אותנו אצלם.

באחד מימי חמישי נערך ניסוי: אופן הפינוי של היהודים מחלם. אמרו שעל כל היהודים להתייצב בכיכר. לאחר מכן ביטלו זאת, אך היהודים הסתתרו במרתפים ובמקומות מחבוא אחרים. סיפרו שהגרמנים השליכו רימון אל אחד המרתפים וכמה אנשים נהרגו. לאחר מכן חלה שוב רגיעה.

כעבור ימים אחדים הודיעו שעל כולם להתייצב שוב בכיכר. זה היה בסוף 1942 או בתחילת 1943. מי שהיה לו מחבוא כלשהו, הסתתר. הציבו ארונות כדי שלא יבחינו בכניסות למרתפים. אבי, אמי ואחיותיי הסתתרו בנפרד, אני הלכתי עם חבריי. נפרדתי ממשפחתי. אמי אמרה שאלך להסתתר במקום אחר, אולי אשאר בחיים. הם ירדו למרתף, במקום בו גרנו, ואני הלכתי עם חברים למרתף אחר, מרחק לא רב מהם, אולי 200 מטרים. כשירדנו למרתף, כבר היו שם אולי 30-40 אנשים, נשים, גברים וילדים.

לפנות בוקר שמענו יריות וקריאות של גרמנים: "יודה, יודה!" ישבנו בשקט כל היום. בלילה יצאנו לשאוף מעט אוויר, כי במרתף שרר מחנק. חפרתי באדמה והנחתי על פניי, להשיב את נשמתי.

ישבנו שם שלושה ימים. היה אתנו מעט מזון יבש, בלילה יצאנו לשאוף אוויר, כי בלילה לא חיפשו הגרמנים.

לפתע פתח יהודי את פשפש המרתף שלנו ואמר לתת לו 10,000 זלוטי, וְלא, יסגיר אותנו לגרמנים. כל אחד הוציא מה שהיה לו, ונתנו לו את הכסף. חשבתי, הוא מסוגל לקחת את הכסף ולהסגיר אותנו לגרמנים.

עוררתי שלושה אנשים נוספים לצאת אתי מן המרתף. לבדי חששתי לצאת, כי לא הכרתי את הדרכים. בשעה שתיים-עשרה בלילה יצאנו. כל אחד מאתנו לקח תרמיל ובו החפצים שהיו לו, והלכנו.

יצאנו דרך בית הקברות הנוצרי לעבר הכפרים. הצעתי להם ללכת אתי לאזור שלנו, כי יש לי שם מכרים גויים. הם אמרו שרצונם ללכת לאזור שלהם, גם להם יש שם מכרים גויים. נשארתי לבד והם הלכו. הם הראו לי את הדרך שעליי ללכת בה לאזור שלי. הלכתי ליד יער, התחילו לרדוף אחריי גויים. הם לא תפסו אותי ואני נכנסתי ליער. כבר החל להאיר היום. פגשתי גויים שחטבו עצים ביער. שאלתי אותם אם ראו יהודים. הם השיבו: "כן, לך הלאה כמה קילומטרים, ותפגוש יהודים". הלכתי, ואכן ראיתי קבוצת יהודים. היה קר, ירד גשם, שאלתי אותם מאין הם, הם אמרו לי שמוצאם מלודז' ומוורשה, כשהוקמו הגטאות, הם עזבו מיד לכפרים. שאלתי אותם היכן הם משיגים אוכל. הם סיפרו כי יש להם כסף ובלילה הם הולכים לכפרים לקנות אוכל אצל הגויים. הלכתי גם אני אל גוי וקניתי לעצמי אוכל, ושוב נכנסתי ליער.

ישבתי אתם ליד מדורה ביער, לפתע עברו במקום שלושה גויים והביטו בנו. אמרתי ליהודים: "הגויים האלה אינם מוצאים חן בעיניי, הם כנראה רוצים לעשות בנו משהו. עלינו להסתלק מכאן". מאוד לא התחשק לנו ללכת, כי ישבנו ליד מדורה והיה לנו נעים. בחוץ היה קר מאוד. וכך, בעודנו יושבים וחושבים מה לעשות, חזרו הגויים עם מקלות וגרזנים ורצו לתפוס אותנו. התפזרנו לכל עבר, אך אותי תפסו הגויים. לקחו ממני את כל החפצים שהיו לי. הם שאלו אם יש לי כסף, אמרתי שכסף אין לי. הם רצו לקחת את מגפיי, אמרתי כי את המגפיים אני לא נותן. הם אמרו שהם מתכוונים להוביל אותי אל הגרמנים. אמרתי להם: "אז לא יהיה לכם כלום, ואני אגלה שלקחתם ממני הכול". נתנו לי במקל על הראש ואמרו לי להתנדף. באתי למקום בו היתי קודם לכן. פגשתי שם אישה שסיפרה לי שתפסו את אחד היהודים, ורשאי, ומסרו אותו לידי הגרמנים. פגשתי שם כמה יהודים מן העיירה, ביום רבצו ביער ובלילה הלכו אל גויים. אחד מהם סיפר שכל משפחתו נמצאת אצל גוי, שהוא משלם כסף רב בתמורה להסתרתם ברפת עם הפרות. לאחר מכן שמעתי כי הגויים הרגו משפחה זו. שם היער היה אֶליזוב. פגשתי שם עוד יהודים שהסתתרו ביער, אך חלקם הגדול נתפסו. הפרטיזנים של אה-קה Armia Krajowa

[צבא המולדת, תנועת המחתרת הפולנית הגדולה] נהגו אף הם להרוג יהודים שמצאו ביער.

נודע לי כי משפחתי, שנשארה בחלם במרתף, נספתה. שמעתי שאחי ישב שישה חודשים במרתף עם אשתו ושני ילדיו ועם עוד יהודים. מאין לקחו אוכל אינני יודע. לאחר מכן מצאו אותם והרגו את כולם. מצאו גם את המרתף שבו ישבתי אני, והרגו את כולם. באבי ירו במרתף ואת אמי הוציאו מן המרתף ושלחו אל טרבלינקה, למחנה. על אחותי שמעתי שברחה עם חברה לכפר טוּצֶ'פִּי, סמוך לגרבוביץ. גר שם גרמני מן הגסטפו. הוא נסע בכרכרה רתומה לשני סוסים, תפס את אחותי ואת הנערה השנייה והוביל אותן אל גרבוביץ. היה שם הר, אשר עליו נהג לירות ביהודים שתפס. גם באחותי ירה שם. מסרו לי זאת הגויים מן הסביבה ההיא לאחר המלחמה, וגם בזמן המלחמה.

פגשתי ביער אחד מן העיירה שלי, הוא אמר לי שרצונו לנסוע לעבודה בגרמניה, כי הוא נראה כמו שייגץ [גוי]. אולי יישאר בדרך זו בחיים. אמרתי לו: "הרי יהיה עליך ללכת לרופא, יורו לך להתפשט ויראו שאתה יהודי". הוא אמר: "כן, אתה צודק". הצעתי לו שנלך יחד להסתתר ביער, בבור [מחפורת]. ההצעה מצאה חן בעיניו. הוא נזכר שמשפחתו הכינה בעבר בור כזה ביער, יש שם אפילו כירת בישול. הלכנו לשם. בלילה הלכנו אל הגויים לקחת אוכל בסירים שהיו מוכנים שם. לא ידענו שרואים את עשן הכירה שלנו. הגויים ראו את העשן מבעד לעצים והבינו כי יהודים יושבים שם. הם שלחו שני אוקראינים, שומרי יער, עם שייגץ נוסף, בנו של השופט הכפרי, למדנו יחד בבית הספר. היו להם רובים דו-קניים והם אמרו שיירו אם לא נצא מן הבור. הוא יצא ראשון. שאלו אותו אם יש שם עוד מישהו. הוא אמר: "כן". הורו לי לצאת, ולא, יירו. שמעתי "יירו", ויצאתי. כפתו אותנו והובילו אל הגרמנים, למשטרה בוויסלוויץ. שלושת הגויים שהובילו אותנו, אמרו שלא נחשוש, לא יהרגו אותנו, יתנו לנו עבודה. אמרתי ליהודי האחר: "חייבים לנסות לברוח, עבודה לא ייתנו לנו, יירו בנו".

הובילו אותנו לתוך כפר, הגויים נכנסו לתוך בית לשתות. אמרתי לאחד מהם שעליי לצאת לסדר משהו. האמנתי שאם ירשה לי לצאת, אוכל לברוח. אך הם עמדו ושמרו עליי ולא יכולתי לברוח. בינתיים עברה שם משטרה אוקראינית ופולנית, מסרו אותנו לידי המשטרה, שהביאה

אותנו אל וויסלוויץ, לכלא. בכלא היו כבר כחמישה-עשר יהודים שנתפסו. אחד מהם, יוסל מסטבוים. אותו תפסו, ואשתו הייתה אצל גויים עם הילד\ה. היא נשארה בחיים ומתגוררת בחיפה. בכלא זה היו גם פולנים, איכרים שנאסרו משום שלא סיפקו את מכסת התבואה לגרמנים. שאלתי את יוסל מסטבוים, כמה זמן לדעתו יחזיקו אותנו כאן. הוא השיב: "אנחנו עשויים לשבת כאן עוד ימים אחדים, יש לי תקווה שישחררו אותי". הייתה לו היכרות טובה עם המשטרה, הוא מסר להם היכן הסתיר סחורה וחפצים, לכן סבר שישחררו אותו.

במקום בו ישבנו, היו שני חדרים עם חלונות מסורגים. בחדר הראשון אסור היה לאיש להיות. יחד אתנו ישבו גויים, והביאו להם אוכל, אמרתי ליוסל כי עלינו לתת לגוי כמה מאות זלוטי, שיביא לנו מסורית לניסור הסורגים. נכנסתי לחדר הראשון ובדקתי כיצד ניתן לברוח.

עוד קודם לכן אמרתי למשטרה כי גם לי יש חפצים מוסתרים. הם ידעו שהייתה לנו חנות מוצרי ברזל, עורות, והאמינו לי. ידעתי שאין לי עוד דבר, אבל קיוויתי שיובילו אותי ואוכל לברוח. על גג ביתנו היה מחבוא, האמנתי שאם אוכל לעלות על הגג, הם כבר לא יתפסו אותי.

הם הזמינו עגלה וסוסים, כי המועצה הייתה רחוקה מביתנו, כעשר חמש-עשרה דקות נסיעה. נסענו לחנות שלנו. בעבר הייתה לנו סחורה רבה בחנות, אך הגויים כבר לקחו הכול, ידעתי על כך, אמרתי למשטרה: "אתם רואים, כאן הייתה סחורה, אבל חפרו וכבר לקחו, אך בבוידם אמורה להיות עדיין סחורה". הציבו סולם ואני טיפסתי לבוידם. הצצתי שם ואמרתי להם: "אין כאן דבר", ברגע ששמעו זאת התחילו להכות אותי. "אני יודע שהייתה כאן סחורה, כנראה לקחו אותה" התגוננתי. ירדתי והוחזרתי לכלא.

ישבתי שם ורק חיפשתי דרך לברוח. נכנסתי לחדר השני והבטתי, בחנתי איך ניתן לפרוץ את הסורגים, להוציא לבנה, לעקור את המנעול, אם אצליח להוציא את ראשי, אוכל לצאת. כסף לא היה לי, ליוסל היה כסף מוסתר במגפיים. הוא עשה חתך במגף והוציא 800 זלוטי. כשבאו הגויים להביא אוכל, נתן להם את הכסף כדי שיביאו מסורית. יוסל חשש שלא יוכל לברוח, כי היה פצוע ברגל (בעת תפיסתו ירו אחריו). הבטחתי לו שניקח אותו על הכתפיים, וכולנו נינצל. באותו בית גרה

מורה שלי בעבר, פודקייבובה, בעלה היה לבלר (פקיד במועצה). כשנודע לה שאני יושב בכלא, שלחה לי עם המשרתת כוס חלב ופיסת לחם.

יום אחד עמדתי בחדר הראשון (זה שאסור היה להיות בו), לפתע שמעתי את הדלת נפתחת, הסתתרתי מאחורי הקמין. השוטרים נכנסו, הם לא הבחינו בי, כי הלכו הישר לחדר השני, אשר בו ישבנו. הם קראו ליוסל ודיברו אתו על חפציו המוסתרים, בינתיים התקרבתי לדלת היציאה על קצות האצבעות, 5-6 צעדים. לא יכולתי לפתוח את הדלת. לבסוף הצלחתי לפתוח אותה ויצאתי לחדר הקדמי. דלת היציאה הייתה נעולה, אך המפתח היה בחור המנעול. פתחתי את הנעילה וקפצתי החוצה. התחלתי לרוץ. השעה הייתה ארבע אחר הצהריים, גויים הביטו בריצתי. רצתי דרך בית העלמין, דרך כרי דשא ושדות. נכנסתי אל גוי. לא הכרתי אותו, אך הוא ידע מי אני. אמרתי לו שהמשטרה שחדרה אותי וביקשתי ממנו לחם ורשות ללון אצלו. לחם נתן לי, אך ללון לא הרשה לי. "אבל ישבתי בכלא והמשטרה שחררה אותי" – ביקשתי לשכנע אותו. אך הוא חשש להסתיר אותי. נכנסתי בכוחות עצמי לאסם ושכבתי לישון. הגוי מצא אותי. אמרתי לו כי בלילה אלך משם.

שוב הלכתי דרך כרי הדשא, נכנסתי לעיירה, לביתנו, טיפסתי לבוידם. שכבתי לישון שם. יומיים רבצתי בבוידם. לפתע ראיתי מבעד לסדקים גויים רצים וצועקים שמובילים ז'ידים. הבנתי שמובילים את היהודים האסורים, לירות בהם. מתוך חנות נעליים בעבר, גם כן הוציאו יהודים שהסתתרו. סך הכול הם היו כשלושים אנשים. ירו בכולם סמוך לכנסייה הפרבוסלאבית. שמעתי מן הבוידם את היריות של מכונת הירייה. ירו בהם הגרמנים שבאו מחלם.

ירדתי מן הבוידם והלכתי דרך כר דשא. ראיתי שם בין העשבים אדמה טרייה. כולם היו מוטלים שם, שם קברו וכיסו אותם. לאן הולכים עכשיו? הלכתי לכפר, שמו היה סרניאק [Sarniak], 4 ק"מ בלבד מן העיירה שלנו. נכנסתי אל איכר וביקשתי אוכל. הגויה קיבלה אותי יפה מאוד. היא נתנה לי אוכל והורתה לי לעלות על הקמין, כי היה קר מאוד. הייתי אצלם ימים אחדים. ראיתי שהם מחזיקים אותי אצלם, והייתי חייב לתת להם משהו. היו לנו חפצים רבים מוסתרים אצל

גויים. הלכתי אל אחד מהם ולקחתי ממנו מעט סדינים, שמלות, והבאתי להם. אמרתי לה שהסתרתי וקברתי חפצים רבים, ואם אשרוד את המלחמה, אתן לה הכול. אך היא רצתה שאלך בלילה עם בנה להוציא את הסחורה. ואני הרי ידעתי שאין סחורה, לא הלכתי אתו. שוב הלכתי אל גויים לקחת מהם חפצים, אך האישה הרימה קול זעקה, שבאו שודדים, ברחתי.

פגשתי ביער בחור מוכר מן העיירה שלנו, שהתגלגל כך, כמוני. סיפרתי לו כי יש גויה שמוכנה להחזיק אותי אצלה, אך צריך להביא לה משהו, כי היא ענייה ואין לה ממה לתת לי אוכל. הוא אמר כי יש לו חפצים רבים אצל גוי, ניקח אותם ממנו. הלכנו אל הגוי שאצלו היו החפצים. הגוי ראה אותנו והתחיל לצעוק: "די מצצתם את דמנו, הסתלקו מכאן, ולא, אני אהרוג אתכם!" נבהלנו וברחנו. אך הוא [הבחור] ידע שהגוי הסתיר את החפצים בבוידם, למחרת הלכנו להוציא אותם בעצמנו. הוא אמר שיעמוד למטה, ואני אתפס למעלה. הארתי לעצמי בפנס וראיתי בבוידם את כל החפצים. התחלתי להכניס את החפצים לשק. לפתע ראיתי מישהו יושב שם. זה היה חתנו של בעל הבית. הוא ישן בבוידם כדי לשמור על החפצים. הוא פחד מפניי ואני פחדתי מפניו. עמדתי והחזקתי בפנס והוא הביט וצחק. חטפתי את השק וקפצתי מן הבוידם.

חזרנו אל הגויה שלי והבאנו את החפצים. לא היה לה בעל, רק בן ושלוש בנות. חברי רצה רובה. היה ברשותו כסף, הוא אמר לבן הגויה כי ייתן לו כסף בתמורה לרובה. השייגץ הלך אל משפחתו לחפש רובה, אך לא השיג. חברי החליט להשיג לעצמו רובה בכוחות עצמו. הוא הלך לכפר והשיג שם אקדח, אך תפסו אותו (אנשי אה-קה) וירו בו.

נשארתי אצל הגויה בכפר סרנאקי [? סרניאק]. כעבור זמן-מה אמרה שהיא חוששת להחזיק אותי אצלה. בכפר מרננים כבר שהיא מסתירה, כנראה, יהודי, משום שראו אותה מדי פעם בשמלה חדשה והבינו שקיבלה אותה מיהודי. היא סיפרה שביער משוטטת קבוצת פרטיזנים פולנים. הלכתי ליער.

נכנסתי ליער. ראיתי קבוצה של שישה אנשים. לא ידעתי אם להתקרב אליהם או לא. החלטתי לגשת אליהם. בראותם אותי הורו לי להרים ידיים למעלה. הרמתי ידיים והם בדקו אם יש משהו בכיסיי. שאלו אותי מי אני. אמרתי להם שאני מן הכפר, ברחתי מפני הגרמנים שבאו לכפר לחטוף לעבודה. "מה רצונך לעשות?" – שאלו אותי. "אני יכול להצטרף אליכם" – השבתי. "עכשיו כבר תעוף לשמים, אנחנו נירה בך" – אמר אחד מן החבורה. כאן התערב המפקד (לא ידעתי כי זה המפקד, אך הבנתי, משום שהיו לו שני רימונים ואקדח בחגורה מיוחדת): "אל תפחידו אותו, גם כך הוא כבר מבוהל".

הם לקחו אותי אתם. הלכנו כ-5 ק"מ. נכנסנו לגורן, מרחק לא רב מן היער, הם נתנו לי אוכל. ואז חקרו אותי, היכן הייתי במשך כל הזמן. הם כבר הבינו שאני יהודי. אחד מהם זיהה אותי, למדתי אתו בבית הספר. סיפרתי להם שהייתי ביער כל הזמן, ואוכל גנבתי. "התנהגת יפה, לא הסגרת אף אחד, נקבל אותך אלינו" – אמרו.

הקבוצה השתייכה לפרטיזנים של אה-אל Armia Ludowa [צבא העם, ארגון מחתרת פולני קומוניסטי]. למקשרים שלהם היו קשרים עם אנשים שונים בכפרים, הם נפגשו אתם תכופות ודיברו בענייני המפלגה. מה דיברו, לא הבנתי בדיוק, אך ידעתי שהם משתייכים למפלגה הקומוניסטית.

הלכתי אתם מכפר לכפר. אך לא היה להם נשק בשבילי. הצעתי להם שניסע אל ראש העירייה בעיירה שלנו וניקח אצלו נשק וגם חפצי יהודים. הם רתמו סוסים לשתי כרכרות ונסענו אל ראש העירייה. הוא היה פולני, אך שיתף פעולה עם הגרמנים. הוא לא היה גוי רע.

בשש בערב באנו אל ביתו. חתכנו את כבלי הטלפון, שלא יוכל להתקשר אל הגרמנים. כיתרנו את הבית. הקשתי בדלת. שאלו מי זה. השבתי שאני בנו של פישל. הוא שאל מה רצוני, השבתי שאני רוצה לחם. ברגע שפתח את הדלת, קראו אליו: "ידיים למעלה!" הוא הרים את ידיו. לקחנו אצלו את האקדח, רובה, מעט חפצים ודברי מזון, ונסענו.

הם ראו שהובלתי אותם למקום שהביא הצלחה, וכבר החזיקו אותי אצלם כל הזמן. לאחר מכן לימדו אותי לירות. תחילה התאמנתי בירי לעבר עץ, מאוחר יותר לעבר בקבוק, יריתי שלושים קליעים והצלחתי. השקצים קצת לגלגו על הדרך בה יהודי יורה: יהודי יורה ומשליך את הרובה. אך למדתי.

יום אחד נתקבלה פקודה מן המפלגה, שעלינו ללכת לפרוק מנשקה את תחנת המשטרה. היו אסורים שם רוסי ושני פולנים, היה עלינו לשחרר אותם. זה היה בכפר בין חלם וויסלוויץ. המפלגה נתנה לנו אנשים נוספים, כי היינו שישה בלבד. אנשי התגבורת ישבו בבית, וכשנזקקו להם, נלקחו לעזרה. עכשיו היינו שמונה-עשר. זה היה בתקופת החורף. היו לנו רק רובים ומכונת ירייה אחת. בלילה ניגשנו אל תחנת המשטרה. היו שם שמונה-עשר אוקראינים. גרמנים לא היו שם. אמרנו למשמר שלהם, שאם לא ייכנעו, נפוצץ את הבית ונהרוג את כולם. היינו עטופים בסדינים לבנים, הם לא יכלו לדעת מה מספרנו. למעלה גר לבלר הכפר עם משפחתו. הם שמעו שרוצים לפוצץ את הבית והקימו קול זעקה, דרשו מהם להיכנע. כשנכנסנו פנימה, כבר עמדו כולם וידיהם למעלה, הרובים היו מונחים על השולחן. במפקד שלהם ירינו מיד. חלצנו לכולם את המגפיים, לקחנו את רוביהם, אך בהם לא נגענו לרעה. הם צעקו, האוקראינים, שרצונם ללכת אתנו, אך סירבנו לקחת אותם. הורינו ללבלר ולמשפחתו לארוז את חפציהם, כי אנחנו מתכוונים להצית את הבית. הוצאנו את שני האסירים הפולנים, את הרוסי לא מצאנו כבר, הובילו אותו אל חלם אל הגסטפו. בגלל הובלתו קצצנו את אצבעות האוקראינים. הצתנו את הבית ונסענו.

לאחר שנסענו החלו הגויים לכבות את האש. לא ידענו כי בו בזמן ישב שם אסיר של אה-קה. לפתע שמענו יריות ולא ידענו מי יורה. מאוחר יותר סיפרו לנו אנשי המפלגה שעבדו אתנו, שבאה קבוצה של אה-קה להוציא את מנהיגם האסור. הם ירו על הגויים שכיבו את האש בתחנת המשטרה.

באחד הימים היה לנו קרב עם אה-קה בקרסניסטב [Krasnystaw], בקרב זה נפלו שלושה מאנשינו. זה היה כך: נכנסנו לתוך יער. לא היו לנו מים, שלחנו שני אנשים להביא מים. חלפו שעתיים-שלוש והם לא חזרו, לא ידענו מה קרה להם. שלחו אותי ועוד אחד ללכת לראות מה

קרה להם. אך יצאנו מן היער, סימנו לנו בידיים להתקרב. לפתע ראינו את שני חברינו מוטלים הרוגים. נסוגונו במהירות וסיפרנו לקבוצה שלנו שהשניים כבר אינם חיים וכי ראינו את מתנגדינו. הקבוצה שלנו מנתה כבר שמונה-עשר איש. תפסנו עמדות והתחלנו לירות עליהם, והם עלינו. עוד שניים מאתנו נפלו. אחד הנופלים היה שייגע בן שש-עשרה. המפקד קרא אליי לקחת את הרובה מן המת. את גופתו קברנו שם. יצאנו מן היער והלכנו אל יער אחר.

המפקד שלנו היה פולני בשם מַסְטֶלַז'. הוא בא מכפר בקרבת זמושץ', היה כבן חמישים, מאומן היטב. היה מנהיג המפלגה הקומוניסטית. משפחתו נהרגה בידי הגרמנים. באחד הימים, בזמן שלא היה בבית, הציתו הגרמנים את ביתו והרגו את אשתו ואת ילדיו. הוא נותר עם בן אחד. הבן למד אז בבית ספר בחלם, כך נשאר בחיים. הוא עצמו ארגן קבוצת פרטיזנים והיה המפקד שלנו.

כעבור זמן-מה היה עלינו לתקוף כפר סמוך לזמושץ', יחד עם קבוצה נוספת בשם פְשפיורקה. יחד אתם היה עלינו לתקוף את הגרמנים בכפר ולקחת מהם את הנשק. קבוצת פשפיורקה שהתה ביערות באזור לובלין-זמושץ'. הם ידעו שאנחנו אמורים לבוא אליהם והדליקו משואות על מנת שנוכל להבחין בהם. הפעולה לא צלחה בידינו, כי נאלצנו לחצות גשר שהיה שמור. פרצו יריות ונאלצנו לסגת. בקבוצה השנייה היו יהודים. רבים מהם נפלו אז.

לאחר מכן היה עלינו ללכת לכפר בורוביצה [Borowica], גם כן ליד זמושץ'. גרו שם אנשי גסטפו. היה שם כפר נוסף, פנסקה דולינה [Pańska Dolina], שלושת אנשי הגסטפו גרו שם עם משפחותיהם. החלטנו ללכת תחילה אל אחד מהם, לקחת ממנו את הנשק, אולי אז ייכנעו האחרים בלי קרב. שלחו אותי להקיש בחלון, כי ידעתי לדבר גרמנית. הקשתי. אישה פתחה ושאלה מה רצוני. אמרתי שאנחנו פרטיזנים ורצוננו באספקה ובנשק. היא החלה להתחנן, היא בהריון והיא חוששת. אמרתי לה שתכניס אותנו, ניקח רק את הנחוץ לנו ולא ניגע בה לרעה. הבעל עמד בחדר השני עם שני רימונים בידיים. לא ירינו, פקדנו עליו להניח את הרימונים על השולחן. הוא ראה שאנחנו לא יורים, הבריג את [נְצרות] הרימונים והניחם על השולחן. לקחנו מדים, מזון ונשק, והלכנו משם.

ביום השני הלכנו אל איש הגסטפו השני, קיבלנו חמישה אנשים נוספים, היינו כבר עשרים ושלושה. האוקראינים ששמרו, שמעו שאנחנו באים. הם הבינו כי מדובר בפרטיזנים, וברחו. חתכנו את כבלי הטלפון על מנת שלא יוכלו להזעיק עזרה מן העיר. תחילה נכנסנו אל הנהג, שגר למטה. הגרמני גר בקומה השנייה. אמרנו לו להודיע לגרמני שבאו מאה פרטיזנים, הדורשים חפצים ונשק. ראינו מבעד לחלון, שהוא מחייג בטלפון, שכבר לא פעל. לבסוף יצאו הגרמנים ונכנעו לנו. אצל אחד מהם לקחתי זוג מכנסי עור. בשני יריתי מיד. לקחנו כל מה שהיה בבית ונסענו. בשעה שנסענו משם ירו עלינו, אך איש מאתנו לא נפל וחזרנו ליער.

תכופות באנו אל הגויה המכרה שלי, יאנאק, בכפר סרנאקי. הבאנו לה מזון וחפצים, והיא הרשתה לנו להיפגש אצלה, לאכול ולעתים ללון. הגויים בכפר החלו לרגן שיש לה קשרים עם הפרטיזנים. היא חששה להישאר שם, שלחה את הבת הקטנה אל משפחתה, היא עם הבן והבת הגדולה הלכו אתנו ליער.

לאחר מכן בא אלינו יהודי, אייזיק. היה לו רובה וקיבלנו אותו אלינו. מאוחר יותר באו אלינו עוד שני יהודים שברחו ממיידנק [Majdanek]. הם חפרו מחילה, שדרכה ברחו שלושים אנשים. כבר היינו ארבעה יהודים בקבוצה שלנו. נודע לאנשי אה-קה כי בקבוצתנו יש כבר יהודים אחדים, הם שלחו מכתב למפקד שלנו: אם לא יירה ביהודים, ירסקו את הקבוצה שלנו. המפקד התייעץ עם מנהיגי המפלגה שישבו בכפרים, הוחלט לתת לנו מכתב, שנלך לקבוצה גדולה יותר שיש בה כבר יותר יהודים. לקחנו סוסים ועגלות, נפרדנו ונסענו. באנו לְכפר, אמרתי שאינני רוצה להמשיך לנסוע, רצוני להישאר כאן. נשק יש לי, מה שיהיה יהיה, רצוני להישאר כאן. לבסוף נסעו שניים מהם ואני ועוד אחד נשארנו בכפר.

יום אחד באו פרטיזנים רוסים רבים מאוד. יצאתי אליהם וביקשתי שיקבלו אותי אליהם. אמרתי שאני יהודי ויש לי נשק. שלחו אותי לכפר אחר, למטה. לבשתי מדי גרמנים שהיו לי ומעיל, לקחתי את הרובה והלכתי למטה. שם הכפר בו היה המטה, היה אֶליזוב. במטה קיבלו אותי יפה מאוד ורשמו אותי לאוטריאד ואסילנקה. פגשתי שם יהודים, שסיפרו לי כי באוטריאד ואסילנקה לא אוהבים יהודים, עדיף

היה לי להירשם לאוטריאד קירובסקי או סטלינגרד [אוטריאד, קבוצה בגודל משתנה של פרטיזנים].

הייתי עכשיו בקבוצה של 800 אנשים. באנו לכפר קוקווקה [Kukawka], שם נפגשתי עם קבוצתי הקודמת מאנשי ארמיה לודובה. הגרמנים ידעו שנמצאים במקום פרטיזנים רבים והחלו לחפש אחרינו עם מטוסים. מטוס אחד היה נמוך מאוד, הרוסים החלו לירות עליו והוא הסתלק.

הלכנו הלאה. באנו לכפר בקרבת זמושץ'. גרמנים לא היו שם. הגרמנים עזבו את הכפרים ואת העיירות הקטנות. הם התרכזו רק בערים. התחילו להפציץ אותנו שם. מרגל דיווח כנראה שבכפר מצויים פרטיזנים. רבים מאתנו נהרגו אז, הכפר נשרף, ואנחנו נכנסנו ליער. כבר לא יכולנו לצאת מן היער, כיתרו אותנו. המפקדים החליטו שבלילה עלינו לפרוץ מכאן ליער גדול יותר, אם נשאר יום נוסף, יהרגו אותנו. היה עלינו לחצות גשר וכביש. ירו עלינו מכל עבר, אך פרצנו ונכנסנו ליערות הגדולים. אחדים מאתנו נפלו, אך גם אנחנו ירינו בגרמנים רבים. היינו ליד יאנוב לובלסקי [Janów Lubelski]. גם ביער הגדול ירו עלינו ממטוסים, אך לא פגעו.

ביער זה שהינו למעלה משישה שבועות. קיבלנו מרוסיה נשק רב, רובים ורימונים. הוצבה קבוצה של שישים אנשים, שתחצה את הנהר ויסלה. הייתי יהודי יחיד בקבוצה. המפקד נשא בפנינו נאום. אמר שאנחנו שישים אנשים, אך חמושים באופן שנוכל לעמוד כנגד ששת אלפים אנשים, אל לנו לחשוש. שרנו את ההמנון הרוסי ויצאנו לדרך.

באנו לעיירה אנופול [Annopol], שכרנו סירות וחצינו, חמישה-עשר או עשרים איש בסירה. פולנים העבירו אותנו את הנהר ויסלה. באנו ליערות באזור סקרז'יסקו [Skarżysko], סטרחוביצה [Starachowice]. מן המפלגה מסרו לנו כי לאנשי אה-קה נודע על בואנו לכאן, הם חיכו לנו כדי לתפוס ולירות בנו. השתייכנו לקומוניסטים, הם שנאו קומוניסטים. לא רצינו להילחם אתם, לכן השתדלנו לחמוק מהם ונכנסנו ליער אחר. מכאן שלחו אותי ושניים נוספים לרגל בכפר, להיוודע היכן נמצאים גרמנים והמשטרה. בשובנו נתקלנו ביער בשלושה שקצים. פקדנו להם להרים ידיים, לקחנו מהם את האקדחים והרימונים שהיו ברשותם. לאחר מכן כפתנו את ידיהם והובלנו אל

המפקד שלנו. הם סיפרו שהם מאנשי אה-קה ושם מפקדם שארי. בדיוק אותי הציבו לשמור עליהם. נתתי להם לעשן ואמרתי: "רואים, אני יהודי, ואני נותן לכם אפילו לעשן, ואתם, כשאתם תופסים יהודי, מיד אתם יורים בו". הם אמרו: "אנחנו לא יורים מיוזמתנו, כשמורים לנו אנחנו יורים". אך קיבלנו פקודה מן המפלגה הקומוניסטית, לירות בהם. המפקד שלנו לא רצה לירות בהם. הוא שחרר אחד מהם והורה לו לקשר אותנו עם המפקד שלהם. "אם תישמע ירייה אחת, שני החברים שלך יירו" – אמר לו המפקד.

כעבור זמן קצר באה אלינו משלחת ובה שלושים קצינים שלהם. צותתי לדברים שהמפקד שלנו דיבר אתם. המפקד שלהם, שארי, אמר שמצוי אצלם טייס רוסי שנפל ממטוס והם מחזיקים בו. המפקד שלנו אמר לו: "לא באנו לכאן להילחם אתכם. באנו לגרש את הגרמנים. תנו לנו את הרוסי, ואנחנו ניתן לכם את שני הפולנים". כך היה. הם מסרו לנו את הטייס ואנחנו החזרנו להם את שני הפולנים. נקבעה סיסמה וסוכם לא לירות זה על זה כשניתקל זה בזה.

באחד הימים הלכנו לפוצץ רכבת בזאגאנסק [zagnansk], אזור סטרחוביצה. נתקלנו שם באנשי אה-קה. הם שאלו מי אנחנו, אמרנו שאנחנו פרטיזנים רוסים. שאלו אותי מאין אני יודע פולנית. אמרתי להם שאני מפולין, אך הייתי ברוסיה והוצנחתי (לא רציתי לספר להם שאני שוהה כאן כל הזמן). הם ביקשו שניתן להם חלק מן התחמושת שלנו, אך אמרנו שהכול ספור ואיננו יכולים לתת להם. הם נתנו לנו לעבור. אמרתי לשני הרוסים, שאתם הלכתי למשימה, שאם יעצרו אותנו לא אכנע מרצוני.

פוצצנו רכבת שהובילה חלקי מטוסים. מאוחר יותר באו הגרמנים ושרפו את הכפר הסמוך למקום פיצוץ הרכבת.

כעבור זמן-מה פוצצנו עוד רכבת. סברנו שהיה בה סוכר. כל הכפר רץ לחטוף את הסוכר המפוזר.

פוצצנו באזור ההוא גשרים רבים, חתכנו כבלי טלפון. נהגנו גם לצאת מתוך הסוללה ולירות על רכבים חולפים של גרמנים.

כעבור זמן-מה נודע לנו כי פרטיזנים פולנים של אן-אס-זה Narodowe Siły Zbrojne [כוחות לאומיים מזוינים, ארגון פולני מחתרתי אנטי-נאצי ולימים אנטי-סובייטי] עם מפקדם ז'ביק מחפשים אחרינו ורוצים לחסל אותנו. מאז לא נשארנו במקום אחד יותר מחצי שעה. הם תפסו קבוצה של פה-פה-אס Polska Partia Socjalistyczna [המפלגה הסוציאליסטית הפולנית] שהלכו לרחוץ בנהר. הם סברו שזו הקבוצה שלנו וירו בכולם, שלושים אנשים שהיו שם.

יום אחד תפסנו שני גרמנים שברחו מן החזית והלכו הביתה. הצענו להם להישאר אתנו. הם סירבו. "איננו רוצים להילחם באחים שלנו, רוצים ללכת הביתה" – השיבו. שאלנו את המפלגה מה לעשות בהם, קיבלנו פקודה לירות בהם. זה היה ליד צ'נסטוחוב [Częstochowa].

בבואנו אל סְקרז'יסקו, שאלנו גוי אם יש שם מחנות ובהם רוסים. הוא אמר לנו כי יש מחנה יהודים. אחד המפקדים שלנו, רוסי בשם ריבלְקו, אמר: "אם זה מחנה יהודי, שישבו שם". בעצמי שמעתי. ריבלקו זה, לא אהב שיהודים יילחמו יחד אתו.

התרחקתי קצת ושאלתי גוי, אולי הוא יודע היכן מצויים יהודים. הוא אמר לי שביער, במרחק-מה, שוהה קבוצת יהודים. ואכן מצאתי ביער כמה יהודים. הם שמחו בי ושאלו אם יוכלו להצטרף אליי. אמרתי להם שאצלנו לא מקבלים יהודים, אך בזמן שאהיה פה אוכל לעזור להם במזון. ואכן הבאתי להם חלקי פרה שלא השתמשנו בהם: ראשים, רגליים, ארזתי בצרור והנחתי במקום מסוים. לא רציתי שבקבוצה שלי ידעו שאני עוזר ליהודים. לימים קיבלנו לקבוצה שלנו יהודים אחדים, אך לא נתנו להם נשק. הם עבדו רק בעבודות סיוע: בישלו, ליקטו עצים למדורה, סנדלר תיקן את המגפיים, חייט תיקן את הבגדים.

ממחנה סקרז'יסקו לא ברחו יהודים רבים. כפי שסיפרו לי לימים, יכלו להינצל רבים יותר, אך הם חששו שהגויים ימצאו אותם ויסגירו לגרמנים.

לאחר המלחמה נפגשתי עם אחדים מהם, בהם אישה, רגינה לֶנצ'נר, שאצלה שהיתי בלודז' לאחר המלחמה.

באחד הלילות הלכתי אל גוי לקחת פרה או חזיר לאכילה. היינו שלושה אנשים. נכנסנו אל הגוי ופגשנו שם פרטיזנים, רוסים ופולנים יחד. אצל גוי זה כבר הייתי בעבר, הוא אמר לי שהוא עני, יש לו רק שתי פרות, ואמר לי ללכת אל אחר, גוי עשיר יותר. הוא נתן לי רק שלושה בקבוקי י"ש. בקבוק אחד שתיתי אתו ואת הנותרים הבאתי ליער ושתינו עם המפקד. זה היה בחורף. עכשיו, כשבאתי אליו שוב, מצאתי שם קצינים רוסים ופולנים. הגוי אמר משהו לקצינים והם ציוו עליי מיד להרים ידיים. לשני האנשים שהיו אתי הורו לצאת החוצה. ציוו עליי למסור את הנשק, ולא, יירו בי. מסרתי את הנשק וביקשתי לקרוא למפקד שלי. הושיבו אותי במתבן ושני האנשים הלכו להביא את המפקד. סיפרתי לו שלקחו ממני את הנשק ואסרו אותי, ואינני יודע על מה. המפקד חקר את הדבר ושאל אותי: "עשית כאן עסק? לקחת פרה ומכרת? לקחת כסף?" אמרתי: "לא עשיתי שום עסק, יקראו לי ואספר הכול".

נכנסתי והזכרתי לגוי, שהייתי אצלו לפני ימים אחדים, הוא שלח אותי אל עשיר יותר, שיש לו יותר פרות. ואכן הלכתי לשם ולקחתי. אך תחילה שאלתי אותו אם יש לו י"ש. הזכרתי לו ששתינו יחד, ושני ליטרים נוספים הבאתי ליער, שם שתינו כולנו יחד עם המפקד. הקצינים הקשיבו לי ואמרו: "הוא צודק, הם הרי יושבים ביער. קר, ועליהם לשתות". לבסוף החזירו לי את הנשק והורו לי ללכת. היה לי מזל, כי בעת ההיא, אם יהודי נכנס לבקש לחם, הלשינו שהוא הולך לשדוד וירו בו. באותו כפר ירו כך בשני יהודים.

ב-1945, כשהחזית עמדה ליד ורשה, חצינו את קו החזית, קיבלנו פקודה. יצאנו שלושה אנשים לרגל אם עדיין רואים את הגרמנים, ובדיוק ראינו, לא רחוק מן השוחות. הגרמנים ראו אותנו ולא ידעו מי אנחנו. קיבלתי קליע ביד. שמטתי את הרובה ורצנו. כשחצינו את החזית גם הרוסים לא ידעו מי אנחנו, גם הם ירו לעברנו. אחד המפקדים שלנו נפל. כחמישה-עשר אנשים מאתנו נפלו. יחד אתנו חצו גם יהודים אחדים, כלל לא ידעתי עליהם שהם אצלנו. נכנסנו לשוחות הרוסיות ומאוחר יותר העבירו אותנו אל העיר, לסנדומייז' [Sandomierz]. שם חבשו את ידי הפצועה.

משם נסענו אל לובלין. אני נסעתי אל חלם. פגשתי שם יהודי, אפרים גֶרבר, שהסתתר אצל גוי. הוא סיפר לי כי מיהודי וויסלוויץ נותרו חיים שישה אנשים, בהם ילדה בת שמונה ממשפחת הוכלרר, הוריה נספו, כיום מורה בבאר שבע.

בבואי מאוחר יותר אל לובלין נודע לי כי מנהיגי אה-קה מחפשים אחריי, מיד עזבתי את פולין.

רצוני לחזור לאחור ולספר דברים ששכחתי לדווח עליהם.

ידעתי על אפרים גרבר שהוא שוהה אצל גוי. דיברתי עם המפקד שלי מן הפרטיזנים הפולנים, וסיפרתי לו כי גרבר הוא איש צעיר ומוכשר, איש צבא בעברו, ואני רוצה שייקחו אותו לפרטיזנים. המפקד הסכים לקבל אותו. הלכתי לכפר עם נשק ושאלתי אם לגוי יש יי"ש למכירה. ידעתי שהיהודי יושב על הקמין ושומע אותי מדבר. אמרתי לגוי שאני יכול לעזור ליהודי, אילו ידעתי היכן הוא. חיכיתי שהיהודי ירד אליי. אך הוא לא הגיב, שילמתי עבור היי"ש והלכתי. לאחר המלחמה נפגשתי אתו והזכרתי לו את המקרה. הוא רצה ללכת אתי, אך לא יכול לעזוב את אשתו. שניהם שרדו והיום הם באמריקה.

בהיותי כבר בישראל, רציתי ליצור קשר עם הגויה שהסתירה אותי בסרנאקי, במידה רבה, נותרתי בחיים הודות לה. כתבתי מכתב אל הסולטיס של הכפר [ראש הכפר] ושאלתי אותו היכן מתגוררת הגויה שהיה לה בית ליד היער, פרה וסוס, בן ושתי בנות. קיבלתי תשובה שהיא כבר לא נמצאת שם, כי הגרמנים שרפו את ביתה. היא גרה באזורי המערב החדשים ובנה גר בחלם. הודיתי לסולטיס ושלחתי לו תיבת תפוזים. כתבתי לגויה לכתובתה החדשה. היא סברה כי זה האחר שהסתתר אצלה. עליי האמינה שנהרגתי בקרב ליד זמושץ'. הסברתי לה כי זה אני, ואז כתבה לי מכתב לבבי. כתבה שאין לה צורך בדבר. בכל זאת שלחתי לה תיבת תפוזים, כמה דולרים וחפצים נוספים. קיבלתי ממנה את כתובתו של מסטלז', מפקדי בעבר בקבוצת ארמיה-לודובה. רציתי לכתוב לו, אך בגלל המצב הנוכחי עליי להימנע מכך.

מפולין נסעתי לשוודיה ב-1945. שם הייתי ארבע שנים, ב-1949 באתי לישראל.

רצוני לחזור שוב לתחילת המלחמה, כשהובילו 1,500 יהודים מחלם.

הייתה לנו חנות ואני עזרתי בה. באחד מימי שישי נסעתי לקנות סחורה בחלם. בדרך נתקלתי ביהודים נמלטים. הם סיפרו שהגרמנים הוציאו פקודה: כל היהודים בני שש-עשרה עד שישים חייבים להתייצב בכיכר. לא רציתי לחזור ונכנסתי אל חלם, לאכסניה ברחוב לובלסקי. עוד הספקתי לקנות משהו וניגשתי אל העגלה שלי. ראיתי שיהודים מתחילים להתאסף בכיכר וגרמנים מתרוצצים עם כלבים ומחפשים. ניגשו גם אליי ושאלו: "יודה?" לא השבתי, כמו לא הבנתי. לבשתי אדרת שער ארוכה וישבתי על העגלה. הם חשבו שאני גוי, כי היו שם גויים נוספים. בעל האכסניה נורה במקום.

דרך חריץ בשער ראיתי בכיכר כמה מאות יהודים. הם החלו להניח שעונים וחפצי ערך. לאחר מכן הובילו אותם מן העיר. גם אנחנו יצאנו מן העיר בדרך בה הובילו את היהודים. בפאתי העיר, ליד בית החולים הצבאי הסמוך לחורשה, נאלצנו לעצור. נשים רצו אחרי הגברים המובלים, החל ירי. לידנו ירה הגסטפו בחמישה-עשר יהודים מבוגרים. הם הורידו גויים מן העגלות לקבור את ההרוגים. רעדתי, שמא ייקחו אותי. בעגלה שלנו היו חמישה יהודים, ארבעה גברים ואישה. למזלנו הורידו גויים שנסעו מאחורינו. הם לקחו אתים וקברו את היהודים ההרוגים, שם במקום. לאחר מכן הרשו לנו להמשיך בנסיעה ובאנו אל וויסלוויץ.

לימים שמעתי שהובילו את היהודים אל הרובייישוב, ויחד עם יהודים רבים בני המקום גירשו אותם אל הנהר בוג. רצו לגרש אותם לצד הרוסי. אך הרוסים לא רצו לקבל אותם וגם הם ירו. כך ירו עליהם משני הצדדים. מי שיכול ברח, אך מעטים מאוד מהם ניצלו.

הקלטת העדות: אידה פינק

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 450 – 459.

יעקב זיסמן [זוסמן] **קדיש על עיירתי**

אינם עוד אנשי העבר טובי הלב החביבים. גדולה הייתה פשטותם וצניעותם, נכונותם לעזור תמיד לזולת במסירות נפש גדלה ביותר. אינם עוד האבות האדוקים שלנו, שביראת שמים גדלה ביותר קיימו את השבתות הקדושות, ובהתעלות רוחנית האריכו בסעודה השלישית עד אל תוך הלילה, ומן רב לאחר ההבדלה.

אינן עוד האימהות היקרות המסורות שלנו, שלא הדליקו אור במוצאי שבת קודם שהיו בשמים שלשה כוכבים ראשונים ועד שלא מלמלו בשעת בין השמשות את התפילה "אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, הגן על עמך החביב ישראל מכל רע..."

עד עצם היום הזה אני זוכר את מילות התפילה היקרה הזאת. איננה עוד אמי שהרבתה לבקש במסירות ובאמונות למען ילדיה, למען בעלה, למען אחיה ואחיותיה, למען כולם. דאגתה הייתה נתונה לכל עם ישראל בתפילתה. לאן הגיעו תפילות אלה?

אין אפילו קבר לבכות ולשפוך את הלב, לבַכות את נשמותיהם הטהורות, לספר להם שהעולם איננו עוד כפי שהיה בעבר, בימים השקטים ההם בעיירה שלנו. החיים התרחקו מאותן מסורות גדולות, הם קשים ואכזריים, אך בלב יישאר לנצח זכרם, עם הכמיהה לקדושה וכה וטהורה שחוללה ונכרתה באופן כה מזעזע.

בלילות חסרי שינה אני רואה את עצמי מהלך על פני חורבות עיירתנו היהודית, וקמות לתחייה לפניי דמויות הקרובים לנו ביותר, אבא-אימא, אחים ואחיות, עמם כל קדושי וויסלוויץ עם הצער הגדול של חורות של חיים יהודיים.

הדמויות מזכירות לי תמונות של חיי עֲבדי בוויסלוויץ. אני רואה את עצמי נער בן אחת-עשרה, כשעוד מיעטתי להבין את מתרחש סביבי, אך אהבתי להקשיב לדברי המבוגרים ולוויכוחיהם. זה היה בימי מלחמת העולם הראשונה, הצבא הרוסי החל לסגת מן העיירה. כשכבשו הגרמנים את גרבוביץ הייתה החזית בפאתי העיירה שלנו.

העיירה עברה מיד ליד. הנה איימו הרוסים להציל את העיירה. היהודים התכנסו בבית הכנסת הגדול והתקיים ויכוח גדול. היו שתמכו ברוסים, אחרים ראו את הישועה בצבא הגרמני.

כשנכנסו הגרמנים לעיירה, שוב נשנו האיומים. גורשנו אל גרבוביץ ושוב נטלנו את השקים על הכתפיים. העיירה התרוקנה.

היו שנכנסו אל חוות הפריץ ושהו שם את הזמן הקשה. הפריץ עצמו ברח, נטש שדות עם כל טוב. היהודים החלו לקצור את התבואה, הובילו את החיטה לטחנה והיה לחם לשובע כל החורף.

שוב חלף זמן-מה, החזית זזה והאנשים החלו לבנות מחדש את הבתים. מי שהיה לו כסף קנה לעצמו עץ. אחרים קיבלו בהקצבה עץ לבניית בתיהם.

העיירה שוב קיבלה את צורתה הקודמת, חיים חדשים. כשהייתה פרנסה, החלו לתת את הדעת לתרבות. חפרו והוציאו את הספרים של הספרייה, שלפני הבריחה הוסתרו באדמה. נשכר חדר אצל חנה-רבקה, שביתה נותר שלם, ושם הוסדרה הספרייה.

הילדים גדלו וצריך היה לדאוג לחינוכם. הובאו שני מורים, גוטמן לימד עברית ויידיש, השני לימד פולנית וחשבון. בית הספר היה חדר קטן, שנשכר אצל הירש קלנג, לא רחוק מן הספרייה. היה אמנם צפוף, אך זה לא הפריע ללימודים. ביום למדו הילדים ובערב הבוגרים.

הם ניצבים חיים לנגד עיניי: נטע [נתן] הנדלסמן, לייבל הוכלרר, משה גולדשטיין, ומאוחר יותר הנערות שבאו לספרייה ובלעו את הספרים: צביה הוכלרר, פייגהצ'ה ארליכגריכט, ביילהצ'ה המר, לאהצ'ה מוסקאל. בתצלום: צביה הוכלרר, בעלה נטע הנדלסמן וילדיהם

יחד ערכנו תכניות להקים ספרייה חדשה, שתוכל לספק את צורכי הנוער הגדל.

ישיבות, אספות והתייעצויות אינטימיות – כולם היו חדורי התלהבות של חולמים צעירים, שחלמו על חיים יפים וטובים יותר, על הבאת אור לעיירה, על הרחבת אופקים והעשרת הידע של בחורים ונערות מתבגרים שבלעו את ההרצאות והשיעורים בנושאים שונים.

הנה אני באספה כללית, בוחרים ועד חדש לספרייה, מתנהלים דיונים סוערים. אני נבחר ליושב ראש הוועד וחש לפתע באחריות העצומה הרובצת עליי. מתנהלת פעילות אינטנסיבית, מצורפים אנשים חדשים, מתקבלים ספרים חדשים. פנים נהרו, ידיים חבריות נלחצו.

בא מוורשה שוֹפֶל. הוא היה חבר בארגון הנוער בורוכוב שם. הוא בא לעיירה עם מטען של ניסיון חברתי-ארגוני והחל לנהל גם בעיירה פעילות ארגונית. האספות התקיימו אצלנו בבית, התנהלו דיונים. חלף זמן והחלטנו לשנות את שם הספרייה. נתהוו קורסי ערב והחלו צרות עם המשטרה, שהביטה בעין רעה על המועדון שלנו, על הקורסים ועל הדיונים המתנהלים שם. נאלצנו להתחכם להם כדי להמשיך לנהל את פעילותנו התרבותית, שמשכה עוד ועוד צעירים. היו גם יהודים מבוגרים יחידים שאהבו להקשיב לשיחותינו. היו אלה אנשים בעלי נשמות צעירות, שנמשכו אל התסיסה הצעירה ונדבקו בקלות בהתלהבות הצעירה לחלומות יפים, למעשים גדולים.

תמונות אלה, הסובבות כסרטים לנגד עיניי, אינן מניחות לי. אני רואה אותן, את כל הדמויות, אחוזות התלהבות לרעיונות גדולים. לא מניחות לי גם דמויות אבא-אימא שלנו בעתות שמחה ובעתות צער, בכי על ילדים היוצאים לתרבות רעה, על בדידותם שלהם ודכדוכם, אך מעל לכל האהבה הגדולה של האם, עם תהילים נצחי על השפתיים, עם אמונה כשרה בלב ורכות זכה בעיניים.

יחד עם העיירה היהודית נעלם הטוב, הטהור והצח, חגיגיות השבת.

שנה בשנה אנחנו מדליקים נרות נשמה לזכר הורינו, אחיותינו ואחינו היקרים, לזכר חברים וידידים קרובים ורחוקים. יבורך זכרם!

מהבהבות הלהבות של נרות הנשמה. אט-אט נוטפות טיפות החֵלב, כדמעות אדם גדולות, ושפתותינו לוחשות אגב כך שם אחר שם, שמות שהזמן לא מחה מזיכרוננו, שמות שנגדעו קודם זמן יחד עם אמונותיהם ותקוותיהם, יחד עם עקשנותם הגדולה לשאת ייסורים קשים ביותר ולשרוד את השונאים האכזריים ביותר.

הנה אני רואה לפניי את ביתנו הקטן. באור הצהבהב של עששית נפט מפויחת, משתקפים פנים חיוורים כחושים של הקרובים לי ביותר. בקרן זווית ניצבת אמי היקרה ופורסת לי פת לחם בידיים רועדות. עיניי משוקעות בכיכר הלחם הקטנה החומה, נדמה לי שהייתי בולע את כולה. אימא הטובה הייתה נותנת הכול, לא הייתה חוסכת מאתנו, אך צריך לחלק פיסות קטנות, שיהיה לכולם ויישאר לשעה מאוחרת יותר, למחר.

אצלנו בבית חשבו על המחר כמו על היום, והמחר בא, ועמו בעתה וחרדה רבים כל כך.

אימא טובה, יקרה שלי, דומה שאך אתמול דיברתי אתך, רצית לומר לי דבר-מה, כל כך הרבה רצית לומר ולא דיברת, לא סיימת. הרוצחים תלשו אותך בברוטליות, באכזריות כה רבה.

אינן, נעלמו האימהות הטובות האדוקות שלנו, האבות היקרים הישרים, יחד עם ילדיהם הבוגרים והרכים. יחד הושלכו לתהום.

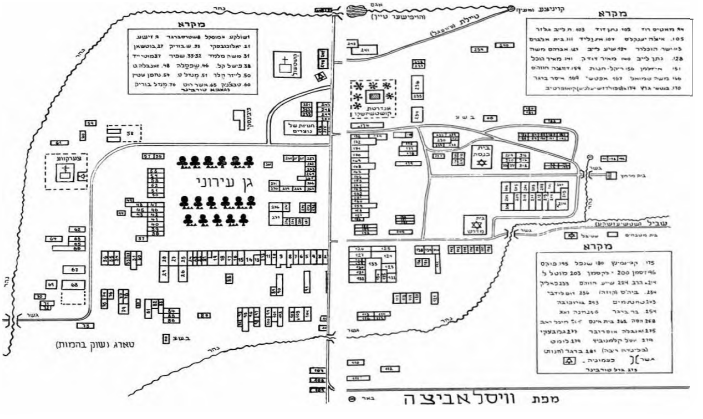
מדי שנה אנחנו מדליקים נרות לזכרם. אלה נרות נשמה, ובכאב עמוק לוחשות שפתותינו שם אחר שם, שלעולם לא יימחה מלבותינו.

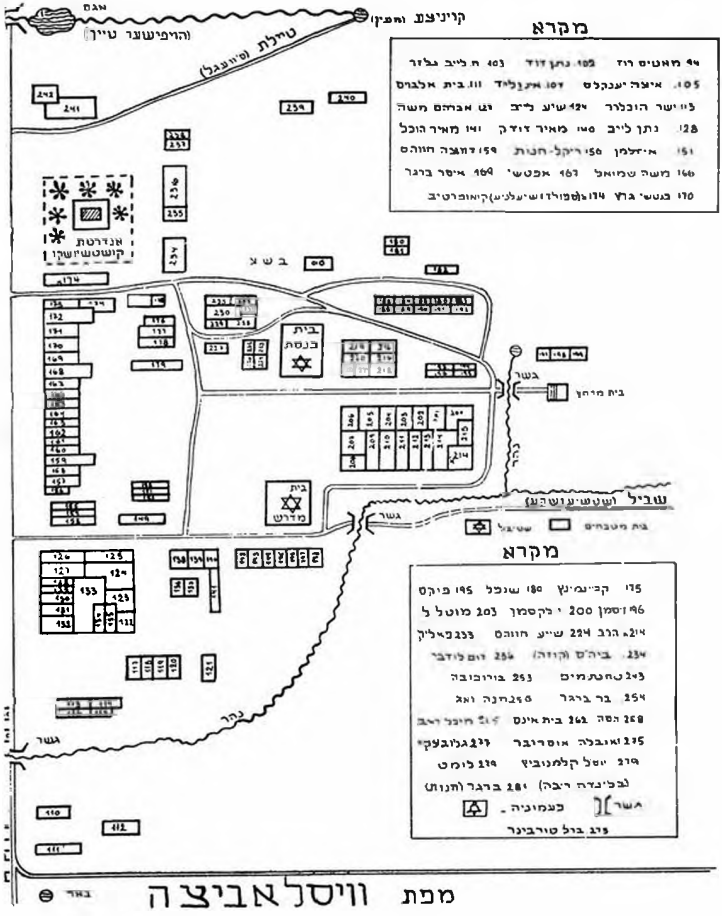
מן הנרות נוטפות אט-אט טיפות חלב, כדמעות חמות.

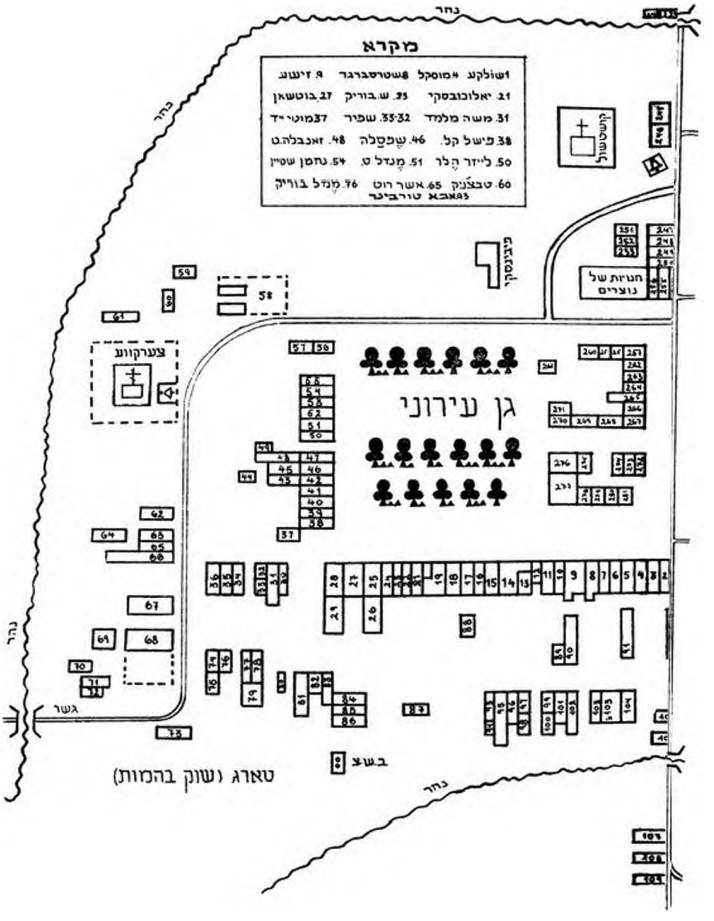
יתגדל ויתקדש...

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 473 – 477.

מפת וויסלוויץ

מקרא
מקרא
בשא
בית כנסת
בית מדרש
בית מרחץ
בשר
נהר
גשר
עזריל (עזריל-עזריל)
בית מטבחים
שוק
אנדרטת קושטשישקו
קוינוצע ואפיקן
טיילת (טיילגל)
(הירפישער טייך)
מפת וויסלאביצה

מקרא
1שולקע 2מוסקל 3שטרסברגר 4זישע
21 יאלובובסקי 22. ש.בוריק 23.בוטשאן
31 משה מלמד 32.33 שפיר 37מוטי יד
38 פישל קל 46. שַׁפְטָלָה 48. זאכבלה.ט
50. לייזר הָלֵר 51. מֶנדל ט. 54. נחמן שטיין
60. טבצ'ניק 65. אשר רוט 76. מֶנדל בוריק
נאבא טורביזר
בית הכנסת
חנויות של נוצרים
צערקווע
גן עירוני
נהר
גשר
טארג (שוק בהמות)
ב.ש.צ

תוכן עניינים

שמעון קאנץ	קורות היישוב היהודי בוויסלוויץ	7
מנדל שאפר	שישים שנות חיי בוויסלוויץ, 1879-1939	23
אריה-לייב רייז	[חיים והווי בקהילה]	46
יעקב טננבוים	בעיירה של הוריי וזקניי	79
יהודית איינס	שנותיי בבית הספר	105
יעקב בקר	וויסלוויץ – מבצר פועלי ציון במחוז חלם	111
יעקב זוסמן ואחרים	פועלי ציון שמאל	115
דוד איינס	ההתכנסות	122
שמואל בן מאיר-דוד	בית"ר	127
חיים אבני (שטיין)	בהכשרה	132
שלמה בוריק	התהפוכות הפוליטיות שלי	138
חייקה וייסטוב-שאפר	לינת צדק	141
חנה שופל	החוג הדרמתי שלנו	143
	קופת ההלוואות העירונית\קורסים מקצועיים	145
מנדל בוריק	סיוטי מלחמת העולם הראשונה	148
שלמה זאיונץ	שחרורו של מאיר של יוסל	151
יחיאל מיטלמן	סמטת בית המרחץ	155
רחל יוגלי (הוברמן)	שנות ילדות בעיירת הולדתי	158
חנה שופל	חגים בקרב הנוער המודרני	163
אברהם הנדלר	יוצאי וויסלוויץ בוורשה	165
רחל גרץ [טורבינר]	בית ילדותנו ונעורינו	168
רחל גרץ	שנות ילדות	171
משה שטרסברגר	ל"ג בעומר אבוד	176
יהודית איינס	חיוך ודמע בעיירה שלי	181
דוד איינס	ירידים, גנבים וגיבורים יהודים	204
יצחק ראב	דמויות טהורות	211
צביה לבר-צלנצ'וק	החלוצה הראשונה	216
לייב פרום	הרופא והתרופות הביתיות	217
ישראל קלנר	אחווה נוסח וויסלוויץ	219
שמעון קאנץ	הנפש והרוח של וויסלוויץ	221
דוד (בן נח) קופפר	דרכי מוויסלוויץ אל פריז	232
ק' שמעון [שמעון קאנץ]	אובדן האוכלוסייה היהודית בוויסלוויץ	238
חיה איידלמן-בלאט	בגיא היסורים והמוות	242
מנדל בוריק	ראשית הסוף	255
שרה גרבר (טורבינר)	פחד, רעב ומוות	257
אסתר טננבוים-פרומר	מתופת אל תופת	264
רחל גרץ (טורבינר)	ימים ולילות קודרים	269

חיים אבני	בדרכי האימה מוויסלוויץ לחיפה	275
צירל שמאראק-לבר	נדודים	285
מרדכי קלמנוביץ׳	חזק מברזל	289
מרדכי קלמנוביץ׳	עדות ביד ושם	294
יעקב זיסמן	קדיש על עיירתי	312

קישור לספר הזיכרון הסרוק באתר הספרייה הציבורית בניו יורק

https://digitalcollections.nypl.org/items/9ef15440-4df7-0134-0d8b-00505686a51c

קישור לתצלומים באתר השטעטל הווירטואלי

https://sztetl.org.pl/he/towns/w/263-wojslawice